

ISSN: 1308-5549

Çankırı Karatekin Üniversitesi
**İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi**

Çankırı Karatekin University
**Journal of the Faculty of Economics &
Administrative Sciences**

Cilt/Volume: 7

Sayı/Issue: 2

Güz/Fall 2017

Sahibi / Owner

(Çankırı Karatekin Üniversitesi Adına)
(On Behalf of Çankırı Karatekin University)
Hasan AYRANCI (Rektör/Rector)

Editör / Editor

Emre Şahin DÖLARSLAN, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / General Director

Pembe GÜÇLÜ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Yardımcı Editörler / Associate Editors

Berna Şafak ZÜLFİKAR SAVCI, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Hülya ÜNLÜ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Pembe GÜÇLÜ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Ahmet Kibar ÇETİN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Aydın BERAHA, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Barış ÖZTUNA, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Berna Şafak ZÜLFİKAR SAVCI, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Ela CANBOLAT, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Emre Şahin DÖLARSLAN, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Gürbüz ÖZDEMİR, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Harun YAKIŞIK, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Hatice YAZGAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Hülya ÜNLÜ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Mehmet ÖZGÜDEN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Oğuzhan ZENGİN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Pembe GÜÇLÜ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Sezai ÖZÇELİK, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Sekretarya / Secretary

Abdullah BAŞ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR
Hasan DÜNDAR, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Dergi Yazışma Adresi /

Correspondence Address

Çankırı Karatekin
Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dergisi Uluyazı Kampüsü, Çankırı
TÜRKİYE **Tel:** +90 376 218 9542
Fax: +90 376 218 9546
E-mail: iibfdergi@karatekin.edu.tr
Web: <http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>

6 Aylık Hakemli Süreli Sosyal Bilimler Dergisi

Dergimiz yılda iki kez (Haziran ve Aralık aylarında) yayınlanan hakemli bir dergidir. Her cilt iki sayı içermektedir. Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazarına aittir.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Yazım kurallarına

<http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd/page/2686>

adresinden ulaşılabilir.

Makale gönderme adresi:

<http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>

The journal is a refereed journal published twice a year (June & December). Each volume consists of two issues.

The views expressed in this journal are those of the authors. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

The journal publishes manuscripts both in Turkish and English.

Author guidelines are at

<http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd/page/2686>

Manuscripts should be sent to:

<http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>

Baskı/Press

Ayrıntı Basımevi

Tel: +90 312 394 5590-91

<http://www.ayrintibasimevi.com.tr>

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Akın KOÇAK

Alper ÖZER

Aydın ÖZKAN

Ayşegül ATEŞ

Bahtışen KAVAK

Carlos Albornoz
Desarrollo

Cumhur ERDEM

Gülçin ÖZKAN

Hülya ÜLKÜ

İsmail TUNCER

Kemal YILDIRIM

Ömer Torlak

Rosalind Jones

Yusuf Ziya TAŞKAN

Zubin Sethna

Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi

Hull University

Akdeniz Üniversitesi

Hacettepe Üniversitesi

Facultad de Economía y Negocios Universidad dl

Abant İzzet Baysal Üniversitesi

York University

World Bank

Mersin Üniversitesi

Anadolu Üniversitesi

Rekabet Kurumu

University of Birmingham

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Regent's University London

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES of the ISSUE

Dergimizin bu sayısında yayınlanan makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us to evaluate the articles published for current issue of the Journal.

Hakem Adı

Abdulkadir Kaya
Abdullah Metin
Ahmet Aysu
Alper Özer
Alper Veli Çam
Aydın Kayabaşı
Aysel Çetindere Filiz
Bahadır Yüzbaşı
Burak Keskin
Burcu Berke
Bülent Güloğlu
Cumhur Erdem
Erdem Seçilmiş
Fatma Zeren
Ferda Yerdelen Tatoğlu
Filiz Erataş Sönmez
Gaye Gökalp Yılmaz
Gürkan Çalmaşur
Hediye Şirin Ak
İsmail Mazgit
M. Fatih İlgün
Mehmet Can Demirtaş
Mehmet Özgüden
Mehmet Umutlu
Melek Astar
Muhammed Ali Tiltay
Mustafa Kemal Değer
Pelin Çağatay
Pembe Güçlü
Pınar Evrim Mandacı
Sibel Fettahoğlu
Tuğba Adalı
Uğur Çiçek

Üniversitesi

Erzurum Teknik Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Gümüşhane Üniversitesi
Dumlupınar Üniversitesi
19 Mayıs Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi
İstanbul Teknik Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Erzurum Teknik Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yaşar Üniversitesi
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / ABSTRACTING and INDEXING

Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi aşığıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics & Administrative Sciences is indexed by:

- AcademicKeys (2014-)
- Advanced Sciences Index (ASI) (2014-)
- Akademik Dizin (2012-)
- Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index) (2012-)
- Araştırmax (2012-)
- Business Source Corporate Plus (EBSCO) (2012-)
- CiteFactor (2014-)
- Directory of Open Access Journals (DOAJ) (2015-)
- EconBiz (RePEc) ve ECONIS (2014-)
- EconLit (2014-)
- Electronic Journals Library (WZB) (2014-)
- Gale - Cengage (Academic OneFile) (2015 -)
- Index Copernicus (2012-)
- Islamic World Science Citation Center (ISC) (2014-)
- J-Gate (2014-)
- Journal Index (2014-)
- Jour Informatics (2014-)
- JournalTOCs (2015-)
- Open Academic Journals Index (OAJI) (2014-)
- Proquest (2012-)
- Public Affairs Information Service (PAIS International) (2012-)
- Scipio (2012-)
- Scientific Indexing Services (SIS) (2014-)
- SHERPA/RoMEO (2014-)
- TUBITAK-ULAKBİM (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı) (2015-)
- Türk Eğitim İndeksi (Index of Turkish Education) (2014-)
- UlrichsWeb (2012-)
- Worldwide Political Science Abstracts (WPSA) (2012-)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yaşar Tamer ERGÜL

- Orta Gelir Tuzağından Çıkış İçin Yeni Bir Strateji: Küresel Keynesyencilik
A New Strategy to Escape from Middle Income Trap: Global Keynesianism.. 1-28

Müslüm POLAT - Feyzi YAŞAR

- Menkul Kıymet Borsası ile Reel Sektör İlişkisi: Güncel Bir Yaklaşımla Panel Veri Analizi
The Relationship between Stock Exchange and Real Sector: Panel Data Analysis with a Current Approach 29-45

Niray TUNÇEL - Bahtışen KAVAK

- The Effect of Social Exclusion on the Tendency to Engage in Unethical Consumer Behavior: An Experimental Study
Sosyal Dışlanmanın Etik Olmayan Tüketici Davranışı Gösterme Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Deneysel Bir Çalışma 47-75

Metehan ŞAHİN - Serap BARİŞ

- Finansal Okuryazarlık ve Tasarruf Davranışları: Kamu Çalışanları Üzerine Bir İnceleme
Financial Literacy and Saving Behaviours: A Study on Public Employees 77-103

Nihat IŞIK - Suat Serhat YILMAZ - Efe Can KILINÇ

- The Relationship between Current Account Balance and Types of Credits: An Application on Selected OECD Countries
Kredi Türleri ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama 105-126

Muharrem Akın DOĞANAY - Mustafa Kemal DEĞER

- Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Panel Veri Eşbütünleşme Analizleri (1996-2014)
Foreign Direct Investments and Export Relations in Emerging Market Economies: Panel Data Cointegration Analyses (1996-2014) 127-145

Yusuf BİLGİN - Önder KETHÜDA

Restoran İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine ve Sadakatine Etkisi: Oba Restoran Örneği

The Effect of the Service Quality to Customer Satisfaction and Loyalty: Case of Oba Restaurant 147-170

Ramazan EKİNCİ - Recep KÖK

Rekabet ve Etkinlik: Avrupa Birliği Bankacılık Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama

Competition and Efficiency: An Empirical Analysis on the Banking Industry of the European Union 171-200

Mehmet SONGUR

Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Fiziksel Sermaye Arasındaki İkame Olanakları: Translog Üretim Fonksiyonu Yaklaşımı

The Substitution Possibilities Between Human Capital and Physical Capital in Turkey: The Translog Production Function Approach 201-224

Rabia Tuğba EĞMİR - Gülsüm GÜRLER HAZMAN

KOBİ'lere Sağlanan Teşvikler ve KOBİ'lerin Vergi Algısı İlişkisi: Afyonkarahisar Örneği

Incentives provided to SMEs and the Tax Perception of SMEs: A Case of Afyonkarahisar 225-246

Gürbüz ÖZDEMİR

16 Nisan 2017 Halk Oylaması ve Halk Oylaması Sürecinin Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğrencileri Tarafından Algılanmasına İlişkin Bir Araştırma: Çankırı Karatekin Üniversitesi Örneği

A Study on 16 April 2017 the Referendum and its Perception of by Political Science and Public Administration Department Students: Cankırı Karatekin University Case 247-280

Orta Gelir Tuzağından Çıkış İçin Yeni Bir Strateji: Küresel Keynesyencilik

Yaşar Tamer ERGÜL

*Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü
ytergul@anadolu.edu.tr*

Öz

Son yıllarda “orta gelir tuzağı” kavramı sıklıkla tartışılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere, bu tuzaktan kurtulup yüksek gelir düzeyine ulaşmaları için çeşitli öneriler getirilmektedir. Bu öneriler, bu ülkelerin yüksek katma değerli teknolojik ürünler üretebilmeleri için gerekli tedbirleri içermektedir. Bu öneriler açık bir şekilde ihracata dayalı büyüme stratejisine dayanmaktadır. Ancak bu stratejinin yapısal bir kusuru bulunmaktadır; gelişmiş ülkelerin ithalat kapasiteleri tarafından belirlenen, gelişmekte olan ülkelerin ihraç malları pazarı sınırlı olduğu için, tüm gelişmekte olan ülkeler ihracatlarını aynı anda artıramayacaklardır. Eğer tüm ülkelerin ihracatlarının eşanlı olarak artması mümkün değilse, bu ülkeler kendilerini artan bir rekabet ortamında bulacaklar ve orta gelir tuzağından kurtulmaları mümkün olmayacaktır. Bu engeli aşabilmek için, ekonomik sorunları küresel düzeyde ele almak yararlı olabilir. Bu çalışmanın amacı, orta gelir tuzağının nedeninin ihracata dayalı kalkınma stratejisi olduğunu göstermek ve bu sorunu aşmak için Küresel Keynesçiliğin tüm gelişmekte olan ülkelerin ortak çıkarına bir yaklaşım olma potansiyelini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Post Keynesyen İktisat, Orta Gelir Tuzağı, Ekonomik Büyüme, Küresel Keynesyencilik

JEL Sınıflandırma Kodları: E12, F63, F01

A New Strategy to Escape from Middle Income Trap: Global Keynesianism*

Abstract

In recent years, the term “middle income trap” has increasingly discussed among economists. There are several suggestions to developing economies to avoid themselves from middle income trap and to reach high income level. These suggestions explicitly based on export-led growth strategy. But there is a fundamental flaw in that strategy; not all developing countries can succeed to increase their exports simultaneously because there is the limited market size for exports of developing globally. If all economies cannot increase exports simultaneously; they find themselves growing competition that not to allow them escaping from income trap. To deal with this problem, it might better to tackle with economic issues globally instead of nationally. The aim is this article is to show middle income trap issue could be explained by “fallacy of composition problem” that lies under the export-led strategy and to propose to global Keynesianism could be an alternative to current economic problems included that issue.

Keywords: Post Keynesian Economics, Middle Income Trap, Economic Growth, Global Keynesianism

JEL Classification Codes: E12, F63, F01

* Extended abstract is presented at the end of the article.

Atıfta bulunmak için/Cite this paper:

Ergül, Y. T. (2017). Orta Gelir Tuzağından Çıkış İçin Yeni Bir Strateji: Küresel Keynesyencilik. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 1-28.

DOI: 10.18074/ckuuiibfd.347173

1. Giriş

Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmelerinin belli bir aşamasından sonra gelişmiş ülkelerle aralarındaki açığı kapatarak gelişmiş ülke konumuna geçecekleri düşüncesi hem akademisyenler hem de politika uygulayıcıları arasında genel kabul gören bir görüş olmuştur. 20. yy.'ın ikinci yarısında hızlanan, kalkınmaya yönelik akademik ve politik tartışmalarının altında bu görüş bulunmaktadır. Nitekim Japonya'nın başını çektiği ve ardından Asya Kaplanlarının yakaladıkları kalkınma düzeyi, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabaları açısından örnek olmuştur.

Ancak bütün gelişmekte olan ülkelerin aynı başarıyı gösterebildiklerini ifade etmek mümkün değildir. Bu olgu son yıllarda “orta gelir tuzağı” olarak tanımlanıp, yaygın bir şekilde tartışılmaktadır. Bu bağlamda, orta gelir tuzağının nedenlerine ve çıkış stratejilerine ilişkin tartışmalar çeşitlilik göstermektedir. Bu tartışmalarda orta gelir tuzağının nedeni olarak sıklıkla ifade edilen görüş, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarının erken aşamalarında kaynaklarını tarım sektöründen sanayi sektörüne aktarmak yoluyla hızlı bir büyüme sağladıkları, ancak belirli bir noktadan sonra daha karmaşık, yüksek katma değere sahip ürünleri üretmede başarısız kalmaları nedeniyle kalkınma süreçlerinin durağanlaştığı ve orta gelir seviyesinde takılı kaldıkları yönündedir. Bu yaklaşım çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere küresel ekonomide daha rekabetçi olabilmelerine yönelik tavsiyelerde bulunmaktadır. Örneğin, beşeri sermaye yatırımları yapılması, Ar-Ge ve inovasyona önem verilmesi, belirli sektörlerde uzmanlaşp rekabetçi avantaj kazanılması gibi. Bu önerilerin altında yatan varsayım, gelişmekte olan bir ülkenin kalkınmasını gerçekleştirmesi için ihracatını ve küresel pazardaki payını artırması gerekliliğidir. Bununla birlikte ihracata dayalı kalkınma modelinin bu konudaki başarısına ilişkin eleştiriler de bulunmaktadır. Bu eleştirilere göre, ihracata dayalı kalkınma stratejisinin yapısal kusurlarından dolayı, bu stratejinin etkinliği giderek azalmakta ve gelişmekte olan ülkelerin gerekli sıçramayı yapmalarına engel olmaktadır.

Bu çalışmada, ihracata dayalı kalkınma stratejisine yönelik eleştirilerin orta gelir tuzağı olgusuna ilişkin açıklayıcı olup olamayacağı incelenecektir. Bu amaçla öncelikle orta gelir tuzağı konusundaki tartışmalara kısaca değinilecek, ardından ihracata dayalı kalkınma stratejisine ilişkin eleştiriler incelenecektir. Son olarak, esasen orta gelir tuzağı tartışmaları çerçevesinde ortaya atılmamış olsa da, küresel Keynesyencilik yaklaşımının orta gelir tuzağını aşmaya yönelik bir alternatif olabileceği tartışılacaktır.

2. Orta Gelir Tuzağı

Orta gelir tuzağı, orta gelirli ülkelerin uzun süre orta gelir düzeyini aşmadığı durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Burada orta gelir kavramı, kişi başına düşen milli gelir olarak ele alınmaktadır.[†] Orta gelir tuzağı kavramı ilk defa Dünya Bankası'nın yayınladığı bir raporda kullanılmıştır (Gill ve Kharas, 2007, s. 17). Rapora göre, modern büyüme teorisi Doğu Asya ülkelerinin üç aşamadan geçeceklerini öngörmektedir. İlk aşamada bu ülkeler üretimde ve işgücünde uzmanlaşma yoluyla, başlangıçta yavaş da olsa giderek artan bir hızda ürün çeşitliliğine sahip olmaktadır. İkinci aşamada yatırımların önemi azalırken, inovasyon hızlanmaktadır. Üçüncü aşamada ise, işgücü eğitim sistemi sayesinde yeni teknolojilere uyum sağlanmakta ve yeni ürünleri ve üretim süreçlerini biçimlendirebilecek donanımına sahip olunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, orta gelir düzeyindeki ülkelerin gelişimleri boyunca bu aşamaların gözlenmesi gerekmektedir. Ancak eğer salt üretim faktörlerinin artışına dayalı bir strateji izlenirse, sermayenin azalan marjinal verimliliğine bağlı olarak, büyümenin de durağanlaşması kaçınılmaz olmaktadır. Yazarlara göre, Latin Amerika ve Orta Doğu ülkelerinin uzun yıllar boyunca orta gelir seviyesini aşamamalarının nedeni budur.

Dünya Bankası'nın bir diğer yayınında orta gelir tuzağı süreci şu şekilde özetlenmiştir: Düşük gelirli ülkeler yabancı teknolojileri ve kendi ucuz iş gücünü kullanmak yoluyla, düşük maliyetli ve emek yoğun ürünler üreterek uluslararası piyasalarda rekabet edebilir. Bu süreçte emek ve sermayenin düşük verimli tarım sektöründen yüksek verimli sanayi sektörüne geçmesiyle büyük verimlilik artışları yaşanacaktır. Bu ülkeler orta gelir düzeyine ulaştıkça, tarım sektöründeki kullanılabilir iş gücü azalacak, ücretler artmaya başlayacak ve rekabet güçleri aşınmaya başlayacaktır. Zaman içinde, kaynakların yeniden tahsisi ve teknoloji transferi sayesinde elde edilen verimlilik artışları azalmaya başlayacak, ücret artışlarıyla da birlikte uluslararası piyasalarda daha az rekabetçi olunacaktır. Eğer ülkeler yabancı teknolojiye dayanmayı bırakıp, verimliliklerini inovasyon yoluyla artırma yoluna gitmezlerse, kendilerini tuzağa düşmüş olarak bulacaklardır (World Bank, 2013, s. 12). Yine aynı yayında, tarihsel verilere bakıldığında orta gelir tuzağından kurtulmanın çok da kolay olmadığı, örneğin, 1960 yılında sayısı 101 olan orta gelirli ülkelerin, 2008 yılı itibarıyla yalnızca 13'ünün yüksek gelirli ülke seviyesine geçebildiği tespit edilmiştir (World Bank, 2013, s. 12).

Bu tartışmalar bağlamında bir ayrıntının açıklığa kavuşturulması gereklidir; orta gelirli ülkeden kastedilen, ekonomisi imalat sanayine dayalı büyük bir ülkedir.

[†] Dünya Bankası'nın sınıflandırmasına göre 2015 yılı için, kişi başına düşen milli geliri 1.045\$ ile 12.746\$ arasında olan ülkeler orta gelirli olarak kabul edilmektedir. Bu ülkeler de ayrıca, 4.125\$ sınır olmak üzere, kendi aralarında alt orta gelirli ve üst orta gelirli ülkeler olarak ayrılmaktadırlar. Bkz. <http://data.worldbank.org/about/country-and-lending-groups> (Erişim Tarihi: 01.03.2017)

Açıktır ki, orta gelirli ülke statüsünde olup da ekonomisi turizme, vergi cenneti konumuna ya da doğal kaynaklara dayalı ülkeler de vardır. Bu ülkeler de bir tuzak içinde olabilirler ancak bu tuzağın nedeni farklı olacaktır (Peerenboom, 2014, s. 660). Nitekim orta gelir tuzağından çıkışa yönelik öneriler genellikle, uluslararası piyasalarda nasıl daha rekabetçi olunabileceğine yöneliktir. Ancak bu yaklaşım açık ya da örtük bir şekilde, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını arttırmak yoluyla büyümelerini hızlandırabilecekleri varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayımın ne kadar gerçekçi olduğu ise genellikle göz ardı edilen bir konu olmaktadır.

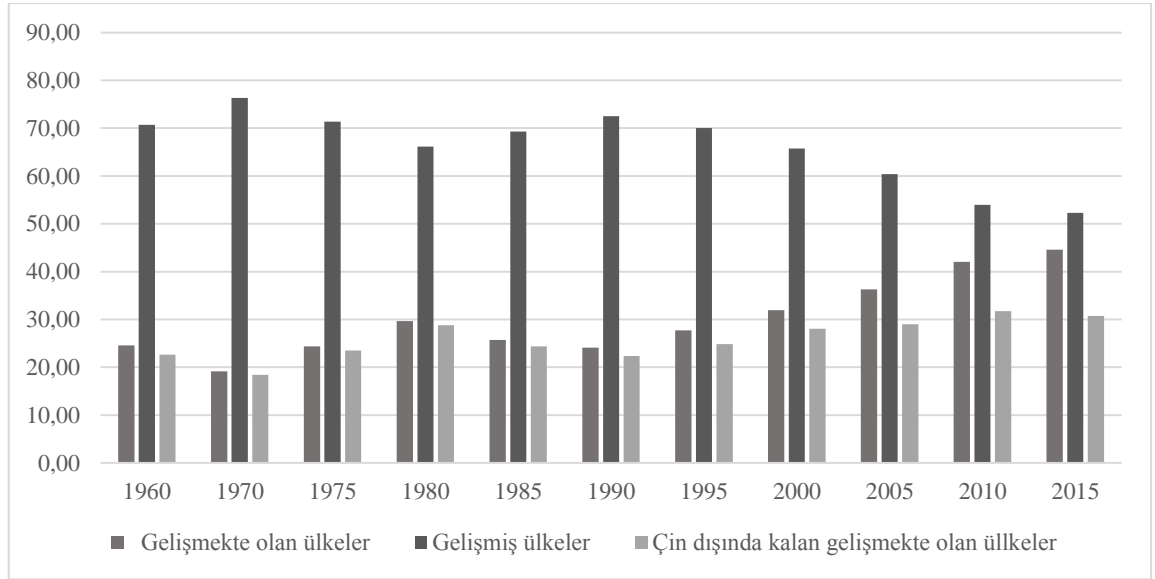
3. İhracata Dayalı Büyüme ve Sonuçları

Yaklaşık olarak 2. Dünya Savaşı'ndan 1970'li yılların oralarına kadar gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı ve iktisat yazınında da hakim olan büyüme stratejisi, iç talebe ve ithal ikamesine dayalı büyüme modeliydi. Bunun yanı sıra finansal piyasalarda yoğun devlet kontrolü bulunmaktaydı. Devlet faiz oranlarının, döviz kurunun değerini belirlemekte, yabancı finansal kuruluşlarının faaliyetlerine izin verilmemekte ya da sınırlı tutulmakta, sermaye hareketleri yine devletin iznine bağlı olmaktaydı. Bu yaklaşıma göre finansal piyasalara ilişkin bu düzenlemelerle beraber, girişimci uygun koşullarda krediye ulaşabilecekler ve bu sayede artan yatırımlar da sermaye birikimini, büyümeyi ve istihdamı olumlu etkileyecekti. Ancak 1970'li yılların ortalarından itibaren bu modelin etkinliği tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmaların teorik temelini McKinnon-Shaw tezinde görebiliriz. Yazarlara göre finansal piyasalara yönelik devlet müdahalesi üretim düzeyini olumsuz etkilemektedir: Yapay olarak düşük tutulan faiz oranları tasarrufu cazip olmaktan çıkartırken tüketimi teşvik eder. Artan tüketim enflasyonist baskı yaratırken, düşük tasarruf oranları da kredi hacmini daraltır ve dolayısıyla kredilerle finanse edilen yatırımları olumsuz etkiler. Oysa rekabetçi bir sermaye piyasasının olduğu serbest bir finansal sistem, yüksek tasarruf oranlarını, yatırımı, istihdamı, verimliliği ve yabancı sermaye girişini teşvik edecektir (Gabel, 2010, s. 4).

Bu yaklaşıma paralel olarak gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretlerini serbestleştirmeleri ve büyümelerini ihracat artışlarına dayandırmaları önerilmiştir. İhracat artışının ekonomik büyümeye katkıları birkaç noktada ifade edilebilir; Öncelikle ihracat artışı o ülkenin üretimine olan talep artışını ifade eder ve bu da toplam çıktıda reel artış anlamına gelir. İkinci olarak, ihracat artışı ilgili sektörlerde uzmanlaşmayı ve verimlilik artışını beraberinde getirir. Buna bağlı olarak ekonomideki kaynakların tahsisi verimli olmayan alanlardan ihracata yönelik üretim yapan ve verimliliği yüksek sektörlerle yönelir. Böylelikle ekonomide genel bir verimlilik ve üretim artışı gerçekleşir.[‡] Aynı zamanda dış

[‡] İhracat sektöründeki verimlilik artışının tüm ekonomide verimliliği ve üretim düzeyini artırması olgusunu ilk inceleyen iktisatçılardan biri P. J. Verdoorn'dur. Bu olgu bazen kendisine atfen

piyasalara yönelik üretim yapmak ileri teknolojilere erişimi, yaparak öğrenmeyi ve daha iyi yönetsel pratikleri beraberinde getirir. Üçüncü olarak ihracattaki artış sayesinde dış ticaret kısıtları gevşeyecek ve iç talebin gerektirdiği ithalat girdileri edinmek daha kolaylaşacaktır (Giles ve Williams, 2000). İhracatın döviz kazandırma özelliği, onu toplam talebin diğer bileşenlerinden farklı kılar. Hükümet harcamasına ya da tüketim artışına dayalı bir büyümenin geçici olma ihtimali vardır zira bu unsurlardaki artış aynı zamanda ithalat talebini de artırmaktadır. Eğer toplam talebin diğer unsurlarının gerektirdiği ithalatı karşılamak için yeterli ihracat geliri yoksa, toplam talep artışı kısıtlanacaktır. Diğer bir ifadeyle ihracat artışı yalnızca toplam talebi artırmakla kalmamakta, toplam talebin diğer unsurlarının artışına da imkan sağlamaktadır. (Thirlwall, 2002, s. 53). Özellikle 1980’li yıllara gelindiğinde, ihracatı büyümenin “motoru” olarak gören bu anlayış, uluslararası kurumların da etkisiyle, gerek uygulamada gerekse iktisat yazınında ağırlık kazanmaya başlamıştır. 1990’lı yıllara gelindiğinde ise, büyüme tartışmaları ihracata dayalı büyüme yaklaşımının baskınlığı ile sona ermiştir. Bu tarihte artık tartışmalar hangi yaklaşımın daha etkin olduğu değil, ihracata dayalı büyüme modelinin en etkin nasıl uygulanabileceği üzerine olmuştur (Blecker, 1999, s. 1).

Şekil 1: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin Dünya ihracatı içindeki yüzde payları

Kaynak: <http://unctadstat.unctad.org/EN/>

Verdoorn Yasası olarak da adlandırılır. Verdoorn’un 1949 yılında yayınladığı İtalyanca çalışmasının İngilizce çevirisi için bkz. (Verdoorn, 2002, 28-36).

Nitekim Şekil 1’de de görüldüğü gibi, zaman içinde gelişmekte olan ülkelerin dünya toplam ihracatı içinde payının arttığı gözlenmektedir. Bu oran örneğin 1960 yılında %24,6 iken 1980 yılında %29,7’ye 2015 yılında ise %44,56’ya çıkmıştır. Bu artışın gelişmiş ülkelerin dünya ihracatı içinde payının azalması karşılığında olacağı açıktır. Nitekim bu yıllar itibarıyla gelişmiş ülkelerin ihracat oranları sırasıyla %70,7, %66,2 ve % 52,3 olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu noktada Çin’in son yıllarda yakaladığı ihracat başarısının rolünü de vurgulamak gerek. Nitekim Gelişmiş ülkelerin ihracat payı, Çin’in ihracat payı dışarıda bırakılarak hesaplandığında 2015 yılı için % 30,7’ye gerilemektedir. Ayrıca yine tartışılacağı üzere, gelişmekte olan ihracat oranlarını aynı düzeyde artıramadıkları da bir gerçektir.

Yine tarihsel olarak bakıldığında ihracata dayalı büyüme politikalarının sözü edilen tarihlerde başlamadığı açıktır. Bu açıdan ihracata dayalı büyüme uygulamalarının kendine özgü karakteristikleri bulunan dört ayrı aşamadan geçtiği ifade edilebilir. Bu aşamalar şu şekildedir (Palley, 2011, s. 8-10):

Birinci aşama 1945-1970 dönemini kapsamaktadır ve esasen Almanya ve Japonya tarafından uygulanmıştır. Bu ülkeler kendi sanayi altyapılarına sahiptirler ve ihracatlarını desteklemek için değerlenmiş döviz kuru uygulamaktadırlar

İkinci aşama, Asya Kaplanları olarak tanımlanan dört Doğu Asya ülkesinin (Tayvan, Singapur, Hong Kong ve Güney Kore) ihracat artışı yoluyla büyüme yarışına girdikleri 1970-1985 dönemini kapsamaktadır. Bu ülkeler de değerlenmiş döviz kuru uygulamasını benimsemişlerdir. Bununla beraber yabancı teknoloji transferi de gerçekleştirmişlerdir.

İhracata dayalı kalkınma uygulamasının üçüncü aşamasında ülkeler kendilerini çok uluslu şirketler için bir ihracat üretim platformu olarak konumlamaya başlamışlardır. İhracata dayalı büyüme yaklaşımı artık ülkelerin kendi sanayi altyapılarına dayalı ulusal bir strateji olmaktan çıkmış; gelişmekte olan ülkeler, çok uluslu işletmeler ve gelişmiş ülkeler arasında bir işbirliğine dönüşmüştür.

Dördüncü aşama üçüncü aşamanın genişlemiş halidir ve Çin tarafından temsil edilmektedir. Ancak Çin ihracata dayalı büyüme modelini üç noktada farklı uygulamıştır. Öncelikle Çin, bir yandan ihracatı teşvik ederken diğer yandan da ithalat üzerinde yüksek tarifeler uygulayarak, küresel dünyayla asimetric bir bütünleşme yoluna gitmiştir. İkinci olarak ucuz döviz kurunun yanı sıra sermaye kontrollerini de uygulamıştır. Bunların yanı sıra, teknoloji paylaşımı, yabancı sermayeyle ortak teşebbüs kurmak hatta teknoloji hırsızlığı yoluyla kendi yerli teknoloji altyapısını oluşturma yoluna gitmiştir

4. İhracata Dayalı Büyüme Yaklaşımına Yönelik Yapısalcı / Post Keynesyen Bir Eleştiri: Terkip Hatası

Yapısalcı / Post Keynesyen çerçevede değerlendirebileceğimiz bir grup iktisatçı, bu stratejinin temel bir kusurunun bulunduğunu savunmaktadırlar. Buna göre, ihracata dayalı büyümeyi bir ya da bir kaç ülke aynı anda başarabilir, ancak tüm ülkelerin bunu aynı anda başarabilmeleri mümkün değildir. Terkip hatası (fallacy of composition) olarak da ifade edilen bu sorun, yani bir ülke için doğru olacak bir stratejinin tüm ülkeler için doğru olamayacağı olgusu, benzer malları üreten çok sayıda gelişmekte olan ülkenin, gelişmiş ülkelerin oluşturduğu aynı pazar için birbiriyle ihracat rekabetine girmesinden kaynaklanmaktadır (Razmi ve Blecker, 2008, s. 22). Eğer hedef pazar, tüm ihracatçı ülkelerin taleplerini karşılamaya yetmiyorsa, daha kötüsü konjoktüre bağlı olarak gelişmiş ülkelerin ithalat talepleri azalıyorsa, bu durumda bazı ülkelerin ihracatları hedeflediklerinden düşük olacaktır. Bunun sonucunda ihracatlarını artırmak isteyen gelişmekte olan ülkeler kur politikaları, emek maliyetinin düşürülmesi gibi araçlarla kendi aralarındaki rekabeti artıracaklardır. Bunun sonuçları ise finansal kırılganlık ve hatta krizler, ödemeler dengesi sorunları, işgücünün yaşam standartlarının aşınması şeklinde olabilmektedir.

Terkip hatası eleştirisi, neden çok sayıda ülkenin, daha önce Japonya, Güney Kore gibi ülkelerin yaptıkları sıçramayı gerçekleştiremeyip, orta gelir tuzağına takılı kaldıklarını da açıklayabilmektedir. Ülkelerin ihracata dayalı kalkınma stratejisi sıklıkla Uçan Kaz Modeli (Flying Geese Formation) ile açıklanmaktadır. Bu kavram ilk defa 1935 yılında, Japon iktisatçı Kaname Akamtsu tarafından kullanılmıştır. Gelişmekte olan bir ülkenin zaman içinde gelişim evresini inceleyen Akamtsu, böyle bir ülkenin belli bir tür malları önce ithal ettiğini, ardından ülke içinde yaygın ve ucuz üretiminin gerçekleştirdiğini ve sonra da ilgili malları ihraç etme aşamasına geldiğini tespit etmiştir. Bu ithalat-yerli üretim-ihracat aşamaları dikey eksenli zaman olan üç ayrı zaman serisinde görselleştirildiğinde, ters V ya da U şeklinde bir görünüm çıkmaktadır. Ancak bu ifadenin kapsamı daha sonraları genişlemiş, bölgesel kalkınmayı, özellikle Doğu Asya'nın kalkınmasını da ifade eder olmuştur. Buna göre, sanayileşme ve kalkınmasını gerçekleştiren Japonya gibi bir ülke bölgenin öncüsü olmakta, diğer bölge ülkeleriyle kurduğu ticari ilişkiler, doğrudan yatırımlar, ortaklıklar gibi ekonomik etkileşimleri, yayılma etkisi yaratarak, onların da kalkınma süreçlerini hızlandırmakta, dolayısıyla onlar da bu sürece dahil olmaktadır (Kasahara, 2013, s. 8-12). Bu süreçte, öncü ülke teknolojik olarak daha gelişmiş alanlarda üretime yönelirken, ihracata dayalı kalkınma stratejisini sonradan benimseyen ülkelere de emek yoğun imalat sanayi üretimini bırakmaktadır. Zamanla bu ülkeler de emek yoğun sektörlerden teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı sektörlerle geçiş yapacaklardır. Ancak bu modele ilişkin önemli bir ayrıntı, ihracata dayalı kalkınma stratejisini sonradan benimseyen ülkelerin daha az başarılı olmalarıdır. Gerçekten de ihracata dayalı kalkınma uygulamalarına tarihsel olarak

bakıldığında, Çin istisnası bir yana, bu durumun geçerli olduğu görülmektedir. 1960-70'li yıllarda Japonya ihracata dayalı kalkınma stratejisini benimseyerek, özellikle tekstil, otomobil, demir-çelik gibi "bacalı" endüstrilerde başarılı olduktan sonra 1970'lerin sonu ve 1980'li yılların başında teknolojik olarak daha ileri sektörlere geçiş yapmış, yerine geçen Asya Kaplanları ise emek yoğun sektörlerde üretim yaparak özellikle ABD tüketici piyasasında başarılı olmuşlardır. 1990'lı yıllarda bu sürece Tayland, Endonezya, Malezya gibi ülkeler de dahil olmuştur. Ancak genel olarak ifade etmek gerekirse, sürece sonradan dahil olan ülkelerin başarıları daha düşüktür. Bu durum yalnızca bölge ülkeleri için değil, 1990'lı yıllarda dünyanın çeşitli bölgelerinden bu sürece dahil olan bir çok ülke için de geçerlidir.

İhracata dayalı kalkınma stratejisinin daha az etkili olmaya başlamasının nedenlerinin başında, gittikçe daha fazla ülkenin bu stratejiyi benimsemesi bulunmaktadır (terkip hatası). Ağırlığını geliştirmiş ülkelerin ithalat talebinin oluşturduğu sınırlı bir piyasa için çok sayıda ülkenin üretim yapıyor olması, bu ülkeler arasında rekabetin yoğunlaşmasına, ihracat başarısının döviz kurlarına son derece duyarlı hale gelmesine yol açmıştır. Bu rekabette yalnızca ilgili ülkenin kendi parasının değeri değil, aynı zamanda rekabet ettiği diğer ülkelerin paralarının da değeri önem kazanmaktadır. Örneğin, 1994 Çin ve Meksika devalüasyonu bu ülkelerin ihracatlarını artırırken, bazı ülkelerin rekabet baskısı altında kalmalarına ve izleyen yıllarda da paralarının değer kaybına neden olmuştur (Blecker, 1999, s. 8).

Bu açıdan bakıldığında, gelişmekte olan ve emek yoğun üretim yapan ülkelerin hepsinin aynı derecede başarılı olması mümkün değildir. Kaçınılmaz olarak, belli bir dönemde sınırlı sayıda ülke hızlı büyüme oranlarını yakalayabilecektir. Yukarıda değinildiği gibi ihracata dayalı kalkınma geliştirmiş ülkelerin ithalat yapma isteklerine, diğer bir ifadeyle bu ülkelerin gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını karşılama isteklerine bağlıdır. Geliştirmiş ülkelerin ithalat talepleri de konjonktürel dalgalanmalarla yakından ilgilidir. Örneğin, 2008 Krizi ile beraber genel olarak küresel talep yetersizliğinin yaşandığı günümüzün koşullarında, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını artırmalarının daha da güçleştiği ifade edilebilir. Gelişmekte olan ülkelerin ihracatları için önemli bir pazar olan ABD, henüz tüketici borçluluğu sorununu aşıp toparlanmasını gerçekleştirememiştir. Dolayısıyla daha önceki yıllarda yerine getirdiği, bir anlamda "nihai son tüketici" olma (consumer of last resort) fonksiyonunu aynı şekilde gerçekleştirememektedir. Ayrıca ekonomik toparlanma gerçekleşse dahi, ABD'nin bu fonksiyonunu sürdürebilmesi için gerekli olan büyük dış ticaret açıklarını hangi noktaya kadar kabul edebileceği de ayrı bir sorun olarak düşünülebilir. Hatta bu bağlamda, gerek ABD'nin gerekse diğer geliştirmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını kendi ekonomilerine tehdit olarak gördükleri ölçüde, adil ticaret sertifikası, anti-damping vergisi gibi korumacı önlemlere başvurması da mümkündür (Blecker, 1999, s. 12-14). Avrupa Birliği

ülkelerinin ise krizden de önce, Maastricht Anlaşması çerçevesinde uygulanan sıkı maliye politikası tedbirlerinin de etkisiyle, zaten durgunlukta olduğu bilinmektedir. Hatta durgunluğun etkilerinin hafiflemesi açısından bu ülkelerin beklentisi, kendi ekonomisi de ihracata dayanan Almanya'nın ekonomik performansının yüksek olmasıdır. Gelişmekte olan ülkeler için bir başka ihracat pazarı olan Japonya ise, yaşanan nüfusu ve zayıf iç talebiyle, uzun zamandır durgunlukta ve yine ihracat artışına dayalı bir büyüme ile durgunluk koşullarını aşma arayışındadır. Dolayısıyla, ülkelerin ihracat imkanları açısından gelişmiş ekonomilerin içinde bulunduğu bu koşulların uygun olduğunu ifade etmek mümkün değildir (Palley, 2011, s. 12).

İhracata dayalı kalkınma stratejisi izleyen ülkelerin üretim ve büyüme performanslarının gelişmiş ülkelerin ithalat taleplerine bağlı olmasıyla ortaya çıkan bir başka konu da, gelişmiş ülkelerdeki konjonktürel bir durgunluğun gelişmekte olan ülkelere de yansması ve bu ülkelerin ciddi bir atıl kapasite sorunuyla karşı karşıya kalmalarıdır. Bu durum özellikle yüksek yatırıma dayalı bir ekonomide daha belirgin olacaktır. Bu yüksek yatırım olgusu, aynı zamanda benzer malları üreten ülkelerin rekabet düzeylerini koruyabilmek için başvurdukları bir strateji de olabilmektedir. Ertürk'e göre Doğu Asya ülkeleri 1990'lı yılların başı itibarıyla bu yola başvurmuş, ancak bu durum bozulan ticaret hadleri ve terkip hatası olgusuyla birleşerek 1997 Doğu Asya krizine yol açmıştır (Ertürk, 2002, s. 253).

Daha önce değinildiği üzere, günümüzün küresel ekonomisinde, gelişmekte olan ülkelerin üretimi üstlendiği ve gelişmiş ülke pazarlarına sunduğu bir yapı oluşmuştur. Bu iş bölümünün üretim kısmının tesis edilmesi görece olarak kolay olmaktadır. Çünkü günümüzde sermayenin dolaşımı hızlanmış, teknolojik yeniliklere ve yönetsel becerilere ulaşmak kolaylaşmıştır. Ancak esas sorun, bu üretken kapasiteyi desteklemek için gerekli olan gelir ve talep oluşumunu yaratabilmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktaya bir sonraki bölümde ayrıca değinilecektir.

Son yıllarda hızla büyüyen Çin ekonomisinin de, gelişmekte olan ülkelerin ihracatları için talep yaratma anlamında çok etkili olduğunu söylemek çok mümkün değildir. Her ne kadar Doğu Asya ülkeleri başta olmak üzere, gelişmekte olan ülkelere Çin'e yönelik bir ihracat akışı varsa da, bu ihracat ağırlıklı olarak Çin sanayisinin ihtiyaç duyduğu ara mallardan oluşmaktadır. Bu ara mallar Çin'de, gelişmiş ülkelerdeki tüketicilere pazarlanmak üzere nihai mal haline dönüştürülmektedir. Dolayısıyla Çin'in ithalatı da gelişmiş ülkelerin ithalat talebiyle yakından ilişkilidir. Bunun da ötesinde, Çin'in ihracata dayalı kalkınma stratejisini benimsemiş olması, gelişmekte olan ülkeler açısından ayrı bir sorun oluşturmaktadır. Çin'in işgücünün büyüklüğü, ücretlerin düşüklüğü ve sahip olduğu geniş iç piyasası için üretim yapmanın cazibesi, diğer gelişmekte olan ülkelerin aleyhine olmak üzere, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Çin'e

akmasına neden olmaktadır. Bu olgu, diğer ülkelerin sanayileşme ve kalkınma süreçleri üzerinde olumsuz bir etki yapmaktadır. Ayrıca, Çin'in gelişmekte olan ülkeleri olumsuz etkilediği iki nokta daha bulunmaktadır. Bunlar, Çin'in kalkınma sürecine yeni katılan ülkeleri bloke etmesi ve bilinen Kuzey-Güney rekabetinin yanı sıra, Güney-Güney rekabetine de neden olmasıdır. Dolayısıyla Çin'in büyük bir ihracatçı ekonomi olarak varlığı, diğer gelişmekte olan ülkeler açısından ihracata dayalı kalkınma stratejisinin etkinliğini azaltan nedenlerden biridir (Palley, 2011, s. 15-17).

Bu bağlamda değinilmesi gereken bir nokta, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarının yalnızca gelişmiş ülkelere yönelik olmadığı, Doğu Asya örneğinde olduğu gibi, kendi aralarında da ciddi bir ticaret hacmine ulaştıklarıdır. Benzer bir şekilde, Güney Amerika ülkelerini ticari ve ekonomik olarak bir araya getirmeyi amaçlayan Mercosur benzeri ortak pazar oluşumları da, özellikle aynı bölgedeki ülkeler arasındaki ticaret hacmini artırmaktadır. Bu tür eğilimlerin, gelişmiş ülkelerin pazarlarında yaşanacak durgunluğu kısmen de olsa telafi etmesi beklenebilir. Ancak 1997-98 Doğu Asya Krizinde olduğu gibi, tüm bölgeyi olumsuz etkileyen bir konjonktür söz konusu olduğunda, bölgesel ticaretin olumlu etkisi bir yana, krizin bulaşma etkisine katkıda bulunma olasılığı da bulunmaktadır (Blecker, 1999, s. 11).

Tablo 1: Yıllara göre gelişmekte olan, gelişmiş ve geçiş ekonomilerinin GSMH'larının Dünya GSMH'sı içindeki % payı (2005 yılı sabit ABD fiyatları ve döviz kuruyla)

Yıl	Gelişmekte Olan Ekonomiler	Geçiş Ekonomileri	Gelişmiş Ekonomiler
1970	13,81	3,48	82,71
1975	15,53	3,65	80,81
1980	16,69	3,87	79,44
1985	16,78	4,12	79,10
1990	17,25	4,21	78,54
1995	19,86	2,04	78,09
2000	21,00	1,89	77,11
2005	23,63	2,24	74,12
2010	28,56	2,44	69,00
2014	31,35	2,46	66,19

Kaynak: Unctad verilerinden tarafımızca yapılan hesaplama. (<http://unctadstat.unctad.org/>)

İhracata dayalı kalkınma stratejisine ilişkin bir diğer yapısal sorun, gelişmekte olan ülkelerin küresel ekonomideki göreceli payının büyüklüğüdür. Bu durum hem gelişmiş ülke pazarlarının gelişmekte olan ülke ihracatlarını karşılayamamasına, hem de gelişmiş ülkelerin durgunluktan çıkmasını zorlaştırmaktadır. Bu durumu Tablo 1’de görebilmek mümkündür. 1970 yılına gelişmekte olan ekonomilerin GSMH’lerinin Dünya GSMH içindeki payı %13,8 iken, bu oran 2014 yılında %31,3 e çıkarken, aynı dönemde gelişmiş ekonomilerde bu oran %82,7’den %66,2’ye kadar gerilemiştir.

Gelişmekte olan ülkeler açısından bir diğer sorun, bozulan ticaret hadleridir. Benzer malları üreten çok sayıda ihracatçı ülke olması, aralarında devalüasyonları ve ücret baskılanmasını da içeren rekabetin bulunması, söz konusu ürünlerin ihracatından elde edilmesi umulan getiriyi sınırlandırmaktadır (Razmi, 2007, 462). 20. yüzyılda hammadde ihracatçısı ülkelerin deneyimlediği bu olgunun, günümüz imalat sanayi ihracatçısı ülkelerin de yaşadığını ifade etmek mümkündür. Bu durum aynı zamanda ihracatçı ülkelerin verimlilik artışlarının bir kısmının, gelişmiş ülkelerin ithalatçılarına transfer edilmesi anlamına da gelmektedir (Razmi ve Blecker, 2008, s. 23).

Gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını artırmak amacıyla birbirleriyle rekabete girmeleri, aynı zamanda bir çeşit küresel “dibe doğru yarış” ortamına yol açmaktadır. Rekabetçiliği artırmak için üretim maliyetlerini minimize etme çabasıyla ortaya çıkan bu dibe doğru yarışın sonuçlarının, reel ücretlerin aşınmasından çalışma koşullarının kötüleşmesine, üretim sürecinin yarattığı çevre sorunlarından vergi yükünün sermaye kazancından emek kazancına kaydırılmasına kadar, bir çok ekonomik, sosyal ve çevresel boyutu olmaktadır (Palley, 2011, s. 16).

Yukarıda değinilen nedenlerden dolayı, ihracata dayalı kalkınma stratejisinin, en azından tüm gelişmekte olan ülkeler için geçerli bir kalkınma stratejisi olup olmadığı tartışmalıdır. Uygulamaya bakıldığında, bu yolla gelişmiş ülke kategorisine ulaşabilen birkaç örneğe karşın, çok sayıda ülkenin orta gelir tuzağında takılı kaldıkları görülmektedir. Bu ülkeler için iç pazarlarına dayanan bir büyüme ve kalkınma stratejisi bir alternatif olarak düşünülebilir. Daha radikal bir yaklaşım ise, tüm dünya ekonomisini bir bütün olarak gören ve tüm ülkelerin çıkarına olacağı savunulan, bir anlamda da küresel toplam talebin yönetimini ifade eden küresel Keynesyencilik önerisidir.

5. İhracata Dayalı Kalkınmaya Stratejisine Alternatif Olarak İç Talebe Dayalı Kalkınma ve Küresel Keynesyencilik

Eğer ihracata dayalı kalkınma stratejisi, içerdiği terkip hatası nedeniyle bütün gelişmekte olan ülkeler için uygun bir yaklaşım değilse, değinildiği gibi, bu ülkelerin daha farklı bir kalkınma stratejisini değerlendirmesi gerekebilir. Elbette geçmişe göre ticaret hacminin katlanarak gerçekleştiği, ülkeler arasında ekonomik

ve siyasal ilişkilerin yoğunlaştığı günümüz dünyasında, ithal ikameci kalkınmaya dayalı kapalı bir ekonomi modelini savunmak mümkün değildir. Ayrıca bu model geçmişte de beklenen başarıyı sağlayamamıştır. Bunun da ötesinde, ülkelerin üretmedikleri mal ve hammadde ithalatlarını finanse edebilmeleri açısından ihracat her zaman önemli olacaktır.[§] Dolayısıyla günümüz koşullarını da göz ardı etmeyen farklı bir kalkınma stratejisine gerek olduğu ifade edilebilir. Bu açıdan bazı iktisatçılar geliştirmekte olan ülkeler için ihracatı dışlamayan, ancak kalkınmanın ana unsuru olarak iç talebe dayanan bir strateji önermektedirler. Diğer bir alternatif olarak, ekonomileri ayrı ayrı değil küresel ekonominin bir parçası olarak gören ve bu bütüne yönelik politikaların uygulanmasını savunan küresel Keynesyencilik düşüncesi tartışılmaktadır.

5.1. İç Talebe Dayalı Kalkınma Modeli

İhracata dayalı kalkınmaya alternatif olan görüşlerden iç talebe dayalı kalkınma modeli yeni bir yaklaşım değildir. Geçmişte, özellikle Keynesyen iktisadın altın çağı olarak tanımlanan 50'li-60'lı yıllarda işgücü verimliliğiyle beraber gözlenen ücret artışlarının beslediği iç talebin yatırımları ve dolayısıyla büyümeyi teşvik ettiği görülmüştür. Ancak geliştirmekte olan ülkeler için bu politikanın uygulanabilmesi için bazı koşulların yerine gelmesi gerekmektedir.

Öncelikle böyle bir stratejinin uygulanabilmesi için, iç pazarın yeteri kadar büyük olması gerekmektedir. $Y = C+I+G+(X-M)$ şeklindeki basit milli gelir denklemi çerçevesinde ifade edilecek olursa, (X) ile ifade edilen ihracattaki bir azalma, hane halkı tüketiminde (C) , yatırımlarda (I) ya da kamu harcamalarında (G) gerçekleşen artışlarla telafi edilebiliyor olmalıdır. Bunlardan hane halkı tüketiminin otonom kısmı dış borçla finanse edilerek artırılabilir. Diğer bir seçenek, kamu transfer harcamaları ve vergiler yoluyla gelir dağılımını değiştirmek olabilir. Gelir dağılımının düşük gelir sahibi kesimlerin lehine değiştirilmesi toplam tüketimi artırabilecektir.

Bu açıdan orta sınıfın tüketim harcamalarının daha kolay uyarılacağı düşünülebilir. Daha düşük gelire sahip kesimler, kendilerine yönelik transfer harcamaları ve vergi muafiyetleri sağlansa da, harcamalarını fazla artıramayacaklardır. Yüksek gelire sahip kesimler ise daha çok gösteriş ve lüks tüketimi tercih etmektedirler. Ayrıca bu kesimin büyüklüğü toplam talebi canlandırmak için yeterli değildir. Orta sınıfın ise özellikle dayanıklı tüketim malları talebi yüksektir. Ayrıca düşük gelirlilere göre bu kesimin tüketici

[§] Post Keynesyen iktisatta büyüme ile ödemeler dengesi arasındaki ilişki, genellikle Thirlwall'ın ödemeler dengesi kısıtlı büyüme modeliyle incelenmektedir. Buna göre, ülkeler uzun dönem itibarıyla dış ticaret dengesini sağlamak zorundadırlar. Thirlwall modelinde uzun dönemde büyümeyi kısıtlayan unsurlar, ülkenin ihraç mallarına yönelik dış dünya talebinin gelir esnekliği, ülkenin ithal malı talebinin gelir esnekliği ve dünya gelirinin artış hızıdır. Bu model ve çevresindeki tartışmalar için Bkz. (Thirlwall, 2011, s. 307-357).

kredilerine ulaşma imkanı daha fazladır. Dolayısıyla orta sınıf, hem tüketim tercihleri hem de krediye erişim olanakları nedeniyle belli dönemlerde cari gelirlerinden bağımsız olarak tüketim yapma eğiliminde olabilmektedirler. Bu sayede gerçekleşecek tüketim artışı, ihracata dayalı kalkınma stratejisinden vazgeçmenin olası olumsuzluklarını da sınırlandıracaktır. Bunun yanı sıra, düşük ücretle sağlanan rekabetçiliğin önemli olduğu ihracata dayalı kalkınma stratejisinin aksine, iç talebe dayalı bir büyüme stratejisinin ana unsurlarından biri özel tüketim olduğu için, ücret artışları ayrıca önemlidir.**

İç talebin bir diğer unsuru da yatırımlardır. Özellikle kamunun altyapı ve konut yatırımlarının otonom olduğu ifade edilebilir. Ama yatırımların önemli bir kısmı içseldir ve sermayenin fırsat maliyetine bağlıdır. Sermayenin fırsat maliyeti ise, temelde merkez bankası tarafından belirlenen kısa vadeli faizlerin ve gelecekteki satışlara ilişkin beklentilerin bir fonksiyonudur. Eğer girişimciler gelecekte ürettikleri mallara olan talebin kalıcı olarak artacağını bekliyorlarsa yatırım yapma eğiliminde olacaklardır. Ancak ekonomideki tüketim ve yatırım harcamalarının miktarı birbiriyle uyumlu olmalıdır. Eğer yatırımların artış hızı sürekli olarak tüketimin artış hızının altında kalırsa, üretim kapasitesi tam olarak kullanılmayacak, kârlar üzerinde baskı oluşacak ve borçla finanse edilen yatırımların varlığı nedeniyle finansal kırılganlık artabilecektir.

Kamu harcamaları da iç talebin bir parçasıdır. Kamu harcamalarının önemli bir kısmı otonomdur ve devlet borçlanması ya da yüksek gelire sahip kesimlerden alınan vergilerin artırılması yoluyla finanse edilebilir. Ancak kamu gelir ve giderlerinin önemli bir kısmı içseldir ve milli gelire bağlıdır (işsizlik sigortası ödemeleri ya da vergi gelirleri gibi). Kamu harcamalarında gerçekleştirilecek bir artışın gelir düzeyi üzerindeki etkisi ise çarpanın etkinliğine bağlıdır. Bunun yanı sıra, eğer mali genişleme uluslararası eşgüdüm içinde gerçekleştirilirse etkisi daha belirgin olacaktır. Örneğin, 2008-2009 döneminde gelişmiş ülkelerin mali genişlemeye gitmesi, gelişmekte olan ülkeler açısından krizin ihracatları üzerindeki olumsuz etkisini kısmen de olsa azaltmıştır (Mayer, 2013, 6-7).

5.2. Küresel Keynesyencilik Yaklaşımı

Son yıllarda ülkelerin ekonomi politikalarını, tüm ülkelerin yararına olacak şekilde eşgüdüm içinde yürütmeleri gerekliliği tartışılmaya başlanmıştır. Bu konu özellikle küresel Keynesyencilik ya da uluslararası Keynesyencilik başlığı altında incelenmektedir. Küresel Keynesyencilik kavramı, ekonomik sorunlar için uygulanması gereken politikaların küresel bağlamda ele alınması gerekliliğini vurgular. Bu kavramın gündeme gelmesi 1980'li yılların başlarına uzanır. 1980

** Büyümede iç talebe vurgu yapan yaklaşım sıklıkla ücrete dayalı büyüme (wage - led growth) olarak tanımlanmaktadır. Burada bu kavramın kullanılmamasının nedeni, iç talep unsurları arasında yatırımın ve kamu harcamalarının da olmasıdır. Ancak iç talebin ana unsuru elbette hanehalkı tüketimidir.

yılında yayınlanan ve gelişmekte olan ülkeler için bir tür Marshall Planı niteliğinde olan Brandt Komisyonu Raporu'na yönelik siyasi eleştirilerde küresel ya da uluslararası Keynesyencilik kavramının kullanıldığı görülmüştür (Köhler, 2002, s. 101). Bu kavramı iktisadi bir çerçevede ele alan ilk iktisatçılardan biri Galbraith olmuştur. Galbraith küresel Keynesyencilik büyüme ve istihdam oranlarının hızlı artışını, ortak yaşam standardının yükselişini ve finansal istikrarı sağlayan, ancak henüz tesis edilmemiş bir mekanizma olarak tanımlar. Galbraith'e göre böyle bir mekanizma özellikle büyük devletlerin aktif çabasını gerektirmektedir. Bu ülkelerin, dünya siyasetindeki egemen olma pozisyonlarının bir gereği olarak, küresel ekonomide dengeleri gözetme, rezerv para ihtiyacını karşılama, spekülasyonları önleme ve daha küçük ülkelerin büyümelerine destek olma gibi sorumlulukları olmalıdır. Büyük ülkeler küresel ekonominin işleyişi açısından sigorta işlevi görmeli, bu amaçla gerektiğinde zararı göze almalıdırlar. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızlarının artması, bu ülkelere ihracat yapan gelişmiş ülkelerin de gelirlerinin artması anlamına gelmektedir. Bundan gelişmiş ülkeler de fayda sağlayacaklardır (Galbraith, 1995, s. 69). Bu noktada küresel ekonominin canlı olabilmesi için tüm ülkelerin büyüme hızlarının yüksek olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile, Keynesyen iktisatta istihdam ve ekonomik faaliyet düzeyi üzerinde etkili olan toplam talebin yerini, küresel Keynesyen yaklaşımda “küresel talep” kavramı almaktadır.

5.2.1. Küresel Eksik İstihdam Dengesi

Keynesyen geleneğe uygun olarak küresel Keynesyencilik yaklaşımında da küresel talep yetersizliği, diğer bir ifadeyle küresel talebin küresel arzın altında kalması mümkündür. Tıpkı bir ülke ekonomisinde toplam talep yetersizliği durumunda gözlenen eksik istihdam dengesi küresel ölçekte de geçerli olmakta ve küresel eksik istihdam dengesi olarak nitelendirilmektedir. Küresel ekonomi ülke ekonomilerinin bütününden oluştuğu için, küresel eksik istihdam dengesinin olumsuz etkilerinin ülkeler arasında dağıtılmış olduğu ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle küresel işsizlik ülkeler arasında bölünmüştür. Bununla beraber bu olumsuz etkinin tüm ülkelerde görülmesi gerekmemektedir. Tıpkı bir ülke ekonomisi genel olarak durgunluk koşullarındayken bazı sektörlerde canlılığın sürebilmesi gibi, küresel bir eksik istihdam durumunda da bazı ülkelerde tam istihdam dengesi gerçekleşebilecektir. Ancak yine de, ülkelerin küresel dengeden tamamen yalıtılmış olmaları mümkün değildir.

Bu görüşü savunanlar günümüzde küresel eksik istihdam dengesinin geçerli olduğunu ve bu durumun konjonktürel olmaktan çok yapısal nedenlerden kaynaklandığını savunmaktadırlar.

Bu yapısal unsurlardan biri üretimin küreselleşmesidir. Günümüzde çokuluslu şirketlerin üretim merkezlerini düşük ücretlerin geçerli olduğu ülkelere kaydırıp, oralarda üretilen malları gelişmiş ülke piyasalarında pazarlama stratejisi, küresel olarak ücretlerin genel düzeyinin düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca gelişmekte

olan ülkelerin bu tür yatırımları çekmek için kendi aralarındaki rekabetleri, daha önce değinildiği gibi ücretlerin baskılanmasına ve “dibe doğru yarış” a neden olmaktadır.

Ücret gelirlerini, dolayısıyla küresel talebi olumsuz etkileyen bir diğer unsur teknolojik gelişmelerdir. Teknolojik gelişme büyüme açısından arzu edilmekle beraber, üretim sürecinde emek tasarrufu yaratması nedeniyle işgücüne olan talebi düşürmektedir. Teknolojik gelişmeyle beraber azalan emek talebini telefi edebilecek ücret artışlarının olmaması ve/veya yeni istihdam alanlarının açılmaması da ücret gelirlerinin düşmesine neden olmaktadır

Küresel sermayenin dolaşım hızının artması ve istikrarsız yapısı da küresel toplam talebi olumsuz etkilemektedir. Kısa sürede yüksek miktarda yabancı sermaye giriş ya da çıkışına maruz kalan gelişmekte olan ülkelerdeki toplam talep olumlu ya da olumsuz etkilenmektedir. Bu durumun yarattığı istikrarsızlık küresel toplam talebi de olumsuz etkilemektedir (Köhler ve Tausch, 2002, s. 105-112).

Bir başka yapısal unsur finansallaşmanın yaygınlaşmasıdır. Bu olgu özellikle Washington Konsensüsü olarak ifade edilen neoliberal politikaların uygulandığı son 25-30 yıl içinde hız kazanmıştır.^{††} Finansallaşmanın geldiği nokta, bu konu üzerinde ayrıca durulmasını gerektirmektedir. Zira, finansallaşmanın küresel toplam talep üzerinde ciddi etkileri olmaktadır ve bu olguyu dikkate almadan, ulusal ve küresel düzeyde ekonominin istikrarı için alınacak önlemlerin yeterince etkili olması güç olacaktır.

Finansallaşma olgusu yalnızca gelişmekte olan ülkelerin istikrarını ilgilendirmemekte, gelişmiş ülkelerin istikrarı açısından da sorunlar yaratabilmektedir. Bunun en yakın örneği 2008 finansal krizinde gözlenmiştir. Kriz öncesinde ABD ekonomisi uzun bir dönem boyunca küresel ekonominin motoru olmuştur. Bu süreçte ABD ekonomisi, daha önce değinildiği üzere “nihai son tüketici” olma fonksiyonunu yerine getirerek küresel toplam talebin canlı kalmasına yardımcı olmuştur. Bununla beraber, zaman içinde ekonomide artan dengesizlikler, bu sürecin sürdürülemez noktaya gelmesine ve bir krizle sonlanmasına neden olmuştur. ABD’de 1980’li yıllarda uygulanmaya başlanan, finans piyasaları yönelimli ve gelir dağılımını bozan politikalar sonucunda işsizlik artarken ücret gelirlerinin payı düşmeye başlamıştır. Aynı dönemde belirginleşmeye başlayan reel yatırımlarla kârların ayrışma sürecinde, reel yatırımlar zayıflamaya başlamıştır. Kalecki’nin ortaya koyduğu gibi, kârların düzeyi; net ihracat, özel tüketim ve yatırım ve bütçe açığı ile doğru orantılıdır

^{††} Washington Konsensüsü ifadesi ilk defa Williamson tarafından 1989 yılında kullanılmıştır. Bu terim, Washington’daki uluslararası finansal kuruluşların, Latin Amerika ülkelerinin uygulaması gereken politikalar konusundaki fikir birliğini ifade eder. Bunlar mali disiplin, dış ticaretin liberalizasyonu, özelleştirme gibi 10 maddede özetlenen neoliberal politikalarıdır. Bkz. (Williamson, 2004, s. 195-206).

(Kalecki, 1971, s. 85). Bu dönemde ABD ekonomisi kârların düzeyini yüksek tüketim ve kamu açıkları sayesinde korumuştur. Ancak gelir dağılımında ücretlerin payının düştüğü bir ortamda tüketimin canlılığı artan hanehalkı borçlanmasına bağlı olarak gerçekleşmiştir. Özel kesimin ve kamunun negatif olan dengesi ise, dış dünyadan sermaye girişine ve cari açığın artmasına neden olmuştur (Hein ve Truger, 2013, s. 191-195). Bu süreçte ABD ekonomisi dünyanın başlıca dış açık veren ekonomisiyken, Almanya, Japonya ve petrol ihraç eden ülkeler ile beraber, başlıca dış fazla veren ülkelerden biri olmuştur. Almanya ekonomisinde dış ticaret fazlası sayesinde nispeten zayıf iç talep telafi edilmiş, kârların ve büyüme oranının düşmemesi sağlanmıştır. Bu açıdan ABD ekonomisinin faaliyet düzeyi, tüketicilerin borçlanma ve dünyanın geri kalanının da bu borcu sağlama isteklerine bağlı iken, Almanya ekonomisinin performansı dünya ekonomisinin ve ihracat pazarlarının büyüme oranına bağlı olmuştur. Bu durum Almanya ekonomisi için de kırılma yaratmaktadır; Alman Neomerkantilist modelin başarısı dış dünyanın borçlanma istek ve imkanına bağlıdır (Hein ve Truger, 2013, 198). Nitekim ABD ekonomisinde artan hanehalkı borçlanması 2008 krizine yol açan en önemli nedenlerden biri olmuş, Almanya ise küresel ekonominin yavaşlaması nedeniyle ihracatında önemli kayıplar yaşamıştır. Benzer şekilde gelişmekte olan ülkelerde de ihracatın azaldığı ve ekonomik büyümenin yavaşladığı gözlenmiştir. Dolayısıyla ülke ekonomilerinin performansları, uluslararası finansal sistem ve küresel talep arasında yakından ilişki vardır.

5.2.2. Küresel Keynesyen Yeni Anlaşma Önerisi

Hein ve Truger, yukarıda değinilen nedenlerden dolayı, ülke ekonomilerinin ve küresel ekonominin istikrar içinde büyüme çizgisini yakalayabilmesi için “Küresel Keynesyen Yeni Anlaşma” (Global Keynesian New Deal) olarak adlandırdıkları bir reform önerisi sunmaktadırlar. Bu reform önerisi, finansal ve reel sektörün yeniden düzenlenmesi, makroekonomik politikalarının doğrultusunu değiştirmek ve uluslararası düzeyde makroekonomi politikalarının eşgüdümünü yeniden yapılandırmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır.

5.5.2.1. Finansal ve Reel Sektöre Yönelik Düzenleme Önerileri

Yeni Anlaşma önerisinin ilk unsuru olan finansal ve reel sektörün yeniden düzenlenmesi, reel yatırımların artması ve büyümenin sağlanması için gerekli görülmektedir ve üç boyutu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, özellikle finansal piyasaların doğasında olan belirsizlik, asimetrik bilgi, beklentiler, ahlaki tehlikeler seçim, ve sahtecilikten kaynaklanan sorunları azaltmak için bu piyasaların şeffaflığını artırmaya yönelik düzenlemelerdir. Bunlar, tüm finansal araçların standardizasyonu ve denetimi, bilanço dışı işlemlere izin verilmemesi, tüm finansal aracı kurumların ulusal ve ulusüstü düzeyde düzenlenmesi ve denetimi, özel yerine bağımsız ve kamusal derecelendirme kuruluşlarının oluşturulması ve özel bankalarla rekabet edebilecek, hanehalklarına ve küçük işletmelere kredi

sağlayacak güçlü kamu ve kooperatif bankalarının kurulması gibi tedbirleri içermektedir. Ayrıca ekonominin genelini etkileyebilecek finansal kurumların da kamu mülkiyetinde olması önemlidir çünkü bu kurumların istikrarı bir kamusal mal niteliği taşımaktadır.

İkinci olarak yeniden düzenlemelerin, finansal ve reel sektörlerdeki ekonomik birimleri kısa vadede ziyade uzun vadeli kâr arayışına yönlendirmesi gereklidir. Son dönemlerde yaygınlaşan “oluştur ve dağıt”^{**} (originate and distribute) stratejilerinin önüne geçmek için menkul kıymetleştirme (securitization) olanakları sınırlandırılabilir. Böylece bankalar, firmaları ve onların yatırım projelerini değerlemek, uygun olanlara kredi açmak ve geri ödemeleri takip etmek gibi esas işlevlerine dönebilirler. Ayrıca hisse senetlerinin kısa vadeli değerinin öne çıkmasına yol açan pay geri alım programı, yöneticilere hisse senedi dağıtılması gibi uygulamaların azaltılması, bunun yanı sıra hissedarların şirket yönetimine katılımının artırılması gibi yöntemlere başvurulabilir.

Alınan bu önlemlere rağmen, yine de finansal piyasalarda istikrarsızlıklar gözlenebilir. Dolayısıyla üçüncü olarak, sistemin istikrarına yönelik hem ülke bazında hem de küresel ölçekte düzenlemeler gereklidir. Bunlar, tüm finansal kuruluşlar için özsermayelerine ilişkin düzenlemeler, varlık temelli zorunlu karşılık uygulaması ve tüm finansal işlemler için genel bir işlem vergisi^{§§} ve genel bir servet kazancı vergisi olarak ifade edilebilir (Hein ve Truger, 2013, s. 202-203).

5.5.2.2. Makro Politika Önerileri

Ekonomik istikrar ve büyüme için finansal piyasalarda yapılacak düzenlemelerin yanı sıra, ülkelerin uyguladıkları makroekonomik politikalarını da gözden geçirmeleri gereklidir. Bu bağlamda Hein ve Stockhammer (2010), post Keynesyen çerçevede, alternatif bir makro politika önerisi getirmektedirler. Bu öneri para ve maliye politikalarının yanı sıra, gelirler ve ücret politikalarını da içermektedir.

Para politikası açısından merkez bankalarının değişken faiz uygulamasından kaçınarak, mümkün olduğunca düşük faiz oranları hedeflemesi önerilmektedir. Böyle bir faiz politikasının enflasyonla mücadele açısından olumsuz olacağı düşünülebilir. Ancak yazarlara göre yüksek faizler kısa vadede anti enflasyonist bir etki yaratsa da, uzun vadede üretim maliyetlerini artırarak maliyet enflasyonuna yol açmaktadır.^{***} Bunun da ötesinde, merkez bankalarının esas

^{**} Bu terim verilen kredilerin menkul kıymetleştirilip satılmasını ifade etmektedir. ABD’de finansal kurumların mortgage kredilerinin bu şekilde satılması bunun tipik bir örneğidir.

^{§§} Finansal işlemlere getirilecek vergi hakkındaki tartışmalar ve öneriler için bkz. (Schulmeister, 2014).

^{***} Post Keynesyen iktisatta faiz politikası tartışmaları için bkz. (Argitis, 2011, 91-122).

görevi parasal ve finansal sistemin istikrarını sağlamak olarak görülmektedir. Bu da, likidite krizi dönemlerinde nihai borç verici olarak davranması ve yukarıda değinilen finansal sistemin yeniden yapılandırılmasında üstüne düşen görevleri yerine getirmesi anlamına gelmektedir. Bu görevler arasında ticari bankaların yeniden finansman işlemleri için kredi standartlarının oluşturulması ve merkez bankasında tutulan zorunlu karşılık oranlarının, farklı varlıklar için farklı düzeylerde belirlenmesi de vardır. Böylece verilen kredilerin daha arzu edilen sektörlere yönelmesi mümkün olacaktır.

Gelirler ve ücret politikaları da post Keynesyen yaklaşımın temel politika önerilerinden biridir. Post Keynesyenlere göre enflasyon parasal nedenlerden kaynaklanmayan, özünde gelir dağılımı çatışmasının bir sonucudur (Wray, 2001, s. 87). Dolayısıyla ücretin belirlenmesi sürecinde devletin etkili olması gereklidir. Bu açıdan yazarların önerisi, nominal ücret artışlarının uzun dönemli emek verimlilik artışı artı hükümetin belirlediği enflasyon hedefine eşit olmasıdır. Ayrıca ücret pazarlıklarının makro ekonomik düzeyde koordinasyonu ve güçlü sendikaların varlığı da önemlidir. Aynı zamanda ücretlerin belli bir düzeyde tutulması toplam talebi canlı kılacaktır.

Maliye politikası ise kısa ve orta/uzun vadede reel ekonominin istikrarından sorumlu olmaktadır. Maliye politikası aracılığıyla uygulanacak talep yönetimi, etkin talebi tam istihdamı sağlayacak şekilde canlı tutabilmeli ve gelir dağılımını iyileştirebilmelidir (Hein ve Stockhammer, 2010, s. 342-349).

Maliye politikası bağlamında, bütçe ve ekonomik faaliyet düzeyi arasındaki ilişki, basit Keynesyen milli gelir denklemini yeniden düzenlemek yoluyla gösterilebilir:

$$S-I = (G-T) + (X-M) \quad (1)$$

Eşitlikte S tasarrufu, I yatırımı, G kamu harcamalarını, T vergileri, X ihracatı ve M ithalatı göstermektedir. (1) nolu Eşitliğin ifade ettiği ilişki, özel net tasarrufların bütçe açığı artı dış ticaret fazlasına eşit olması gerektiğidir. Aynı zamanda, dış denge verili olmak kaydıyla, devlet bütçesini dengeye getirmek ya da bütçe fazlası elde etmek için yapılan uygulamaların zorunlu olarak özel tasarruflardaki düşüş ile dengeleneceği görülmektedir. Nitekim bütçe fazlası devletin ekonomiden aldığından daha azını ekonomiye aktarması ($G - T > 0$) anlamına geldiği için, bütçe fazlası toplam talebi ve özel kesim kârlarını azaltmaktadır.

Bütçe açıklarıyla firma kârları arasındaki doğrudan ilişkiyi vurgulamak için (1) numaralı eşitlikteki özel kesim tasarruflarını (S), hanehalkları tasarrufu (S_h) ve firma tasarrufları olarak ikiye ayırabiliriz. Firma tasarrufları özel sektörün kârları (P) olarak nitelenebilir. Buradan (1) numaralı eşitliğin yeniden düzenlenmesiyle özel sektörün karlarını gösteren eşitlik elde edilebilir:

$$P = (I - S_h) + (G - T) + (X - M) \quad (2)$$

(2) nolu eşitlik firma kârlarının yatırımlar, kamu harcaması ve ihracattan olumlu yönde etkilendiğini göstermektedir. Aynı zamanda kârların hanehalkı tasarrufları, vergiler ve ithalat ile ters yönde bir ilişkisinin olduğu görülmektedir. Yukarıda değinilen Kaleçkici yaklaşıma uygun olan bu eşitlik, uzun vadede özel sektör kârlarının devamlılığı için, düşük ya da negatif hanehalkı tasarrufu (diğer bir ifadeyle artan hanehalkı borcu), kamu açıkları ya da dış ticarete iyileşmelerin gerekli koşullar olduğu göstermektedir (Bougrine, 2004, s. 34).^{†††}

Bir ülke için dış ticaret fazlası vermek kolaylıkla ulaşılabilecek bir amaç değildir. Kaldı ki tüm ülkelerin bunu eşzamanlı olarak gerçekleştirmesi de mümkün değildir. Hein ve Truger, süreklilik gösteren kamu açıklarının özel sektör kârlılığını destekleyeceğini ve bu sayede istihdamın yüksek seviyede gerçekleşeceğini savunmaktadırlar. Yazarlara göre böyle bir politika kamu borçlanması sorunu yaratmayacaktır. Onlara göre, kamunun sürekli açık verdiği ve uzun dönemli sabit bir büyüme oranının sağlandığı bir ekonomide, kamu borcunun milli gelire oranı sabit bir değere yakınsayacaktır.^{†††} Ayrıca milli gelir artışı sayesinde vergi gelirlerinin de artabileceği dikkate alınmalıdır. Böyle bir politika toplam talep şoklarının ekonominin istikrarını bozmasını engelleyecektir. Bunun da ötesinde, uygun vergi politikaları ve transfer harcamalarıyla, gelirin yeniden dağılımı düşük gelir grupların lehine olacak şekilde gerçekleştirilebilir. Bu sayede toplam talebin istikrarı da sağlanacaktır (Hein ve Truger, 2013, s. 205).

5.5.2.3. Küresel Düzeyde Düzenlemelere ve İşbirliğine İlişkin Öneriler

Bu politikalar ulusal düzeyde ekonomik istikrarı sağlasa da, ülkelerin dünya ekonomilerine entegre olmaları nedeniyle, bir ülkenin uyguladığı genişletici ya da daraltıcı politikanın başka ülkelerin ekonomilerini etkilemesi mümkündür. Örneğin, istihdamı artırmak amacıyla genişletici politika izleyen bir ülkede ithalat talebi de artabilmekte ve bu durum başka ülkelerdeki istihdamı olumlu etkileyebilmektedir. Ancak genişletici politikalar izleyen söz konusu ülkede, bir yandan toplam talep artarken diğer yandan ödemeler dengesi bozulabilmektedir.^{§§§} Tersine, ihracatını artırmayı başaran bir ülke, başka ülkelerdeki istihdamı olumsuz etkileyebilir. Dolayısıyla dünyadaki tüm ülkelerin kendi iç taleplerini adil bir şekilde desteklemeleri, diğerlerine de ihracat yapma imkanı sağlayacaktır. Böylelikle dünyadaki tüm ülkelerin büyümeleri için uygun bir ortam olacaktır (Patomäki, 2013, s. 173).

^{†††} Maliye politikasına benzer bir yaklaşım için bkz. (Arestis ve Sawyer, 2004, s. 441-463).

^{†††} Yazarlar bu savı Evsey Domar'a dayandırmaktadırlar. İlgili çalışma için bkz., (Domar, 1944, s. 798-827).

^{§§§} Post Keynesyen iktisatçılar bu durumu, tek bir ülkede Keynesyen politikaların uygulanmasının etkin olup olmadığı açısından tartışmaktadırlar. Bu tartışmalarla ilgili olarak, bkz. (Smithin, 2001, s. 119-122).

Bunun gerçekleştirilebilmesi için uluslararası işbirliğinin ne şekilde sağlanabileceği ve yeni uluslararası kurumların gerekliliği tartışılmaktadır. Bu bağlamda Hein ve Truger, Avrupa Birliği ve küresel düzeyde olmak üzere, iki alanda yapılması gerekenlere ilişkin önerilerde bulunmaktadır.**** Küresel düzeyde alınabilecek önlemler konusunda ise, post Keynesyen) iktisatçılar Keynes'in uluslararası ödemeler sistemi önerisinden ilham almaktadırlar (Hein ve Truger, 2013, s. 207). Bu öneriye göre bir Uluslararası Takas Birliği (International Bankası Unit-ICB) oluşturulmalı ve Keynes'in bancor olarak adlandırdığı, uluslararası bir para birimi kabul edilmelidir. Bancor ülkeler arasında yapılacak ödemeler için geçerli olacaktır. Her ülke kendi parasının değerini belirli bir limitte dalgalanacak şekilde bancor'a sabitleyecektir. Diğer bir ifadeyle, altın standardındaki altının yerine bancor önerilmektedir. Bancor yalnızca ülkeler arasındaki ödemelerin yapılması için kullanılacaktır. Bu çerçevede takas bankası, bir çeşit uluslararası merkez bankası gibi işlev görecektir. Bu önerinin uluslararası ticaret açısından önemi, ülkelerin dış dengelerini korumaya yönelik önlemleri de içermesidir. Örneğin, ticaret fazlası veren ülkeler, ellerindeki bancor rezervini ICB'ye devretmekte, gerekirse bu kurum tarafından para birimlerini değerlemeye zorunlu tutulabilmektedirler. Açık veren ülkeler ise, açıklarının finansmanı için banka kaynaklarına başvurabilmekte, duruma göre banka tarafından devalüasyona zorlanabilmektedirler (Arestis ve diğerleri, 2005, s. 527-528). Görüldüğü gibi Keynes'in ödemeler sistemi planı, uluslararası ticarete yaşanacak dengesizlikleri önlemeye yönelik olarak kurgulanmıştır. Bu sistem sayesinde, örneğin, merkantilist politikalar izleyen büyük ülkelerin sürekli olarak dış ticaret fazlası elde etmesi ve buna bağlı olarak uluslararası ticaret hacminin daralması gibi bir sorun ortaya çıkmayacaktır. Çünkü ülkeler bancor cinsinden fazla rezervlerini ICB'a devretmek zorundadırlar ve orada tutulan rezervleri belli bir sürede kullanmazlarsa, belli bir kısmına banka el koyabilmektedir.

Keynes Genel Teori eserinde ulusal bir ekonominin tam istihdama ulaşması için gerekli koşulları incelemekle beraber, dış dünyanın ekonomik koşullarının öneminin de farkındaydı. Bu durumu Genel Teori'sinin merkantilizm ile ilgili bölümünde açıkça belirtmektedir:

“Uluslararası kaygılardan etkilenmeyen, bağımsız bir faiz politikası ve optimum istihdam seviyesini hedefleyen bir yatırım programının aynı zamanda hem bize hem de komşularımıza yararı açısından çifte getirisi olacaktır. Bu politikaların tüm ülkeler tarafından aynı anda uygulanması, ister ülke içi istihdam olarak, ister uluslararası ticaretin hacmiyle ölçelim, ekonominin sağlığını ve gücünü uluslararası çapta sağlayacaktır.” (Keynes, 1964, s. 348)

**** Bu çalışmanın amacı orta gelir tuzağı olgusunu açıklayabilmek ve bunu küresel bir bağlama oturtmak olduğu için, gelişmiş ülkelerden oluşan Avrupa Birliği'ne yönelik öneriler bir yana bırakılmaktadır. Bunun da ötesinde, küresel toplam talebin yetersiz olduğu bir konjonktürde bölgesel düzeyde alınan önlemlerin etkinliği de tartışmalıdır.

Davidson, Keynes'in bu önerisini temel alan başka bir ödemeler sistemi modeli geliştirmiştir. Ancak Davidson'a göre, uluslararası bir merkez bankasının tesis edilmesi arzulanır olsa da, pratikte uygulanabilir değildir. Bu nedenle Davidson, devletlerin banka sistemi üzerinde kontrolünü ve ulusal maliye politikalarını dışlamayan daha ılımlı bir sistem önermektedir. Ayrıca ona göre uluslararası bir para sisteminin uygulanması için uluslararası bir merkez bankasına ihtiyaç da yoktur. Gerekli olan, uluslararası ödemelerde kullanılacak ortak bir para biriminin tüm ülkeler tarafından kabulü ve bu ödemeleri çift taraflı kayıt usulüne göre kaydedecek bir kurumun tesisidir. Tüm uluslararası ödemelerde yalnızca uluslararası para birimi kullanılacak ve bu para biriminden ulusal para birimlerine yönelik, tek taraflı bir konvertibilite geçerli olacaktır. Bu sayede uluslararası likidite büyüklüğünden kayıplar olmayacaktır. Yine Keynes'in önerisinde olduğu gibi, ülkeler ulusal para birimlerini uluslararası para birimine sabitleyeceklerdir. Sabit döviz kuru uygulanmakla birlikte, zaman içinde önceden belirlenmiş koşullara göre döviz kurunda ayarlamalar yapabileceklerdir. Keynes'in önerisinde olduğu gibi, ülkeler ticaret fazlasını ellerinde tutamayacaklardır. Dolayısıyla bu fazlayı ithalatlarını artırmak için kullanacaklardır. Alternatif olarak, diğer ülkelere yönelik doğrudan sermaye yatırımları ya da ekonomik yardım olarak da değerlendireceklerdir. Böylelikle, bir ya da birden fazla ülkenin dış ticaret fazlaları yüzünden uluslararası ticaret hacminin daralması ve küresel toplam talebin düşmesi gibi bir sorun yaşanmayacaktır (Davidson, 1999, s. 67-72).

Davidson'un uluslararası merkez bankasını gerektirmeyen bu önerisinin aksine, Patomäki küresel Keynesyencilğin tüm kurumlarıyla tesis edilmesini ve ülkelerin eşit temsil edildikleri küresel bir demokrasi anlayışının, yeni bir dünya düzeninin ekonomik altyapısı olarak düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun sağlanması uluslararası bir merkez bankasının yanında, küresel bir parlamento gibi diğer ekonomik ve siyasi kurumların da varlığını gerektirmektedir. Ekonomik anlamda küresel Keynesyencilğe, siyasi anlamda küresel demokrasiye dayanan bu anlayışın ekonomi politikası, Patomäki'ye göre şu çerçevede olmalıdır (Patomäki, 2013, s. 175-180):

- Keynes'in uluslararası takas bankası planının özüne uygun şekilde küresel bir para birimi kabul edilmeli;
- Bir borç tahkim sistemi kurulmalı ve uluslararası borçların sorun olmaması için küresel finans sistemi yeniden düzenlenmeli;
- Küresel düzeyde işçi hakları iyileştirilmeli ve sendikalaşma yaygınlaştırılmalı;
- Bazı vergiler küresel çapta uygulanmalı. Bunlar silahlanmadan, finansal işlemlerden alınan vergiler ve sera gazı salınımına getirilen vergiler olmalı;
- Herkes için belirli düzeyde eğitim almak evrensel bir hak olarak tanınmalı.

Eğitim hakkı aynı zamanda küresel refahın yeniden dağılımının bir parçası olarak görülmeli;

- Ulus devletlerin ve uluslararası kuruluşların arasındaki koordinasyon kurumsal düzeyde sağlanmalı ve böylelikle küresel toplam talebin düzeyi korunmalı.

6. Sonuç

Ülke ekonomilerinin daha fazla dışa açılmaları ve dış dünya ile daha fazla etkileşime girmeleri sayesinde artan miktarda ekonomik kazanım elde edecekleri önerisi yaygın olarak kabul görmüştür. Ancak bu öneri bir ülke için doğru olsa da, tüm ülkeler için aynı anda doğru olmayabilir. Bazı durumlarda sistemin bir parçası için doğru olan bir şey, tümü için yanlış olabilmektedir. Terkip hatası olarak tanımlanan bu durumun en bilinen örneklerinden biri Keynes'in tasarruf paradoksudur; bir bireyin tasarrufunu artırması onun için iyi olabilir, ama herkes bunu yaparsa, toplam talep yetersizliği yüzünden ekonomide durgunluk yaşanacaktır. Benzer bir çıkarsamayı uluslararası ekonomi için de yapmak mümkündür. Bir ülkenin ihracatını artırması o ülke için iyidir. Ancak tüm ülkelerin ihracatlarını aynı anda artırmaları ve bundan hepsinin kazanç sağlaması mümkün değildir. Bu ancak, dünya ekonomisinin de ihracat artışlarını karşılayacak hızda büyümesi durumunda mümkün olabilecektir.

Orta gelir tuzağı tartışmalarına bu açıdan da yaklaşmak gerekmektedir. Bu konudaki analizler genellikle ülke ya da bölge ekonomileri çerçevesinde yapılmaktadır. Bu durum, bir benzetmeyle ifade edilecek olursa, bir ülke ekonomisi krizdeyken, şirketlere krizden çıkmanın yollarını göstermeye benzemektedir. Bu öneriler bazı şirketlerin işine yarayabilir ancak tümünün başarılı olamayacağı açıktır. Benzer bir şekilde küresel toplam talep artışı sınırlıyken, tüm gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını artırabilmeleri mümkün olmayacaktır. Bunun yanında, orta gelir tuzağı tartışmalarında genellikle göz ardı edilen bir nokta daha vardır; o da bu ülkelerin gelişmiş ülkelerle rekabetlerinde aşmalarının güç olduğu bir bilim ve teknoloji sınırıyla karşı karşıya kalmış olduklarıdır. Bu ülkelere önerilen, yüksek katma değerli ürünler üretimine yönelmeleri, bunun için AR-GE yatırımları yapmaları, eğitime önem vermeleri gibi çözümlerin uygulanması çok da kolay değildir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki bilimsel ve teknolojik bilgi açığı, kolaylıkla kapanacak kadar küçük değildir. Bunun da ötesinde, gelişmiş ülkeler, ucuz emeğe dayanan imalat sanayi üretimini gelişmekte olan ülkelere bırakmış gibidirler. Oysa konu teknolojik ve yüksek katma değerli ürünler olduğunda, bu alanda son derece rekabetçi olabileceklerini de hesaba katmak gerekmektedir. Dolayısıyla orta gelir düzeyindeki ülkelere yönelik geleneksel politika önerilerinin etkinliği tartışmalı bir durumdur.

Bu açıdan Küresel Keynesyencilik yaklaşımının gelişmekte olan ülkelerin orta

gelir tuzağını aşmalarına yardımcı olabileceği ifade edilebilir. Burada esas yük gelişmiş ülkelerin üzerinde olacaktır. Galbraith'in daha önce değinilen tanımında ifade edildiği gibi, küresel ekonominin canlılığı ve istikrarı gelişmiş ülkelerin sorumluluğunda olmalıdır. Keynesyen analizdeki devletin toplam talebi canlı tutma işlevinde olduğu gibi, küresel ekonomide de büyük devletlerin küresel toplam talebi canlı tutması gerekmektedir. Bu durumdan gelişmekte olan ülkeler kadar gelişmiş ülkeler de yarar sağlayacaklardır. Gelişmekte olan ülkelerdeki gelir artışı, gelişmiş ülkelerin bu ülkelere yapacakları ihracat miktarını dolayısıyla gelir ve istihdam düzeylerini artıracaktır.

Sonuç olarak, küreselleşme geri döndürülemez bir süreçtir. Ancak tüm küreselleşme tartışmalarına rağmen, toplumsal, ekonomik ve çevresel sorunların temelde ülke düzeyinde ya da ülkeler arasındaki ilişkiler bağlamında ele alınması, dünyaya bütünsel bir bakışın, yeni bir dünya algısının henüz gerçekleşmediğini göstermektedir.

Ekonomik sorunlar açısından ele alırsak; bu konuyu dünya ekonomisi olarak, bütünsel düzeyde ele alan küresel Keynesyencilik önerileri *teknik olarak* uygulanamaz değildir. Elbette eksiklikleri ve tartışılmaya açık yönleri vardır. Ancak öyle görülüyor ki, küresel Keynesyencilik uygulamasının önündeki en önemli engel *politiktir*. İnsanlık dünyayı bir bütün olarak görecektir. Zihinsel sıçramayı gerçekleştirene dek bu önerilerin yaygın bir tartışma ortamı bulabileceğini ifade etmek güçtür.

Kaynakça

- Arestis, P. ve Sawyer, M. (2004). On the Effectiveness of Monetary Policy and of Fiscal Policy. *Review of Social Economy*, LXII(4), 441-463.
- Arestis, P., Basu, S. ve Sushanta, M. (2005). Financial globalization: the need for a single currency and a global central bank, *Journal of Post Keynesian Economics*, Spring 2005, 27(3), 507-531.
- Argitis, G. (2011). A view on post-Keynesian interest rate policy. *Intervention*, 8(I), 91-122.
- Blecker, R. A. (1999). *The Diminishing Returns to Export-Led Growth*. Çalışma Metni, Council on Foreign Relations. <http://www.cfr.org/trade/diminishing-returns-export-led-growth-cfr-paper/p8709> (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2016).
- Bougrine, H. (2004). Public debt and private wealth. Wray, L.R. ve Forstater, M. (Ed.). *Contemporary Post Keynesian Analysis* içinde (24-43). Cheltenham: Edward Elgar.
- Davidson, P. (1999). *Uncertainty, International Money, Employment and Theory*. London: Macmillan Press.
- Domar, E. (1944). The 'Burden of Debt' and the National Income. *The American Economic Review*, 34(4), 798-827.
- Ertürk, K. A. (2002). Overcapacity and the East Asian crisis. *Journal of Post Keynesian Economics*, 24(2), 253-275.
- Galbraith, J. K. (1995). Global Keynesianism in the Wings? *World Policy Journal*, 12(3), 65-69.
- Giles, J. A. ve Williams, C. L. (2000). Export-led growth: a survey of the empirical literature and some non-causality results. Part 1. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 9(3), 261-337.
- Gill, I. ve Kharas, H. (2007). *An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth*. Washington, DC: World Bank.
- Grabel, I. (2010). Financial Systems and Economic Development in the 21st Century: Are We All Keynesians Yet? Arestis, P. ve Sawyer, M. (Ed.). *21st Century Keynesian Economics* içinde (1-38). Hampshire: Palgrave Macmillan.

- Hein, E. ve Stockhammer, E. (2010). Macroeconomic Policy Mix, Employment and Inflation in a Post-Keynesian Alternative to the New Consensus Model. *Review of Political Economy*, 22(3), 317-354.
- Hein, E. ve Achim, T. (2013). Finance-dominated capitalism in crisis- the case for a global Keynesian New Deal. *Journal of Post Keynesian Economics*, Winter 2013, 35(2), 187-213.
- Kalecki, M. (1971). The Determinants of Profits. Kalecki, M. (Ed.). *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy 1933- 1970* içinde (78-92). London: Cambridge University Press.
- Kasahara, S. (2013). *The Asian Developmental State and the Flying Geese Paradigm*. Çalışma Metni, no: 213, United Nations Commission on Trade and Development, Geneva.
- Keynes, John Maynard (1964), *The General Theory of Employment, Interest, And Money*. New York: Harcourt, Inc.
- Köhler G. ve Taush, A. (2002). *Global Keynesianism: Unequal Exchange and Global Exploitation*. New York: Nova Science Publishers Inc.
- Mayer, J. (2013). *Towards more Balanced Growth Strategies in Developing Countries: Issues Related to Market Size, Trade Balances and Purchasing Power*. Çalışma Metni, no: 214, United Nations Commission on Trade and Development, Geneva.
- Palley, Thomas (2011). *The Rise and Fall of Export-Led Growth*. Çalışma Metni, no: 675, The Levy Economics Institute.
- Patomäki, Heikki (2013), *The Great Eurozone Disaster: from Crisis to Global New Deal*. London: Zed Books.
- Peerenboom, R. (2014). China and the middle-income trap: toward a Post Washington, Post Beijing Consensus. *The Pacific Review*, 27(5), 651-673.
- Razmi, A. (2007). Pursuing manufacturing-based export –led growth: are developing countries increasingly crowding each other out? *Structural Change and Economic Dynamics*, 18, 460-482.
- Razmi, A. ve Blecker. R. (2008). Developing Country Exports of Manufactures: Moving Up the Ladder to Escape the Fallacy of Composition? *Journal of Development Studies*, 44(1), 21-48.
- Schulmeister, S. (2014). *A General Financial Transactions Tax. Motives, Effects and Implementation According to the Proposal of the European*

Commission. Çalışma Metni, no: 461, WIFO.
<http://www.wifo.ac.at/wwa/pubid/47125> (Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2016).

Smithin, J. (2001). International monetary arrangements. (Ed.). Holt, R.P.F. ve Pressman, S. *A New Guide to Post Keynesian Economics* içinde (114-125). London: Routledge.

Thirlwall, A. P. (2002). *The Nature of Economic Growth: An Alternative Framework for Understanding the Performance of Nations*. Cheltenham: Edward Elgar.

Thirlwall, A. P. (2011). Balance of payments constrained growth models: history and overview. *PSL Quarterly Review*, 64(259), 307-351.

UNCTADSTAT (United Nations Conference on Trade and Development Statistics). <http://unctadstat.unctad.org/EN/Index.html> (Erişim Tarihi:18 Ağustos 2016).

Verdoorn, P. J. (2002), Factors that Determine the Growth of Labour Productivity. (Ed.). McCombie, J. , Pugno, M. ve Soro, B. *Productivity Growth and Economic Performance* içinde (28-36). Hampshire: Palgrave Mcmillan.

Williamson, John (2004). The strange history of the Washington consensus. *Journal of Post Keynesian Economics*, Winter 2004-5 27(2), 195-206.

Wray, L. Randall (2001). Money and Inflation. (Ed.). Holt, R.P.F. ve Pressman, S. *A New Guide to Post Keynesian Economics* içinde (79-91). London: Routledge.

World Bank, Development Research Center of the State Council, the People's Republic of China. (2013). *China 2030: Building a Modern, Harmonious, and Creative Society*. Washington: World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12925> (Erişim Tarihi: 27 Haziran 2016).

A New Strategy to Escape from Middle Income Trap: Global Keynesianism

Extended Abstract

1. Introduction

In recent years, the term “middle income trap” has increasingly discussed among economists. There are several suggestions to developing economies to avoid themselves from middle income trap and to reach high income level. These suggestions, such as to enhance infrastructure, to emphasize education and innovations, are mainly aims to increase the ability to produce high value added technological products for these countries. These suggestions explicitly based on export-led growth strategy. But there is a fundamental flaw or a “fallacy of composition” problem in that strategy; not all developing countries can succeed to increase their exports simultaneously because there is the limited market size for exports of developing economies globally, which is a determined by import capacities of developed economies.

Under that constraint, only a few developing economies could adopt this strategy successfully while others competing among themselves. Additionally, as more economies try to adopt this strategy, that competition intensives and countries try to get competitive advance by all possible means such as wage suppression, devaluations etc. that lead to “race to bottom”. In other words, if all economies cannot increase exports simultaneously, they find themselves in growing competition that not to allow them escaping from middle income trap. To deal with this problem, it might better to tackle with economic issues globally instead of nationally. For instance, in recent times, a few Keynesian economists have been trying to adopt Keynesian ideas to global level that is called global Keynesianism. This view suggests a global demand management and establishing global institutions like a world bank.

The aim is this article is to show middle income trap issue which could be explained by “fallacy of composition problem” that lies under the export-led strategy and to propose global Keynesianism as an alternative to current economic problems included that middle income trap.

2. Method

Within this study, debates on middle income trap issue are reviewed in the first chapters. In the third chapter, this approach is discussed historically because of the main suggestion to escape middle income trap is to deploy the export-led growth strategy. In the next chapter, as a fundamental criticism of export-led strategy from post Keynesian economics, the notion of the “fallacy of composition problem” is discussed. In the last chapter, a relatively recent idea that has come from post Keynesian economics, namely global Keynesianism is discussed and questioned as an alternative development paradigm.

3. Results and Discussion

In mainstream economics, the export-led growth strategy is having been accepted as the main development paradigm for developing countries for decades. On the other hand, historical records show that this paradigm has not been successful, at least the same degree, for every developing economy. The export-led strategy has been getting less successful for years for newcomer countries, except the case of the Chinese economy. The main reason is that there is a limited import capacity of developed economies at a time. Because of that, exporter countries encounter necessity of competing for each other. Aside from getting the benefits of their exports, they found themselves in a race to bottom conditions. For that reason, these economies cannot escape from middle income trap with their exports. Even they succeed to raise their exports, this will be

ineffective to the generate desired income growth. Because of falling export prices arising from increasing exporters which are competing with each other by the same type of product for the developed countries markets.

On the other hand, the idea of global Keynesianism has a capacity to settle up this issue. Although it has not come up with a development paradigm, it already encapsulates required components of stable growth. This idea takes world economy as a single unit, and a quest for appropriate policy tools to manage “global total demand”, includes trade deficits of big economies and global institutions like a world central bank. By managing global demand, while developing countries will be able to gain income risings, on the other side developed countries will be benefited from expanding developing markets for their products.

4. Conclusion

Global Keynesianism is an original idea for economic problems, but their components are, like a world central bank, a new Bretton Woods system or a global governance, already have been discussed for a long time. But the applicability of global Keynesianism is not a technical issue in essence, but political. To put global Keynesianism into practice requires a change on global power balances which may be impossible to accepting it for big countries. But it still remains an alternative and interesting paradigm for world’s economic and political problems.

Menkul Kıymet Borsası ile Reel Sektör İlişkisi: Güncel Bir Yaklaşımla Panel Veri Analizi

Müslüm POLAT

*Sorumlu Yazar, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
mpolat@bingol.edu.tr*

Feyzi YAŞAR

*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Meslek Yüksek Okulu,
feyzi12@ksu.edu.tr*

Öz

Bu çalışmanın amacı firmaların reel sektördeki durumu ile hisse senedi borsaları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu amaçla Ocak 2000 – Şubat 2016 dönemi için OECD ülkelerinde sanayi üretim endeksi ile hisse senedi endeksleri arasındaki ilişki, ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığını ve ülkelerin heterojenliğini dikkate alan güncel bir panel veri analiz yöntemi olan CCE ile araştırılmıştır. Sonuç olarak reel sektörün hisse senedi borsalarını 14 ülkede pozitif, 8 ülkede negatif etkilediği tespit edilmiştir. 9 ülkeye ait sonuçlar ise istatistikî açıdan anlamlı bulunmamıştır. Ülkelere ait farklı sonuçların elde edilmesi panel sonucunun da anlamsız çıkmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hisse Senedi Borsası, Reel Sektör, Panel Veri Analizi
JEL Sınıflandırma Kodları: C23, D51, L16

The Relationship between Stock Exchange and Real Sector: Panel Data Analysis with a Current Approach

Abstract

The aim of this study is to reveal the relationship between the states of the companies in real sector and stock exchange. For this purpose, the relationship between the industrial production index and stock exchange index in the OECD countries for the January 2000 and February 2016 period was researched with CCE, a recent panel data analysis method, considering cross section dependency among the countries and heterogeneity of them. Consequently, it was determined that real sector had a positive effect on stock exchange in 14 countries and negative effect in 8 countries. The results of 9 countries were not found out meaningfully. Obtaining different results from each country also caused the panel result to be meaningless.

Keywords: Stock Exchange, Real Sector, Panel Data Analysis
JEL Classification Codes: C23, D51, L16

Atıfta bulunmak için/Cite this paper:

Polat, M. ve Yaşar F. (2017). Menkul Kıymet Borsası ile Reel Sektör İlişkisi: Güncel Bir Yaklaşımla Panel Veri Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 29-45.
DOI: 10.18074/ckuiibfd.369057

1. Giriş

Bir ekonominin temel göstergelerinden birisi sanayi sektörüdür. Sanayi sektörü temel olarak, hammaddeleri taşınabilir ve kullanılabilir mamullere dönüştüren sınai faaliyetleri kapsar. Bu açıdan sanayi, iş gücü ve sermayenin kullanılmasıyla hammadde veya yarı mamulleri mamul haline getiren bütün faaliyetler olarak tanımlamak mümkündür. Ülkelerin toplam sanayi faaliyetlerini hesaplamak için kullanılan göstergelerden birisi sanayi üretim endeksidir. Sanayi üretim endeksi hem sanayi sektörünün genel durumunu hem de bu sektörde meydana gelen değişimleri aylar veya yıllar itibariyle izlemeye imkan tanıyan önemli bir göstergedir (Koç vd., 2016, s. 43). Başka bir ifadeyle sanayi üretim endeksi sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmaların üretimlerini ve durumunu gösteren bir göstergedir. Çünkü bu endeks belirli şirketlerin üretim miktarları alınmak suretiyle hesaplanır (Aktaş ve Akdağ, 2013, s. 56; Eğilmez). Dolayısıyla finansal açıdan reel sektörü en iyi temsil edecek göstergelerden birisi sanayi üretim endeksidir. Bu sebeple bu çalışmada reel sektörü temsilen sanayi üretim endeksi kullanılmıştır.

Reel sektörde üretim yapan bu firmalar ihtiyaç duydukları fonları iki şekilde temin etmektedirler. Bunlardan birincisi para piyasalarıdır ki buradan kısa vadeli fonlar temin edilmektedir. Diğer sermaye piyasalarıdır ki buradan uzun vadeli fonları temin etmek mümkündür. Sermaye piyasalarında borsalar, fon arz eden ve fon talep edenler için son derece önemlidir. Çünkü yatırımcılar için vermiş oldukları fonların likiditesi önemlidir. Borsalar, sermaye piyasalarında likiditeyi sağlayan en önemli kurumlardır. Sermaye piyasalarının alt piyasası mahiyetinde olan hisse senedi piyasasına ait bir borsanın olması ise çok daha fazla önem arz etmektedir. Çünkü borsa sadece likidite sağlamakla kalmaz aynı zamanda menkul kıymetlerin tek bir fiyattan işlem görmesini mümkün kılar, sermayenin hareketine hız vererek sanayideki yapısal değişimin kolaylaşmasına imkan verir, mülkiyetin tabana yayılmasına olanak tanır, güveni temin eder ve ekonominin barometresi işlevini görür. Borsanın, ekonominin barometresi işlevini görebilmesi için borsadaki fiyat hareketlerinin toplu bir şekilde izlenmesi gerekir. Borsanın bu işlevini borsa endeksleri yerine getirmektedir (Dağlı, 2000, s. 190).

Bir ekonomide meydana gelen değişmelerin o ekonominin barometresi hükmünde olan borsalarına yansıyor yansımadağının tespiti önemlidir. Çünkü eğer yansımıyor borsaya ekonominin barometresi demek yanlış olacaktır. Ayrıca borsada spekülasyon işlemlerinin çok olduğu ve firmaların gerçek değerlerinin borsaya yansımadağı sonucu ortaya çıkacaktır.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda reel sektör olarak sanayi üretim endeksi ile birlikte GSYİH, ithalat, ihracat vb. bazı makroekonomik değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir. Bir bütün olarak ekonomi düşünüldüğünde diğer değişkenlerin de kullanılması doğru olmakla birlikte finansal açıdan firmaların

gerçek değerinin borsaya yansıyor yansımadağı araştırılacak ise firmalara özgü değişkenlerin kullanılması daha doğru olacaktır. Bu sebeple bazı çalışmalar firmalara ait oranları kullanmıştır. Şüphesiz firmanın finansal tablolarından oranlar firmanın gerçek durumunu gösteren önemli göstergelerdir. Fakat bu çalışmalar da bir ülkeye mahsus yapılan çalışmalardır. Bu çalışma OECD ülkelerinin hepsini kapsadığı için ekonomideki bütün firmaları temsil edecek ortak bir gösterge belirlenmeye çalışılmıştır. Sanayi üretim endeksi, firmaların reel sektördeki gerçek değerini toplu olarak gösteren en önemli göstergelerden birisi olduğu için çalışmada kullanılmasına karar verilmiştir.

Bu çalışmanın amacı ülkelerin menkul kıymet borsalarının reel sektörden etkilenip etkilenmediğini ve bu etkinin ülkeden ülkeye farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir.

2. Literatür Özeti

Reel sektör ile borsa endeksleri arasındaki çalışmalar incelendiğinde genel olarak reel sektörün, sadece firmaları değil ekonomiyi bir bütün olarak temsil eden değişkenlerden oluştuğu görülmektedir. Bu çalışmalardan birisi olan Aydemir (2008) 1998Q1 – 2008Q2 dönemini incelediği çalışmasında finans sektörünü temsilen İMKB100 endeksini ve reel sektörü temsilen özel kesim tüketim harcamaları, özel kesim yatırım harcamaları ve GSYİH'yı kullanmıştır. Sonuç olarak hisse senedi ile GSYİH arasında çift yönlü uzun dönemli, özel kesim yatırım harcamaları ile tek yönlü kısa dönemli bir ilişki saptamıştır. Aydemir(2008) gibi reel sektörün hisse senedi getirisine etkisini ölçmek için çalışma yapan Horasan (2008) reel sektörü temsilen firmalara ait oranlar ile makroekonomik değişkenleri almıştır. 1991 – 2006 dönemine ait verileri kullanan Horasan (2008) reel sektörün hisse senedi getirisini etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Üçüncü bir çalışma olarak Kaya vd. (2013) yurtiçi özel sektör kredi hacmi ile ihracat, ithalat, GSMH, İMKB endeksi, sanayi üretim endeksi ve kapasite kullanım oranı değişkenleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Ocak 1998 – Nisan 2009 döneminin ele alındığı çalışmada finansal piyasaların reel sektöre ve ekonomik büyümeye etkisinin önemli olduğunu tespit etmişlerdir.

Reel sektörü temsilen sadece sanayi üretim endeksini kullanan nadir çalışmalardan birisi olan Young (2006) çalışmasında ABD ekonomisinde reel sektörün hisse senedi getirilerine etkisini araştırmıştır. 1954 – 2000 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada reel sektörü temsilen sanayi üretim endeksi kullanılmıştır. Sonuç olarak sanayi üretim endeksinin hisse senedi getirilerini etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Sanayi üretim endeksi ile hisse senedi fiyatı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların büyük çoğunluğu, makroekonomik faktörlerin hisse sendi fiyatına etkisini araştırırken kullandıkları bağımsız değişkenlerden birisi olarak sanayi üretim endeksini almışlardır. Bunlardan birisi olan Nishat ve Shaheen (2004)

Pakistan’da Ocak 1973 – Nisan 2004 dönemi için makroekonomik faktörlerin borsa endeksine etkisini tespit etmek amacıyla yaptıkların çalışmada sanayi üretim endeksinin borsa endeksini pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Maysami vd. (2004) Singapur ekonomisi için makroekonomik faktörlerin borsaya etkisini Ocak 1981 – Aralık 2001 dönemine ait veriler ile araştırmışlar ve sonuç olarak sanayi üretim endeksinin borsa endeksini pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir.

Dizdarlar ve Derindere (2008) Türkiye için yaptıkları çalışmalarında 14 makroekonomik faktörün İMKB100 endeksine etkisini araştırmışlardır. Ocak 2005 – Aralık 2007 dönemine ait verilerle yapmış oldukları çalışma sonucunda bu 14 makroekonomik faktörden biri olan sanayi üretim endeksinin hisse senedi fiyatını etkilemediğini tespit etmişlerdir.

Yılmaz vd. (2009) yapmış oldukları çalışmada makroekonomik faktörlerin hisse senedi fiyatına etkisini araştırmışlardır. Ocak 1990 – Aralık 2003 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada sanayi endeksi ile hisse sendi arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını saptamışlardır.

Subeniotis vd. (2011) Euro bölgesindeki 12 ülke üzerine yaptıkları çalışmada Ocak 2000 – Aralık 2005 dönemine ait aylık verileri kullanmışlardır. Borsa endeksine etkisini araştırdıkları 4 faktörden birisi olan sanayi üretim endeksinin hisse senedine etkisinin negatif olduğunu belirlemişlerdir.

Özer vd. (2011) çalışmalarında Ocak 1996- Aralık 2009 döneminde makroekonomik faktörlerin İMKB100 endeksine etkisini araştırırken kullandıkları değişkenlerden biri olan sanayi üretim endeksinin hisse senedine etkisinin pozitif ve anlamlı olduğunu saptamışlardır.

Patel (2012) Hindistan’da borsa endeksi ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Ocak 1991 – Aralık 2011 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada sanayi üretim endeksi ile borsa endeksi arasında yüksek oranda bir ilişki tespit edilmiştir.

Naik ve Padhi (2012) çalışmalarında 5 makroekonomik faktörün borsa endeksine etkisini araştırmışlardır. Nisan 1994 – Haziran 2011 döneminde Hindistan ekonomisinde yapılan çalışmada sanayi üretim endeksi ile borsa endeksi arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Forson ve Janrattanagul (2013) Tayland için yaptıkları çalışmada Ocak 1990 – Aralık 2009 dönemini ele almışlardır. Sonuç olarak ele alınan makroekonomik faktörlerden birisi olan sanayi üretim endeksinin Tayland borsasını negatif etkilediğini tespit etmişlerdir.

Aktaş ve Akdağ (2013) çalışmalarında 2008 – 2012 dönemindeki aylık verilerle makroekonomik faktörlerin hisse senedine etkisini araştırmışlardır. Sonuç olarak sanayi endeksinin hisse sendi üzerinde bir etkinliğinin olmadığını belirlemişlerdir.

Güngör ve Yerdelen Kaygın (2015) hisse sendi fiyatını etkileyen faktörleri tespit etmek için yapmış oldukları çalışmalarında 2005 – 2011 dönemine ait verileri kullanmışlardır. Etkisi araştırılan faktörlerden birisi olan sanayi üretim endeksinin hisse senedi fiyatına etkisi pozitif olarak saptanmıştır.

Jareño ve Negrut (2016) çalışmalarında ABD ekonomisinde borsa endeksinin etkileyen makroekonomik faktörleri araştırmışlardır. 2008 – 2014 dönemindeki çeyreklik verilerle yaptıkları analizde sanayi üretim endeksinin borsa endeksinin pozitif etkilediğini belirlemişlerdir.

Aromolaran vd. (2016) Nijerya ekonomisinde 1994 – 2012 dönemi için yaptıkları çalışmada sanayi üretim endeksinin hisse sendi fiyatına etkisinin pozitif olduğunu tespit etmişlerdir.

3. Veri Seti ve Yöntem

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada ülkelerin reel sektörü ile borsaları arasındaki ilişki panel veri analizi ile incelenmiştir. Analiz için OECD ülkelerinin reel sektörü için sanayi üretim endeksi ve hisse senedi borsası için ülkelerin borsa endeksleri kullanılmıştır. OECD bütün üye ülkelerin sanayi endeksleri ve borsa endekslerini hesaplamada baz yılı olarak 2010 yılını kullanmaktadır. Dönem olarak Ocak 2000 – Şubat 2016 dönemine ait aylık verilerin kullanıldığı çalışmada bütün verilerin logaritması alınmıştır.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Ülkeler

	Ülkeler		Ülkeler		Ülkeler
1	Avusturya	12	Macaristan	22	Norveç
2	Belçika	13	İzlanda	23	Polonya
3	Kanada	14	İrlanda	24	Portekiz
4	Şili	15	İsrail	25	Slovak Cumhuriyeti
5	Çek Cumhuriyeti	16	İtalya	26	Slovenya
6	Danimarka	17	Japonya	27	İspanya
7	Estonya	18	Güney Kore	28	İsveç
8	Finlandiya	19	Lüksemburg	29	Türkiye
9	Fransa	20	Meksika	30	İngiltere
10	Almanya	21	Hollanda	31	ABD
11	Yunanistan				

OECD'ye kayıtlı 34 ülke bulunmakla birlikte 3 ülkenin verisi olmadığından çalışmadaki yatay kesit sayısı 31 ve zaman serisi ilgili dönemde 194 aylık veriden oluşmaktadır. Dolayısıyla toplam kullanılan veri sayısı 6014 olmuştur. Çalışmada kullanılan ülkeler Tablo 1'de gösterilmiştir.*

3.2. Yöntem

Ekonometrik analizlerde zaman serisi, karma veri ve panel veri olmak üzere üç çeşit veri vardır. Bir kesite ait veriler zaman içinde değişiklik gösteriyorsa bu tür veriye zaman serisi, aynı zaman diliminde farklı kesitlere ait veriler değişiklik gösteriyorsa buna yatay kesit serisi denir. Farklı yatay kesitler zaman içinde değişiklik gösteriyorsa buna karma veri denir. Eğer karma verilerde yatay kesit birimleri aynı kalıyorsa buna panel veri denir. (Güriş vd., 2011, s. 6-7). Yani panel verilerde zaman ve yatay kesit boyutu olmak üzere iki boyut bulunmaktadır (Hsiao, 2003, s. 7). Panel verilere ulaşma imkanının artması (Paap vd., 2015, s. 2) ve bu verilerin diğer verilerden daha fazla bilgi içermesinden (İnci, 2014, s. 189) dolayı son yıllarda panel veri kullanımının artış gösterdiği söylenebilir (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007, s. 37).

Panel veri analizinde ilgili dönem boyunca bütün yatay kesit birimlerinin bütün verilerine ulaşılabilirse buna dengeli panel, bazı verilere ulaşılıyorsa buna dengesiz panel denir (Wooldridge, 2003, s. 577).

Yapılan analizlerde panel veri kullanılacaksa bazı hususlara dikkat etmek gerekir. Bunlardan birincisi analizlerde zaman serileri kullanılırken seriler durağan olmalıdır. Aksi takdirde sahte regresyon problemi ortaya çıkabilir ve bu sonuçlar gerçek ilişkiyi gösteremez (Elmas ve Temurlenk, 2009, s. 6,7). Başka bir ifade ile eğer modeldeki bazı değişkenler durağan olmazsa normal dağılmış standart hatalar elde edilemeyeceğinden t istatistiğine binaen yapılan yorumlar geçerliliğini yitirebilir (Tatlı, 2015, s. 150). İkincisi serilerin yatay kesit içerip içermediğinin belirlenmesi gerekir. Çünkü durağanlığı test ederken eğer seriler yatay kesit bağımlılığı içermiyorsa birinci nesil birim kök testleri, içeriyorsa ikinci nesil birim kök testlerini kullanmak daha doğru sonuçlar alınmasına imkan verir (Çınar, 2010, s. 594). Üçüncü bir husus ise yatay kesitlerin homojen mi yoksa heterojen mi olduğuna karar vermektir. Birçok analiz yönteminde seriler homojen kabul edilmesine karşılık bu çok gerçekçi bir yaklaşım değildir (Yapraklı ve Kaplan, 2015, s. 18). Dolayısıyla bu varsayımın da sınanması önem arz etmektedir.

Bu çalışmada katsayıların tahmininde Ortak İlişkili Etkiler (Common Correlated Effect, CCE) modeli kullanılmıştır. Peseran (2006) çalışmasında CCE testini durağan serilerin tahmininde kullanmasına rağmen Kapetanios, Peseran ve Yamagata (2011) çalışmalarında CCE testinin durağan olmayan seriler için de

* Veriler OECD verilerinin yayınlandığı <http://stats.oecd.org/> adresinden alınmıştır.

kullanılabileceğini saptamışlardır (Kapetanios vd., 2011, s. 338). Dolayısıyla CCE tahmincisi hem durağan hem de durağan olmayan serilerin tahminlerinde kullanılabildiğinden bu yöntemi kullanırken birim kök testi yapılması gerekmemektedir.

Peseran (2006) uzun dönem katsayısının tahmini için yatay kesit bağımlılığının varlığı ve serilerin heterojen olduğu durumda Ortalama Grup Ortak İlişkili Etkiler (Common Correlated Effects Mean Group - CCEMG) tahmincisini, yatay kesit bağımlılığı ile birlikte serilerin homojen olduğu durumda ise Havuzlanmış Ortak İlişkili Etkiler (Common Correlated Effects Pooled - CCEP) tahmincisini önermiştir (Yapraklı ve Kaplan, 2015, s. 18-19). Dolayısıyla bu çalışmada serilerin homojen mi yoksa heterojen mi olduğunu belirlemek gerekir. Serilerin homojen mi yoksa heterojen mi olduğuna karar vermek için Peseran ve Yamagata (2008)'nin geliştirmiş oldukları Delta testi kullanılmıştır.

Bu çalışmada kullanılan model şu şekildedir:

$$\text{LnPay} = \alpha_i + \beta_1 \text{LnSan}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Bu formülde; LnPay: Hisse senedi borsasını, LnSan: Sanayi Üretim Endeksini, β eğim katsayısını, $\varepsilon_{i,t}$: hata payını ve α_i : sabit katsayıyı ifade etmektedir.

4. Analiz ve Bulgular

Bu kısımda öncelikle modelde yatay kesit bağımlılığı test edilmiş, daha sonra modelin homojen mi yoksa heterojen mi olduğuna karar verilerek en son CCE tahmincisi ile tahminde bulunulmuştur. Serilerde ve modelde yatay kesit bağımlılığı CD_{LM1} (Breusch-Pagan, 1980), CD_{LM2} (Pesaran, 2004) ve CD_{LM-Adj} (Pesaran-Ullah-Yamagata, 2008) testleri sınanmış ve sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

TESTLER	Sabitli / Sabitli Trendli	LnSan	LnPay	MODEL
CDLM1	Sabitli	1237.984 (0.000)	691.979 (0.000)	9214.944 (0.000)
	Sabitli ve Trendli	1265.459 (0.000)	700.078 (0.000)	
CDLM2	Sabitli	25.347 (0.000)	7.443 (0.000)	286.922 (0.000)
	Sabitli ve Trendli	26.248 (0.000)	7.709 (0.000)	
CDLM-Adj	Sabitli	159.599 (0.000)	197.754 (0.000)	222.979 (0.000)
	Sabitli ve Trendli	158.991 (0.000)	198.750 (0.000)	

Yapılan CD_{LM1} , CD_{LM2} ve CD_{LM-Adj} testleri sonucunda üç teste göre de hem modelde hem de serilerde (sabitli ile sabitli ve trendli modellerin ikisinde de) %1 önem seviyesinde yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı belirlendikten sonra modelin homojen mi yoksa heterojen mi olduğuna karar vermek için Delta Tilde ve Delta Tilde_{adj} testleri kullanılmıştır. Bu testlerden alınan sonuçlar Tablo 3'te görünmektedir.

Tablo 3: Model İçin Homojenlik Testi Sonuçları

TESTLER	İstatistik	p-değeri
Delta Tilde	99.216	0.000
Delta Tilde _{adj}	99.988	0.000

Delta Tilde ve Delta Tilde_{adj} testlerinde modelin homojen olduğunu iddia eden H_0 hipotezi %1 önem seviyesinde reddedilerek modelin heterojen olduğuna karar verilmiştir. Bu durum farklı ülkelerde uygulanan aynı politikaların ülkelerin birbirinden farkından dolayı farklı sonuçlar verdiğini göstermektedir. Yatay kesitlerin homojen olduğunu varsayan birçok testin aksine yatay kesitlerin heterojenliğini dikkate alan CCE testi ile yapılan tahmin sonuçlarına Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4: Panel İçin CCE Tahmin Sonuçları

Firmalar	LnSan	
	Katsayı	t-değeri
CCEMG	0.87	1.92
CCEP	-0.18	-0.15

Not: * %5 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

CCE tahmincisi kullanılarak yapılan tahminlerde modelde yatay kesit bağımlılığı varken modelin eğim parametreleri homojen ise CCEP tahmincisini, heterojen ise CCEMG tahmincisini kullanmak daha tutarlı sonuçlar verir (Kaplan ve Aktaş, 2016, s. 108). Dolayısıyla bu çalışmada panel sonuçları için CCEMG tahmincisini kullanmak daha doğru olacaktır. CCEMG tahmincisinden elde edilen sonuçlar reel sektör ile hisse senedi borsaları arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösterse de istatistiki açıdan anlamlı bulunmamıştır. Model heterojen olduğundan etkinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda ülkelere ait birim etkilere bakmak gerekir. Ülkelere ait birim etkilerden; pozitif anlamlı etki tespit edilen ülkeler Tablo 5'te, negatif anlamlı etki tespit edilen ülkeler Tablo 6'da ve anlamsız etki tespit edilen ülkeler ise Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 5: Pozitif Anlamalı İlişki Tespit Edilen Ülkeler İçin CCE Tahmin Sonuçları

Firmalar	Sabit Katsayı		LnSan	
	Katsayı	t-değeri	Katsayı	t-değeri
Şili	-7,41*	-4,96	3.46*	4,05
Estonya	-1,47	-0,80	2.06*	6,01
Almanya	3,70*	7,15	4.72*	11,23
Yunanistan	1,06	0,66	3.56*	13,00
İsrail	-2,85*	-4,54	1.60*	7,77
İtalya	3,35*	4,89	1.54*	10,32
Polonya	-0,92	-1,87	1.09*	13,19
Japonya	4,44*	4,61	0.85*	2,38
Güney Kore	0,34	0,43	1.59*	18,37
Türkiye	-0,55	-0,49	3.57*	13,58
Meksika	-17,7*	-16,6	7.96*	8,27
Slovenya	-1,43	-0,69	6.82*	5,96
İspanya	2,00*	2,63	0.39*	2,94
ABD	-3,05*	-4,10	1.90*	4,76

Not: * %5 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6: Negatif Anlamalı İlişki Tespit Edilen Ülkeler İçin CCE Tahmin Sonuçları

Firmalar	Sabit Katsayı		LnSan	
	Katsayı	t-değeri	Katsayı	t-değeri
Avusturya	-3,93*	-2,64	-1.71*	-3,22
Belçika	0,005	0,006	-0.82*	-2,79
Kanada	0,163	0,25	-0.68*	-3,17
Danimarka	-0,65	-0,42	-1.16*	-2,79
Norveç	2,01*	2,04	-2.32*	-10,5
Slovak Cumhuriyeti	-11,3*	-2,66	-1.61*	-2,28
İsveç	4,76*	2,95	-2.27*	-5,21
İzlanda	-16,6*	-12,0	-2.96*	-25,7

Not: * %5 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7: Anlamli İlişki Tespit Edilemeyen Ülkeler İçin CCE Tahmin Sonuçları

Firmalar	Sabit Katsayı		LnSan	
	Katsayı	t-değeri	Katsayı	t-değeri
Çek Cumhuriyeti	-2,68	-1,14	-0.21	-0,20
Finlandiya	8,44*	5,41	-0.11	-0,27
Fransa	2,99*	2,31	0.61	1,73
Macaristan	-4,34*	-2,38	0.019	0,02
İrlanda	9,01*	5,65	0.66	1,73
Hollanda	7,61*	6,97	-0.86	-1,49
Portekiz	3,75*	5,07	-0.017	-0,11
Lüksemburg	6,17*	3,97	0.27	0,79
İngiltere	4,83*	2,30	-0.78	-1,39

Not: * %5 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Ülkelere ait birim etkilerin verildiği Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7 incelendiğinde %5 önem düzeyinde 14 ülkede pozitif tespit edilmesine rağmen 8 ülkede negatif ilişki anlamlı bulunmuştur. Bunun yanı sıra 9 ülkede ise anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Pozitif anlamlı ilişki tespit edilen ülkeler; Şili, Estonya, Almanya, Yunanistan, İsrail, İtalya, Japonya, Güney Kore, Meksika, Polonya, Slovenya, İspanya, Türkiye ve ABD şeklindedir. Buradaki ülkelere dikkat edildiğinde gelişmiş ülkeler de bulunmakla birlikte gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğunun bu grupta yer aldığı görülmektedir. Yani gelişmekte olan ülkelerde sanayi üretim endeksi arttıkça borsa değeri de artış göstermektedir denebilir. Bunun sebebi yatırımcıların gelişmekte olan ülkelere yatırım yaparken ülkedeki reel sektörün durumunu da dikkate almaları olabilir. Negatif anlamlı ilişki belirlenen ülkeler; Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, İzlanda, Norveç, Slovak Cumhuriyeti ve İsveç ülkeleridir. Anlamlı ilişki saptanamayanlar ise; Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Fransa, Macaristan, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz ve İngiltere ülkeleridir. Dikkat çeken taraf negatif anlamlı etki tespit edilen ve anlamlı etki tespit edilemeyen ülkelerin büyük çoğunluğu gelişmiş ülkelerdir. Buradan hareketle yatırımcıların gelişmiş ülke borsalarına güvendikleri için yatırım kararları alırken sanayi üretimin endeksine çok dikkat etmedikleri söylenebilir. Ayrıca ülkelere ait birim etkilerin farklı olması panel sonuçlarının anlamsız çıkmasının sebebini de açıklamaktadır.

Anlamlı ilişki tespit edilen ülkelere göre borsası reel sektördeki gelişmelerden en fazla etkilenen ülke Meksika, en az etkilenen ülke ise İspanya'dır. Diğer taraftan anlamlı negatif ilişki tespit edilen ekonomilerden en fazla ve en az etkilenen ülkeler sırasıyla İzlanda ve Kanada ülkeleridir. Türkiye borsası da reel sektörden pozitif yönde etkilenen bir borsadır.

5. Sonuç

Borsalar fon arz eden ve fon talep edenlerin buluştuğu ortamlardır. Firmalar mal ve hizmet üretmek için ihtiyaç duydukları fonları, fon fazlası olan bireysel ya da kurumsal yatırımcılardan borsalar aracılığıyla temin etmektedirler. Yatırımcılar sahip oldukları fonları yatırıma çevirirken finansal durumu iyi olan ve kar getirecek firmaların hisse senetlerini satın alırlar. Bu açıdan bakınca reel sektör ile hisse sendi borsası arasında kuvvetli pozitif bir ilişki bulunması gerekir. Yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu da bu sonuca ulaşmıştır. Fakat spekülasyon amacıyla kısa zamanda kar elde etmek isteyen spekülâtörler de borsada faaliyet gösterdiğinden firmaların gerçek durumu her zaman borsaya yansımamaktadır. Bu sebeple yapılan çalışmalarda farklı sonuçlar olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada reel sektör ile hisse senedi borsaları arasındaki ilişki güncel bir panel veri analiz yöntemi olan CCE ile araştırılmıştır. Bu yöntem ülkelerin heterojenliğini dikkate aldığı gibi ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığını da dikkate almaktadır. OECD ülkelerine ait Ocak 2000 – Şubat 2016 dönemi verileri ile yapılan bu çalışmadan elde edilen panel sonuçlarına göre; reel sektör ile hisse senedi borsası arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığı ve ilişkinin yönü hakkında bir genelleme yapmak mümkün olmamıştır. Bunun sebebi sonuçların ülkeden ülkeye farklılık göstermesidir. Analize dahil edilen 31 ülkeden 14 tanesinde beklendiği gibi pozitif etki tespit edilmiştir. Bu sonuçlar; Young (2006), Nishat ve Shaheen (2004), Maysami vd. (2004), Özer vd. (2011), Naik ve Padhi (2012), Güngör ve Yerdelen Kaygın (2015), Jareño ve Negrut (2016) ve Aromolaran vd. (2016)'nin yaptıkları çalışmalar ile paralellik göstermektedir. Buna karşılık 8 ülkede ise Subeniotis vd. (2011) ve Forson ve Janrattanagul (2013)'un çalışmalarına benzer olarak negatif etki saptanmıştır. Geriye kalan 9 ülkede ise Dizdarlar ve Derindere (2008), Yılmaz vd. (2009) ile Aktaş ve Akdağ (2013)'in çalışmalarından elde ettikleri sonuçlarla aynı şekilde anlamsız ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Bu çalışmadan elde edilen bu sonuçlar literatürde farklı sonuçların elde edilmesini izah etmektedir.

Sonuçlar ülkelerin gelişmişlik düzeyi açısından ele alındığında gelişmekte olan ülkelerde genel olarak sanayi üretim endeksinin ülke menkul kıymet borsası üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu gelişmiş ülkelerde ise pozitif anlamlı etkiye sahip ülkelerde olmasına rağmen genel olarak negatif ya da anlamsız etki görüldüğü anlaşılmaktadır. Buradan yatırımcıların gelişmiş ülkelerde yatırım yaparken reel sektöre daha çok dikkat ettikleri sonucu çıkarılabilir. Bununla birlikte menkul kıymet borsalarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Sanayi üretim endeksi bunlardan sadece bir tanesidir. Dolayısıyla sanayi üretim endeksinin menkul kıymet borsasına etkisinin ülkeden ülkeye farklılık göstermesi, ülkelerin uyguladıkları farklı politika ve uygulamalardan da kaynaklanabilir. Yani bir ülkenin uyguladığı politika sanayi üretim endeksinin menkul kıymet borsasına

etkisini diğer bazı faktörlerin gölgesinde bırakırken diğer bir ülkenin uyguladığı politika sanayi üretim endeksini öne çıkarabilir.

Kaynakça

- Aktaş, M., ve Akdağ, S. (2013). Türkiye’de Ekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatları ile İlişkilerinin Araştırılması. *Uluslararası Sosyal Alan Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 50-67.
- Aromolaran, A. D., Taiwo, A., Adekoya, A., ve Malomo, E. (2016). Index of Industrial Production an Economic Index of Significant Effect on Nigeria Stock Exchange All Share Index. *IOSR Journal of Economics and Finance*, 7(1), 31-36.
- Aydemir, O. (2008). Hisse Senedi Getirileri ve Reel Sektör Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Çalışma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 37-55.
- Çınar, S. (2010). OECD Ülkelerinde Kişi Başına GSYİH Durağan Mı? Panel Veri Analizi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 29(2), 591-601.
- Dağlı, H. (2000). Hisse Senedi Piyasa Endeksleri ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 189-206.
- Dizdarlar, H. I., ve Derindere, S. (2008). Hisse Senedi Endeksini Etkileyen Faktörler: İMKB 100 Endeksini Etkileyen Makro Ekonomik Göstergeler Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*, 19(21), 113-124.
- Eğilmez, M. (2012) *Sanayi Üretimi ve Kapasite Kullanımı Nasıl Ölçülür?* (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2017) <http://www.mahfiegilmez.com/2012/03/sanayi-uretimi-ve-kapasite-kullanm-nasl.htm>
- Forson, J. A., & Janrattanagul, J. (2014). Selected Macroeconomic Variables and Stock Market Movements: Empirical evidence from Thailand. *Contemporary Economics*, 8(2), 157-174.
- Güngör, B., ve Yerdelen Kaygın, C. (2015). Dinamik Panel Veri Analizi ile Hisse Senedi Fiyatını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(9), 149-168.
- Güriş, S., Çağlayan, E., ve Güriş, B. (2011). *Eviews ile Temel Ekonometri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Horasan, M. (2008). *Hisse Senedi Getirileri ve Reel Sektör Performansları Arasındaki İlişkiler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Hsiao, C. (2003). *Analysis of Panel Data (Second Edition)*. New York: Cambridge University Press.
- İnci, C. (2014). *Finansal Yönetim Kararlarının Firmanın Karlılığı ve Piyasa Değeri Üzerindeki Etkileri: BIST'deki Sanayi Şirketleri Üzerine Bir Panel Veri Uygulaması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jareño, F., ve Negrut, L. (2016). US Stock Market And Macroeconomic Factors. *The Journal of Applied Business Research*, 32(1), 325-340.
- Kapetanios, G., Pesaran, M. H., ve Yamagata, T. (2011). Panels with non-stationary multifactor error structures. *Journal of Econometrics*, 160(2), 326–348.
- Kaplan, F., ve Aktaş, A. R. (2016). Petrol Bağımlısı Ülkelerde Reel Petrol Fiyatlarının Reel Döviz Kuruna Etkisi. *Business and Economics Research Journal*, 7(2), 103-113.
- Kaya, A., Gülhan, Ü., ve Güngör, B. (2013). Türkiye Ekonomisinde Finans Sektörü ve Reel Sektör Etkileşimi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(8), 2-15.
- Koç, E., Kaya, K., ve Şenel, M. C. (2016). Türkiye’de Sanayi Sektörü ve Temel Sanayi Göstergeleri – Sanayi Üretim Endeksi. *Mühendis ve Makina Dergisi*, 57(682), 42-53.
- Maysami, R. C., Howe, L. C., ve Hamzah, M. A. (2004). Relationship between Macroeconomic Variables and Stock Market Indices: Cointegration Evidence from Stock Exchange of Singapore’s All-S Sector Indices. *Jurnal Pengurusan*, 24, 47-77.
- Naik, P. K., ve Padhi, P. (2012). The Impact of Macroeconomic Fundamentals on Stock Prices Revisited: Evidence from Indian Data. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 5(10), 25-44.
- Nishat, M., ve Shaheen, R. (2004). Macroeconomic Factors and Pakistani Equity Market. *Pakistan Development Review*, 43(4), 619-637.
- Özer, A., Kaya, A., ve Özer, N. (2011). Hisse Senedi Fiyatları ile Makroekonomik Değişkenlerin Etkileşimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 163-182.
- Paap, R., Wang, W., ve Zhang, X. (2015). *To Pool or not to Pool: What is a Good Strategy?* (Erişim Tarihi: 05 Ocak 2017). <http://paneldataconference2015.ceu.hu/Program/Wendun-Wang.pdf>

- Patel, S. (2012). The effect of Macroeconomic Determinants on the Performance of the Indian Stock Market. *NMIMS Management Review*, XXII, 117-127.
- Pazarlıoğlu, M. V., ve Gürler, Ö. K. (2007). Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Panel Veri Yaklaşımı. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(508), 35-43.
- Subeniotis, D. N., Papadopoulos, D. L., Tampakoudis, I. A., ve Tampakoudi, A. (2011). How Inflation, Market Capitalization, Industrial Production and the Economic Sentiment Indicator Affect the EU-12 Stock Markets. *European Research Studies*, XIV(1), 103-118.
- Tatlı, H. (2015). Çok Değişkenli Bir Üretim Modeli ile Toplam Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(4), 135-157.
- Wooldridge, J. M. (2003). *Econometric analysis of cross section and panel data*. Cambridge: The MIT Press.
- Yapraklı, S., ve Kaplan, F. (2015). Dışa Açıklık ve Reel Döviz Kuru Oynaklığı: Yükselen Piyasa Ekonomilerine İlişkin Bir Panel Veri Analizi. *İktisat İşletme ve Finans*, 30(356), 9-28.
- Yılmaz, Ö., Güngör, B., ve Kaya, V. (2006). Hisse Senedi Fiyatları ve Makro Ekonomik Değişkenler Arasında Eşbütünleşme ve Nedensellik. *İMKB Dergisi*, 9(34), 1-16.
- Young, P. (2006). *Industrial Production and Stock Returns*. Project Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Business Administration. Simon Fraser University.

The Relationship between Stock Exchange and Real Sector: Panel Data Analysis with a Current Approach

Extended Abstract

1. Introduction

One of the main indicators of an economy is the index of industrial production. Industrial production index refers to the total amount of production of industrial enterprises operating in a country. It is important to determine whether changes in an economy affect the stock market which is considered to be the barometer of the economy. Because if there is not, it will be wrong to call stock market as the barometer of the economy. Besides the results, in the fact that the actual values of the firms are not reflected in the stock market.

The aim of this study is to determine whether the stock markets of the countries are affected by the real sector. It is also to determine whether this effect differs from country to country.

2. Method

In this study, the relationship between the real sector and stock markets of countries was examined by panel data analysis. For the analysis, the industrial production index for the real sector and the stock market indices for the stock exchange of the OECD countries were used. The OECD uses 2010 as the base year for calculating industrial indices and stock market indices of all member countries. The logarithm of all the data was taken in the study in which the monthly data for the period January 2000 - February 2016 were used. There are 34 countries registered in OECD. However, since there is no data for three countries, the number of horizontal sections in the study is 31 and the time series is 194 months.

In this study, the Common Correlated Effect (CCE) model was used to predict the coefficients. Although Peseran (2006) used CCE test in predicting stationary series, Kapetanios et al. (2011) found that the CCE test could be used in non-stationary series. Therefore, it is not necessary to perform a unit root test when using this method, as the CCE estimator can be used for estimating both stationary and non-stationary series.

For estimating the long term coefficient, Peseran (2006) proposed the Common Correlated Effects Mean Group (CCEMG) estimator in case the series are heterogeneous, and the Common Correlated Effects Pooled (CCEP) estimator in case they are homogeneous .(Yapraklı and Kaplan, 2015, p. 18-19).

3. Results and Discussion

The existence of cross section dependency in both model and series has been determined with cross section dependency tests. Afterwards, the model was tested with Delta tests for homogeneity and the model was found to be heterogeneous. The estimates made by the CCE estimator are positive in relation to the real sector and stock market stocks. However, this relationship was not statistically significant. Then, since the model is heterogeneous, the unit effects of countries are examined. Negative correlation was found to be significant in 8 countries although it was found positive in 14 countries with 5% significance level. In addition, there were no significant relationships in 9 countries.

The exchange of Mexico is the most and Spain's is the least affected by the developments in the real sector among the countries from which significant relationship was determined. On the other hand, the most and least affected countries are Iceland and Canada, respectively from economies that have a significant negative relationship. The Turkish stock exchange is also a stock market that is affected positively by the real sector.

4. Conclusion

According to panel results obtained from this study; it has been found out that if there is a meaningful relationship between the real sector and the stock exchange as well as the direction of this relationship in general is not possible. This is due to the results vary from country to country.

When the results are considered in terms of the level of development of the countries, it is seen that in the developing countries in general, the industrial production index has a positive effect on the stock market. In developed countries, although there are also countries that have positive effects, it is seen that there is, in general, a remarkable negative or meaningless effect. From this result, it can be said that investors pay more attention to the real sector when investing in developed countries. However, there are many factors that affect stock exchanges. Industrial production index is only one of them. Therefore, the fact that the effect of the industrial production index on the stock exchange differs from the country to the country can also be due to the different policies and practices that countries apply. In other words, the policy applied by one country may leave the effect of the industrial production index on the stock exchange in the shadow of other factors, while the policy applied by another country may highlight the industrial production index.

The Effect of Social Exclusion on the Tendency to Engage in Unethical Consumer Behavior: An Experimental Study

Niray TUNÇEL

*Hacettepe University, Department of Business Administration,
niraytuncel@gmail.com*

Bahtışen KAVAK

*Hacettepe University, Department of Business Administration,
bahtisenkavak@gmail.com*

Abstract

Engaging in an unethical consumer behavior on one's own is different from doing it for making a connection with a group. Thus, the effect of social exclusion on unethical consumer behavior may vary for different cases. Hence, the study aims to analyze the individuals' responses to social exclusion in an unethical consumer issue with two experiments. The first experiment measures the excluded individuals' willingness for engaging in unethical consumer behavior on their own. The second experiment analyzes the excluded individuals' willingness for engaging in unethical consumer behavior for reconnection. Both studies include a control (non-excluded) and an experimental (excluded) group. A ball toss game called Cyberball manipulates social exclusion. Unethical consumer behavior is measured by "returning a used product as it is unused." The results indicate that only excluded men tend to engage in unethical consumer behavior on their own. However, the results show that excluded individuals are less likely to engage in unethical consumer behavior for reconnection.

Keywords: Social Exclusion, Ethical Decision Making, Unethical Consumer Behavior, Experimental Study

JEL Classification Codes: M31, M39

Sosyal Dışlanmanın Etik Olmayan Tüketici Davranışı Gösterme Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Deneysel Bir Çalışma

Öz

Etik olmayan bir tüketici davranışını kendi başına gerçekleştirmek, onu bir grupla yakınlık kurmak için gerçekleştirmekten farklıdır. Dolayısıyla, sosyal dışlanmanın etik olmayan tüketici davranışı üzerindeki etkisi farklı durumlara göre değişiklik gösterebilir. Buradan yola çıkarak, bu çalışma etik olmayan bir tüketici davranışı meselesinde, bireylerin sosyal dışlanmaya karşı tepkilerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, farklı katılımcılarla iki ayrı deneysel çalışma yapılmıştır. İlk çalışmada, bireylerin bireysel olarak etik olmayan tüketici davranışı gösterme eğilimleri ölçülmüştür. İkinci çalışmada, bireylerin bir grupla yakınlık kurmak için etik olmayan tüketici davranışı gösterme eğilimleri ölçülmüştür. Her iki deney de bir kontrol (dışlanmayan) ve bir deney grubu (dışlanan) ile gerçekleştirilmiştir. Sosyal dışlanma manipülasyonu Cyberball adındaki top atma oyunu ile verilmiştir. Etik olmayan tüketici davranışı "kullanılan bir ürünü kullanılmamış gibi iade etmek" davranışı üzerinden ölçülmüştür. Sonuçlar, dışlanan bireylerin (yalnızca erkeklerin) etik olmayan tüketici davranışını kendi başına gerçekleştirmek konusunda istekli olduklarını göstermiştir. Ancak dışlanan bireylerin bir grupla yakınlık kurmak için etik olmayan tüketici davranışı göstermek konusunda isteksiz oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Dışlanma, Etik Karar Verme, Etik Olmayan Tüketici Davranışı, Deneysel Çalışma

JEL Sınıflandırma Kodları: M31, M39

Atıf bulunmak için/Cite this paper:

Tunçel, N. ve Kavak, B. (2017). The Effect of Social Exclusion on the Tendency to Engage in Unethical Consumer Behavior: An Experimental Study. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 47-75

DOI: 10.18074/ckuiibfd.311862

1. Introduction

Throughout the evolution process, to support and continue their lineages, people have had to act with various social groups, and those who were excluded from social groups have often failed to survive. In modern times, the need to establish and maintain interpersonal relationships has a strong influence on human behavior, feelings, and thoughts. Therefore, this need called “*need to belong*,” refers to “need to form and maintain at least a minimum quantity of interpersonal relationships” (Baumeister & Leary, 1995, p. 499). Although the identification and fulfillment of the need to belong may differ according to the individual characteristics and culture, it is a fundamental and universal need. Moreover, the threat of it has a strong influence on the physiological, psychological and behavioral processes of individuals (Buss, 1990; Baumeister & Leary, 1995). One of the cases that threatens the need to belong is “*social exclusion*,” which refers to be ignored, excluded and left alone by others (Williams, 2007). Social exclusion has salient physiological, psychological, and behavioral effects on the individuals. Even though the physiological and psychological effects of social exclusion are negative, when it comes to behaviors, social exclusion may produce both positive and negative outcomes. Excluded individuals may exhibit pro-social, affiliative and anti-social behaviors.

The effects of social exclusion are a frequent subject of study in sociology, psychology, and social psychology. Nevertheless, there are very few studies (e.g., Mead et al., 2011; Lee & Shrum, 2012; Naderi, 2013; Wan et al., 2014) about its effects in the field of marketing. Also, they are limited to address the impact of social exclusion on the consumption preferences of the individuals. However, regarding the other consumer issues, one of which is ethical decision making, there is a gap related to this subject that the current paper aims to fill. It is a common fact that as a consumer, the individuals encounter some ethical issues where they should decide to show ethical or unethical behavior and this decision may depend on the situational factors (Trevino, 1986; Street et al., 2001). One of these situational factors is the psychological state of the individuals, and the other one is the motivation for the behavior. Psychologically, social exclusion produces ill effects that lead individuals to show negative responses (e.g., Warburton et al., 2006; Chow et al., 2008). Whereas, excluded individuals are also motivated to seek affiliation and tailor their behaviors according to the affiliative sources (i.e., social reconnection hypothesis). In this context, the psychological state and the motivation of the excluded individuals may differ for engaging in an unethical consumer behavior on their own and for doing it to reconnect with a group.

Unethical consumer behavior is a negative behavior that harms the companies and the other consumers directly or indirectly (Muncy & Vitell, 1992). Thus, for the excluded individuals: to show unethical consumer behavior on their own is a way of releasing the negative psychological state that the exclusion causes, however,

to exhibit unethical consumer behavior for affiliation re-threats their social identity that the exclusion already threatened. Based on this reasoning, this paper hypothesizes that (1) excluded individuals are more likely to exhibit unethical consumer behavior if they do it on their own; however, (2) they are less likely to follow the unethical behavior of a group to reconnect with them. For this purpose, the authors conduct two experimental studies. The results reveal that the excluded individuals (only men) are more likely to engage in unethical consumer behavior on their own. However, the excluded individuals are less likely to follow the unethical consumer behavior of a group for affiliation. Based on these findings, this study introduces social exclusion as a brand new antecedent of unethical consumer behavior. From this aspect, the current paper provides a significant theoretical contribution to the consumer ethics literature. Moreover, it holds real implications for the practitioners as well.

After all, the study presents the concept of social exclusion, ethical decision-making, and the relationship between them in the theoretical background. Then, it gives the research design and method including pre-experimental and experimental processes. After that, a discussion section addresses the findings and the contribution of the study. Finally, the limitations, future research, and managerial implications conclude the paper.

2. Theoretical Background

2.1. The Concept of Social Exclusion

Social exclusion is defined in both macro and micro levels. In macro level, “an individual is socially excluded if (a) he or she is geographically resident in a society but (b) for reasons beyond his or her control he or she cannot participate in the *normal activities* of citizens in that society and (c) he or she would like to so participate.” (Burchardt et al., 1999, p. 230). Moreover, normal activities mentioned in the definition represents consumption activity, saving activity, production activity, political activity and social activity. This widely acclaimed definition considers social exclusion as a societal issue.

On the other hand, psychology and social psychology fields analyze the social exclusion in micro level with *rejection* and *ostracism* terms that explain similar cases and have same effects on individuals (Naderi, 2013; Williams, 2007). Rejection refers to an individual’s perception of a decrease in his social acceptance, group inclusion or his feeling of belonging (Knowles & Gardner, 2007). Rejection may be both active and passive. If others express negative opinions about an individual or say that the individual's presence is not welcome or desired, then the individual is actively rejected. However, if others are paying little attention to the same individual or ignoring him, then that individual is passively rejected. In fact, this type of rejection refers to ostracism and is defined as being ignored and excluded by others (Williams, 2007; Williams & Carter-

Sowell, 2007). Lastly, social exclusion refers to the situation in which others exclude, isolate or leave alone the individual (Williams, 2007). As in the literature, this study considers the concepts of social exclusion, rejection, and ostracism as interchangeable.

The current literature presents that social exclusion produces salient physiological, psychological and behavioral consequences for the individuals. Physiologically, it activates the physical pain-sensitive regions of the brain (Eisenberger et al., 2003; Eisenberger & Lieberman, 2004; MacDonald & Leary, 2005) and increases the pain threshold and pain tolerance (DeWall & Baumeister, 2006). In addition, it influences cortisone hormone release (Dickerson et al., 2004; Dickerson & Kemeny, 2004).

Besides its physiological effects, social exclusion also has various psychological consequences for the individuals. In the social exclusion theory of anxiety, Baumeister & Tice (1990) state that the main reason for anxiety is the perceived exclusion from significant social groups. The authors also argue that social exclusion reduces the satisfaction that individuals receive from life, the meaningfulness of life, and the hope. Furthermore, jealousy, loneliness, depression (Leary, 1990; Baumeister & Leary, 1995), unhappiness and guilt (Baumeister & Leary, 1995) are the psychological effects of social exclusion as well.

Moreover, according to the ostracism model of Williams (1997), social exclusion threatens the four fundamental needs, which are *belonging, self-esteem, control and meaningful existence*. The excluded individual's sense of belonging is damaged since the others avoid building a relationship or bond with that individual. Besides, the excluded individual feels that he is excluded because he has done something wrong and his self-esteem is diminished. Also, the personal control perceived by the excluded individual on the interaction with the others decreases. Lastly, since social exclusion refers to being ignored, the excluded target may feel that his existence is meaningless even disappears. Another psychological effect of social exclusion is to decreasing self-regulation, defined as the individual's capacity of controlling and changing his reactions to exhibit adaptive and socially desirable behavior (Baumeister et al., 2005). Besides, social exclusion may result in anger and resentment as well (Zadro et al., 2004).

Even though the physiological and psychological effects of social exclusion are negative, the behavioral consequences of social exclusion can be both positive and negative. In the positive side, the excluded individuals are more likely to build social bonds to meet their threatened need to belong again (Williams, 1997; Williams & Zadro, 2001; Williams & Nida, 2011). For example, Maner et al. (2007) find that excluded students want to make new friends more than non-excluded groups do and wish to use the student service more to make new friends. Also, the excluded group has a higher desire to work with others for an additional

work after the experiment. Besides, Lakin et al. (2008) find that social exclusion causes individuals to act unconsciously as others to establish a new bond. Also, Williams & Sommer (1997) confirm that social exclusion causes women, but not men, to show a significant contribution to a group study after the experience of exclusion.

In the negative side, the excluded individuals are more likely to show aggressive behaviors. In their experimental study, Warburton et al. (2006) find that excluded students give more hot sauce to a person even if the participants know that this person does not like hot sauce and has to consume all the provided hot sauce. In a similar study, Ayduk et al. (2008) confirm that rejected participants give more hot sauce to the participants, who have rejected them. Moreover, another study reveals that excluded participants want to give more unsavory snacks to the participants by whom they think that they are excluded (Chow et al., 2008). Furthermore, in the study of Smith & Williams (2004), the participants, who could not find an answer to their text messages from the confederates, write more provocative text messages to express their aggressiveness.

Furthermore, the excluded individuals are more likely to make negative evaluations about the others, especially the ones who exclude them. For instance, in Williams et al.'s (2002) study the excluded participants report the other individuals in the conversation room as less friendly, compassionate, creative, sincere but more boring, dishonest, selfish and insensitive. Besides, Williams & Sommer (1997) confirm that some of the excluded participants attribute contemptuous qualifications (e.g., being arrogant, immature) to the confederates who excluded them. Moreover, in their experimental study Twenge et al. (2001) ask students to evaluate the participants, who have appraised their essays on abortion, for a so-called research assistant position in the psychology department. As a result, the excluded participants give a lower evaluation rating to the individual who provided negative feedback to their abortion article. In another study, researchers make the participants believe that a team captain selects them either first or last for a laboratory team. The individuals who think that they are chosen last for the team, rate the team captain more negatively compared to the participants who are selected first. (Bourgeois & Leary, 2001). Additionally, social exclusion also affects the helping behavior negatively. Twenge et al. (2007) determine that socially excluded participants donate less money to a student fund, are less likely to work as a volunteer for a further laboratory experiment and are unwilling to help a person after a mishap. Therefore, social exclusion seems to reduce the prosocial behavior.

As it is abovementioned, regarding its behavioral consequences on individuals, social exclusion has both a good and an evil side. However, when it comes to its behavioral outcomes in a consumer ethics context, will excluded individuals intend to engage in the ethical or the unethical behavior? Which side will

activate? The following section addresses consumer ethics, ethical decision-making process and the link between social exclusion and unethical consumer behavior.

2.2. Consumer Ethics and Ethical Decision Making

In a general manner, ethics is a concept that related to the rightness of the behaviors among the parties in any situation (Runes, 1964). According to Barry (1979), ethics state what is good or bad, what is right or wrong, and therefore what we should or should not do. Thus, the ethical behavior is a proper behavior that never harms anyone (Caza et al., 2004). The unethical behavior, on the other hand, is considered to be illegal or morally unacceptable behavior for the society (Jones, 1991) and harmful to others (Beu & Buckley, 2001; Caza et al., 2004).

In consumer behavior context, the concept of ethics refers to the rightness or the wrongness of particular actions performed as a consumer and consumers themselves determine the magnitude of the rightness or the wrongness of a possible consumer action (e.g., from definitely right to definitely wrong) (Fullerton et al., 1996). Therefore, whether a consumer action is ethical or not relates to how right or wrong it is. Besides, more specifically, Mitchell et al. (2009) define ethical/unethical consumer behavior as direct or indirect consumer actions that do not cause/cause firms or other consumers to lose money or reputation. Moreover, to understand how consumers give ethical or unethical decisions, the various models (e.g., Ferrell & Gresham, 1985; Hunt & Vitell, 1986; Rest, 1986; Trevino, 1986; Dubinsky & Loken, 1989; Jones, 1991) have explained ethical decision-making process of the individuals. Of these models, the current study addresses the Rest's model (1986), which is a widely used one.

Rest (1986) suggests an ethical decision-making and behavior model that consists of four stages. The individual: (1) recognizes that the situation comprises an ethical dilemma, (2) makes an ethical judgment, (3) decides on his/her intention and (4) acts. Therefore, to behave ethically/unethically firstly depends on to recognize that there is an ethical dilemma related to the current situation. However, this model acknowledges that ethical dilemmas, in other words, what is ethically wrong or right, are uncertain and that most individuals are not aware of the existence of ethical dilemmas. According to Kelman & Hamilton (1989) when there is a demand or order from a legal authority, the individuals do not consider it as a situation in which they have a choice to do or not to do. Therefore, in such a case, individuals cannot perceive that they are in an ethical dilemma or even in a decision-making process (Pillutla & Thau, 2009).

The ethical awareness also relates to the cognitive effort of the individual in the decision-making process, and this cognitive effort depends on the individual's interest and accountability regarding the situation (Street et al., 2001). The more interest and responsibility an individual feel for the ethical issue, the more he puts

the cognitive effort into the decision-making process. In the ethical judgment stage of the model, Kohlberg's (1969) cognitive moral development plays a significant role. For instance, according to Rest (1986), individuals with high moral development are more likely to judge bribery as an unethical act. The reason for it is that individuals with high moral development trust the universal principles rather than the expectations of others.

After making an ethical judgment, individuals decide on their intentions. The point to note here is that the intention of the individual does not have to be parallel with his ethical judgment. Even though the individual decides that the action is unethical, he may intend to act because there might be some reasonable grounds, which might become more important than the ethical concerns and affect the individual's intention (Pillutla & Thau, 2009). For instance, an individual may think that returning a used product as it is unused and having a refund is unethical, but at the same time, he may intend to return it since he may need that refund to pay a debt. This case is valid not only for the judgment-intention link but also for the intention-behavior link. Each intention may not turn into a likewise behavior.

2.3. Social Exclusion and Unethical Consumer Behavior

As mentioned before, social exclusion has negative consequences for individuals. For example, socially excluded individuals are more likely to have physical and mental disorders, commit a suicide and involve in crime (Baumeister & Leary, 1995). Also, they tend to show aggressive (Warburton et al., 2006; Ayduk et al., 2008) and provocative (Smith & Williams, 2004) behaviors towards the people who exclude them. Moreover, excluded individuals are more likely to make negative evaluations about the personality of exclusionary sources (Bourgeois & Leary, 2001; Williams et al., 2002). They also attribute contemptuous qualifications to the excluders (Williams & Sommer, 1997) and give lower evaluation ratings for their so-called job applications (Twenge et al., 2001). These results show that excluded individuals may bear hostility towards the person/people who exclude (Pillutla & Thau, 2009). On the other hand, excluded individuals act in a way that can cause negative consequences for themselves as well. For instance, Twenge et al. (2002) confirm that excluded individuals tend to take risks that could harm themselves and select more unhealthy food to eat. These examples of undesired behaviors are the result of a decrease in self-regulation caused by social exclusion (Baumeister et al., 2005).

Additionally, the excluded individuals may have a rare interest in the normative expectations of the situation they are in. In other words, the individual may lose his sensitivity to show the proper or acceptable behavior. For instance, excluded individuals exhibit aggressive responses to the exclusionary people and are even more aggressive against an innocent person (Twenge et al., 2001). Also, they tend to donate less, are less willing to work as a volunteer and less likely to help someone after a mishap (Twenge et al., 2007).

In sum, social exclusion causes aggression against to the exclusionary people even to the innocents; increases risk-taking behavior that may lead to negative consequences (increases risk tolerance); makes people ignore the normative expectations; and reduces self-regulation (Pillutla & Thau, 2009). From this point of view, we claim that the social exclusion may also increase the tendency to engage in unethical consumer behavior in a way that is discussed below.

According to Rest's (1996) ethical decision-making model, the individual firstly recognizes that the situation he is in has an ethical dilemma. Then, he makes an ethical judgment related to the situation and gives a decision on his intention. Lastly, he shows the ethical or the unethical behavior. Pillutla & Thau (2009) apply the findings mentioned above to the Rest's model (1996) and state that an individual, who experience social exclusion, since he may ignore the normative expectations, will not be able to perceive the situation in question as an ethical issue. Even if the individual sees the action as unethical, he will realize it because social exclusion damages his self-regulation and increases his risk-taking tendency. Also, the aggressive attitude toward exclusionary people or innocent others caused by social exclusion may justify the unethical behavior. Therefore, by this approach, here we argue that if a socially excluded individual has to decide on an ethical issue in a consumer context, he will tend to engage in the unethical consumer behavior. In this manner, we suggest the H1 hypothesis as below:

H1: Excluded individuals tend to engage in unethical consumer behavior.

2.4. Social Exclusion and Unethical Consumer Behavior for Making Reconnection

Social exclusion threatens the need to belong as mentioned before. For regaining this need, the excluded individuals tend to establish social bonds with others (e.g., Williams, 1997; Williams & Zadro, 2001; Maner et al., 2007; Williams & Nida, 2011). If the excluded individual believes that there are real sources to reconnect, he will effort to build an interpersonal relationship. This situation, regarded as social reconnection hypothesis, depends on the motivation, deprivation and goal attainment link. Exposure to social exclusion gives a signal that the need for social connection is not satisfied. Thus, the excluded individual may have a strong desire to build a social bond to fulfill that need just like a hungry person who makes an effort to find food to assuage his/her hunger (Maner et al., 2007).

Various studies have supported social reconnection hypothesis. For instance, Williams & Sommer (1997) finds that excluded women (but not men) are more likely to make an effort for a group work. The authors consider this effort as the reflection of the need to gain acceptance by the group. Another study (Williams et al., 2000) presents that the excluded individuals tend to follow the ideas of others. The authors admit this conformity behavior as a strategic initiative for making friends. In their experimental study, Gardner et al. (2000) confirm that excluded

individuals are more likely to recall the social events in their memories. In addition, they find that the higher the feeling of exclusion, the higher the level of recalling social events. Moreover, Xu et al. (2015) analyze the effect of social exclusion on attention and show that excluded individuals pay more attention to the social acceptance cues (smiling face) instead of the social exclusion cues (angry faces) and neutral faces. This result indicates that after social exclusion, the desire for social reconnection raises, so the attention to social acceptance cues grows.

Besides the studies above, social reconnection hypothesis is analyzed in consumer behavior field. For instance, Mead et al. (2011) investigate whether social exclusion makes people spend or consume strategically to make a reconnection. Therefore, they conduct four experimental studies. The first experiment reveals that socially excluded individuals are more likely to buy products that symbolize group membership and loyalty. The second experiment confirms that socially excluded individuals tend to change their product preferences according to the preferences of the people they see as a source of affiliation. The third and the fourth experiments test whether the excluded participants will make negative consumption decisions to increase their chance of acceptance. The third experiment presents that socially excluded individuals tend to spend money on an unappealing food item that is favored by the interaction partner. In the fourth experiment, the excluded individuals report that they could try an illegal drug - cocaine-, but only if they will do so together with others.

In their theoretical study, DeWall & Richman (2011) state that social reconnection need may motivate individuals to show undesirable behaviors; for instance, loneliness stimulates smoking behavior especially in the environments where smoking is socially acceptable. However, smoking, like cocaine use, is a negative but a pleasure-inducing activity that may be welded by addiction.

In the current literature, there is an insufficient number of studies examining social reconnection hypothesis regarding negative or socially unacceptable behaviors (DeWall & Richman, 2011). From this gap in the literature, this study tests the social reconnection hypothesis through the intention to show negative behavior; more specifically through the intention to exhibit unethical consumer behavior. Even though smoking and cocaine use are negative behaviors, they are not evaluated in the scope of ethics because the individual does not experience an ethical dilemma about realizing or not realizing these activities. Thus, in the frame of social reconnection hypothesis, the effect of social exclusion on the unethical consumer behavior should be considered as a different problem.

Since social exclusion causes aggression, an increase in risk tolerance, ignoring normative expectations and a decrease in self-regulation, the excluded individuals tend to engage in unethical behavior in a consumer case. However, if it is to

engage in unethical consumer behavior of a group to affiliate with them, the response of the excluded individuals will be different.

Social exclusion induces negative feelings such as loneliness, depression (Leary, 1990; Baumeister & Leary, 1995) and anxiety (Baumeister & Tice, 1990). In other words, the excluded individuals may find themselves in many negative feelings. Therefore, they are expected to avoid actions, which may put them in different negative emotions once again. Thus, when it comes to intention to engage in unethical consumer behavior for affinity with a group, excluded individuals are predicted to avoid it. Being excluded from a group already makes the individual feel unhappy and lonely. However, if the group that the excluded individual has a chance to make a connection is acting unethically, the individual may refuse to act like them because accepting to behave unethically only for affinity with a group may mean that the excluded individual has almost no chance to reconnect with another group. This situation may give the individual a message as “you are excluded and alone; but, there is a way to get rid of it: to reconnect with a group that acts unethically and show unethical behavior for this.” This message may cause the individual to feel helpless who are already feeling excluded and unhappy. Therefore, the excluded individual is expected to avoid an affinity behavior, which may put him into more feelings that are negative. More specifically, the excluded individual is predicted to avoid engaging in unethical consumer behavior for reconnecting with a group that acts unethically in a consumer case.

Furthermore, social exclusion threatens the individual’s self-esteem (Williams, 1997). Therefore, for an excluded individual, behaving unethically to reconnect with a group that shows unethical behavior may thoroughly decrease the excluded individual’s self-esteem. Social identity theory assumes that our belongingness to social groups explains a part of self-concept. (Hogg & Abrams, 1988, p. 3). Thus, the groups we belong to, or we are a member of play a significant role on expressing who we are (Hogg et al., 1995) because people classify themselves and the others according to their belongingness to social groups and evaluate these classifications (Tajfel, 1979). Also, a group membership, besides the meaning attributed to the group by the individual, is defined as the individual’s social identity. Therefore, individuals want to develop a positive social identity to enhance their self-esteem (Trepte, 2006). From this viewpoint, it is estimated that the individual whose self-esteem is damaged by social exclusion would not engage in unethical consumer behavior to reconnect with a group that acts unethically in a consumer case. The reason is that exhibiting a similar behavior with an unethical group may impose a negative social identity, which may re-threaten the self-esteem of the excluded individual. Hence, we expect that the excluded individual will refuse to engage in unethical consumer behavior of a group that he has a chance to make a connection.

In addition to the above, the excluded individuals desire to show uniqueness when it is socially profitable (Maslach et al., 1985) so they would prefer to differentiate themselves from a group that exhibits unethical consumer behavior instead of confirming them for affiliation. This expectation depends on the identity signaling approach of Berger and Heat (2007), which states that people usually seek uniqueness to ensure that others make desired inferences about them. Being identified with a group that exhibits unethical behavior is socially unprofitable, so the excluded individuals will not conform them.

Consequently, the excluded individual may tend to engage in unethical consumer behavior but not follow the unethical consumer of a group for affiliation. Therefore, we suggest the H2 hypothesis as below:

H2: Excluded individuals tend to avoid engaging in an unethical consumer behavior of a group for reconnecting.

3. Research Design and Method

This research aims to test the effect of social exclusion on the tendency to exhibit unethical consumer behavior and on the tendency to exhibit unethical consumer behavior for reconnection. For this purpose, we conduct two experimental studies. Before the experiments, ethics approval of the study is received from Hacettepe University Ethical Commission. In addition, we give one (1) dollar (\$) to each participant for his attendance to the study. After all, the following section presents the pre-experimental and experimental processes respectively.

3.1. Pre-Experimental Process

3.1.1. Sampling Procedure

This study picks the participants from the people who reside in the USA via Amazon Mechanical Turk (MTurk). Since the social exclusion studies are mostly conducted in the USA, the subjects are selected from that population. Therefore, the current study considers that the selection of the subjects living in the USA would provide an advantage for the comparability and the reliability of the results. Another reason is that the population of the USA comprises of individuals from various cultures and ethnic origins. This situation strengthens the representation power of the population and a sample selected from this population has the advantage regarding diversity. Besides, the members of MTurk are willing to respond quickly to the surveys. Thus, the researchers can both access to the people from different demographics and save time.

3.1.2. Selection of the Unethical Consumer Behavior

To determine the unethical consumer behavior, 83 business administration students, (graduate and undergraduate) selected by convenience sampling method, are asked to write examples of unethical consumer behavior. Here, we aim to reveal the most common unethical consumer behavior according to the participants. Thus, we want them to give as many unethical consumer behavior examples as they desire. Table 1 exhibits the most repeated five unethical consumer behavior examples and their frequency values.

Table 1. Unethical Consumer Behavior Examples and Frequency Values

Unethical Consumer Behavior	Frequency
Returning a used product as it is unused	20
Mistreating the employees of a firm	17
Giving harm to the products in a store	15
Smuggling the product, using it without paying and leaving the store	13
Returning a misused product by reporting it as defective product	7

As Table 1 shows “returning a used product as it is unused” is the most frequently mentioned unethical consumer behavior. This behavior fits well with the actively benefiting dimension of the Vitell & Muncy’s (1992) consumer ethics scale that the consumer itself is performing and actively benefiting from the behavior at the expense of the company. Besides, the American National Retail Federation considers “returning a used product as it is unused” as a refund fraud. Therefore, it is appropriate to use this behavior for the American sample. Finally, we build two different scenarios through this behavior: one for the tendency to show unethical consumer behavior and the other for the tendency to show unethical consumer behavior for reconnection. Both scenarios are presented in the experimental process.

3.1.3. Determination of Manipulation Technique

Researchers use several techniques for social exclusion manipulation. For instance, participants may play a ball tossing game (Williams, 1997) and a computer-based ball tossing game called Cyberball (Williams et al., 2000; Williams & Jarvis, 2006). Also, researchers make them think that they will end up alone in life (Twenge et al., 2001; Baumeister et al., 2002; Baumeister et al., 2005; Twenge et al., 2007). Besides, coming together/meeting (Nezlek et al., 1997) and past social exclusion experience (Pickett et al., 2004; Williams & Fitness, 2004; Molden et al., 2009; Lee & Shrum, 2012) are the other techniques to manipulate social exclusion. Of all, this study prefers the Cyberball game for the social exclusion manipulation in both experiments. The reason is that many

research (241 studies¹) have used this technique and confirmed its reliability. Moreover, for the researchers, it is convenient to apply.

Cyberball is a computer-based ball tossing game played with 3 or 4 people. The player in the middle represents the main player (the subject) in the game. The player can throw the ball to the desired person using the icon. The total number of shots in the game can be 30 or 40. The participants in the control group (in non-excluded condition) are given an equal number of throws with other players. However, in the experimental group (in excluded condition), the participants are given just two throws at the beginning of the game, and there is no right for more throws until the end of the game. Therefore, the excluded participants think that the other players do not want to throw the ball to them.

Furthermore, there is an explanation section describes how to play the game and states that this game is for activating mental visualization skills of people. Therefore, the participants think that they play the game for another reason, so the exclusion manipulation succeeds. Moreover, even if the participants and the researcher are not in the same environment, they can obtain the necessary information about the game from this explanation before the game begins.

Before the experiments, we make some adjustments to the Cyberball game. Firstly, we set the number of player to 3, and the number of throws to 30. Then, we remove the anonymous photographs and chatting area and code the name of the main player (the subject) as “you.” Lastly, we arrange the game for the excluded and non-excluded conditions. After all, the experiments are conducted. The following section explains the implementation process of the experiments, analyses, and findings.

3.2. Experimental Process

3.2.1. Experiment 1

This experiment tests the H1 hypothesis, and 83 people participate in the study. Table 2 gives the demographics of the participants.

The experimental group consists of 43 participants who play the Cyberball game in the excluded condition. The control group consists of 40 participants who play the game in the non-excluded condition. The participants are assigned to these groups randomly. After playing the game, they answer the manipulation check questions (Zadro et al., 2004) and then the question related to the unethical consumer behavior scenario given below. After the experiment, the participants are debriefed in person about the actual aim of the study via email.

¹ A list of academic studies that have used Cyberball game for the social exclusion manipulation is available via the link: http://www1.psych.purdue.edu/~willia55/Announce/Cyberball_Articles.htm

Table 2: Demographics of the Participants

	Frequency		Frequency		Frequency
Gender		Age		Education Level	
Woman	39	18-24	5	High School	32
Man	44	25-34	38	University	40
Total	83	35-44	17	Graduate	11
		45-54	12	Total	83
		55-64	11		
		Total	83		

Manipulation Check Questions:

1. During the game, how much were you included by the other players? (7-point Likert type scale, 1: definitely not included, 7: definitely included)
2. What percent of the throws were thrown to you? (0-100)

Unethical Consumer Behavior Scenario:

Suppose that there is a peer group. One day, Jack, a member of this group, invites you to do something all together. You accept the invitation and meet them in a mall. After a while, Jack says that he bought a shirt two weeks ago, but now he wants to return it. Then, when you head for the store, Jack tells you: “I actually wore this shirt. But, I am going to tell the cashier that I have never worn it. Then, I will give the shirt and take my money back!” Right after this conversation, you enter the store, and Jack starts telling the cashier he has never worn the shirt, wants to return it and get a refund.

In this situation, would you do the same thing like Jack?

Most Probably No 1 2 3 4 5 6 7 Most Probably Yes

Manipulation Check:

The mean scores of the experimental and control groups are compared with independent samples t-test. For the first question, the mean score of the control group is 5.97, and the mean score of the experimental group is 1.86. The difference is significant at $p \leq 0.05$ ($=.000$). For the second question, the mean score of the control group is 42.32, and the mean score of the experimental group is 8.62, and the difference is significant at $p \leq 0.05$ ($=.000$). These results show that the social exclusion manipulation is successful.

After the manipulation check, to analyze the effect of social exclusion on the unethical consumer behavior, a linear regression analysis is conducted. Since social exclusion condition variable is categorical, converted into dummy variable

(1, 0). The experimental group is coded as 1 (one), the control group is coded as 0 (zero).

3.2.1.1. Analysis and Findings of Experiment 1

The results of regression analysis show that social exclusion does not have a statistically significant effect on the unethical consumer behavior ($p \geq .05$, $p = .262$). In other words, there is not a significant difference between the tendencies of excluded and non-excluded participants to show unethical behavior.

Previous studies (e.g., Williams and Sommer, 1997) have determined that the effect of social exclusion may vary according to the gender. Thus, the data is divided between the men and the women, and the effect of social exclusion is analyzed. However, before that, we do the manipulation check again for women and men separately. For both manipulation questions, there is a significant difference between the mean scores of excluded and non-excluded women at $p \leq .05$ ($p = .000$) and between the mean scores of excluded and non-excluded men at $p \leq .05$ ($p = .000$). These results indicate that the manipulation is successful for both men and women.

After the manipulation check, firstly the linear regression analysis is conducted for the women. There are 18 in the experimental group (excluded condition), 21 in the control group (non-excluded condition). Exclusion condition variable is converted into the dummy variable; 1 for the excluded, 0 for the non-excluded. The result of the regression analysis demonstrates that the effect of social exclusion on the tendency to show unethical consumer behavior of women is insignificant at $p \leq .05$ ($= .187$). However, for men (25 excluded, 19 non-excluded), it is confirmed that the regression model is significant at $p \leq .05$ ($= .040$). The tendency to show unethical consumer behavior of excluded men is 1.30 units more than the one of the non-excluded men. Figure 1 exhibits the gender role in the effect of social exclusion.

As Figure 1 shows, regarding the tendency to show unethical consumer behavior, approximately the mean score of excluded men is 3.52, and the mean score of non-excluded men is 2.21. However, there is a reverse situation for the women: the mean score is 2.57 for the excluded, 1.94 for the non-excluded but the difference is not statistically significant. Thus, the H1 hypothesis is supported only for men.

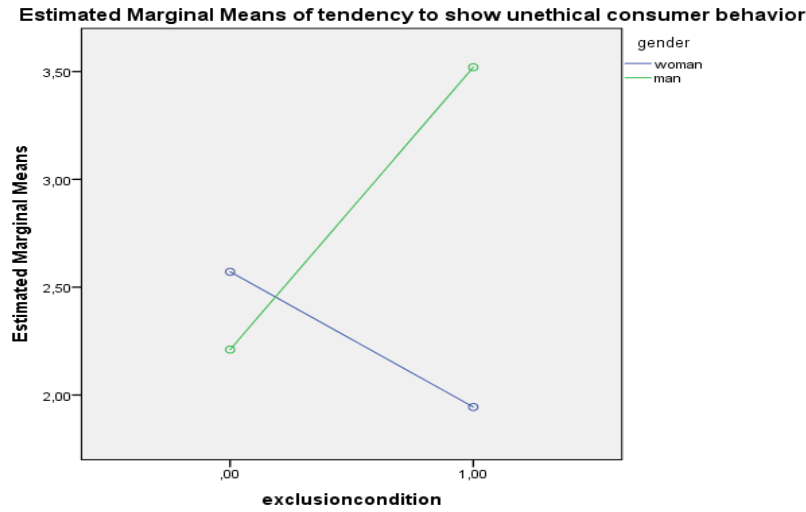

Figure 1: Social Exclusion*Gender Interaction Graph

3.2.1.2. Discussion for Experiment 1

The results support the H1 hypothesis for men but not for women. Some studies have proved the gender difference in the effect of social exclusion. For instance, Williams and Sommer (1997) find that compared to non-excluded women, excluded women make more effort for a group work. Men, on the other hand, regardless of exclusion condition, are likely to loaf in the group work. Similarly, this study reveals that the gender plays a significant role in the reaction after social exclusion. Excluded men are more likely to exhibit unethical consumer behavior compared to non-excluded men. However, excluded women are less likely to do it compared to non-excluded women, but the difference is not statistically significant.

Betz et al. (1989) reveal that males tend to show unethical behaviors twice as often as females. Another study finds that women are more ethical than men are, in their perception of the situations related to business ethics (Ruegger & King, 1992). This finding indicates that women have a superior ethical understanding than men do. Besides, a study tests the gender role in the perception of how unethical some scenarios are. It confirms that the women tend to consider them as more unethical than the men do (Khazanchi, 1995). Additionally, Kavak et al. (2009) prove that the women have a higher ethical attitude than the men have.

According to Rest (1986), the ethical decision making process of an individual consists of four steps; recognizing that the situation contains an ethical dilemma, making an ethical judgment, deciding on the intention and acting. The above-stated studies show that the gender plays a significant role in recognizing the

ethical dilemma, having an ethical judgment, and intention. Additionally, social exclusion causes the individuals to ignore the normative expectations of the situation they are in and prevents them from recognizing the case as an ethical issue (Pillutla & Thau, 2009). In that sense, since the men are less likely to perceive a situation they are in, as an ethical issue compared to the women and the social exclusion hinders the individuals to realize the ethical dilemma, the excluded men have a higher tendency to engage in unethical behavior in a consumer context.

In sum, the gender role in the effect of social exclusion may be due to the difference in the perception of men and women about the ethical issues. Compared to the women, the men are less likely to perceive an event, a situation or a scenario as an unethical issue. Thus, when they experience social exclusion, they are even less likely to recognize them as an unethical issue. On the other hand, for the women, because they have a stronger belief about a situation is ethical or not, their tendency to engage in unethical consumer behavior is low independent from the social exclusion condition. However, there is a need for the further empirical studies to validate the result of this experiment related to the gender role.

3.2.2. Experiment 2

This experiment tests the H2 hypothesis and 132 people participate in the study. There are 68 people in the excluded group and 64 people in the non-excluded group. The participants are randomly assigned to each group. Table 3 presents the information about the participants.

Table 3: Demographics of the Participants

	Frequency		Frequency		Frequency
Gender		Age		Education Level	
Woman	51	18-24	6	High School	42
Man	81	25-34	61	University	80
Total	132	35-44	41	Graduate	10
		45-54	15	Total	132
		55-64	9		
		Total	132		

As it is in the first experiment, participants play the Cyberball game and answer the same manipulation check question. Then, read a scenario about unethical consumer behavior for reconnection and respond to the related question. After the experiment, the researchers debrief the participants in person about the actual aim of the study via email.

Unethical Consumer Behavior Scenario for Reconnection:

Suppose that there is a peer group and you really want to be a member of it for a long time. One day, Jack, a member of this group, invites you to do something all together. You accept the invitation and meet them in a mall. After a while, Jack says that he bought a shirt two weeks ago, but now he wants to return it. Then, when you head for the store, Jack tells you: "I actually wore this shirt. But, I am going to tell the cashier that I have never worn it. Then, I will give the shirt and take my money back!" Right after this conversation, you enter the store, and Jack starts telling the cashier he has never worn the shirt, wants to return it and get a refund.

Would you do the same thing like Jack just to show them you care about the membership of this group?

Most Probably No 1 2 3 4 5 6 7 Most Probably Yes

Manipulation Check:

Control and experimental groups' mean scores for the manipulation questions are compared with independent samples t-test. For the first manipulation question control group's mean score is 6.01; experimental group's mean score is 1.86, and the difference is significant at $p \leq 0.05$ ($= .000$). For the second question control group's mean score is 41.81; experimental group's mean score is 9.26, and the difference is significant at $p \leq 0.05$ ($= .000$). These results show that the manipulation is successful. After that, we test the effect of social exclusion on the tendency to exhibit unethical consumer behavior for reconnection.

3.2.2.1. Analysis and Findings of Experiment 2

As it is in the first experiment, a linear regression analysis is conducted to test the H2 hypothesis. Social exclusion condition variable is converted into the dummy variable; 1 for the excluded group, 0 for the non-excluded group. The results show that the regression model is significant at $p \leq .05$ ($= .043$). The tendency to exhibit unethical consumer behavior of the excluded participants is .54 units less than the one of the non-excluded participants. The mean score of excluded participants' tendency to show unethical consumer behavior is 1.83, non-excluded participants' is 2.37, and the difference is significant at $p \leq .05$. Thus, this finding supports the H2 hypothesis.

3.2.2.2. Discussion for Experiment 2

The result of this experiment confirms that social exclusion decreases the tendency to engage in unethical consumer behavior. According to the social reconnection hypothesis, the excluded individual may try to reconnect with others

who are a potential source of affinity and shape his behavior according to them. However, this study shows that this may not be the case for an unethical affiliative behavior.

Social exclusion puts the individual into various negative feelings (Leary, 1990; Baumeister and Leary, 1995) An excluded individual already feels unhappy and lonely. Accepting to show unethical consumer behavior to reconnect with a group may make him feel helpless as well, because it may give the individual a message that this group is the only chance for the reconnection. Therefore, the excluded individual inclines to avoid affiliating with them.

Additionally, according to the social identity theory (Hogg and Abrams, 1988), individuals tend to make a connection with a group that provides him a positive social identity to boost his self-esteem (Trepte, 2006). Thus, for an excluded individual whose self-esteem is already threatened, showing a similar behavior with a group that acts unethically in a consumer context, may re-damage his self-esteem and impose a negative social identity. Thus, the excluded individual may tend to abstain from it as the current experiment supports. Furthermore, the excluded individuals want to be different from the others if it provides a social gain (Maslach et al., 1985). Being identified with a group that exhibits unethical behavior does not offer a social profit, so the excluded individuals do not conform their behavior.

4. General Discussion

For the excluded individuals, the underlying mechanism for exhibiting an unethical consumer behavior on their own is different from the underlying mechanism for exhibiting it to affiliate with a group. In the first case, showing unethical consumer behavior may be a way of expressing aggression caused by social exclusion. Whereas, in the second case, showing unethical consumer behavior to reconnect with a group may be a way of regaining relational needs threatened by social exclusion. Thus, in both cases, the excluded individuals react to social exclusion in different ways.

The current study tests the effect of social exclusion on the willingness to show unethical consumer behavior individually and to do it for reconnection with two different experiments. The results of the first study indicate that excluded individuals (only men) are more willing to engage in unethical consumer behavior on their own. However, the second study reveals that excluded individuals are less likely to follow the unethical consumer behavior of a group to make a connection with them. These results confirm that the willingness of excluded individuals may vary for the same unethical behavior in different cases. In other words, social exclusion activates the evil side when it comes to the unethical consumer behavior on one's own, however, it activates the good side when it comes to the unethical consumer behavior for reconnection.

In the consumer ethics contexts, the study at hand is a pioneering one to examine the relationship between social exclusion and unethical consumer behavior. In this respect, it brings social exclusion as a new antecedent of unethical consumer behavior, which has been a gap in the current literature. When individuals feel excluded, their willingness for engaging in unethical consumer behavior may increase if they do it on their own. More specifically, men are more likely to return a used product as unused when they experience social exclusion. This result is congruent with the findings of some previous studies (e.g., Warburton et al., 2006; Twenge et al., 2007; Ayduk et al., 2008) related to the adverse behavioral outcomes of social exclusion. Distinctively in the current paper, the gender role seems to be effective on the response to social exclusion in an ethical decision making case.

On the other hand, the study confirms that when it comes to engaging in same unethical consumer behavior for reconnection with a group, the excluded individuals are more likely to avoid it. This result presents that excluded individuals may not consider unethical consumer behavior as a way of affiliating with a group. By definition, the unethical consumer behavior is “consumer direct or indirect actions which cause organizations or other consumers to lose money or reputation” (Mitchell et al., 2009, p. 396). Hence, it is a good example of anti-social behavior, which harms companies and other consumers. Therefore, in a general manner, this paper addresses the effect of social exclusion on an anti-social behavior for affiliation through unethical consumer behavior. In that sense, the current study is the pioneering one revealing that the excluded individuals are more likely to avoid affiliation if the affiliative behavior is anti-social. Moreover, the previous studies (e.g., Mead et al., 2011; Lee & Shrum, 2012; Naderi, 2013; Wan et al., 2014) on social exclusion in consumer behavior context show that excluded individuals may tailor their behaviors in line with the affiliative sources. However, these research fundamentally focus on the product choice of the individuals as an affiliative behavior after social exclusion. Thus, this paper brings this issue to the consumer ethics context and selects the unethical consumer behavior as an anti-social affiliative behavior, which the previous studies have failed to emphasize.

5. Limitations and Future Research

The participants of this study are the members of MTurk residing in the United States. Although the selection of MTurk members provides a diversification regarding their demographic characteristics, the results of the study may vary for individuals from different countries and cultures, which may be the focus of further studies. Moreover, the researchers may test the effect of social exclusion with the groups from similar demographics (e.g., 18 to 24 years old people, only university students, etc.) so they would obtain more specific results and compare the similarities and differences among groups. Also, the current paper measures

the effect of social exclusion on unethical consumer behavior for one time. Therefore, there is a need for a longitudinal study to make a judgment as to whether the responses of same people will resemble each time after experiencing social exclusion. The failure to make a judgment that the results would be similar at different times appears to be a limitation of this study. In addition, a further study can survey with a broader sample to measure the social exclusion-unethical consumer behavior link and reveal the general tendency of people.

Furthermore, the subjects participate in the experiments by logging into the MTurk system from different environments (home, school, workplace, cafe, etc.). It gives an advantage regarding the generalizability of the experimental results, but it can be a disadvantage for controlling the different external factors the participants are exposed (e.g., weather, being at different times of the day-morning, evening etc.-, formal or informal environment, etc.). In this respect, it is another limitation of the study. Hence, a similar study in a same experimental environment (e.g., in a behavioral laboratory) can provide the control of the external factors to a certain extent.

Besides, the current paper tests the effect of social exclusion on the unethical consumer behavior through “returning a used product as it is unused,” and the results of the experiments are limited to this behavior. Thus, the future studies may investigate the effect of social exclusion through a different unethical consumer behavior. In addition to this, the researchers may use other social exclusion manipulation techniques and find out whether they lead to different findings or not. Moreover, the study at hand empirically fails to refer to the underlying reasons of excluded individuals’ inconsistent responses for the same unethical consumer behavior in two different cases. Therefore, there is a need for a further study that would find empirical evidence related to the underlying mechanisms for this case, which only has a theoretical support here. Lastly, this research measures the effect of social exclusion on the intention for unethical consumer behavior not on the actual unethical consumer behavior. According to the theory of reasoned action (Fishbein, 1979) and theory of planned behavior (Ajzen, 1991), the intention is the central factor to perform a given behavior. Whereas, some studies (e.g., Morwitz et al., 1993; Ajzen et al., 2004) suggest that the purchase intention does not usually turn into the actual behavior. For this reason, a future study may analyze the social exclusion-actual unethical consumer behavior link.

6. Managerial Implications

This study confirms that a social exclusion experience even in a computer-based boll toss game is painful and it leads individuals to unethical responses in a consumer case. This result holds some significant practical inferences especially for the managers of service retailers. Retail environments are primary locations

for “feeling excluded” especially the service settings where customers interact with the service personnel in person.

“They may forget what you said — but they will never forget how you made them feel.” — Carl W. Buehner (Evans, 1971, 244).

If the customers feel excluded or ignored during a service encounter, they may want to release it by engaging in some improper behaviors, which in turn will do direct or indirect harm to the company. Thus, the companies should train their employees to treat customers in a way that feel valued and appreciated. Moreover, the companies should make their employees feel valuable first, so they can make the customers feel valuable in return, which will benefit customer equity and the value of the company in the long term.

On the other hand, even if the employees do not mean to exclude or ignore the customers, they may still feel excluded because what counts is not whether you exclude them, is how they feel. Thus, it is important for a company to remain in touch and accessible through various communication channels to its customers whenever they need. Also, the companies should take feedbacks from their customers constantly and come up with solutions to their concerns because happy and invested customers are the underlying reason for the success of the companies. Hence, an effective customer relationship management (CRM) strategy plays a significant role to obtain and evaluate customer feedbacks and respond effectively.

References

- Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.
- Ajzen, I., Brown, T. C., & Carvajal, F. (2004). Explaining the Discrepancy between Intentions and Actions: The case of Hypothetical Bias in Contingent Valuation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(9), 1108-1121.
- Ayduk, Ö., Gyurak, A., & Luerssen, A. (2008). Individual Differences in the Rejection– Aggression Link in the Hot Sauce Paradigm: The Case of Rejection Sensitivity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(3), 775-782.
- Barry, V. (1979). *Moral Issues in Business*, Wadsworth Publishing: New York.
- Baumeister, R. F., DeWall, C. N., Ciarocco, N. J., & Twenge, J. M. (2005). Social Exclusion Impairs Self-Regulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(4), 589-604.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529.
- Baumeister, R. F., & Tice, D. M. (1990). Point-Counterpoints: Anxiety and Social Exclusion. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 9(2), 165-195.
- Baumeister, R. F., Twenge, J. M., & Nuss, C. K. (2002). Effects of Social Exclusion on Cognitive Processes: Anticipated Aloneness Reduces Intelligent Thought. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(4), 817-827.
- Berger, J., & Heath, C. (2007). Where Consumers Diverge from Others: Identity Signaling and Product Domains. *Journal of Consumer Research*, 34(2), 121-134.
- Betz, M., O'Connell, L., & Shepard, J. M. (1989). Gender Differences in Proclivity for Unethical Behavior. *Journal of Business Ethics*, 8(5), 321-324.
- Beu, D., & Buckley, M. R. (2001). The Hypothesized Relationship Between Accountability and Ethical Behavior. *Journal of Business Ethics*, 34(1), 57-73.

- Bourgeois, K. S., & Leary, M. R. (2001). Coping with Rejection: Derogating Those Who Choose Us Last. *Motivation and Emotion*, 25(2), 101-111
- Burchardt, T., J. Le Grand, and D. Piachaud (1999). Social Exclusion in Britain 1991-1995, *Social Policy and Administration*, 33(3), 227-244.
- Buss, D. M. (1990). The Evolution of Anxiety and Social Exclusion. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 9(2), 196-201.
- Caza, A., Barker, B. A., & Cameron, K. S. (2004). Ethics and Ethos: The Buffering and Amplifying Effects of Ethical Behavior and Virtuousness. *Journal of Business Ethics*, 52(2), 169-178.
- Chow, R. M., Tiedens, L. Z., & Govan, C. L. (2008). Excluded Emotions: The Role of Anger in Antisocial Responses to Ostracism. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(3), 896-903.
- Dewall, C. N., & Baumeister, R. F. (2006). Alone but Feeling No Pain: Effects of Social Exclusion on Physical Pain Tolerance and Pain Threshold, affective forecasting, and interpersonal empathy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(1), 1-15.
- Dewall, C. N., & Richman, S. B. (2011). Social Exclusion and the Desire to Reconnect. *Social and Personality Psychology Compass*, 5(11), 919-932.
- Dickerson, S. S., & Kemeny, M. E. (2004). Acute Stressors and Cortisol Responses: A Theoretical Integration and Synthesis of Laboratory Research. *Psychological Bulletin*, 130(3), 355-391
- Dickerson, S. S., Gruenewald, T. L., & Kemeny, M. E. (2004). When the Social Self is Threatened: Shame, Physiology, and Health. *Journal of Personality*, 72(6), 1191- 1216.
- Dubinsky, A. J., & Loken, B. (1989). Analyzing Ethical Decision Making in Marketing. *Journal of Business Research*, 19(2), 83-107.
- Eisenberger, N. I., & Lieberman, M. D. (2004). Why Rejection Hurts: A Common Neural Alarm System for Physical and Social Pain. *Trends in Cognitive Sciences*, 8(7), 294-300.
- Eisenberger, N. I., Lieberman, M. D., & Williams, K. D. (2003). Does Rejection Hurt? An fMRI Study of Social Exclusion. *Science*, 302(5643), 290-292.
- Evans, R. L. (1971). *Richard Evans' Quote Book*. Publishers Press.

- Ferrell, O. C., & Gresham, L. G. (1985). A Contingency Framework for Understanding Ethical Decision Making in Marketing. *The Journal of Marketing*, 49(3), 87-96.
- Fishbein, M. (1979). A Theory of Reasoned Action: Some Applications and Implications. *Nebraska Symposium on Motivation*, 27, 65-116
- Fullerton, S., Kerch, K. B., & Dodge, H. R. (1996). Consumer Ethics: An Assessment of Individual Behavior in the Market Place. *Journal of Business Ethics*, 15(7), 805- 814.
- Gardner, W. L., Pickett, C. L., & Brewer, M. B. (2000). Social Exclusion and Selective memory: How the Need to Belong Influences Memory for Social Events. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(4), 486-496.
- Hogg, M. A., & Abrams, D. (1988). *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*. London: Routledge.
- Hogg, M. A., Terry, D. J., & White, K. M. (1995). A Tale of Two Theories: A Critical Comparison of Identity Theory with Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, 58(4), 255-269.
- Hunt, S. D., & Vitell, S. (1986). A General Theory of Marketing Ethics. *Journal of Macromarketing*, 6(1), 5-16.
- Jones, T. M. (1991). Ethical Decision Making by Individuals in Organizations: An Issue Contingent Model. *Academy of Management Review*, 16(2), 366-395.
- Kavak, B., Gürel, E., Eryiğit, C., & Tektaş, Ö. Ö. (2009). Examining the Effects of Moral Development Level, Self-Concept, and Self-Monitoring on Consumers' Ethical Attitudes. *Journal of Business Ethics*, 88(1), 115-135.
- Kelman, H. C., & Hamilton, V. L. (1989). *Crimes of Obedience: Toward a Social Psychology of Authority and Responsibility*. Yale University Press.
- Khazanchi, D. (1995). Unethical Behavior in Information Systems: The Gender Factor. *Journal of Business Ethics*, 14(9), 741-749.
- Knowles, M. L., & Gardner W. L. (2007). Rejection. *Encyclopedia of Social Psychology*, Roy F. Baumeister & Kathleen D. Vohs (ed.), Thousand Oaks, CA: Sage, 738-740.
- Kohlberg, L. (1969). *Stages in the Development of Moral Thought and Action*. New York: Holt, Rinehart & Winston

- Lakin, J. L., Chartrand, T. L., & Arkin, R. M. (2008). I am too just like You Nonconscious Mimicry as an Automatic Behavioral Response to Social Exclusion. *Psychological Science*, 19(8), 816-822.
- Leary, M. R. (1990). Responses to Social Exclusion: Social Anxiety, Jealousy, Loneliness, Depression, and Low Self-Esteem. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 9(2), 221-229.
- Lee, J., & Shrum, L. J. (2012). Conspicuous Consumption Versus Charitable Behavior in Response to Social Exclusion: A differential needs explanation. *Journal of Consumer Research*, 39(3), 530-544.
- Macdonald, G., & Leary, M. R. (2005). Why does Social Exclusion Hurt? The Relationship Between Social and Physical Pain. *Psychological Bulletin*, 131(2), 202-223.
- Maner, J. K., DeWall, C. N., Baumeister, R. F., & Schaller, M. (2007). Does Social Exclusion Motivate Interpersonal Reconnection? Resolving the "Porcupine Problem.". *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(1), 42-55.
- Maslach, C., Stapp, J., & Santee, R. T. (1985). Individuation: Conceptual Analysis and Assessment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(3), 729-738.
- Mead, N. L., Baumeister, R. F., Stillman, T. F., Rawn, C. D., & Vohs, K. D. (2011). Social Exclusion Causes People to Spend and Consume Strategically in the Service of Affiliation. *Journal of Consumer Research*, 37(5), 902-919.
- Mitchell, V. W., Balabanis, G., Schlegelmilch, B. B., & Cornwell, T. B. (2009). Measuring Unethical Consumer Behavior across Four Countries. *Journal of Business Ethics*, 88(2), 395-412.
- Molden, D. C., Lucas, G. M., Gardner, W. L., Dean, K., & Knowles, M. L. (2009). Motivations for Prevention or Promotion Following Social Exclusion: Being Rejected Versus Being Ignored. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(2), 415.
- Morwitz, V. G., Johnson, E., & Schmittlein, D. (1993). Does Measuring Intent Change Behavior?. *Journal of Consumer Research*, 20(1), 46-61.
- Naderi, I. (2013). Social Exclusion and Green Consumption (Doctoral Thesis, North Texas University).

- Nezlek, J. B., Kowalski, R. M., Leary, M. R., Blevins, T., & Holgate, S. (1997). Personality Moderators of Reactions to Interpersonal Rejection: Depression and Trait Self-Esteem. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 1235-1244.
- Pickett, C. L., Gardner, W. L., & Knowles, M. (2004). Getting a cue: The Need to Belong and Enhanced Sensitivity to Social Cues. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(9), 1095-1107.
- Pillutla, M. M., & Thau, S. (2009). Actual and Potential Exclusion as Determinants of Individuals' Unethical Behavior in groups. *Psychological Perspectives on Ethical Behavior and Decision Making*, David De Cremer (ed.), 121-133.
- Rest, J. R. (1986). *Moral Development: Advances in Research and Theory*. Praeger Publishers.
- Ruegger, D., & King, E. W. (1992). A Study of the Effect of Age and Gender upon Student Business Ethics. *Journal of Business Ethics*, 11(3), 179-186.
- Runes, D. D. (1964). *Dictionary of Philosophy*. Littlefields, Adams and Co., Patterson.
- Smith, A., & Williams, K. D. (2004). RU There? Ostracism by Cell Phone Text Messages. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 8(4), 291-301.
- Street, M. D., Douglas, S. C., Geiger, S. W., & Martinko, M. J. (2001). The Impact of Cognitive Expenditure on the Ethical Decision-Making Process: The Cognitive Elaboration Model. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86(2), 256-277.
- Tajfel, H. (1979). Individuals and Groups in Social Psychology. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 18(2), 183-190.
- Trepte, S. (2006). Social Identity Theory. *Psychology of Entertainment*, J. Bryant & P. Vorderer (ed.), 255-271.
- Trevino, L. K. (1986). Ethical Decision Making in Organizations: A Person-Situation Interactionist Model. *Academy of Management Review*, 11(3), 601-617.
- Twenge, J. M., Baumeister, R. F., Dewall, C. N., Ciarocco, N. J., & Bartels, J. M. (2007). Social Exclusion Decreases Prosocial Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(1), 56-66.

- Twenge, J. M., Baumeister, R. F., Tice, D. M., & Stucke, T. S. (2001). If You Can't Join Them, Beat Them: Effects of Social Exclusion on Aggressive Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6), 1058-1069.
- Twenge, J. M., Catanese, K. R., & Baumeister, R. F. (2002). Social Exclusion Causes Self-Defeating Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(3), 606-615.
- Vitell, S. J., & Muncy, J. (1992). Consumer Ethics: An Empirical Investigation of Factors Influencing Ethical Judgments of the Final Consumer. *Journal of Business Ethics*, 11(8), 585-597.
- Wan, E. W., Xu, J., & Ding, Y. (2014). To be or not to be Unique? The Effect of Social Exclusion on Consumer Choice. *Journal of Consumer Research*, 40(6), 1109-1122.
- Williams, K. D. (1997). Social Ostracism. *Aversive Interpersonal Behavior*. Springer US., 133-170.
- Warburton, W. A., Williams, K. D., & Cairns, D. R. (2006). When Ostracism Leads to Aggression: The Moderating Effects of Control Deprivation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(2), 213-220.
- Williams, K. D. (2007). Ostracism. *Psychology*, 58(1), 425-452.
- Williams, K. D., Bernieri, F. J., Faulkner, S. L., Gada-Jain, N., & Grahe, J. E. (2000). The Scarlet Letter Study: Five Days of Social Ostracism. *Journal of Personal & Interpersonal Loss*, 5(1), 19-63.
- Williams, K. D., & Carter-Sowell, A.R. (2007). Ostracism. *Encyclopedia of Social Psychology*, Roy F. Baumeister, & Kathleen D. Vohs (ed.), Thousand Oaks, CA: Sage, 641-43.
- Williams, K. D., & Fitness, J. (2004). Social and Physical Pain: Similarities and Differences. *Society for Experimental Social Psychology, Ft. Worth, TX*.
- Williams, K. D., Govan, C. L., Croker, V., Tynan, D., Cruickshank, M., & Lam, A. (2002). Investigations into Differences between Social-and Cyberostracism. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 6(1), 65.
- Williams, K. D., & Jarvis, B. (2006). Cyberball: A Program for Use in Research on Interpersonal Ostracism and Acceptance. *Behavior Research Methods*, 38(1), 174- 180.

- Williams, K. D., & Nida, S. A. (2011). Ostracism: Consequences and Coping. *Current Directions in Psychological Science*, 20(2), 71-75.
- Williams, K. D., & Sommer, K. L. (1997). Social Ostracism by Coworkers: Does Rejection Lead to Loafing or Compensation?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(7), 693-706.
- Williams, K. D., & Zadro, L. (2001). On Being Ignored, Excluded, and Rejected. M. R. Leary (ed.), *Interpersonal Rejection*, 21-54.
- Xu, M., Li, Z., Zhang, J., Sun, L., Fan, L., Zeng, Q., & Yang, D. (2015). Social Exclusion Influences Attentional Bias to Social Information. *Asian Journal of Social Psychology*, 18(3), 199-208.
- Zadro, L., Williams, K. D., & Richardson, R. (2004). How Low Can You Go? Ostracism by a Computer is Sufficient to Lower Self-Reported Levels of Belonging, Control, Self-Esteem, and Meaningful of Existence. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40(4), 560-567

Finansal Okuryazarlık ve Tasarruf Davranışları: Kamu Çalışanları Üzerine Bir İnceleme

Metehan ŞAHİN

*Sorumlu Yazar, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
metehan.sahin@gop.edu.tr*

Serap BARIŞ

*Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
serap.baris@gop.edu.tr*

Öz

Yurtiçi tasarruflar, ülke ekonomilerinin büyümesi için ihtiyaç duyulan yatırımların finansmanında birincil kaynak olarak büyük önem taşımaktadır. Finansal okuryazarlık ise özel tasarrufları artırmada bir politika aracı olarak sunulmaktadır. Bu çalışmada amaç, kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık seviyelerini ve finansal okuryazarlık seviyelerinin tasarruf davranışları üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını incelemektir. Bu amaçla Tokat'ta 427 kamu çalışanına anket uygulanarak elde edilen verilerle lojistik regresyon analizi yapılmıştır. Analizden elde edilen sonuçlara göre yaş, hanehalkı geliri, finansal gelişmeleri takip etme durumu ve temel/ileri düzey finansal okuryazar olma kamu çalışanlarının tasarruf davranışı üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahiptir. Bu doğrultuda (bireylerin) finansal okuryazarlığın(ın) geliştirilmesi özel tasarrufları artırmada bir politika aracı olarak kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, Finans, Finansal Okuryazarlık, Tasarruf Davranışı

Jel Sınıflandırması: D12, D14, D91, E21

Financial Literacy and Saving Behaviours: A Study on Public Employees*

Abstract

Domestic savings is very important as a primary source for the financing of investments what the countries need for economic growing. Financial literacy is being offered as a policy tool for increase private savings. The purpose of this study, determines the public employees' financial literacy levels in Tokat and whether financial literacy levels have an influence on their saving behaviours. For this purpose, 427 public employees in Tokat were surveyed, logistic regression analysis was made on obtained data. According to the results obtained from the logistic regression analysis age, household income, follow-up to financial events and being basic/advanced financial literacy has positive significant influence on public employees saving behaviours. In this direction, improve (individuals') financial literacy can be used as a policy tool to increase private savings.

Key Words: Economy, Finance, Financial Literacy, Saving Behaviour

JEL Classification Codes: D12, D14, D91, E21

* Extended abstract is presented at the end of the article.

Atıfta bulunmak için/Cite this paper:

Şahin, M. ve Barış, S. (2017). Finansal Okuryazarlık ve Tasarruf Davranışları: Kamu Çalışanları Üzerine Bir İnceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 77-103.
DOI: 10.18074/ckuifbf.332555

1. Giriş

Ülke ekonomileri için yüksek ve sürdürülebilir büyümenin en önemli kaynağı yurtiçi tasarruflardır. Yetersiz yurtiçi tasarruf, büyümeyi sağlayacak yatırımların finansmanında ülkeyi dış kaynaklara başvurmak zorunda bırakacak, böyle bir durumda dışa bağımlık artacağından ülke ekonomisi dış şoklardan oldukça etkilenen kırılgan bir yapıya sahip olacaktır. Tasarruf açığının yapısal bir sorun haline geldiği ülkelerde ise ekonomiye sermaye girişlerinin arttığı bir dönemde ülke parasının değerinde bir artış eğilimi görülecek, bu durumda ihracatta bir daralma meydana gelirken ithalat ve hanehalkı tüketim harcamaları artacak, sektörlerin kârlılık ve rekabet koşullarındaki değişimle beraber dış finansman imkânları düşük olan şirketlerin yatırımları da azalacaktır (TCMB, 2015a, s. 5).

Bireysel anlamda ise gerek refah düzeyini artırmak gerekse ulusal/uluslararası kaynaklı ekonomik krizlerden en az zararla kurtulabilmek için tasarruflar önemli hale gelmektedir. Mevcut yaşamlarında belirli bir refah seviyesine ulaşmış kişilerin, gelecekte de iyi bir yaşam standardına sahip olmak, acil ve beklenmedik durumlarla karşılaşıldığında kullanmak ve ileriye yönelik finansal hedefleri öz kaynaklarla gerçekleştirebilmek gibi amaçlarla tasarruf yapması gereklidir. Zira düşük tasarruf oranları hanehalkını hastalık, kaza ve işsizlikten kaynaklanabilecek mali zorluklara karşı savunmasız (Gutter vd., 2012) bırakmaktadır.

Bu gerçeklerden hareketle tasarrufun yalnızca belirli sosyal sınıfları değil, tüm bireyleri ilgilendirdiği bilinmekte, bireylerin tasarruf eğilimlerini arttırabilmek için onları tasarruf etmeye sevk edecek unsurların önemini onlara anlatabilmek ihtiyacı hissedilmektedir (Ergenekon, 1996, s. 4-5). Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı ve Dünya Bankası tarafından 2011 yılında yayınlanan, Türkiye için düşük tasarruf oranlarının nedenlerinin ve bu durumun Türk ekonomisi için sebep olabileceği sorunların vurgulandığı raporda, ulusal finansal okuryazarlık stratejisinin etkili bir şekilde uygulanmasının ülke genelinde finansal okuryazarlığı geliştirebileceği ve Türk vatandaşlarının tasarruf kararları üzerinde önemli etki yaratabileceği belirtilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı ve Dünya Bankası, 2011, s. 10). Nitekim Clark ve d'Ambrasio (2008) finansal okuryazarlık ve finansal bilgi programlarının azalan tasarruf oranlarını yükseltmede etkili olabileceğini ifade etmektedir.

Son küresel krizle birlikte -gerek ulusal gerekse uluslararası literatürde- üzerinde önemle durulan finansal okuryazarlık, bireylerin finansal refahlarını koruma ve iyileştirmelerini kolaylaştıracak finansal bilgiye sahip olmalarını, edindikleri bilgiler yardımıyla bütçelerini yönetirken etkili ve bilinçli kararlar vermelerini, bu kararlar yoluyla da kişisel finansal refahlarını arttırmalarını sağlayacak bir kavram olarak tanımlanabilmektedir.

Bu çalışmada ise, finansal okuryazarlık düzeyi ile tasarruf davranışları arasında bir ilişki olup olmadığı Tokat ili kamu çalışanları özelinde incelenmiştir. Ulusal

yazında finansal okuryazarlık düzeyini tasarruflar ile ilişkilendiren ampirik bir araştırmaya rastlanmamış olması nedeniyle çalışma, bu alandaki bilgi birikimine katkı sağlayacak olması açısından önemlidir. Araştırma bulgularının, yurtiçi tasarrufların artırılması konusunda politikalar üretmeyi planlayan politika yapıcılara -yerel ve ulusal düzeyde- önemli bilgiler sağlayabileceği düşünülmektedir. Çalışmanın geri kalan kısmı şu şekilde tasarlanmıştır: İkinci bölümde finansal okuryazarlık kavramı üzerinde durulacak, üçüncü bölümde finansal okuryazarlık ve tasarruf ilişkisi teorik ve ampirik literatür ışığında ele alınacaktır. Dördüncü bölüm çalışmanın analiz bölümü olup veri seti, yöntem ve analiz sonuçlarından elde edilen bulgular açıklanmaktadır. Beşinci bölümde ise sonuç ve değerlendirmeye yer verilmiştir.

2. Finansal Okuryazarlık: Kavramsal Çerçeve

Literatürde finansal okuryazarlığa ait üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanım bulunmamakla beraber, bireysel ve kurumsal birçok araştırmacının çalışmalarında yer verdiği öznel tanımlar bulunmaktadır. Finansal okuryazarlık ile ilgili yapılan çalışmaların önde gelen isimlerinden biri olarak kabul edilen A. Lusardi'ye göre (2008a, s. 5) finansal okuryazarlık, temel finansal okuryazarlık ve gelişmiş finansal okuryazarlık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Temel finansal okuryazarlık ise kendisinin hazırladığı, bireylerin temel ekonomik kavramları bilip bilmediğini, temel finansal aritmetik işlemlerde yetkinliklerini ve risk dağıtım kavramı hakkındaki bilgilerini ölçmeye çalıştığı üç soru ile tarif edilmektedir. İleri düzey finansal okuryazarlık ise, risk ve getiri arasındaki ilişkinin bilinmesi, tahvil, hisse senedi ve yatırım fonlarının özellikleri ve temel varlık fiyatlamasının anlaşılabilirliğine yönelik sorular yardımıyla belirlenmektedir.

Bireyin finansal açıdan doğru karar alabilmesi ve finansal gücünü koruması için gerekli olan finansal bilgi, beceri, tutum ve davranışlardan meydana gelen bileşene de finansal okuryazarlık denilmektedir (Gökmen, 2012, s. 20). Nitekim finansal okuryazarlık becerilerine sahip olmak, gerek finansal problemleri çözmek gerekse bu problemleri öngörüp kaçınabilmek için önemli sayılmıştır (Öztürk ve Demir, 2015, s. 114).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'na göre finansal okuryazarlık, bireyin bütçesini yönetirken etkili ve bilinçli kararlar vermesini sağlayan finansal bilgiye sahip olması ve bu kararlar yoluyla kişisel finansal refahını artırma becerisidir (TCMB, 2015b, s. 5). Zira finansal piyasalarda ürün çeşitliliğinin artması, teknolojik gelişmeyle birlikte birçok finansal ürüne erişimin kolay hale gelmesi ve bireylerde ekonomik/finansal kararların çevreye uyum nedeniyle daha bilinçsiz olarak verilmesi gereksiz ya da yanlış finansal ürün kullanımlarını artırmakta, bu durum ise bireysel refahı olumsuz etkilemektedir.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ise finansal okuryazarlığı, tüketicilerin bilinçli kararlar almaları, yardıma ihtiyaç duyduklarında nereye başvurabileceklerini bilmeleri ve finansal refahlarını yükseltecek diğer eylemleri gerçekleştirmeleri için bilgi ve/veya objektif tavsiyeler yardımıyla finansal ürünlere, kavramlara yönelik anlayışlarını iyileştirmesi, finansal risk ve fırsatlar karşısında daha fazla farkında olabilmek için yeteneklerini geliştirmesi süreci olarak tanımlamaktadır (OECD, 2013, s. 144).

Finansal okuryazarlık her yaştaki ve her gelir gurubundaki birey için fayda sağlayabilmektedir. Örneğin, temel düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahip, çalışma hayatına yeni başlayan bireyler harcamalarını ve borçlarını kontrol altına alabilir, aileler çocukların eğitim giderlerini karşılamak ve/veya ev almak için tasarruf disiplinine kavuşabilir ve çalışmakta olan bireyler de kendi emeklilikleri için plan yaparak yeterli miktarda tasarruf elde edebilirler (Er vd., 2014, s. 115). Bu bireylerin ihtiyaçları olmayan ürünleri tercih etmeleri, yeterince bilgi sahibi olmadıkları ürünlere bağlı kalmaları veya kendilerini finansal açıdan zor durumda bırakacak riskleri üstlenmeleri rasyonel bir durum değildir (EC, 2007, s. 4).

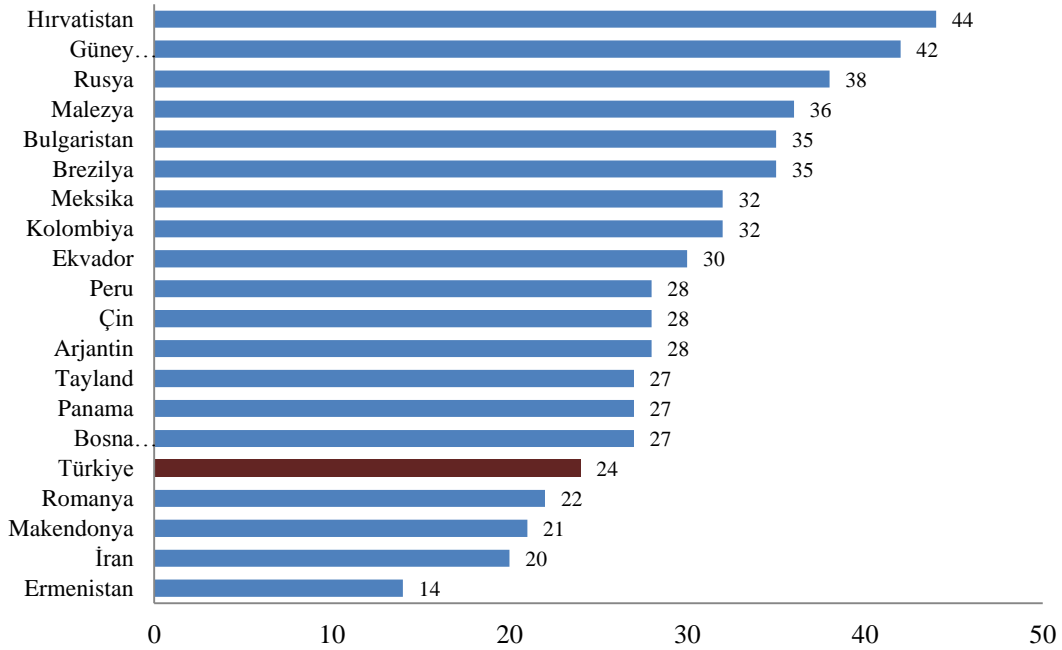
Finansal planlama, gelecek kaygılarının azaltılmasında aileler için de önemli bir adım sayılmaktadır. Zira tüketimle ilgili kararlar finansal kararları etkilerken, finansal kararlar da tüketim kararlarını etkileyebilmekte, dolayısıyla doğru ve yerinde kararlar bireyin ve ailenin refahını artırırken, yanlış kararlar refahı azaltıcı etkiler gösterebilmektedir (Gökmen, 2012, s. 12).

Dünya genelinde devletler vatandaşlarını emeklilik gelirleri için daha fazla sorumluluk almaya ve kamu destekli emeklilik sistemlerinden uzaklaşmaya teşvik edici bir yol izlemektedir (Beal ve Delpachitra, 2003, s. 1). Bu nedenle bireylerin konuyla ilgili sunulan finansal bilgileri değerlendirebilecek ve/veya mevcut emeklilik sistemlerinden bağımsız olarak kendi stratejilerini geliştirebilecek asgari finansal okuryazarlık düzeyine sahip olması gerekmektedir.

Gerçek şu ki; 2008 krizinde görüldüğü gibi düşük finansal okuryazarlık düzeyi sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bir sorunu değil, aynı zamanda gelişmiş ülkelerin de önemli bir sorunudur. Örneğin Lusardi vd. (2010), Amerikan halkının finansal okuryazarlık seviyesinin oldukça düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bugün birçok ülke yetersiz finansal okuryazarlık ve kredilere kolay erişim sonucunda meydana gelen aşırı borçluluk ve yetersiz tasarruf sorunlarıyla mücadele etmektedir.

Diğer taraftan, bazı tüketiciler finansal ürünlerin kullanımı ile ilgili yaptıkları hataların sonucunda zarar görmekte, dolayısıyla finansal sistemden tamamen uzak durmaya çalışmaktadır. Böyle bir durum finans sektörünün kaynak hacminin daralmasına, finans sektöründen fon sağlayan reel sektörün küçülerek, işsizliğin artmasına ve sonuçta ekonomik büyümenin yavaşlamasına ya da tamamen durmasına neden olacaktır (Gökmen, 2012, s. 48).

2015 yılında Standart&Poor's isimli kredi derecelendirme kuruluşu tarafından yayınlanan Küresel Finansal Okuryazarlık Araştırması, dünya genelindeki ülkelerde bireylerin finansal okuryazarlık seviyelerini ölçmeye yönelik sınırlı sayıda çalışmalardan da biridir. Söz konusu araştırma kapsamında bireylere temel aritmetik işlem yeteneği, bileşik faiz, enflasyon ve risk dağıtım kavramları ile ilgili bilgi düzeylerini ölçen sorular yöneltilmiştir. Bu kavramlar hakkındaki sorulardan en az üç tanesine doğru cevap veren bireyler ise *finansal okuryazar* olarak kabul edilmiştir (S&P, 2015, s. 7). Şekil 1'de Dünya Bankası'na göre üst-orta gelir grubunda yer alan ülkelere ait Küresel Finansal Okuryazarlık Araştırması sonucunda ulaşılan finansal okuryazarlık oranlarına yer verilmiştir. Buna göre Türkiye'nin %24 olan finansal okuryazarlık oranı sadece Romanya, Makedonya, İran ve Ermenistan gibi ülkelerin finansal okuryazarlık oranından daha yüksektir.

Şekil 1: Üst-Orta Gelir Gurubundaki Ülkelere Ait 2015 Yılı Finansal Okuryazarlık Oranları

Kaynak: S&P Financial Literacy Around The World (2015)

Sermaye Piyasası Kurumu (SPK), OECD tarafından finansal okuryazarlığın ölçme ve değerlendirilmesinde kullanılmak üzere hazırlanan soru formu yardımıyla 2012 ve 2015 yıllarında Türk vatandaşlarının finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesine yönelik çalışmalar yapmıştır. Çalışmalarda elde edilen sonuçlara göre finansal konularda temel aritmetik işlemleri yapabilenlerin oranı 2012 yılında %84 iken 2015 yılında %93, paranın zaman değeri konulu soruyu doğru cevaplayanların oranı 2012 yılında %28,4 2015 yılında %50, basit faizle ilgili soruya doğru cevap verenlerin oranı 2012 yılında %35,5 iken 2015

yılında %54 ve bileşik faizle ilgili soruya doğru cevap verenlerin oranı 2012 yılında %26,1 2015 yılında ise %32 olarak tespit edilmiştir (SPK, 2015, s. 1). Bu durumda Türk halkının finansal okuryazarlık düzeyinin yıllar itibarıyla yükseldiğini söylemek mümkündür.

Finansal okuryazarlığa yönelik çalışmalar bireysel araştırmacılarla birlikte kamu destekli veya bağımsız yapıda organize edilmiş kuruluşlar tarafından, doğrudan finansal okuryazarlığı geliştirici finansal eğitim programları tasarlanmasını, tüketicilere bilinçli finansal kararlar alma yetisi kazandırılmasını, bireylerin tasarruflarının artırılması ve reel ekonomiye verimli kanallardan kazandırılmasını amaçlayan konferans, inceleme ve raporlardan oluşmaktadır.

Uluslararası ölçekte Dünya Bankası, OECD ve Avrupa Komisyonu tüketicinin korunması, finansal okuryazarlığın geliştirilmesi konularında konferanslar düzenlemekte, finansal okuryazarlıkla ilgili mevcut durumu analiz eden ve finansal eğitim stratejisi geliştirilebilmesi amacıyla politika önerileri sunan ülke raporları yayınlamaktadır. Ulusal ölçekte Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Kanada, Avustralya ve Rusya gerek devlet gerekse sivil toplum kuruluşları yoluyla ülke vatandaşlarının finansal okuryazarlık seviyelerinin artırılmasına yönelik önemli çalışmalar yapan ülkeler olarak sayılabilir. Türkiye’de ise TCMB, SPK, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve Hazine Müsteşarlığı gibi kamu kurumlarının yanı sıra, Finansal Okuryazarlık ve Erişim Derneği, Genç Başarı Eğitim Vakfı gibi sivil toplum kuruluşları ile Para Durumu gibi sosyal girişimler finansal okuryazarlık alanında faaliyet göstermektedir.

3. Finansal Okuryazarlık ve Tasarruf Davranışı: Literatür Özeti

Finansal okuryazarlık bir yetenek veya bir kavrayış olarak da tanımlansa, öncelikle bireylerin elde ettiği gelirlerin ve harcamaların planlanması gerektiğini ifade eder. Finansal okuryazar olan birey yaptığı ve yapması gereken harcamaları takip edeceği bir bütçe hazırlayacak, herhangi bir ürün satın almak istediğinde fiyat karşılaştırması yapacak, yani gelirini ilk elde ettiği anda bilinçsizce harcamayacaktır. İkinci olarak finansal okuryazar olan birey hayatta karşılaşılabilecek muhtemel acil ve beklenmedik durumlar için her an ihtiyatlı olmak adına fon kaynağı bulunduracaktır. Yine finansal okuryazar olan kişi çocuklarına daha iyi bir eğitim sunmak, kendi emeklilik döneminde refah içinde yaşamak veya ev, araç satın almak için birikim yapacaktır. Bireylerin yapmış oldukları birikimler finansal okuryazarlık bilinci ile beraber girişimcilik ruhunu canlandırabilecek, tasarruflar reel ekonomide verimli alanlara aktarılacak ve ülke ekonomisinin gelişimine katkı sunacaktır. Dolayısıyla, tasarruf konusunda olumlu davranışların sergilenmesiyle beraber olumsuz davranışlardan kaçınılmasında da finansal okuryazarlık etkili olabilmektedir.

Benzer sonuçların kamu kesiminde politika üretenlerin görevlerini yerine getirirken belirli bir finansal okuryazarlık düzeyine sahip olduklarında da ortaya

çıkması beklenmektedir. Finansal okuryazar bürokratlar tasarrufların, ülke ekonomisi için etkin ve sürdürülebilir kalkınmada esas teşkil ettiğinin, kalkınma ve gelişmenin yapı taşlarından biri olduğunun farkına varacak, kamu tasarruflarının artırılmasına yönelik girişimlerde bulunacak ve kamu tasarruflarını yatırım-transfer harcamaları yoluyla yine ülke vatandaşlarına kazandıracaktır.

Finansal okuryazarlık, yabancı literatürde 1990'lı yılların ortalarından itibaren, yerli literatürde ise 2000'li yılların başından ve özellikle 2008 Küresel Finans Krizi'nden itibaren konunun artan önemine de binaen yoğun bir şekilde, yapılan araştırmalara konu edilmiştir.

Finansal okuryazarlık konulu çalışmaların önemli bir kısmı bireylerin finansal okuryazarlık durumlarını (Bernheim, 1995, 1998; Chen ve Volpe, 1998; Kieschnick, 2006; Lusardi, 2008a; Bayram, 2010; Temizel ve Bayram, 2011; Lusardi ve Mitchell, 2014; Çam ve Barut, 2015; Öztürk ve Demir, 2015; Fettahoğlu, 2015), finansal okuryazarlığın emeklilik planlaması (Lusardi ve Mitchell, 2007; Altıntaş, 2009; Dvorak ve Hanley, 2010; Mullock ve Turcotte, 2012; Van Rooij vd., 2012; Sabri ve Juen, 2014), borçlanma (Mavrinac ve Ping, 2004; Gathergood vd., 2008; Gailey vd., 2008; Sevim vd., 2012; Dick ve Jaroszek, 2013), kredi/kredi kartı kullanımı (Araz, 2012; Huston, 2012; Ludlum vd., 2012) gibi davranış kalıplarıyla ve bireylerin sosyo-demografik özellikleri ile ilişkisini ölçmeye yönelik olarak yapılmaktadır. Ancak finansal okuryazarlık ile tasarruf davranışları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar ise gerek ulusal gerekse uluslararası literatürde oldukça sınırlı sayıdadır. Örneğin, Lusardi (2008b), Amerikan hanehalklarının tasarruf davranışlarını incelediği çalışmasında finansal eğitim programlarının ve finansal tavsiyelerin, bireylerin sadece emekliliklerine yönelik tasarruflarını değil; aynı zamanda çocukların eğitimi veya gelirlerindeki ani kayıplara karşı kendilerine yardım edecek diğer özel tasarruflarını da artıracağını öne sürmektedir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, Amerikan vatandaşlarının büyük bir bölümünde finansal okuryazarlık açısından eksiklikler bulunduğu, düşük finansal okuryazarlık seviyesinin özellikle yeterli eğitimi olmayanlar, kadınlar ve Afro-Amerikalılar için geçerli olduğu ifade edilmektedir.

Thung vd. (2012) çalışmalarında finansal okuryazarlığın, ebeveyn yönlendirmesinin, arkadaş etkisinin ve özdenetimin Malezya'daki üniversite öğrencilerinin tasarruf davranışları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışma sonucuna göre; Malezya'daki üniversite öğrencilerinin tasarruf davranışları ile finansal okuryazarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır ve daha yüksek finansal okuryazarlık düzeyine sahip öğrencilerin tasarruf yapmaları daha olasıdır. Benzer şekilde ebeveyn yönlendirmesi, arkadaş etkisi ve özdenetim ile tasarruf davranışı arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Beckman (2013), Romanya'daki hanehalkı tasarrufları ile finansal okuryazarlık arasında nasıl bir ilişki olduğunu analiz etmiş ve finansal okuryazarlığın Romanya'daki tasarruf davranışlarını olumlu yönde etkilediği sonucuna varmıştır. Daha yüksek eğitim seviyesine sahip olan katılımcılar ile çocuk sahibi bireylerin tasarruf yapmaya daha eğilimli, işsiz bireylerin ise serbest meslek sahibi bireylere göre tasarruf yapmaya daha az eğilimli olduğu tespit edilmiştir. Diğer ülkelerdeki sonuçlara benzer olarak, finansal okuryazarlık sorularında en kötü performansı düşük eğitim seviyesine sahip bireyler, daha yaşlı olan katılımcılar ve kadınlar sergilemiştir. Bununla birlikte, finansal okuryazar olarak nitelendirilebilecek bireylerin emeklilik fonlarına yatırım yapma ihtimallerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Bu çalışmaların dışında ise Lusardi ve Mitchell (2007), Bucher-Koenen (2009), Delafrooz ve Paim (2011), Sekita (2011), Hilgert vd. (2013), Japelli ve Padula (2013) Mahdzan ve Tabiani (2013), Henager ve Mauldin (2015) de bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri ile tasarruf davranışları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemiş ve daha yüksek finansal okuryazarlık seviyesinin daha yüksek tasarruf oranlarına ulaşmayı da kolaylaştıracağı sonucunu elde etmişlerdir.

4. Yöntem ve Bulgular

4.1. Araştırmanın Amacı ve Veriler

Bu çalışmanın amacı, Tokat il merkezindeki kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeylerinin tasarruf davranışları üzerinde etkili olup olmadığını araştırmaktır. Bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri yükseldikçe tasarruf yapma ihtimallerinin de artacağı ise çalışmanın hipotezini oluşturmaktadır.

Araştırmanın evrenini Tokat il merkezinde -Ocak 2016 itibariyle- görev yapmakta olan yaklaşık 9996 kamu çalışanı oluşturmaktadır. Tanımlı evren için basit *tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak* 470 kişilik bir örneklem meydana getirilmiş; örnekleme oluşturan her bireye demografik bilgilerini, tasarruf yapma durumlarını ve tasarruf yapmak amacıyla kullandıkları araçları belirlemeye yönelik sorular ile Lusardi (2007, 2008a, 2008b, 2011) başta olmak üzere finansal okuryazarlık düzeylerini ölçmeyi amaçlayan gerek bireysel gerekse bağımsız kuruluşlar tarafından yapılan çalışmalarda da sıklıkla kullanılan *finansal okuryazarlık problemlerinin* ve daha önce konuyla ilgili çalışmalarda kullanılan likert ölçekli *finansal yeterlilik sorularının* yer aldığı, üç bölümden oluşan anket Nisan-Haziran 2016 tarihleri arasında yüz yüze uygulanmıştır.

Yapılan incelemeler sonucu kullanılabilir 427 anketten elde edilen veriler ile SPSS programı yardımıyla frekans analizi ve lojistik regresyon analizi yapılmıştır.

4.2. Demografik Özellikler ile Finansal Okuryazarlık Düzeylerine Ait Bulgular

Araştırmada yer alan katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin özet bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur. Buna göre erkek katılımcıların oranı (%57,8) kadın katılımcıların oranından (%42,2) daha yüksektir. Bu durum ise araştırmaya katılan kişilerin büyük çoğunluğunun erkeklerden meydana geldiğini göstermektedir.

Tablo 1: Ankete Katılan Kamu Çalışanlarının Sosyo-Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde	
Cinsiyet	Kadın	180	42,2
	Erkek	247	57,8
	Toplam	427	100,0
Yaş	16-24 arası	35	8,2
	25-34 arası	190	44,5
	35-44 arası	121	28,3
	45-54 arası	61	14,3
	55 ve üstü	20	4,7
	Toplam	427	100,0
Medeni Durum	Evli	269	63,0
	Bekâr	135	31,6
	Dul/Boşanmış	23	5,4
	Toplam	427	100,0
Eğitim Durumu	İlkokul/İlköğretim	9	2,1
	Lise ve dengi	64	15,0
	Üniversite	304	71,2
	Yüksek lisans/Doktora	50	11,7
	Toplam	427	100,0
Meslek	Memur	107	25,1
	Öğretmen	162	37,9
	Hemşire	34	8,0
	Doktor	16	3,7
	Diğer Sağlık Personeli	57	13,3
	Hizmetli/Kamu İşçisi	24	5,6
	Askeri Personel	16	3,7
	Akademisyen	11	2,6
	Toplam	427	100,0
Hanehalkı Tipi	Yalnız yaşıyorum	63	14,8
	Anne ve babamla yaşıyorum	77	18,0
	Evliyim ve çocuğum var	229	53,6
	Evliyim, çocuğum yok	41	9,6
	Diğer	17	4,0
Toplam	427	100,0	
Hanehalkı Aylık Geliri	1501-3000 TL	112	26,2
	3001-5000 TL	151	35,4
	5001-7000 TL	124	29,0
	7001 TL ve üzeri	40	9,4
	Toplam	427	100,0

Yaş gruplarına göre dağılım göz önünde bulundurulduğunda yaklaşık %73'lük bir kesimin 25-44 yaş aralığındaki bireylerden oluştuğu, 55 yaş ve üstü bireylerin ise %4,7 oranında araştırmaya dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Yine Tablo 1'de ankete katılımcılarının eğitim durumları da incelenebilmektedir. Buna göre örnekleme yer alan bireylerin %11,7'si yüksek lisans/doktora, %71,2'si üniversite, %15'i lise ve %2,1'i ilköğretim mezunudur. Dolayısıyla toplamda katılımcıların yaklaşık %83'ü üniversite (lisans+lisansüstü) mezunudur. Eğitim durumlarına yönelik böyle bir dağılımın ortaya çıkmasında, araştırma konusu bireylerin genellikle belirli bir lisans programını bitirme şartıyla dâhil olunan kadroları teşkil eden kamu çalışanlarından oluşmasının payı büyüktür. Nitekim meslek grubuna ilişkin dağılım da bu durumu doğrulayacak bir görünüme sahiptir.

Hanehalkı tipleri incelendiğinde araştırma kapsamındaki kişilerin %53,6'sının evli ve çocuk sahibi olduğu, %18'inin anne-babasıyla ve %14,8'inin yalnız yaşadığı görülmektedir. Diğer taraftan bireylerin %35,4'ünün 3001-5000 TL, %29'unun 5001-7000 TL ve %26,2'sinin 1501-3000 TL arasında aylık hanehalkı gelirine sahip olduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın bağımlı değişkenini oluşturan tasarruf yapıp yapmama durumu ile ilgili olarak sorulan “*tasarruf yapıyor musunuz?*” sorusuna katılımcılar %75,6 oranında *evet*, %24,4 oranında *hayır* yanıtını vermişlerdir (Tablo 2).

Tablo 2: Tokat İl Merkezindeki Kamu Çalışanlarının Tasarruf Yapma(ma) Durumu

Tasarruf Sahipliği	Frekans	Yüzde (%)
Evet	323	75,6
Hayır	104	24,4
Toplam	427	100,0

İktisadi anlamda tasarruf ve yatırım farklı kavramlardır[†]. Ancak Eğilmez'in (2005) belirttiği gibi özellikle ekonomi eğitimi almamış bireyler tasarruf ve yatırım kavramlarını birbirine karıştırmaktadır. Birinin tasarruf dediğine diğeri yatırım diyebilmektedir. Örneğin, evde yastık altında saklanan altın döviz ve

[†] İktisadi anlamda tasarruf gelirin tüketilmeyen kısmıdır. Tasarruflarla bina, arsa, arazi gibi fiziki değerler veya sermaye piyasasında bina ve hisse senedi gibi menkul değerler satın alınabilir ya da bu fonlar bankada açılacak bir vadeli/vadesiz mevduat/altın hesabına yatırılabilir. Tasarruf edilen fonların bir kısmı da nakit (ulusal para, döviz) ya da altın olarak -yastık altı- olarak tutulabilir (Seyidoğlu, 2002: 606). Yine iktisadi olarak yatırım denildiğinde, bir ekonomide mevcut sermaye malları ve teçhizatı stokuna yapılan ilavelerdir. Örneğin yeni bir fabrika kurmak, yeni bir bina, köprü inşaa etmek gibi. Ancak mevcut fabrikanın ya da onun hisselerinin satın alınması üretim kapasitesini değiştirmediğinden yatırım olarak değerlendirilmez. Bunlar bire işletmecilikte veya günlük konuşma dilinde ise yatırım eldeki parasal fonların taşınır ve taşınmaz gelir getiren varlıklara dönüştürülmesi anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında tahvil veya hisse senedi satın alınması (fiziki) ya da bina ve arsa satın alınması (finansal) yatırım sayılır.

ulusal para hanehalkı tarafından tasarruf olarak görülürken –ki bu sadece bir birikimdir- iktisat bilimi açısından tasarruf olarak görülmemektedir. Yine repo, hisse senedi, devlet tahvili gibi finansal yatırım araçlarını hanehalkı tasarruf olarak görmektedir. Bu çalışma kapsamında ise tasarruf denildiğinde hanehalkı tarafından anlaşıldığı şekilde Tablo 3’teki tasarruf araçları kastedilmiştir. Hanehalklarının tasarruf eğilimlerinin incelendiği bazı çalışmalarda (Karataş ve Gavcar, 2001; ING Bank, 2017) da burada belirtilen tasarruf araçları seçenek olarak sunulmuştur. Bireylerin tasarruf yapmak için tercih ettikleri araçlar arasında altın, *altın hesabı* ve *yastık altı altın ve nakit (döviz+TL)* şeklinde değerlendirilmekte ve en yüksek tercih oranına da sahip bulunmaktadır. Ardından %30 oranında eğitim harcamaları, ev-araba alma hedefi ve/veya sadece nakit bulundurma isteğine bağlı olarak tercih edilen *yastık altı altın ve nakit (döviz+TL)* seçeneği gelmektedir. *Bankada vadesiz mevduat* da bireyler tarafından belirtilen amaçlarla tercih edilmekle beraber, en çok kullanılan tasarruf araçları arasında üçüncü sırada *bankada vadeli mevduat* yer almakta, %0,6 oranla *repo* ve %3,7 oranla *hisse senedi/devlet tahvili/hazine bonusu* en az kullanılan araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalara (Hayta, 2008; Uzay, 2011; Temel Nalın, 2013; Hamarat ve Özen, 2015) bakıldığında bir tasarruf aracı olarak Türk hanehalkları tarafından yaygın olarak kullanıldığı görülen *döviz* bu çalışma kapsamındaki bireylerin %12,6’sı tarafından tercih edilmektedir.

Tablo 3: Tokat İl Merkezindeki Kamu Çalışanlarının Tasarruf Aracı Tercihleri

Tasarruf Araçları	Frekans	Yüzde (%)
Altın hesabı	103	31,9
Bireysel emeklilik fonları	50	15,5
Döviz hesabı	42	13
Repo	2	0,6
Hisse senedi/Devlet tahvili/ Hazine bonusu	12	3,7
Bankada vadeli mevduat	67	20,7
Bankada vadesiz mevduat	60	18,6
Yastık altı altın ve nakit (döviz+TL)	97	30

Not: Birden fazla seçenek işaretlendiğinden frekans toplamı 323’ü oran toplamı % 100’ü aşmaktadır.

Tablo 3’de yer alan, bireylerin birikim yapmak amacıyla kullandıkları ve aslında her biri *tasarruf aracı* olarak kabul edilemeyecek araçların katılımcıların seçimlerine göre dağılımına bakıldığında altın, bankada vadeli mevduat ve döviz kullanımının yüksek seviyedeki oranları da dikkate alınırsa Tokat’ta hanehalklarının tasarruf yapmak amacıyla geleneksel -karışık işlem hacmi olmayan- tasarruf araçlarını kullandıkları anlaşılmaktadır.

Tokat’taki kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeyleri Lusardi’nin (2007, 2008a, 2008b, 2011) çalışmalarında yer alan temel düzey matematik ve finans problemleri ile Likert ölçeğine göre hazırlanan, literatürdeki diğer bazı

araştırmalarda (Thung vd., 2012; Sarıgül, 2015; Barış, 2016) kullanılan ve geçerlik, güvenilirlik testlerine ilişkin bilgilerin adı geçen çalışmalarda yer aldığı Finansal Yeterlilik Sorularından faydalanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Finansal okuryazarlığı belirlemede kullanılan bu temel düzey finansal okuryazarlık soruları şu şekildedir:

- 1) *Vadeli mevduat hesabınızda 100 TL olduğunu ve yıllık faiz oranının %2 olduğunu farz ediniz. Parayı hesabınızda tuttuğunuz takdirde, 1 yıl olduğunda ne kadar paranız olacağını düşünüyorsunuz? (Basit aritmetik)*
- 2) *Vadeli mevduat hesabınızda 100 TL olduğunu, paranızı yıllık %20 faiz ile bankada tuttuğunuzu ve hesabınızdan hiç para ya da faiz ödemesi çekmediğinizi farz ediniz. 5 yıl sonra hesabınızda toplam kaç liranız olacağını düşünüyorsunuz? (Bileşik faiz)*
- 3) *Vadeli mevduat hesabınıza uygulanan yıllık faizin %1 ve enflasyonun %2 olduğunu düşünün. 1 yıl sonra, bu hesaptaki parayla ne kadar harcama yapabileceğinizi düşünüyorsunuz? (Enflasyon)*
- 4) *Bir arkadaşınıza bugün 10.000 TL miras kalmıştır. Arkadaşınızın kardeşine ise 3 yıl sonra 10.000 TL miras kaldığını farz ediniz. Miras nedeniyle hangisi daha zengin olacaktır? (Paranın zaman değeri)*
- 5) *Gelecek yıl (2017 yılında) gelirinizin ve her şeyin fiyatının iki kat artacağını farz edin. Gelecek yıl gelirinizle ne kadar harcama yapabileceğinizi düşünürsünüz? (Para yanılıgısı)*

Ankette yer alan 5’li Likert ölçeğine göre düzenlenmiş olan finansal okuryazarlığa ilişkin ifadeler de 16 tane olup, bu ifadeler şöyle sıralanmaktadır:

1. *Tasarruf yaparım çünkü tasarruf yapmanın gerekli olduğunu düşünürüm.*
2. *Parayı uzun bir dönem için saklamaktansa harcamayı tercih ederim.*
3. *Ürün ya da hizmet satın alırken gerçekten **gerekli olup olmadığını** düşünürüm.*
4. *Ürün ya da hizmet satın alırken **fiyat karşılaştırması** yaparım.*
5. *Tasarruf yapabilmek için harcamalarımı azaltmayı hedeflerim.*
6. *Enflasyon ve faiz oranlarındaki değişimin ne ifade ettiğini bilirim.*
7. *Finansal ürünler konusunda bilgi sahibiyim.*
8. *Finansal hedeflerim (eğitim, tatil, araç-gayrimenkul alımı vb.) veya harcamalarım için haftalık/aylık bütçe yaparım.*
9. *Genellikle bütçemin veya harcama planımın sınırları içinde kalırım.*
10. *Harcama yaparken gelirim ve bütçemi göz önünde bulundururum.*
11. *Harcamalarım ile ilgili olan finansal kayıtları (fiş, fatura vb.) saklarım.*
12. *Tüm ödemelerimi zamanında yaparım.*
13. *Kredi kartı kullanırken gelirime göre harcama yaparım.*
14. *Her ay kredi kartı bakiyemin (borcumun) tamamını öderim.*
15. *Borç ve/veya fatura ödemelerimi zamanında yaparım.*
16. *Borçlanmanın mali etkileri hakkında bilgi sahibiyim.*

Finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesinde A. Lusardi (2007, 2008a, 2008b, 2011) başta olmak üzere birçok araştırmacının çalışmalarında kullandığı

matematiksel problemlerden üçten az soruya doğru cevap veren bireyler *Finansal Okuryazar Değil*, en az üç soruya doğru cevap verenler *Temel Düzey Finansal Okuryazar*, bu sorulardan en az üçüne doğru cevap vermekle birlikte finansal yeterlilik sorularına verdiği yanıtların ortalaması en az dört olan bireyler ise *İleri Düzey Finansal Okuryazar* olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda, ulaşılan sonuçlara göre, Tokat ili kamu çalışanlarının %34,9'u temel düzey finansal okuryazar ve %9,6'sı ileri düzey finansal okuryazar iken, %65,1'i finansal okuryazar değildir.

Tablo 4: Tokat İl Merkezindeki Kamu Çalışanlarının Finansal Okuryazarlık Seviyelerine İlişkin Dağılım

Finansal Okuryazarlık Düzeyi	Frekans	Yüzde (%)
Finansal Okuryazar Değil	278	65,1
Temel Düzey Finansal Okuryazar	149	34,9
İleri Düzey Finansal Okuryazar	41	9,6

Not: İleri Düzey Fin.Ok. olanlar Temel Düzey Fin. Ok. da sayıldığı için frekans toplamı 427'yi, oran toplamı % 100'ü aşmaktadır.

4.3. Analiz Bulguları

Araştırmanın konusunu oluşturan finansal okuryazarlık düzeyi ile tasarruf davranışı arasındaki ilişki Tokat ilindeki kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeyleri (temel/ileri düzey) ile birlikte yaş, cinsiyet, eğitim durumu, hanehalkı aylık geliri gibi sosyo-demografik özelliklerinin tasarruf davranışlarının oluşumunda etkili olup olmadığı lojistik regresyon analizi ile test edilecektir.

Çalışmada yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait tanımlamalar ve istatistikî bulgular Tablo 5'de gösterilmektedir. Bağımlı değişken nominal ölçekte ölçülen, iki şıklı bir değişkendir. Tasarruf yapma durumu 1, tasarruf yapmama durumu ise 0 ile kodlanmıştır. Bağımsız değişkenler arasında finansal okuryazarlık düzeyinin tasarruf davranışları üzerindeki muhtemel etkisini net bir şekilde ortaya koyabilmek için söz konusu değişken *temel düzey finansal okuryazarlık* ve *ileri düzey finansal okuryazarlık* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Diğer bağımsız değişkenlere ait kodlamalar ise yine Tablo 5'de gösterilmektedir. Yaş, medeni durum, hanehalkı aylık geliri ve finansal gelişmeleri takip etme sıklığı gibi değişkenler katılımcıların belirlenen aralıklardaki dağılımları göz önünde bulundurularak, finansal okuryazarlık seviyesi ise gerek önceki çalışmalardaki (Lusardi, 2008a, 2009, 2011) metodolojiye uyum sağlanması, gerekse iki bilgi düzeyi arasındaki farkın tasarruf davranışları üzerindeki etkisinin net bir şekilde tespit edilmesi amacıyla yeniden sınıflandırılmıştır.

Tablo 5: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken Tanımı (N= 427)	Değişken Gösterimi
Tasarruf yapıyor musunuz? (evet=1, hayır=0)	TSR
Cinsiyetiniz nedir? (erkek=1, kadın=0)	CNS
<u>Yaşınız?</u>	YAS
yaş ≤ 24 =1, değilse=0	YAS_1
25 ≤ yaş ≤ 34 =1, değilse=0	YAS_2
35 ≤ yaş ≤ 54 =1, değilse=0	YAS_3
55 ≤ yaş=1, değilse=0	YAS_4
Medeni durumunuz? (evli ise=1, bekâr ise=0)	MDN
<u>Eğitim durumunuz?</u>	EGT
İlkokul/İlköğretim Mezunu ise=1, değilse=0	EGT_1
Lise ve Dengi Okul Mezunu ise=1, değilse=0	EGT_2
Üniversite Mezunu ise=1, değilse=0	EGT_3
Yüksek Lisans/Doktora Mezunu ise=1, değilse=0	EGT_4
<u>Mesleğiniz nedir?</u>	
Memur ise=1	
Öğretmen ise=2	
Hemşire ise=3	
Doktor ise=4	
Diğer Sağlık Personeli ise=5	MSLK
Hizmetli/Kamu İşçisi ise=6	
Askeri Personel ise=7	
Akademisyen ise=8	
<u>Hanehalkı tipi?</u>	
Yalnız yaşıyor ise=1	
Anne ve baba ile yaşıyor ise=2	
Evli ve çocuğu var ise=3	HNTF
Evli ve çocuğu yok ise=4	
Diğer ise=5	
<u>Hanehalkı toplam aylık geliri?</u>	
1500-3000 TL Arası ise=1	
3001-5000 TL Arası ise=2	GEL
5001 TL ve Üzeri ise=3	
<u>Finansal Okuryazarlık Düzeyi</u>	
Finansal Okuryazar değilse=0	
Temel Düzey Finansal Okuryazar ise=1	TMLFNOK
İleri Düzey Finansal Okuryazar değilse=0	
İleri Düzey Finansal Okuryazar ise=1	ILRFNOK
<u>Finansal Gelişmeleri Takip Etme Durumu</u>	
Finansal Gelişmeleri Takip Etmiyor ise=0	
Finansal Gelişmeler Takip Ediyor ise=1	FNSTKP

Yapılan lojistik regresyon analizinin Tablo 6’da yer alan sonuçlarına göre, Tokat ilindeki kamu çalışanlarının sahip oldukları demografik özellikler arasında *YAS_1* ve *YAS_2* değişkenlerinin %1, *YAS_3* ve *GEL* değişkenlerinin ise %10 önem düzeyinde söz konusu bireylerin tasarruf davranışları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin *YAS_1* değişkenine ait 9,794 olarak bulunan odds (olasılık) oranı katılımcının 18-24 yaş arasında bulunmasının, diğer şartlar sabitken, tasarruf yapma ihtimalini diğer

bireylere göre 9,794 kat artırabileceğini ifade etmektedir. *GEL* değişkenine ait 1,340 olarak bulunan odds (olasılık) oranı ise diğer şartlar sabitken hanehalkı gelirindeki 1 liralık artışın bireylerin tasarruf yapma ihtimalini 1,340 kat artırabileceğini göstermektedir. Yaş ve toplam gelirin bireylerin tasarruf davranışları üzerindeki anlamlı etkilerine yönelik elde edilen bulgular konuyla ilgili çalışmalarda (Schmidt- Hebbel, 1992; Browning, 2000; Butelmann ve Gallego, 2000; Harris vd., 2002; Bozkuş ve Üçdoğruk, 2007, Cilasun ve Kırdar, 2009) ulaşılan sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

Tablo 6: Finansal Okuryazarlık Düzeyi ile Tasarruf Davranışı Arasındaki İlişkiye Yönelik Lojistik Regresyon Analizinin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Wald Testi	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık Düzeyi	Olasılık Oranı
CNS	-,270	,261	1,072	1	,300	,763
YAS_1	2,282	,765	8,907	1	,003*	9,794
YAS_2	1,640	,539	9,254	1	,002*	5,154
YAS_3	,899	,515	3,045	1	,081**	2,458
MDN	,026	,342	,006	1	,939	1,027
EGT_1	-,396	,869	,207	1	,649	,673
EGT_2	-,057	,531	,011	1	,915	,945
EGT_3	-,017	,440	,002	1	,968	,983
MSLK	,042	,070	,364	1	,546	1,043
HNTP	-,070	,153	,208	1	,648	,932
GEL	,293	,158	3,445	1	,063**	1,340
TMLFNOK	,515	,270	3,626	1	,057**	1,673
ILRFNOK	1,560	,591	6,970	1	,008*	4,757
FNSTKP	1,460	,400	13,327	1	,000*	4,305
Sabit	-2,271	1,112	4,172	1	,041	,103

Not: * ve ** simgeleri sırasıyla, %1 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Bireylerin finansal gelişmeleri takip edip etmemesinin tasarruf yapma(ma) durumlarını %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği de analiz sonucunda elde edilen bulgular arasındadır (Tablo 6)

Tokat ilindeki kamu çalışanlarının *temel düzey finansal okuryazar* olmaları ile tasarruf durumları arasında %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuş, dolayısıyla ilişkinin kuvveti tahmin edilenden zayıf çıkmıştır. Bu durum ise, katılımcıların tasarruf için kullandıkları araçların büyük oranda yastık altı altın, Türk Lirası, döviz ile bankada vadeli/vadesiz mevduat, bankada döviz gibi tercih edilmesi için karmaşık bilgilere ihtiyaç duyulmayan, kullanım açısından ise herhangi bir zorluk taşımayan araçlar olması nedeniyle belirli bir finansal okuryazarlık seviyesine ulaşmayı gerektirmemesi ile açıklanabilir. Benzer şekilde, ana kütle olarak seçilen grubun homojen bir yapıda olmasının bireylerin tasarruf kararlarında çevreye uyum sağlamak adına mevcut davranış kalıplarına

göre hareket etmesine yol açabileceği, bu durumun da finansal davranışta bulunurken belirli finansal okuryazarlık düzeyini zorunlu kılmayacağı gibi bir sonucu ortaya çıkarması da bu duruma sebep olabilmektedir. Diğer taraftan *ileri düzey finansal okuryazar* olmak ile tasarruf durumu arasında %1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, Tokat ilindeki kamu çalışanlarının *ileri düzey finansal okuryazar* olmasının tasarruf yapma ihtimalini, diğerlerine göre 4,435 kat artıracığını söylemek mümkündür. Bireylerin temel ya da ileri düzey finansal okuryazar olmaları ile tasarruf davranışları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğunu, bu nedenle daha yüksek finansal okuryazarlığın daha yüksek tasarruf sağlayacağı anlamına gelen analiz bulguları konu ile ilgili birçok çalışmada ulaşılan sonuçlarla (Lusardi ve Mitchell, 2007; Lusardi ve Mitchell, 2007; 2009; Bucher-Koenen, 2009; Sekita, 2011; Thung vd., 2012; Beckman, 2013; Hilgert vd., 2013; Mahdzan ve Tabiani, 2013; Eskici, 2014) benzerlik göstermektedir.

Analizde yer alan cinsiyet, medeni durum, eğitim, meslek ve hanehalkı tipi değişkenleri ile tasarruf yapma yapmama arasında herhangi anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Bu çalışmada modelin uyum iyiliği Wald istatistiği ve Omnibus testleriyle değerlendirilmiştir. Wald testine göre modelde anlamlı olan bağımsız değişkenlerin katsayılarına bakıldığında YAS_1, YAS_2, FNSTKP ve ILRFNOK %1, YAS_3, GEL ve TMLFNOK değişkenleri %10 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır (Tablo 6). Analiz sonucunda söz konusu değişkenlerin bireylerin tasarruf davranışları üzerindeki anlamlı etkilerine yönelik elde edilen bulgular konuyla ilgili çalışmalarda (Schmidt- Hebbel, 1992; Browning, 2000; Butelmann ve Gallego, 2000; Harris vd., 2002; Bozkuş ve Üçdoğruk, 2007, Cilasun ve Kırdar, 2009) ulaşılan sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Sonuçları Tablo 7’de sunulan Omnibus testinde ise modelin %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir (Ki-kare: 51,084 sd:14 p=0,000).

Tablo 7: Model Katsayılarının Omnibus Testleri

	Ki-kare (χ^2)	Serbestlik Derecesi (df)	Anlamlılık Düzeyi (p)
Step	51,084	14	,000
Block	51,084	14	,000
Model	51,084	14	,000

Modelin uyum iyiliğini değerlendirmede kullanılan bir diğer yöntem Hosmer-Lemeshow test istatistiğidir. Bu test istatistiği modeli genel olarak test eder. Testin sıfır hipotezi “H₀=Parametreler belirleyicilik açısından iyi bir ayrımcılığa sahiptir.” şeklindedir. Finansal okuryazarlık düzeyi ve tasarruf ilişkisi modeline

ait ki-kare değeri (13,842), tablo ki-kare değerinden ($\chi^2_{(0,05;8)}=15,51$) küçük olduğu için parametrelerin belirleyicilik açısından iyi bir ayrımcılığa sahip olduğu söylenebilir (Tablo 8).

Tablo 8: Hosmer and Lemeshow Testi

Adım	Ki-kare (χ^2)	Serbestlik Derecesi (df)	Anlamlılık Düzeyi (p)
1	13,842	8	,086

Tablo 9: Hosmer-Lemeshow Testi İçin Gözlenen ve Beklenen Frekanslar

	Tasarruf yapıyor musunuz? = Hayır		Tasarruf yapıyor musunuz? = Evet		Toplam
	Gözlenen	Beklenen	Gözlenen	Beklenen	
1	27	25,048	16	17,952	43
2	20	17,683	25	27,317	45
3	16	13,315	27	29,685	43
4	7	11,211	37	32,789	44
5	7	9,580	36	33,420	43
6	4	8,159	39	34,841	43
7	8	6,545	34	35,455	42
8	3	5,752	40	37,248	43
9	8	4,310	35	38,690	43
10	4	2,397	34	35,603	38

Uyum iyiliğini test etmede kullanılan bir başka yöntem olan sınıflandırma tablosundaki verilere göre ise, modelde doğru sınıflandırma yapma oranının %77,5 olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 10).

Tablo 10: Tasarruf Davranışı Modeline İlişkin Sınıflandırma Tablosu

Gözlenen		Beklenen		
		Tasarruf yapıyor musunuz?		Doğruluk Yüzdesi
		Hayır	Evet	
Tasarruf yapıyor musunuz?	Hayır	23	81	22,1
	Evet	15	308	95,4
Toplam Yüzde				77,5

Yapılan çalışmalarda lojistik regresyon analizi için birkaç R^2 istatistiğine yer verilmektedir. Bunlar arasında en fazla kullanılanlar McFaden R^2 , Cox-Snell ve Nagelkerke R^2 istatistikleri olmakla birlikte, adı geçen istatistiklerin genellikle küçük çıkma eğiliminde oldukları bilindiğinden, bazı yazarlar elde edilen

sonuçların sunulmasında R^2 istatistiklerinin verilmesini tavsiye etmemektedirler (Oktay ve Orçanlı, 2014, 82). Bu çalışmada Cox-Snell R^2 istatistiği yaklaşık %11,3 bulunmuştur.

Tablo 11: Modelin R^2 Tablosu

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	423,013 ^a	,113	,168

5. Sonuç ve Öneriler

Günümüzde, düşük tasarruf oranları gerek Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerin gerekse gelişmiş birçok ekonominin başlıca sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hâlbuki yurtiçi tasarruflar büyümenin en masrafsız ve en güvenilir kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle yurtiçi tasarrufların artırılması sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması açısından özellikle gelişmekte olan ekonomiler için bugün de önemini korumaktadır. Tasarrufların önemli bir kısmının hanehalkı tasarruflarından oluştuğu düşünüldüğünde hanehalkı tasarruflarını artıracak politikalara ihtiyaç olduğu açıktır. Bu politikalardan biri de 2008 Küresel Finans Kriziyle birlikte daha fazla vurgu yapılan hanehalkının finansal bilinç/yeterlilik durumunun geliştirilmesidir. 2011 yılında T.C. Kalkınma Bakanlığı ve Dünya Bankası tarafından yayımlanan raporda, Türkiye'deki düşük tasarruf oranlarına dikkat çekilmekte, Türk hanehalklarının finansal konulardaki yeterliliklerinin artırılmasının tasarruf davranışları üzerinde etkili olabileceği ve bu sayede tasarruf oranlarının artırılmasının mümkün hale gelebileceği ifade edilmektedir. Finansal konulardaki yeterlilik durumu son yıllarda "finansal okuryazarlık" kavramı olarak ifade edilmiştir. Finansal okuryazarlık bireylerin finansal kararlar verirken ihtiyaç duyacakları bilgiyi araştırmaları, karar verme aşamasında elde ettikleri bilgileri kullanabilme yetenekleri, eldeki bilgiyi kullanarak mevcut seçenekleri birbirinden ayırt edebilmeleri ve kendileri için en uygun olan kararı vererek refah düzeylerini artırabilmeleri şeklinde ifade edilebilecek, çok sayıda bileşene sahip bir kavramdır.

Literatürdeki çalışmaların büyük bir bölümünde (Lusardi ve Mitchell, 2007; Bucher-Koenen, 2009; Delafrooz ve Paim, 2011; Sekita, 2011; Hilgert vd., 2013; Japelli ve Padula, 2013; Mahdzan ve Tabiani, 2013; Henager ve Mauldin, 2015) daha yüksek seviyedeki finansal okuryazarlığın daha yüksek tasarruf oranlarını da beraberinde getireceği savunulmaktadır.

Bu çalışmada, Tokat ilindeki kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeyleri ile tasarruf davranışları arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Ocak 2016 itibarıyla, Tokat ilinde merkezi ve özel bütçeli kamu kurumlarında görev

yapmakta olan yaklaşık 9,996 kamu çalışanı arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 470 kişi üzerinde anket uygulaması gerçekleştirilmiş, kullanılabilir 427 anketten elde edilen veriler lojistik regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir. Temel hipoteze ait lojistik regresyon analizinin sonuçlarına göre, Tokat ilindeki kamu çalışanlarının *yaş* ve *hanehalkı aylık geliri* gibi demografik özellikleri, *finansal gelişmeleri takip etme durumları* ve *temel ve/veya ileri düzey finansal okuryazar olmaları* tasarruf davranışları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilere sahiptir. Bu bulgulardan hareketle ildeki tasarruf oranlarının artırılmasında hanehalkının finansal okuryazarlık düzeyinin yükseltilmesi etkili bir araç olabilir. Bunun için de finansal okuryazarlık eğitim programları ve/veya seminerleri ile hanehalkı tasarruflarını artıracak politikalara öncelik verilebilir.

Kaynakça

- Altıntaş, K. M. (2009). Belirlenmiş Katkı Esaslı Emeklilik Planlarında Finansal Eğitimin Önemi: Katılımcıların Finansal Okur Yazarlığı Çerçevesinde Alternatif Bir Yatırım Eğitimi Modeli. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 5(9): 151-176.
- Araz, T. (2012). *Financial Literacy and Credit Card Arrears*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barış, S. (2016). Finansal Okuryazarlık ve Bütçeleme Davranışı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *TESAM Akademi Dergisi*. 3(2): 13-38.
- Bayram, S. S. (2010). *Finansal Okuryazarlık ve Para Yönetimi Davranışları: Anadolu Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Uygulama*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beckmann, E. (2013). Financial Literacy and Household Savings in Romania. <http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1139&context=numeracy> (14.07.2017)
- Bernheim, B. D. (1995). Do Households Appreciate Their Financial Vulnerabilities? An Analysis of Actions, Perceptions, and Public Policy. *Tax Policy and Economic Growth*. Washington, DC: American Council for Capital Formation.
- _____ (1998). Financial Illiteracy, Education and Retirement Saving. In O. Mitchell and S. Schieber (eds.), *Living with Defined Contribution Pensions*. University of Pennsylvania Press. 38–68.
- Bozkuş, S. ve Üçdoğruk, Ş. (2007, 24-25 Mayıs). *Hanehalkı Tasarruf Tercihleri – Türkiye Örneği*. 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Browning, M. (2000). The Saving Behaviour of a Two-Person Household. *The Scandinavian Journal of Economics*. 102(2): 235-251.
- Bucher-Koenen, T. (2009). *Financial Literacy and Private Old-Age Provision in Germany—Evidence from SAVE 2008*. MEA Discussion Paper, No. 192-2009.

- Butelmann, A. ve Gallego, F. (2000). *Household Saving in Chile: Microeconomic Evidence*. Banco Central de Chile. si2.bcentral.cl/public/pdf/documentos-trabajo/.../dtbc63.pdf
- Beal, D. J. ve Delpachitra, S. B. (2003). *Financial Literacy Among Australian University Students*.
http://eprints.usq.edu.au/3432/2/Beal_Delpachitra_2003_AV.pdf
(10.07.2017)
- Chen, H. ve Volpe, R. P. (1998). An Analysis of Personal Financial Literacy Among College Students. *Financial Services Review*. 7(2): 107-128.
- Cilasun, S. M. ve Kırdar, M. G. (2009). Türkiye’de Hanehalklarının Gelir, Tüketim ve Tasarruf Davranışlarının Yatay Kesitlerle Bir Analizi. *İktisat İşletme ve Finans*. 24(280): 9-46.
- Clark, R., ve d’Ambrosio, M. (2008). Adjusting Retirement Goals and Saving Behavior: The Role of Financial Education. *Overcoming the Saving Slump: How to Increase the Effectiveness of Financial Education and Saving Programs* [Elektronik Sürüm] (pp.237-256.). Chicago: University of Chicago Press.
- Çam A.V. ve Barut A. (2015). Finansal Okuryazarlık Düzeyi ve Davranışları: Gümüşhane Üniversitesi Önlisans Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*. 4(7): 63-72.
- Delafrooz, N. ve Paim, L. H. (2011). Determinants of Saving Behavior and Dinancial Problem Among Employees in Malaysia. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*. 5(7): 222-228.
- Dick, C. D. ve Jaroszek, L. M. (2013). *Knowing What Not to Do: Financial Literacy and Consumer Credit Choices*.
<https://www.fdic.gov/news/conferences/consumersymposium/2013/Papers/Jaroszek.pdf> (19.07.2017)
- Dvorak, T. ve Hanley, H. (2010). Financial Literacy and The Design of Retirement Plans. *Journal of Socio-Economics*. 39(6): 645-652.
- EC (2007, 18 Aralık). *Communication From The Commission Financial Education*.
- Eğilmez, M. (2015). Yatırım ve Tasarruf Denince Ne Anlıyoruz.
<http://www.mahfiegilmez.com/2015/08/yatrm-ve-tasarruf-deyimlerini-dogru.html> (06.11.2017).

- Er, F., Temizel, F., Özdemir, A. ve Sönmez, H. (2014). Lisans Eğitim Programlarının Okuryazarlık Düzeyine Etkisinin Araştırılması: Türkiye Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(4): 113-126.
- Ergenekon, S. (1996). *Tasarruf Eğilimini Etkileyen Sosyolojik Faktörler*. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eskici, Y. (2014). *Seçilmiş Ülke Örnekleriyle Finansal Okuryazarlığın Önemi ve Tasarruflar Üzerindeki Etkileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fettahoğlu, S. (2015). Hane Halkının Finans Eğitimi ve Finansal Okuryazarlık Düzeyleri Üzerine Kocaeli'nde Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. 67: 101-116
- Gailey, A., Zorn, P. ve Courchane, M. (2008). Consumer Credit Literacy: What Price Perception?. *Journal of Economics and Business*. 60(1): 125-138.
- Gathergood, J, Disney, R. ve Bridges, S. (2008). *Drivers of Over-Indebtedness*. Report to the UK Department for Business.
- Gökmen, H. (2012). *Finansal Okuryazarlık*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Gutter, M. S., Hayhoe, C. R., De Vaney, S. A., Kim, J., Bowen, C. F., Cheang, M., vd. (2012). Exploring the Relationship of Economic, Sociological, and Psychological Factors to the Savings Behavior of Low-Moderate-Income Households. *Family and Consumer Science Research Journal*. 41(1): 86–101.
- Hamarat, B. ve Özen, E. (2015) Türkiye’de Tasarruf Tercihlerini Etkileyen Değişkenlerin Kanonik Korelasyon Analizi İle Belirlenmesi. *Journal of Life Economics*. (3): 47-74.
- Harris, M. N., Loundes, J. ve Webster, E. (2002). Determinants of Household Saving in Australia. *Economic Record*. 78(241): 207-223.
- Hayta, A. B. (2008). Ailelerin Tasarruf ve Yatırım Eğilimlerinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 16(2): 345-358.
- Henager, R. ve Mauldin, T. (2015). Financial Literacy: The Relationship to Savings in Low- to Moderate-Income Households. *Family and Consumer Sciences*. 45(1): 73-87.

- Hilgert, M. A., Hogarth, J. M. ve Beverly, S. G. (2003). *Household Financial Management: The Connection Between Knowledge and Behavior*. Fed. Res. Bull., 89, 309.
- Huston, S. J. (2012). Financial Literacy and The Cost of Borrowing. *International Journal of Consumer Studies*. 36(5): 566-572.
- ING Bank (2017). “Türkiye’nin Tasarruf Eğilimleri”. <http://www.tasarrufegilimleri.com/> (07.11.2017).
- Jappelli, T. ve Padula, M. (2013). Investment in Financial Literacy and Saving Decisions. *Journal of Banking & Finance*. 37(8): 2779-2792.
- Karataş, M.; Gavcar, E. (2001), Bazı Meslek Gruplarının Tasarruf Eğilimlerinin Araştırılması (Muğla İli Örneği). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3(2):38-46.
- Kieschnick, D. A. (2006). *Financial Knowledge Levels and Savings Behaviors of Bermudian High School Seniors at CedarBridge Academy*. <http://lib.dr.iastate.edu/rtd/864/> (19.07.2017)
- Ludlum, M., Tilker, K., Ritter, D., Cowart, T., Xu, W. ve Smith, B. C. (2012). Financial Literacy and Credit Cards: A Multi Campus Survey. *International Journal of Business and Social Science*. 3(7): 25-33.
- Lusardi, A. (2008a). *Financial Literacy: An Essential Tool For Informed Consumer Choice?*. NBER, Working Paper 14084.
- _____ (2008b). *Household Saving Behavior: The Role of Financial Literacy, Information, and Financial Education Programs*. National Bureau of Economic Research, Working Paper 13824.
- _____ ve Mitchell, O. S. (2007). Baby Boomer Retirement Security: The Role of Planning, Financial Literacy, and Housing Wealth. *Journal of Monetary Economic*. 54(1): 205–224.
- _____ ve Mitchell, O. S. (2009). *How Ordinary Consumers Make Complex Economic Decisions: Financial Literacy and Retirement Readiness*. National Bureau of Economic Research, No. w15350.
- _____ ve Mitchell, O. S. (2011). *Financial Literacy Around The World: An Overview*, National Bureau of Economic Research Working Paper Series, Working Paper 17107.
- _____ ve Mitchell, O. S. (2014). The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *Journal of Economic Literature*: 52(1), 5-44.

- _____, Mitchell, O. S. ve Curto, V. (2010). Financial Literacy Among The Young. *Journal of Consumer Affairs*. 44(2): 358–380.
- Mahdzan, N. S. ve Tabiani, S. (2013). The Impact of Financial Literacy on Individual Saving: An Exploratory Study in the Malaysian Context. *Transformations in Business & Economics*. 12(1): 41-55.
- Mavrinac, Sarah C. ve Ping, C. (2004). *Financial Education for Women in Asia Pacific*. An INSEAD Working Paper.
- Mullock, K. ve Turcotte, J. (2012). *Financial Literacy and Retirement Saving*. Department of Finance, Working Paper 2012-01.
- Oktaç, E. ve Orçanlı, K. (2014). Atatürk Üniversitesinde İnternet Bankacılığının Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18: 57-91,
- OECD. (2013). *PISA 2012 Assessment and Analytical Framework*.
- Öztürk, E. ve Demir, Y. (2015). Finansal Okuryazarlık ve Para Yönetimi: Süleyman Demirel Üniversitesi Akademik Personel Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. (68): 113-134.
- Sabri, M. F., ve Juen, T. T. (2014). The Influence of Financial Literacy, Saving Behaviour, and Financial Management on Retirement Confidence Among Women Working in the Malaysian Public Sector. *Asian Social Science*. 10(14): 40-51.
- Sarıgül, H. (2015). Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Ölçeği: Geliştirme, Geçerlik ve Güvenirlik. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 13(1): 200-218.
- Schmidt-Hebbel, K., Webb, S. B. ve Corsetti, G. (1992). Household Saving in Developing Countries: First Cross-Country Evidence. *The World Bank Economic Review*. 6(3): 529-547.
- Sekita, S. (2011). Financial literacy and retirement planning in Japan. *Journal of Pension Economics and Finance*. 10(04): 637-656.
- Seyidoğlu, H. (2002). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, Geliştirilmiş 3. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları 18.
- Sevim, N., Temizel, F. ve Sayılır, Ö. (2012). The Effects of Financial Literacy on the Borrowing Behaviour of Turkish Financial Consumers. *International Journal of Consumer Studies*. 36(5): 573-579.

- SPK. (2015). *2015 Yılı İkinci Türkiye Finansal Okuryazarlık Araştırması*. <http://spk.gov.tr/duyurugoster.aspx?aid=20151005&subid=0&ct=f&submenuheader=null> (10.07.2017)
- Standart & Poor's. (2015). *Global Financial Literacy Survey*. http://gflec.org/wp-content/uploads/2015/11/Finlit_paper_16_F2_singles.pdf (10.07.2017)
- Thung, C. M., Kai, C. Y., Nie F. S., Chiun, L. W. Ve Tsen, T. C. (2012). *Determinants of saving behaviour among the university students in Malaysia*. (Doctoral Dissertation). Petaling Jaya: Universiti Tunku Abdul Rahman Faculty of Business and Finance Department of Commerce and Accountancy.
- T. C. Merkez Bankası. (2015a). *Tasarruf-Yatırım Dinamikleri ve Cari İşlemler Dengesi Gelişmeleri*. http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/37545d76-d7a0-450d-9165-86df6ae17d4b/TCMB_KITAPCIK_2015_1.pdf?MOD=AJPERES (17.03.2017).
- T. C. Merkez Bankası. (2015b). Aylık bülten. <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/TCMB+Bulten/TCMB+Bulten> (10.07.2017).
- Temel Nalın, H. (2013). Determinants of Household Saving and Portfolio Choice Behaviour in Turkey. *Acta Oeconomica*. 63(3): 309-331.
- Temizel, F. ve Bayram, F. (2011). Finansal Okuryazarlık: Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 12(1): 73-86.
- Thung, C. M., Kai, C. Y., Nie F. S., Chiun, L. W. Ve Tsen, T. C. (2012). *Determinants of saving behaviour among the university students in Malaysia*. (Doctoral Dissertation). Petaling Jaya: Universiti Tunku Abdul Rahman Faculty of Business and Finance Department of Commerce and Accountancy.
- Uzay, N. (2011). Gelir Dağılımı-Tasarruf İlişkisi: Kayseri deki Girişimcilerin Tasarruf Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama, içinde *Türkiye'de Tasarruflar* (Ed. Ercan Uygur), İmaj Yayınevi, Ankara.
- Van Rooij, M., Lusardi A. ve Alessi, R. J. (2012). Financial Literacy, Retirement Planning and Household Wealth. *Economic Journal*. 122(560): 449-478.

Financial Literacy and Saving Behaviours: A Study on Public Employees

Extended Abstract

1. Introduction

For the national economies, the most important source of high and sustainable growth is domestic savings. Insufficient domestic savings will obligate country to apply to the foreign sources for financing of investments that provide the economic growth; in such a case because of the increasing external dependence, the country will have a fragile structure that is quite affected by external shocks. On the other hand, savings become more important for the individuals to both improving welfare level and getting rid of the national/international economic crisis with the minimum damage. According to these facts, people must save with the purposes like having to higher welfare level, using it when they face to the urgent and unexpected situations and achieving financial goals by the self sources.

Financial literacy can be identified as a term what provides the individuals to have financial knowledge that will make it easier to protect their financial welfare, to make informed decisions while managing their budgets with the knowledge they have and to improve their financial welfare by these decisions.

The purpose of this study, analyze to the effects of Tokat public employees' financial literacy level's on their saving behaviours. Since there is no empirical research in national literature that relates financial literacy to savings, study has importance with regards to contribute to the accumulation of knowledge in this area. Also it is thought that results of study can provide important knowledge to policy makers who plan to make policy about increasing to domestic savings.

2. Method

The study's hypothesis is that individuals will more likely to save as their financial literacy levels increase. While the individuals' saving situation is considered as dependent variable, gender, age, marital status, education level, occupation, household type, monthly household income, follow-up frequency of financial developments and financial literacy levels are considered as independent variables. In order to accord with literature, the financial literacy levels of the individuals were examined in three categories, financial literacy, basic financial literacy and advanced financial literacy.

The universe of study is constituted about 9996 public employees working in Tokat city center as of January 2016. For the defined universe, a sample has created with 470 people by using simple random sampling technique. A survey was conducted between April-June 2016 to identify individuals' demographic characteristics, saving situations, the tools they used for saving and financial literacy levels (financial literacy questions are the financial problems and evaluation questions which were used in other studies (Lusardi, 2007, 2008a, 2008b, 2011; Thung vd., 2012; Sarıgül, 2015; Barış, 2016)).

After the examinations of all surveys, frequency analyze and logistic regression analyze have been made with the data from utilizable 427 surveys by using SPSS programme.

3. Results and Discussion

According to results of study 75,6% of participants have savings, 24,4% of them have not any savings. Also 34,9% of Tokat public employees are basic financial literate, 9,6% are advanced financial literate and 65,1% are not financial literate.

It has been found that there is statistically and positive relation between being basic or advanced financial literacy and saving behaviours. The mean of this findings is that higher financial literacy will provide higher saving rates. Also Tokat public employees' monthly household income, age and follow-up frequency of financial developments have statistically and positive affects on their financial behaviours.

The significance of the logistic regression model was tested and according to Omnibus Test results it has been identified that model is significant at 1% significance levels. And it is possible to say considering to Hosmer-Lemeshow Test's results the model fits the data well.

4. Conclusion

Today, low saving rates are emerging as the main problem of not only developing countries such as Turkey but also many developed countries. Whereas, domestic savings are the most inexpensive and reliable source of economic growth. This is why domestic savings is still important today, especially for emerging economies in terms of achieving sustainable economic growth and development.

In this study, it was analyzed whether a relation between financial literacy levels of public employees in Tokat and their saving behaviours. A survey was conducted to 470 people who choosed by simple random sampling technique among 9996 public employees have worked in Tokat as of January 2016 and logistic regression analyze has made with the data from utilizable 427 surveys by using SPSS programme. According to the results public employees' financial literacy levels (being basic or advanced financial literate) have statistically and positive affects on public employees' saving behaviours. Also there is statistically and positive relation between the public employees' saving behaviours and their demographic characteristics such as monthly household income and age, and follow-up frequency of financial developments. Therefore, raising the households' financial literacy levels can be an effective tool for increasing the saving rates. In accordance with this purpose, politics like financial literacy training programs and seminars what will increase household savings can be prioritized.

The Relationship between Current Account Balance and Types of Credits: An Application on Selected OECD Countries

Nihat Işık

*Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
nihatis@hotmail.com*

Suat Serhat Yılmaz

*Sorumlu Yazar, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
suatserhatyilmaz@gmail.com*

Efe Can Kılınç

*Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
kilinc_efe@hotmail.com*

Abstract

While in literature that the current account deficit to GDP ratio exceeds the level 4-5 is considered as a leading indicator of crisis in economies, solution proposals to this issue is of vital importance in terms of countries. By the reason of increasing purchasing power, the rise in credits has a serious impact on the increase of the current account deficit without ignoring the importance of other factors. Within this scope, in the study, the relationship between current account balance and the credits to firms, households and government has been estimated by using PMGE and MGE in 26 selected OECD countries for the years between 2005Q1 and 2015Q2. The findings obtained showed that while the credits given to households and firms have a negative impact on the current account balance in short-run, the credits to firms and government have positive effect on it in long-run.

Keywords: Current Account Balance, Credits, Panel ARDL Analysis

JEL Classification Codes: C23, E51, F37.

Kredi Türleri ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama

Öz

Literatürde cari açığın GSYH'ye oranının %4-5 düzeyini aşması ekonomilerde kriz öncü göstergesi olarak kabul edilirken, bu soruna ilişkin çözüm önerileri de ülkeler açısından kritik önem taşımaktadır. Cari açığın artmasında diğer faktörlerin önemini göz ardı etmeksizin, artan kredilerin alım gücünün artmasına yol açması nedeniyle ciddi bir etkisi vardır. Bu kapsamda çalışmada; 2005Ç1-2015Ç2 yılları arasında 26 seçilmiş OECD ülkesinde; özel sektöre, hanhalklarına ve kamuya verilen krediler ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki PMGE ve MGE kullanılarak tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular; kısa dönemde firmalara ve hanhalklarına verilen kredilerin cari denge üzerinde negatif, uzun dönemde firmalara ve kamuya verilen kredilerin ise cari denge üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cari İşlemler Dengesi, Krediler, Panel ARDL Analizi

JEL Sınıflandırma Kodları: C23, E51, F37.

Atıfta bulunmak için/Cite this paper:

Işık, N., Yılmaz, S. S. ve Kılınç, E. C. (2017). The Relationship between Current Account Balance and Types of Credits: An Application on Selected OECD Countries. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 105-126.

DOI: 10.18074/ckuifbf.345173

1. Introduction

World trade has been booming in the consequence of the factors such as globalization phenomenon, production increase via high technology and market seeking for these products, developments in logistic and transportations, economic integrations, the efforts of international organizations. This rise in either trade of goods and services or financial transactions have brought about some chronic problems to countries. Especially, the countries, being not able to finance its investments from internal resources, having not enough productive capacity, not manufacturing the products with high value added and not to sell these products to foreign markets, have faced with financial difficulties as a result of their inability to obtain sufficient foreign currency earnings in the long- term. At the same time, the resulting difficulties have weakened the economies of these countries and make them vulnerable to balance sheet imbalances in the case of any crisis that may occur in the global system. This has turned the attention of either policy makers and academicians or investors and the other economic units, having commercial relationship with these countries, to the balance sheet. As in the literature these imbalances in the long term are accounted for high growth rates not supported by domestic savings, the changes in productivity, the exchange rate regime, the overvaluation of the domestic currency and global cyclical factors; the formation of these imbalances in the short-term are explained by factors such as short-term capital movements, the extensive use of certain raw materials in the production and sudden increase in the prices of these raw materials procured from abroad, domestic loans, bad weather conditions, flooding and drought etc. (Seyidoglu, 2015, 356-360).

While balance of payments demonstrates the economic relations of the residents of a country in a given period with the residents of other country; movements, composition and changes of this balance sheet are indicative to macroeconomic stability of countries. Particularly, the current account item in this balance sheet is a critical to the stability of the balance of payments. As this item consists of the trade of goods and services and unilateral transfers, the current deficit is defined as this item's giving negative value. The countries, such as Turkey, where current account balance is giving negative continuously, compensate this deficit with the surplus in the capital account or turn to policies reducing this deficit in short-term.

In this study, we estimated the relationship between the credits to firms, households and government and current account balance by using panel data methods (Pooled Mean Group Estimator-PMGE) and Mean Group Estimator-MGE) for the period 2005Q1-2015Q2 in 26 selected OECD countries.

The study goes as follows: In the second section, under the title of theoretical background, we are addressing current account balance and the approaches aimed at explaining it, then, we are briefly referring to the developments in the current account of the countries in the scope of this study. Right after that, by dealing

with type of credits, we are giving place to the developments of these credits on basis of countries. In this section, finally, we are addressing the transmission channels from types of credits to current account balance. In the third section, we are presenting literature review where theoretical and practical work, having been made before, took place. In the fourth section, we are focusing on method and data set. After the fourth section where the findings obtained are analyzed, we are completing the study with conclusion and evaluation.

2. The Approaches to Current Account Balance: Theoretical Background

The current account defined as the sum of net exports of goods and services and unrequited transfers balances can be derived via the national income accounts, as well. The latter shows the mainly relationship between current account balance and capital flows, and can be calculated with the help of difference between private savings minus private investments and government spending's minus tax revenues.

There are different approaches in explaining current account balance. We can briefly group them into the four basic approaches including Keynesian, monetarists, intertemporal and flexibility approach to balance of payment. Generally, all of them give different answers to the question “what could be macroeconomic policy to be in effective in the balance of payments of a country” (Utkulu, 2001). According to the flexibility approach put forward in the period when the capital markets were not effective, external deficits can only be resolved through devaluation by the reason of the fact that demand elasticity of both exports and imports is low and production capacity is limited (Uygur, 2012, p. 3). As for monetarist approach based on J.J. Koopmans's work, external surpluses emerge because of excessive money demand growth not meet by monetary authorities and the external deficits arise from excessive increase in the money supply (Rabin, 1982, p. 1). Keynesian approach in which revenue and expenditures are seen as a determinant of current account deficit proposes to balance out possible current account imbalances with fiscal policy (Duasa, 2004, p. 11). Finally, in intertemporal approach, the current account balance is the function of current income, permanent income, current consumption, permanent consumption, current public expenditures and permanent public expenditures. In this approach, supposing that the households have more net foreign assets compared to the previous period, current surplus turns out. The fact that current income is above permanent income causes households, wishing to flatten of their consumption over time, to use this surplus in the outsources providing with interest yield. At same way, the fact that investment and public expenditures are above their permanent value is in long run in negatively effective on current account balance (Sandalcılar and Altiner 2014, p. 32).

2.1. The Importance of Current Account Balance and a Glance at Current Account Balances of the Countries

Movements in the current account are an important indicator for policy makers in terms of reflecting the economic performance of countries. For example, the fact that current account balance to GDP ratio is above approximately 4-5 percent is considered as a leading indicator to crisis. From different point of view, while showing savings-investment ratio, this balance provides important information relating to the role of financial stability and private savings on economy (Kılıç, 2015, p. 1). At the same time, by reflecting the difference between export and import, it demonstrates periodical magnitude of the transactions between domestic residents and outside world. On the other side, it also expresses assets and liabilities to other countries, and shows intertemporal choices of the residents in a country and abroad (Aristovnik, 2008, p. 24-25).

The current account also offers information about the competitive structure of the balance of a country. For instance, a country importing more than it exports can be considered to be relatively less competitive in international markets. Especially, in those among European Union member countries, which are non-competitive in foreign markets, the balance of payments deficits could not be overcome through increases in exchange rate depending on the use of fixed exchange rates and thus the imbalances that may occur in external payments are more damaging to the country's economy. Another important point to take into consideration carefully in this regard is how these deficits are financed. In case a country having this deficit is attractive to direct foreign investment, without the need of a change on exchange rate, these deficits can be funded by the help of direct foreign investment. But, the capital coming to country in this way buys assets and thus the ownership of a larger proportion of the assets in the country passes into the hands of foreigners. If these deficits are funded more short-term capital, in case of any crisis, it causes to a deepening of the crisis by outflowing. Therefore, these deficits' being permanent points to financial fragility of those countries (Pettinger, 2013).

Figure 1 shows the current account balance changes in countries related in the period examined in this study. In the figure, the dark areas represent the current account balance to GDP ratio in the range of $\pm 5\%$. On examining the period up to the 2008 crisis, it is seen that many of the countries related were faced with the problem of the current account deficit. Especially in the period before 2008 crisis; while the current account deficit position of countries like Australia, Greece, Hungary, Ireland, Poland, Portugal, Spain, Turkey and the US were negatively above 5% of GDP, these ratios in Germany, Luxembourg, Netherlands, Norway, Sweden and Switzerland were above the +5% level. The position of the countries as lender and borrower in the European region are offset with each other. To set an example, the current account surpluses of Germany and Netherlands balance

the current account deficit of Italy, Spain and other euro zone countries. In this regard, it is thought that the deficits and surpluses in this region are closely linked to intense cross-border trade and financial linkages. In particular, Germany and France are mediating a large amount of financial flows between European Union member countries and non-member neighboring countries in this region (European Commission, 2012, 12).

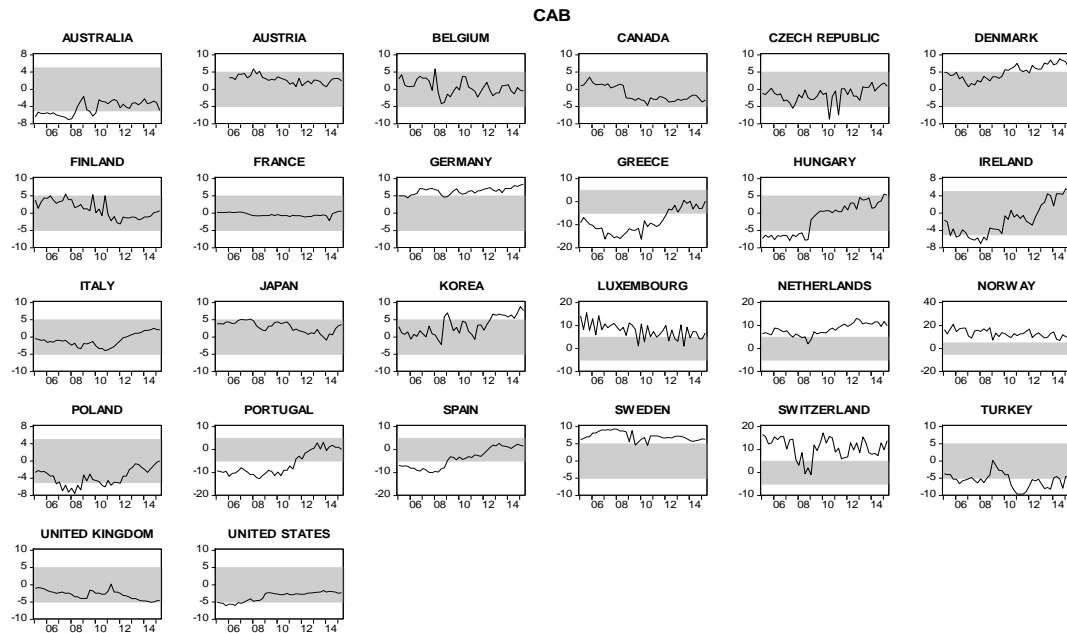

Figure 1: Current Account Balance to GDP Ratio (%)

Source : <http://stats.oecd.org/>. Date Accessed: 12.02.2016. CAB: Current Account Balance

The crisis has had different effects on the countries, depending on their economic structure. With the onset of the crisis, the surpluses of the economies with export-oriented growth decrease accordingly as a result of a reduction in world GDP, whereas the deficits in countries with production structure depending on important dependent decrease through the constriction in the demand for imported goods.

2.2. Credits, Types and Developments

Credits are a critical to economic activities to be sustained. As households mostly use credits in purchasing housing and flattening their consumption, firms utilized from it in financing investment. For policy-makers, notably, in terms of being effective on the transmission mechanism of monetary policy, the borrowing of the private sector and the size of credits received by it are an important determinant of financial stability (BIS, 2013, p. 65). When it comes to the public or government credits, especially after the 2008 crisis, it has become another notable magnitude taken into consideration with the discussions of sustainability of this debt.

In this study, we used the classifications made by Bank for International Settlements (BIS) in defining the type of credits, as seen in Figure 2. In this process, the effects of credits on the current account balance are investigated by dividing credits in three groups, the credits to households, firms and government.

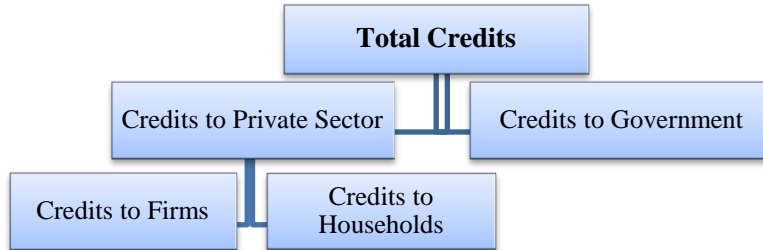

Figure 2: The Types of Credits

Source: <http://stats.bis.org/statx/toc/CRE.html> Date Accessed: 12.02.2016.

The types of credits to GDP ratio developments in the related countries in the period examined in are given in Figure 3.

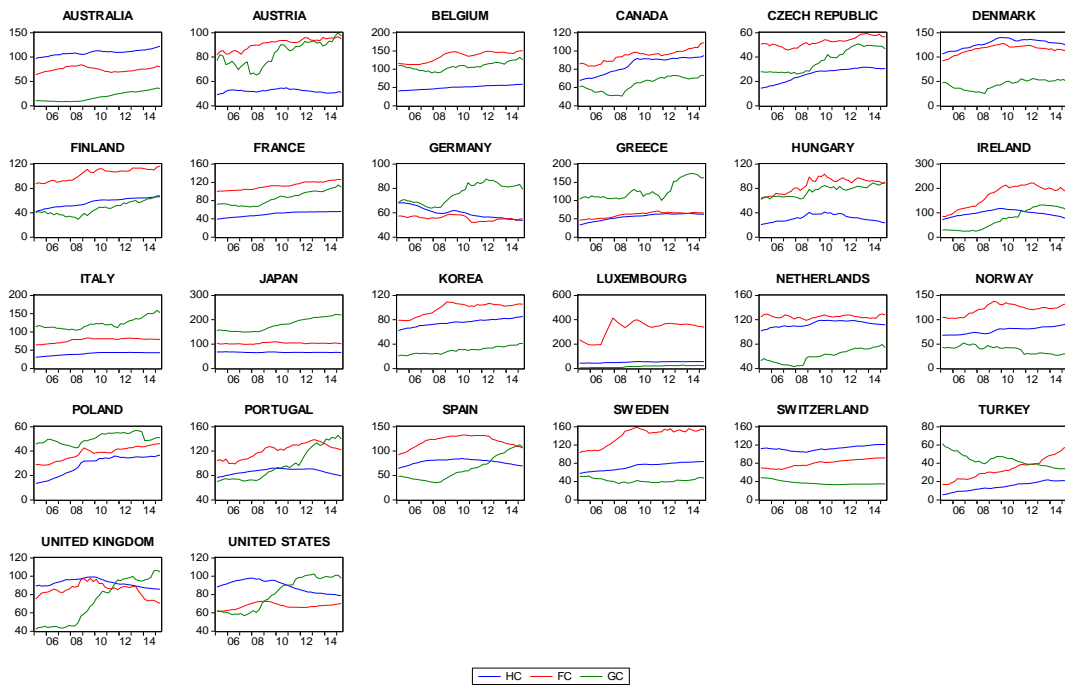

Figure 3: The Types of Credits to GDP Ratio

Source: <http://stats.bis.org/statx/toc/CRE.html> Date Accessed: 12.02.2016.

As can be seen from the Figure 3, the all type of credits to GDP ratios in almost all countries over the years generally demonstrate rising trend. From the point of

Turkey, the credits used by government are declining constantly over the years examined. Behind this declining, there seems to be reforms of the fiscal and financial discipline implementations put into effect in the aftermath of 2001 crisis and 2008 Global Financial Crises.

2.3. Relationship between Credits and Current Account Balance

The relationship between credits and current account balance varies according to the usage and types of credits. For instance, the credits to consumers or households may have a detrimental effect on the current account balance by increasing the demand of consumers to imported goods. From the viewpoint of usage, when given in order to ensure the input of imported goods of firms, the credits may have negative effect on current account balance in short-term. But, in the long-term, they may have positive effect on it through increasing production. In case there are binding credit constraints to particular exporting firms, an expansion in credits to these firms may also have positive effect on the balance.

The effect of credits on current account balance can also change based on credit markets. In the periods when the supply of credit is constant and the demand of credits upsurges, the surpluses in the demand of credits can affect negatively on this balance supposing that this excess is financed from external resources (Aliogulları et al., 2015, p. 3-4).

When it comes to the credits to government, the imbalances occurring in government spending's cause countries to borrow from external resources on the ground that it could not be funded with the help of internal resources. If government uses these credits to finance the investments, these credits can have positive effect on the balance by allowing increase in production in long-term.

3. Literature Review

In literature, there are a great number of studies analyzing the relationship between credits and its types on the bases of single-country and multiple country studies. As some of them directly search for the relationship between total credits and current account deficit, others have investigated the effects of credits together with other factors on the balance under name of the determinants on current deficit. Considering in both single and multiple country studies, it is seen generally that there has been causality from the credits to current account balance.

Rapid credit growth increases the possibility of the crisis, resulting from the current account. Based on the importance of it, Erdem et al. (2014) studied the effects of domestic credits and exchange rates on current account balance by using annual data in the period 1986-2010 for 15 OECD countries. With the help of PMGE and MGE analyses where they ascertain the long-run coefficients, as expected, they reached to the conclusion that the expansions in net domestic

credits affect current account balance negatively in both long-run and short-run. For the variable exchange rate, this relationship in short-run is not statistically significant, but it is positive in long-run.

By considering the financial depths of 49 countries in Europe in period 1991-2011 through system GMM, Ekinçi et al. (2015) looked into the correlation between credits and current account balance. After examining, they concluded that while in the countries with lower financial depths, credit expansion has a more powerful effect on current balance, in the other words; this expansion in the countries in the early stages of financial development has a more disruptive effect on it in the case of any possible imbalance on current account balance. These results revealed that in the countries with lower financial depth, policy makers should utilize from this credit tools carefully so that they don't cause the imbalances on this balance.

The control over the credits given to consumers is another critical issue to curb in current account deficit. The potential effects of the developments in sub-items of these credits vary on current deficit. Particularly, in countries with current deficits like Turkey, the acquisition of this knowledge is critical for policy makers. Handling with this topic, Kılıc (2015) searched for the causality between current deficit and consumer, housing, vehicle loans and individual credit cards, all of which are sub-items of total credits. In the consequence of the analysis, they ascertained the long run relationship between variables, and there is unidirectional causality running from all variables to the current deficit, except for individual credit cards.

One of the major aims of central banks is to provide domestic and international economic balance. In this respect, lowering the reserve requirement as an expansionary monetary policy in contraction periods, in which inflation inertia occurs, will increase the amount of loans that banks can give, and in this way, invigorates economy by enhancing aggregate demand. On the other hand, in attempt to provide domestic balance, the implementation of this policy may also cause the deterioration on external balance with expansion of amounts of credits, inducing the demand for imported goods to rise. Considering this point of view, Telatar (2011) investigated the reasons and sources of current deficit, and aimed to reveal the causality between total credits given to consumers and its sub-items and current deficit. The study covered the period 2003Q1-2010Q4, and its findings are in the line with Kılıc (2015), confirming that there is not statistically significant ascertained relationship running from total credits to current deficit, but only from consumer credits to current deficit.

Another study to be noted, examining the case of Turkey, is of Atıs and Saygılı (2014). In this study; by using data spanning the period from 1998Q1 to 2013Q1, vector error correction model was employed. The analysis results point out that an increase in credits get current deficit raise. At the same way, Gocer et. al (2013)

for the period of 1992Q1-2012Q3, Sacık and Karacayır (2014) examining the period 2004Q1-2013Q3 also came to the same conclusion in their studies.

As the share of the credits in GDP displays financial sophistication of countries, this ratio never gives the information of whether these credits are given to private sector or households. In this context, separately dealing with the credits given to private sector and firms, and examining the compositions and changes of these credits on external balance, Buyukkarabacak and Krause (2005) made use of quarterly data of 9 transition economies for the period between 1990Q1 and 2004Q3. In the result of the analysis, while founding statistically significant and negative correlation between net export and the credits to households, they could not attain to the significant correlation between the credits to firms and net export.

There are some studies in literature, examining the effects of credits as the private and public sector. One of them is of Boamah et al. (2011). Covering the years between 1993 and 2007 and employing Bounds test approach, this study suggests that as domestic credits and the credits to private sector have a negative impact on the current account balance in both long-run and short run, the credits to public sector affects this balance in only short-run.

The analysis of the effect of credits on current account balance is also done by classifying credits as consumer and commercial loans. Based on this approach, Aliogullari et al. (2015) searched the relationship between there credits and current account deficit. The findings obtained from the study point out that while consumer loans have a deteriorating impact on current account deficit, the latter has no statistically significant impact on this balance.

The increase in the volume of credits is also got associated with economic growth in literature. From this point, Angeles (2015), by dividing the period examined by ten years, researched the correlation between the credits to private sector, households and firms. In consequence of analysis done by using system GMM, she concluded that only the credits given to firms have a positive impact on economic growth.

There are also some studies available in literature, investigating the correlation between current account deficit and other macroeconomic variables. One of them, Calderon et al. (2000), used the annual data for the years between 1966 and 1995 in 44 countries. Finally, they found out that the problem of current account deficit is persistent in developing countries. In addition to this, while the inflating domestic credits makes current account bigger, the increase in saving rates have positive impact on this balance and the shock causing the exchange rate to appreciate affects negatively current account balance.

4. Data, Method and Findings

In this study, the relationship between the credits to firms, households and government and current account balance for the years between 2005Q1-2015Q2 in 26 OECD countries¹ through the panel data methods (PMGE and MGE) has been investigated.

4.1. Data Set

Estimating the relationship between credits used by decision-makers and current account balance, we chose the current account balance to GDP ratio as dependent variable and the types of credits to GDP ratio as independent variable. The brief definitions of the variables contained in this study are as seen Table 1. To compare the countries with each other and to standardize these variables, these variables to GDP ratios are used in particular.

Table 1: Data Set

Variables	Abbreviation	Definition of the Variables
Current Account Balance to GDP Ratio	CAB	It states the sum of foreign trade, services, net investment income and unrequited current transfers to GDP ratio.
Firm Credits to GDP ratio	FC	This credit type is calculated as the credits to non-financial corporations owned by public and private to GDP ratio.
Government Credits to GDP Ratio	GC	It equals to the credits to government to GDP ratio. While calculating this credit type, the core debt instruments used are debt securities, cash, loans, deposits. The value of this sum is in consolidated basis.
Households Credits to GDP Ratio	HC	It shows the credits to households and non-profit organizations servicing the households to GDP ratio.

Source: <http://stats.bis.org/statx/toc/CRE.html> Date Accessed: 12.02.2016.

¹ In this study; the data of Australia, Austria, Belgium, Canada, Czech Republic, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Ireland, Italy, Japan, South Korea, Luxembourg, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, Britain and the United States are used. Chile, Estonia, Iceland, Israel, Mexico, New Zealand, Slovakia and Slovenia are excluded out because of the lack data.

4.2. Method

In applied researches, before estimating the relationship between the variables, it is important to control whether the variables are stationary or not, to put it another way, whether they contain unit root. Otherwise, the estimations obtained can demonstrate the features of spurious regression. Furthermore, the factors like financial integration; spatial effects and the fact that there is high dependence between the variables require examining cross sectional dependencies of the series in panel data researches in the case of determining the cross-section dependencies, before going to unit root tests. After determining cross-section dependence, the use of second generation unit root tests is appropriate. If not so, the first-generation unit root test can be used. While the some of the first-generation unit roots tests are Maddala and Wu (1999), Breitung (2000), Hadri (2000), Choi (2001), Levin, Lin and Chu-LLC (2003) and Im-Pesaran and Shin (2003); a few of the second-generation unit root tests are O'Connell (1998), Pesaran (2003), Moon and Perron (2004), Bai and Ng (2004), Breitung and Das (2005) and Pesaran (2007).

In the study, we employed PMGE and MGE in estimating the relationship between the credits to household, government and firms and current account balance. MGE does not impose any restriction on the coefficients in the specification of Autoregressive Distributed Lag Model (ARDL) and it obtains long-run derivations of the coefficients with the help of the means of long-run coefficients got from ARDL estimations. This estimator does not allow the coefficients belonging to panel units to be the same. On the other hand, PMGE imposes restrictions on the long-run coefficients, but enables constants, the variances of error terms and short-run coefficients to change. On account of this, the panel ARDL allows long-run and short-run homogeneity assumptions to realize. In applied analysis, the homogeneity test developed by Hausman (1978) is employed to determine which one of the estimators generates more efficient and consistent results.

PMGE and MGE are based on ARDL model. Unrestricted ARDL (p, q) model can be formulated as follows.

$$\Delta y_{it} = \phi_i y_{it-1} + \beta_i' s_{it} + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda_{ij}^* \Delta y_{it-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij}^* \Delta s_{it-j} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

In the equation given above, y_{it} is the dependent variable, representing current account balance of the countries studied in this essay. Δy_{it} also expresses the differences of the dependent variable. In a similar way, s_{it} stands for independent variables, representing three different types of credits used separately in three different models to explain the dependent variable. Δs_{it} are also the differences of the independent variables expressed.

In this equation,

$$\phi_i = -\left(1 - \sum_{j=1}^p \lambda_{ij}\right), \beta_i = \sum_{j=0}^q \delta_{ij}, \lambda_{ij}^* = -\sum_{m=j+1}^p \lambda_{im}, \delta_{ij}^* = -\sum_{m=j+1}^q \delta_{im} \quad (2)$$

ϕ_i is error correction paramater, λ_{ij} are the coefficients of lagged dependent variable (scalars), $\delta (i, j) (k \times 1)$ are coefficient vectors, the indices i is the number of units, t is time, q is optimal lag length, u_{it} shows disturbance term. The fact that error-correction parameter is negative and statistically significant points out that the short-run deviations among the cointegrated series will disappear in the long-run and thereby series' coming to the equilibrium in the long-run (Tatoglu, 2011a, 104).

The panel vector error correction models used in this study, analyzing the long-run and short-run relations can be formulated as seen below.

$$\Delta CAB = \phi_i \varepsilon_{it-1} + \beta'_{i1} FC + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda_{ij1} \Delta CAB_{it-1} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij1} \Delta FC_{it-j} + u_{it} \quad (3)$$

$$\Delta CAB = \phi_i \varepsilon_{it-1} + \beta'_{i1} GC + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda_{ij1} \Delta CAB_{it-1} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij1} \Delta GC_{it-j} + u_{it} \quad (4)$$

$$\Delta CAB = \phi_i \varepsilon_{it-1} + \beta'_{i1} HC + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda_{ij1} \Delta CAB_{it-1} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij1} \Delta HC_{it-j} + u_{it} \quad (5)$$

4.3. Findings

In this section, firstly, the cross-sectional dependence between the series is examined. Secondly, after determining that, the second-generation unit root test is utilized from to ascertain the stationary degree of the series. Thirdly, by cointegration test, the long-run relationship is determined. Lastly, the results obtained from the analyses are given on tables and the findings are interpreted.

4.3.1. Cross-Sectional Dependence Tests

One of the important issues in panel data studies is to control if there is cross-sectional dependence between the series used. If there is cross sectional dependence between the series, analyzing without taking in consideration of this situation significantly affects negatively the results to be obtained.

The existence of cross-section dependence in the series and the cointegration equation needs to be tested and considered especially in choosing unit root and cointegration test before starting the analysis. Otherwise, the results of the analysis made may be biased and inconsistent. The presence of cross-sectional

dependence between the series can be examined by Berusch-Pagan (1980) LM test or Pesaran (2004) CD test. The Berusch-Pagan (1980) LM test is appropriate when the time dimension is larger than the horizontal section size ($T > N$), the Pesaran (2004) CD test can be used in case both the time dimension is larger than the cross-section size and the cross-section size is larger than the time dimension ($N > T$). But, because these tests are biased when the group mean is zero but the individual mean is different from zero, Pesaran (2008) developed a new test statistic, correcting this deviation by means of adding the variance and the mean to the test statistic (Altintas and Mercan, 2005: 359).

In the study; firstly, it is controlled whether are cross section dependence between the series with the help of CD test developed by Pesaran (2004) and the findings obtained are as shown in Table 2.

Table 2: Average Correlation Coefficient and Pesaran (2004) CD Test*

Variable	CD Test	p-value	corr	abs(corr)
CAB	4.69	0.000	0.040	0.438
FC	63.44	0.000	0.543	0.687
GC	57.35	0.000	0.493	0.785
HC	43.07	0.000	0.369	0.646

*: the null hypothesis for cross-section dependence. **abs(corr)**: the average absolute value of off-orthogonal elements of cross section correlation matrices of error terms.

According to test results, for all of the variables used in the study, the null hypothesis can be rejected. That is to say, there is cross section dependence among the series. Thus, it is more convenient to use the second generation unit root tests generating more consistent results in the case of existing cross section dependence.

4.3.2. Unit Root Tests

Cross-Sectionally Augmented IPS (CIPS) Unit Root Test developed by the Pesaran (2007) has been utilized to examine the unit roots. This test creates a new test statistic for all general panel by averaging unit root test statistics belonging to each cross-section (Altintas and Mercan, 2005: 362).

Table 3: Pesaran (2007) CIPS Unit Root Test Results

Variables	WITHOUT TREND			WITH TREND	
	Lag Level	Zt-bar	p-value	Zt-bar	p-value
CAB	0	-4.503	0.000	-5.913	0.000
	1	0.180	0.572	-1.457	0.072
	2	1.027	0.848	-0.208	0.418
	3	0.675	0.750	-0.058	0.477
FC	0	1.247	0.894	1.676	0.953
	1	-0.621	0.267	-1.434	0.076
	2	-1.401	0.081	-3.262	0.001
	3	1.123	0.869	-0.887	0.188
GC	0	-0.690	0.245	1.965	0.975
	1	-0.080	0.468	3.602	1.000
	2	0.737	0.769	4.805	1.000
	3	0.285	0.612	5.206	1.000
HC	0	6.538	1.000	5.380	1.000
	1	4.979	1.000	1.039	0.851
	2	5.796	1.000	1.804	0.964
	3	5.098	1.000	1.258	0.896
THE FIRST DIFFERENCE					
CAB	0	-23.417	0.000	-22.605	0.000
	1	-17.212	0.000	-15.337	0.000
	2	-10.652	0.000	-8.380	0.000
	3	-8.987	0.000	-6.477	0.000
FC	0	-17.297	0.000	-16.884	0.000
	1	-9.574	0.000	-8.341	0.000
	2	-8.428	0.000	-6.915	0.000
	3	-6.598	0.000	-4.881	0.000
GC	0	-20.918	0.000	-20.602	0.000
	1	-13.107	0.000	-12.131	0.000
	2	-8.423	0.000	-7.696	0.000
	3	-3.305	0.000	-1.734	0.041
HC	0	-12.798	0.000	-14.645	0.000
	1	-7.188	0.000	-7.411	0.000
	2	-4.393	0.000	-4.572	0.000
	3	-2.657	0.004	-1.686	0.046

As can be seen on Table 3 where the unit root test results take place, specially according to two and three lags level with trend, the variables used in the study are not stationary by the level degree, whereas the first difference of them are stationary.

4.3.3. Cointegration Tests

The presence of long-run relationship between the variables which are I (1) is sought via Westerlund, Pedroni and Kao cointegration tests. According to all of Westerlund tests, there is long-run relationship among the variables. In a similar way, the six of Pedroni tests and Kao tests point to the same results (see also Table 4).

Table 4: Panel Westerlund, Pedroni and Kao Cointegration Tests

COINTEGRATION BETWEEN CAB AND FC											
WESTERLUND				PEDRONI						KAO	
Statistics	Value	Z-Value	P Value	Statistics	Value	P Value	Statistics	Value	P Value	t-statistics	P value
G_t	-1.27	-1.47	0.071	Panel v	-5.45	1.000	Group rho	-24.1	0.000	-22.9	0.000
G_a	-5.20	-1.57	0.058	Panel rho	-30.4	0.000	Group PP	-57.1	0.000	-	-
P_t	-6.47	-3.31	0.001	Panel PP	-44.7	0.000	Group ADF	-37.3	0.000	-	-
P_a	-4.58	-6.26	0.000	Panel ADF	-38.1	0.000	-	-	-	-	-
COINTEGRATION BETWEEN CAB AND GC											
Statistics	Value	Z-Value	P Value	Statistics	Value	P Value	Statistics	Value	P Value	t-statistics	P value
G_t	-1.73	-3.71	0.000	Panel v	-5.53	1.000	Group rho	-23.7	0.000	4.04	0.000
G_a	-6.44	-2.96	0.002	Panel rho	-28.3	0.000	Group PP	-54.1	0.000	-	-
P_t	-6.47	-3.31	0.001	Panel PP	-43.9	0.000	Group ADF	-38.1	0.000	-	-
P_a	-3.56	-4.46	0.000	Panel ADF	-37.0	0.000	-	-	-	-	-
COINTEGRATION BETWEEN CAB AND HC											
Statistics	Value	Z-Value	P Value	Statistics	Value	P Value	Statistics	Value	P Value	t-statistics	P value
G_t	-1.63	-3.21	0.000	Panel v	-5.47	1.000	Group rho	-25.1	0.000	-14.9	0.000
G_a	-5.75	-2.18	0.014	Panel rho	-31.3	0.000	Group PP	-60.3	0.000	-	-
P_t	-7.80	-4.45	0.001	Panel PP	-45.7	0.000	Group ADF	-34.6	0.000	-	-
P_a	-5.63	-8.11	0.000	Panel ADF	-35.7	0.000	-	-	-	-	-

4.3.4. PMGE and MGE Estimation Results

After finding the long-run relationship between the series, the intensity and direction of them are analyzed through PMGE and MGE, and only MGE findings are given on Table 5. Firstly, the effect of the credits to firms on current account balance is investigated. To find the estimator explaining the relationship best, we employed Hausman long-run homogeneity test. On the basis of Hausman test statistics value (7.41), the null hypothesis is rejected. Therefore, MGE is generating more correct results and both long-run and short-run parameters changes depending on units. As for the error-correction parameter (ec), it is statistically significant, representing the speed of coming to the equilibrium of the short-run deviations stemming from the fact that the series are not stationary. Generally, in error correction models, it is required for these parameters to be negative in order for co-integration and long run equilibrium. The lowness of this coefficient points out the high speed of system coming to equilibrium long run. On the contrary, the positive coefficient values for these parameters signal to deviating system and relations from long-run equilibrium.

Accordingly, 36 percent of the imbalances occurring in a period will disappear on next period and in the long run series will approach to the equilibrium. It means that the time for coming to the equilibrium is approximately 6-7 months. For the variable FC, the coefficients for long and short run are significant. In the short run, one point increase in the firm credits causes nearly a 0.053 point decrease in

the current account balance. More clearly, in the short run, an increase in the credits to firms makes the current deficit go up.

Considering the sustainability of the current deficit, the short-run parameters being quite low poses not serious risk in terms of countries. Besides that, it can be seen that this effect is inversed in long-run. Accordingly, one point increase in the long-run in the firm credits leads to an approximately 0.18 point increase in current account balance. This result suggests that in spite of the fact that the credits used by firms lead to current deficit in short-run; by inducing investments and thereby rising export, it will cause the current surplus in the long run. With respect to the impact of the government credits on current account balance, the findings of the analyses are presented on the same Table. Given the fact that Hausman test statistics value is 8.58, it can be inferred that MGE brings more correct results out. In addition to this, we have detected that error correction term and long-run parameters are statistically significant, meaning that the 91% of imbalances occurring in a period will be corrected on next period and it will be ensured to come to the equilibrium in the long-term. Starting from this, it can be stated that the speed of coming to the equilibrium is quite high. According to the long-run parameter of public sector, one point increase in the credits used by this sector causes nearly a 0.078 point increase in the current account balance. The fact that the long-run parameters of either firms or public sector are being positive reveals the productive side of these decision-makers. Hence, by inducing the export, the production is highly-likely lead to a surplus on current account balance.

Table 5: MGE and Hausman Test Results (All Models)²

D. CAB (Dependent Variable)	(1)	(2)	(3)
Long Run (LR)			
L. FC	.1880545*** (.0713937)		
L. GC		.0784394** (.0329275)	
L. HC			.0206875 (.0715091)
ec (error correction)	-.3650392*** (.0641588)	-.9192264*** (.1156891)	-.8589978*** (.1465573)
Short Run (SR)			
D1. FC	-.0535794* (.0289205)		
D1. GC		-.041527 (.0491931)	
D1. HC			-.382817** (.1850045)
Hausman	chi2(1) =7.41***	chi2(1) =8.58***	chi2(1); 10.56***
Observations	1036	1036	1036

Notes: Standard errors in brackets. * significant at 10%; ** significant at 5%; *** significant at 1%.

² The results of the PMGE will be shared with the interested parties when requested.

Basing on the Hausman test statistics, the estimator explaining best the effect of the household credits on current account balance is MGE. In this model, the error-correction parameter (-0.86) is negative and statistically significant. This indicates that the speed of coming to the equilibrium is quite high. It means that for the system, the time for coming to the equilibrium is approximately 4-5 months, meaning that 86 percent of the imbalances occurring in a period will disappear on next period and in the long run series will approach to the equilibrium. In contrast to firms and public sector, for households, only short-run parameter is significant. Accordingly, one point increase in household credits in the short-run leads to a 0.38 point reduction in current account balance. It can interpret in way that an increase in the propensity of households to consume causes import to rise.

To wrap up, the findings obtained in this study, where the effects of type of credits used by decision-makers in economy on current account balance are analyzed, point out that the effects of the credits given to government and firms in the long-run are positive. Besides this, we could not detect significant relationship between household credits and this balance in the long run. When it comes to the short-run, while we found that the effect of the credits used by household and firms are negative, we could not come across any relationship as regards public sector.

5. Conclusion and Evaluation

With globalizing world, the increasing trade volume has come along with current account problems to some countries. Searching for the solution to this problem, the countries have been striving to determine the reasons of these deficits in the short-term and long-term. In this regard, the revelation of the reasons for these deficits is of vital importance in terms of comparing economics policies with each other to implement. This study divides the credits, as seen one of the determinant on current account balance, into three groups as follows: household, firms and government credits, which the search with this classification is new to literature. Besides that, it includes the 26 OECD countries as a sample, in another point differing from other studies. It aims to determine the effect of each credit type on current account balance separately in the related period. To that end, the all of the variables to GDP ratios are utilized as data set. In this process, with the help of the PMGE and MGE, some of panel data methods, the degree and directions of the short-run and long-run relations between the variables have been identified. Firstly, the presence of cross section dependence has been tested through CD Test. Having found this dependence, the stationaries of the series are tested by CIPS unit root test. In the light of the unit test results, all of the series is seen being I (1). On the back of that, the presence of the long-run relationships between the variables has been revealed through Westerlund, Pedroni and Kao tests. Considering the fact that all series are cointegrated, it is confirmed that the

estimator explaining best relationship between every one of the type of credits and current account balance is MGE by Hausman test.

As the consequence of the analysis, one point increase in the credits to firms leads in the short run to a 0.053 point reduction in current account balance, and in the long run, it results with 0.18 point increase in this balance. These findings could be account for the fact that, in the short-run, the credits make the import to rise but in the long run, by increasing the investments and production, have positive impact on this balance. When it comes to households, it is found that a one point increase in the credits causes a 0.38 point reduction in current account balance, as the same findings obtained by Büyükkarabacak and Krause (2005). Starting from this point, it can be inferred that household credits have negative impact on this balance in the short run by enhancing demand for imported goods. For the coefficients of government credits, this increase leads to a 0.078 point rise in the balance in the long run. This result differs from the finding reached by Boamah et al. (2011) that the public sector credits are significant in the short run. Either firm or government credit's being positive are explained by the productive side of these units. Besides that, it is detected that the coefficients of all of the three variables are negative and significant, pointing that there is relationship coming to the equilibrium in the long term between variables.

The result of this analysis displays that the central banks aiming to stabilize the current account balance is in the need of improving separate policies with regards to each type of credits instead of a policy as a whole. At the same time, the findings suggest that the credits given to the sectors having strong productive side could have positive impact on current account balance in the long-run. Therefore, this effect, from the point of the countries being exposure to chronic current account balance problems, shows to the necessity to be taken into consideration the sectors using credits in the implementation of monetary policies.

References

- Aliogulları, Z.H., Baskaya, Y.S., Bulut, Y.E., & Kılınc, M. (2015). *Türkiye’de Tüketici ve Ticari Kredilerin Cari Açıkla İlişkisi*. Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey, No.2015-19.
- Altıntaş, H. & Mercan M. (2015). AR-GE Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Eşbütünleşme Analizi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 70(2).
- Angeles, L. (2015). Credit Expansion and the Economy, *Applied Economics Letters*, 22(13),1-9.
- Aristovnik, A. (2008). Short-Term Determinants of Current Account Deficits: Evidence from Eastern Europe and the Former Soviet Union. *Eastern European Economics*, 46(1), 24-42.
- Bai, J., & Serena, N. (2004). A Panic Attack on Unit Roots and Cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-1177.
- Boamah, D.O., Jackman, M., & Mamingi, N. (2011). Credit Growth and the External Current Account in Barbados. *Journal of Eastern Caribbean Studies*. 36(3), 16-39.
- Breitung, J. (2000). Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels. *Adv. Econ*, 15(2), 161-78.
- Breitung, J., & Das, S. (2005). Panel Unit Root Tests under Cross-Sectional Dependence. *Statistica Neerlandica*, 59(4), 414-433.
- Buyukkarabacak, B., & Krause, S. (2005). *Studying the Effects of Household and Firm Credit on the Trade Balance: The Allocation of Funds Matters*. Department of Economics, Emory University (Atlanta) No. 0510.
- Cınar, S. (2016). *Environment, Society and Economic Growth*. http://barcelona2016.econworld.org/programme_papers/papers/Cinar_Environment.pdf. (Data Accessed: 11.3.2016).
- Choi, I. (2001). Unit Root Tests for Panel Data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-272.
- Duasa, J. (2004). *The Malaysian Balance of Payments: Keynesian Approach Versus Monetary Approach*. Society for Computational Economics No. 26.
- Ekinci, M.F., Erdem F.P., & Kılınc, Z. (2015). Credit Growth, Current Account and Financial Depth. *Applied Economics*, 47(17), 1809-1821.

- Erdem, E., Gulbahar, U., & Bulut, U. (2014). Impact of Domestic Credits on the Current Account Balance: A Panel ARDL Analysis for 15 OECD Countries. *Актуальні проблеми економіки* 1, 408-416.
- European Commission. (2012). *Current Account Surpluses in the EU*. European Economy, No.9/2012, <http://dx.doi.org/10.2765/19685>.
- Gacener A., A., & Saygılı, F. (2014). Türkiye'de Kredi Hacmi ve Cari Açık ilişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Business & Economics Research Journal*, 5(4), 129-141.
- Gocer, I., Mercan, M., & Peker, O. (2013). Kredi Hacmi Artışının Cari Açığa Etkisi: Çoklu Yapısa Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, 18, 1-17.
- Hadri, K. (2000). Testing for Stationary in Heterogeneous Panel Data. *The Econometrics Journal*, 3(2), 148-16.
- Hausman, J.A. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1251-1271.
- Kılıç, C. (2015). Tüketici Kredileri ve Cari Açık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2).407-420.
- Im, K.S., Pesaran, M.H., & Shin Y. (2003). Testing For Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Levin, A., Chien-Fu L., & Chu, C.J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Loayza, N., Chong, A., & Calderon, C.A. (1999). *Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries*. World Bank Policy Research Working Paper No. 2398.
- Maddala, G.S., & Shaowen W. (1999). A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and A New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 61.51, 631-652.
- Moon, H.R., & Perron B. (2004). Testing for A Unit Root in Panels with Dynamic Factors. *Journal of Econometrics*, 122(1), 81-126.
- O'Connell, P.G. (1998). The Overvaluation of Purchasing Power Parity. *Journal of International Economics*, 44(1), 1-19.

- Pesaran, M.H. (2003). *Estimation and Inference in Large Heterogenous Panels with Cross Section Dependence*. CESifo Working Paper Series No. 869. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=385123>.
- Pesaran, M.H. (2004). *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*. Cambridge Working Papers in Economics No. 435, University of Cambridge.
- Pesaran, M.H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pettinger, T. (2013). Importance of Current Account Deficit. <http://www.economicshelp.org/blog/6701/trade/importance-of-current-account-deficit/>, Data Accessed: 25.02.2016.
- Rabin, A.A., & Yeager, L.B. (1982). *Monetary Approaches to the Balance of Payments and Exchange Rates*. International Finance Section, Department of Economics, Princeton University, 148.
- Sandalcılar, A.R., & Altın, A. (2014). Türkiye’de Tüketici Kredileri ile Cari İşlemler Açığı Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Bankacılar Dergisi*, No 29.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat*. 20th Edition, Istanbul. Kurtiş Matbaacılık.
- Tarı, R., & Caliskan, S. (2005). Kocaeli İlinde Tüketimin Gelir Hipotezlerinin Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2).1-19.
- Tatoglu, F.Y. (2011). The Long and Short Run Effects Between Unemployment and Economic Growth in Europe. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 99-113.
- Telatar, E. (2011). Türkiye’de Cari Açık Belirleyicileri ve Cari Açık-Krediler İlişkisi. *Bankacılar Dergisi*, No. 78, 22-34.
- Tiryaki, S.T. (2002). *Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği*. Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği No 8, 10.
- Utkulu, U. (2001). Türkiye’de Dış Açıkların Belirleyicileri: Ekonometrik Bir İnceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 16(2), 113-132.
- Uygur, E. (2012). *Türkiye’de Cari Açık Tartışması*. Turkish Economic Association Discussion Paper No. 2012/25.

Web References

<http://www.data.worldbank.com> Date Accessed: 12.02.2016.

<http://stats.oecd.org/>. Date Accessed: 12.02.2016.

<http://stats.bis.org/statx/toc/CRE.html> Date Accessed: 12.02.2016.

Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Panel Veri Eşbütünleşme Analizleri (1996- 2014)

Muharrem Akın DOĞANAY

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü,
makindoganay@ktu.edu.tr

Mustafa Kemal DEĞER

Sorumlu Yazar, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat
Bölümü,
mkdeger@ktu.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın amacı, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ile ihracat arasındaki ilişkileri ele almaktır. Çalışmada 1996-2014 dönemi dikkate alınarak, 21 yükselen piyasa ekonomisi için panel veri eşbütünleşme analizleri gerçekleştirilmiştir. Westerlund panel veri eşbütünleşme testleri sonuçlarına göre, yükselen piyasa ekonomilerinde DYY'ler ile hem toplam mal ihracatı hem de imalat sanayi ihracatı arasında uzun dönemli ilişkiler söz konusudur. Bununla birlikte, yatay kesit bağımlılığı dikkate alan test sonuçlarına göre sadece imalat sanayi ihracatı ile DYY'ler arasında uzun dönemli ve anlamlı ilişkiler mevcuttur. Elde edilen bu sonuçlar, yükselen piyasa ekonomilerinde DYY'lerin, pazara yönelik olmaktan ziyade hammadde ve işgücü gibi üretim kaynağı arama amaçlı olduklarına yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, İhracat, Yükselen Piyasa Ekonomileri, Panel Veri Analizleri.

JEL Sınıflandırma Kodları: C23, F10

Foreign Direct Investments and Export Relations in Emerging Market Economies: Panel Data Cointegration Analyses (1996-2014)

Abstract

The purpose of this study is to deal with the relationship between foreign direct investment (FDI) and export. In this paper, panel data co-integration analyses for 21 emerging markets are driven by the 1996-2014 period. According to Westerlund panel co-integration test results; there are long-term relationships between total merchandise exports and manufacturing exports with FDI in emerging markets. However, long-term and meaningful relationship is concerned only between FDI and manufacturing exports by taking into account the cross-sectional dependence. The obtained results can be interpreted that FDI's may be the seeking of resources such as raw materials and labour rather than being market-oriented in the emerging markets.

Keywords: Foreign Direct Investments, Export, Emerging Market Economies, Panel Data Analysis.

JEL Classification Codes: C23, F10

Atıfta bulunmak için/Cite this paper:

Doğanay, M. A. ve Değer, M. K. (2017). Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Panel Veri Eşbütünleşme Analizleri (1996-2014). *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 127-145.
DOI: 10.18074/ckuiibfd.345332

1. Giriş

Ekonomik anlamda küreselleşme, günümüzde ülkeler arası ekonomik bağları giderek arttırmış ve güçlendirmiştir. Küreselleşme ile birlikte ülkeler, dış ticarete ve sermaye hareketlerine açık hale gelmeye başlamışlardır. Ekonomik anlamda küreselleşmenin bir diğer önemli boyutu da doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) vasıtasıyla üretiminin küreselleşmesi olarak kendini göstermiştir. Özellikle son yıllarda Çin, Singapur, Brezilya, Hindistan, Meksika ve Türkiye gibi büyük miktarlarda DYY çeken ülkelerin ekonomik performanslarında görülen iyileşmeler, az gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkenin DYY çekme yarışına girmelerine yol açmıştır.

DYY'lere yönelik bu ilgi, DYY'leri ele alan akademik çalışmalarda da önemli artışlara yol açmıştır. DYY'ler üzerine yapılan çalışmaların bir kısmı, DYY'lerin yatırım yapıldığı ülke ekonomisi üzerindeki etkilerini ele alırken, diğer çalışmalar ise DYY'lerin nedenlerini inceleme konusu yapmışlardır. DYY'lerin etkileri üzerinde duran çalışmalar, özellikle yatırım alan ülkenin ekonomik büyümesi, istihdam ve ücret düzeyi, teknoloji düzeyi ile dış ticareti ve ödemeler bilançosu üzerindeki etkileri üzerine yoğunlaşmışlardır. Aynı şekilde, DYY'lerin nedenlerini araştıran çalışmalarda ise daha çok yatırım yapılan ülkelerin pazar ve nüfus büyüklükleri, hammadde imkânları, sermaye ve teknoloji düzeyi ve işgücü gibi üretim faktörleri açısından zenginliği, ülkelerde uygulanan yasal düzenlemelerdeki (vergi, çevre ve bürokrasi gibi alanlardaki) farklılıklar, büyük pazarlara yakınlığı, dünya ekonomisine ticari anlamda açıklığı vb. unsurlara dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, son yıllarda gerek DYY girişleri gerekse ihracat performansları ve üretim yapılarıyla dikkatleri üzerine çeken ve yükselen piyasa ekonomileri olarak adlandırılan ülkelerde DYY'ler ile ihracat arasındaki ilişkileri incelemektir. Çalışmada verisine sağlıklı bir şekilde ulaşılabilen 21 yükselen piyasa ekonomisi için 1996-2014 dönem aralığı dikkate alınarak panel veri analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışma, giriş bölümünü ardından 4 ana başlık altında şekillendirilmiştir. Çalışmanın takip eden başlığında DYY ile ihracat arası ilişkiler, teorik ve ampirik çerçevede ele alınmıştır. Çalışmanın Veri ve Metodoloji başlığında ise ele alınan değişkenler ve veri kaynakları aktarıldıktan sonra kullanılacak olan panel veri analiz yöntemleri tanıtılmıştır. Çalışmanın Ampirik Bulgular başlığı altında, yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar verilecek ve çalışmanın son kısmında elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat: Teorik ve Ampirik Literatür Özeti

Son yıllarda DYY'lerde yaşanan hızlı artışlar, DYY'lerin etkileri ve nedenleri üzerine tartışmaları da beraberinde getirmiştir. DYY'lerin etkilerini ele alan oldukça geniş bir literatür söz konusudur. Bu literatür içerisinde ilgi çeken alanlardan biri de DYY'lerin yatırım yapılan ülkenin cari işlemler bilançosu ve özelde de ihracatı üzerindeki etkileri hakkındadır. DYY'lerin cari işlemler bilançosu üzerindeki etkileri, ihracat, ithalat ve kar transferi üzerinden ortaya çıkabilirken, bu etkilerin sonucu ise net değildir (Değer ve Ay, 2013: 9). Bu kapsamda eğer DYY'ler bir ülkeye işgücü ve hammadde gibi kaynak ve/veya etkinlik arayışı amacıyla gelmiş ise yabancı firma o ülkede yakalayacağı maliyet avantajı ile ucuza üreteceği ürünleri dünya pazarlarına satarak ülkenin ihracatının artmasına neden olabilir. Böyle bir durumda DYY'ler, (i) yurtiçi sermayeyi artırarak, (ii) yeni ürünlerin ihracatına ve teknoloji transferine imkan vererek, (iii) yeni ve büyük dış piyasalara erişimi kolaylaştırarak ve (iv) işgücünün niteliklerini artırıp, teknik ve yönetim becerilerini geliştirerek ihracat artışına yol açabilir.

Öte yandan DYY'ler, yatırım yapılan ülkenin ihracatını olumsuz bir şekilde de etkileyebilir. Örneğin DYY'ler, (i) yurtiçi tasarruf ve yatırımların azalmasına yol açarak, (ii) yatırım yapılan ülkenin faktör donatımına uygun olmayan veya düşük düzeyde teknoloji transferine sebebiyet vererek, (iii) yatırım yapılan ülkenin iç pazarlarını hedefleyerek, (iv) ihracatçı olma potansiyeli bulunan yerli firmaların gelişmesini engelleyerek ve (v) yabancı firma tarafından ucuz işgücü ile hammaddelerin yoğun kullanımı nedeniyle ülkenin gelecekteki dinamik karşılaştırmalı üstünlüklerinin ortaya çıkmasını engelleyerek yatırım yapılan ülkenin ihracatını azaltabilir (Zhang, 2006: 1). Sonuç olarak bu bilgiler ışığında DYY'ler ile ihracat arası ilişkiler, DYY'lerin niteliğine (yatay ve dikey yatırım) bağlı olarak farklılaşacağı için bu ilişkiler hakkında kesin yargılara varmak mümkün değildir (Değer ve Ay, 2013, s. 19).

Konu ile ilgili teorik açıklamalardaki farklılıklar, DYY'ler ile ihracat arası ilişkilerin son yıllarda ampirik olarak yoğun bir şekilde ele alınmasına yol açmıştır. Tablo 1, DYY'ler ile ihracat arası ilişkileri çeşitli ekonometrik yöntemlerle ele alan bazı çalışmalara ait özet bilgi ve bulguları içermektedir.

Tablo 1: Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat Hakkında Literatür Özeti

Yazarlar	Ülke ve Dönemi	Yöntem	Bulgular
Szkorupová (2014)	Slovakya (2001 - 2010)	Eşbütünleşme Modeli Vektör Hata Düzeltme Modeli	Uzun dönemde DYY ve İhracat arasında ilişki vardır.
Dash ve Parida (2013)	Hindistan (1996 - 2011)	Eşbütünleşme Modeli Vektör Hata Düzeltme Modeli	Uzun dönemde DYY ve dış ticaret arasında ilişki vardır.
Saleena (2013)	Hindistan (1991 - 2011)	Granger Nedensellik Analizi	DYY, ihracatı pozitif yönde etkilemektedir.
Sultan (2013)	Hindistan (1980 - 2010)	Eşbütünleşme Modeli Granger Nedensellik Analizi	Uzun dönemde DYY ile ihracattaki artış arasında ilişki vardır. Kısa vadede iki yönde de nedensellik yoktur.
Stamatiou ve Dritsakis (2013)	Yunanistan, Portekiz, İspanya, İtalya ve İrlanda (1970 - 2011)	Panel Granger Nedensellik Analizleri	DYY'ler ile ihracat arasında herhangi bir nedenselliğe ulaşılamamıştır.
Babalola ve Diğerleri (2012)	Nijerya (1960 - 2009)	Eşbütünleşme Modeli	Uzun dönemde DYY ile uluslararası ticaret arasında ilişki vardır.
Harding and Javorcik (2011)	105 GÜ ve GOÜ (1984-2000)	Panel Veri Regresyon Analizleri	GOÜ'lerde DYY'ler, ihracat birim değeri üzerinde pozitif ve anlamlı etkilere sahiptir.
Temiz ve Gökmen (2011)	Türkiye (1991 - 2010)	Eşbütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme Modeli, Granger Nedensellik Analizi	Kısa ve uzun dönemde DYY ile ihracat arasında pozitif bir ilişki vardır.
Iqbal vd. (2010)	Pakistan (1998 - 2009)	Eşbütünleşme Modeli VAR Modeli	Uzun dönemde DYY ve uluslararası ticaret arasında ilişki vardır.
Prasanna (2010)	Hindistan (1991-2007)	Zaman Serisi Regresyon Analizleri	DYY'ler hem imalat sanayi ihracatı hem de yüksek teknolojlili ürün ihracatı üzerinde anlamlı ve pozitif etkilere sahiptir.

**Tablo 1 (Devamı): Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat Hakkında
Literatür Özeti**

Liu vd. (2009)	9 Asya Ülkesi (1970 - 2002)	Vektör Hata Düzeltme Modeli	DYY ile uluslararası ticaret arasında çift yönlü ilişki vardır.
Sapienza (2009)	10 Merkezi Doğu Avrupa Ülkesi (1999-2005)	Panel Veri Regresyon Analizleri	AB15 ülkelerinden merkezi Doğu Avrupa ülkelerine giden DYY'ler bu ülkelerin ihracatını pozitif bir şekilde etkilemektedir.
Apergis vd. (2008)	27 Geçiş Ekonomisi (1991 - 2004)	Eşbütünleşme Modeli Granger Nedensellik Analizi	Kısa ve uzun dönemde DYY ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır.
Samsu vd. (2008)	Malezya (1970-2003)	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizleri	DYY'ler ile ihracat arası uzun dönemli anlamlı bir ilişki söz konusu iken, kısa dönemde anlamlı nedensel ilişkiler yakalanamamıştır.
Falk ve Hake (2008)	7 Gelişmiş AB Ülkesi (1973 - 2004)	Genelleştirilmiş Momentler Modeli	İhracat DYY'lerin bir nedenidir, fakat DYY'ler ihracatın bir nedeni değildir.
Majeed ve Ahmad (2007)	49 GOÜ (1970-2004)	Panel Veri Regresyon Analizleri	DYY'ler ihracatı pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilerken, ihracat DYY girişlerini etkilememektedir.
Zhang (2006)	Çin'deki Endüstriler (1995)	Yatay-Kesit Regresyon Analizleri	DYY'ler, Çin'deki emek yoğun ve sermaye yoğun endüstri ihracatını olumlu etkilemektedir. Ancak bu etki, emek yoğun endüstrilerde daha büyüktür.
Sharma (2000)	Hindistan (1970- 1998)	Eşanlı Denklem Regresyon Tahminleri	DYY'lerin ihracat üzerinde olumlu fakat istatistiki açıdan anlamlı olmayan etkileri söz konusudur.

Tablo 1’de verilen çalışmaların bulgularından hareketle evrensel bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Elde edilen bulgular, genellikle DYY’lerin yatırım yapılan ülkelerin ihracatını olumlu etkilediğini gösterse de bazı çalışmalarda ters yönlü; diğer bir kısım çalışmalarda ise anlamlı olmayan ilişkilere ulaşılmıştır. Ampirik literatürdeki bu bulgu çeşitliliği, ele alınan ülkelerdeki farklılıklar, kullanılan değişkenler, dikkate alınan dönem, DYY’lerin niteliği ve ele alınan analiz yöntemlerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın yapılmasındaki temel motivasyon literatüre yükselen piyasa ekonomileri örneğinde ve en son veriler kullanarak katkı sağlamaktır.

3. Veri ve Metodoloji

DYY’ler ile ihracat arası ilişkileri ele alan ampirik çalışmalar son zamanlarda giderek artmaktadır. Bununla birlikte yükselen piyasa ekonomileri üzerine panel verileri kullanarak DYY ile ihracat ilişkilerini ele alan çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla bu çalışmada sağlıklı bir şekilde verisine ulaşılan 21 yükselen piyasa ekonomisi için 1996-2014 dönem aralığındaki veriler dikkate alınmıştır. Yükselen piyasa ekonomileri hakkında farklı kurum ve kuruluşların yaptığı sınıflandırmalar mevcut olmakla birlikte bu çalışmada IMF’nin yaptığı sınıflandırmaya sadık kalınarak Tablo 2’de verilen ülkeler analizlere dâhil edilmiştir.

Tablo 2: Çalışma Kapsamındaki Yükselen Piyasa Ekonomileri

Yükselen Piyasa Ekonomileri			
Arjantin	Güney Afrika	Meksika	Rusya
Brezilya	Hindistan	Pakistan	Şili
Bulgaristan	Kolombiya	Peru	Tayland
Çin	Macaristan	Polonya	Türkiye
Endonezya	Malezya	Romanya	Ukrayna
Filipinler			

Çalışma kapsamındaki ülkelere ait DYY’ler ile toplam mal ihracatı (MALX) ve imalat sanayi ihracatı (IMLX) verileri, Dünya Bankası “World Development Indicators” isimli veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin tamamı, ülkelerin GSYİH içindeki payları olarak analizlere katılacağı için değişkenleri reelleştirme işlemine gerek duyulmamıştır. Değişkenlerin seviye değerleri yerine GSYİH içindeki paylarının tercih edilmesinin temel sebebi, bazı yıllarda DYY’ler açısından çıkış yaşayan ülkelerin bulunması ve negatif değerlerin logaritmasının alınamaması nedeniyle yaşanan sıkıntılardır.

Çalışmada değişkenler arası ilişkiler, panel veri durağanlık ve eşbütünleşme analizleriyle belirlenecektir. Panel veri analizleri için Eviews 9.0, Gauss 10 ve Stata 12 paket programları kullanılmıştır.

4. Ampirik Bulgular

Çalışmada öncelikle 21 yükselen piyasa ekonomisi için 1996-2014 döneminde DYY (DYYP), toplam mal ihracatı (MALXP) ve imalat sanayi ihracatını (IMLXP) yansıtan serilerin homojenlik, yatay kesit bağımlılık ve birim-kök sınaması sonuçları verilmiştir. Çalışmanın takip eden kısımlarında ise panel veri eşbütünleşme analizleri yer alacaktır.

Panel veri durağanlık sınamalarında dikkate alınması gereken önemli bir konu, serilerde yatay kesit bağımlılığın bulunup bulunmaması iken, diğer bir önemli sorun da eğim katsayılarının heterojen olup olmamalarıdır. Eğer serilerde yatay kesit bağımlılık söz konusu ise bu serilere durağanlık sınamalarının yapılması için ikinci kuşak testlerin uygulanması gerekmektedir. Aynı şekilde eğim katsayılarının homojen ve heterojen olmaları durumunda birim kök ve eşbütünleşme testlerinin türü ve yorumları da farklılaşabilmektedir.

4.1. Homojenlik Sınaması Sonuçları

Eğim katsayılarının homojenlik sınamaları Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen ve aşağıdaki gibi hesaplanan delta testi yardımı ile yapılmıştır.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S}-K}{\sqrt{2k}} \quad (1)$$

Aşağıda yer alan denklem ise düzeltilmiş delta test istatistiğini vermektedir:

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S}-E(\tilde{Z}_{it})}{\sqrt{Var(\tilde{Z}_{it})}} \quad (2)$$

Delta testi için hipotezler ise şu şekilde oluşturulmaktadır:

H_0 : Eğim katsayısı homojendir.

H_1 : Eğim katsayısı homojen değildir.

Eşitlik 1 ve 2'den elde edilen test istatistiklerinin olasılık değeri, %10'dan küçük ise H_0 hipotezi reddedilmekte ve eğim katsayılarının heterojen olduğu kabul edilmektedir.

Yukarıdaki eşitlikler yardımıyla hesaplanan homejenlik sınaması sonuçları, Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Homojenlik Sınaması Sonuçları

Değişkenler	MALXP ve DYYP		IMLXP ve DYYP	
	istatistik	olasılık	istatistik	olasılık
Delta Tilde	1.237	0.108	-0.807	0.790
Delta Tilde adj.	1.341	0.090	-0876	0.809

Homojenlik test sonuçlarına göre MALXP ve DYYP değişkenleri için eğim katsayılarının heterojen olduğu görülürken, İMLXP ile DYYP değişkenlerine ait eğim katsayısının ise homojen olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Westerlund eşbütünleşme test sonuçlarında dikkate alınacak test istatistikleri bu iki durum için farklılaşacaktır.

4.2. Yatay Kesit Bağımlılık Sınaması Sonuçları

Değişkenlere ait serilerde yatay kesit bağımlılığın tespiti için çalışmada (i) Berusch-Pagan (1980) LM testi ile (ii) Pesaran (2004) CD_{LM} testleri kullanılmıştır.

Berusch-Pagan (1980) LM test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$LM_{BP} = T \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n \widetilde{p}_{ij}^2 \quad (3)$$

Diğer taraftan Pesaran (2004) CD_{LM} testi ise Eşitlik 4'te verilen formül yardımıyla hesaplanmaktadır:

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T p_{ij}^2 - 1) \right) \sim N(0,1) \quad (4)$$

Eşitlik 4 ile hesaplanan CD_{LM} test istatistiği, asimptotik olarak standart normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir (Pesaran, 2004). Berusch-Pagan (1980) LM ve Pesaran (2004) CD_{LM} testleri, aşağıdaki gibi ifade edilen sıfır (H_0) ve alternatif (H_1) hipotezler üzerine inşa edilir:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Eşitlik 3 ve 4'ten elde edilen test istatistiklerinin olasılık değeri, %10'dan küçük ise H_0 hipotezi reddedilmekte ve değişkenlere ait serilerde yatay kesit bağımlılığın varlığı kabul edilmektedir.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılık Sınaması Sonuçları

Değişkenler	MALXP		DYYP		IMLXP	
	istatistik	olasılık	istatistik	olasılık	istatistik	olasılık
Breusch-Pagan _{LM}	1182.271	0.000	475.290	0.000	1005.801	0.000
Pesaran CD _{LM}	13.071	0.000	9.151	0.000	9.931	0.000

Tablo 4'teki yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarına göre yükselen piyasa ekonomilerindeki DYY'ler ile ihracat değişkenlerinde yatay kesit bağımlılığı söz konusudur. Dolayısıyla çalışmada ikinci kuşak Pesaran Panel birim kök sınaması kullanılmıştır.

4.3. Birim Kök Sınama Sonuçları

Pesaran panel birim kök sınamasında Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) regresyonun gecikmeli yatay kesit ortalamaları dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla gecikmeli yatay kesit ortalamalarına dayalı basit CADF regresyonu aşağıdaki gibi bir eşitlik ile ifade edilmektedir:

$$\Delta Y_{it} = a_i + p_{it-1}^* + d_0 \bar{Y}_{t-1} + d_1 \Delta \bar{Y}_t + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Eşitlik 5'teki CADF regresyonu tahmin edildikten sonra, CIPS istatistiğine ulaşmak için eşitlikteki gecikmeli değişkenlerin t istatistiklerinin ortalamaları ($CADF_i$), Eşitlik 6'daki formül ile hesaplanır:

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (6)$$

Öte yandan CIPS istatistiğinin birleşik asimptotik limitinin standart olmadığı kabul edilir (Tatoğlu, 2013: 224).

Tablo 5: Pesaran Birim Kök Sınama Sonuçları

Değişkenler	Seviyesinde			Birinci Farkında		
	t-bar	Z[t-bar]	P-değeri	t-bar	Z[t-bar]	P-değeri
MALXP	-0.883	3.849	1.000	-2.342	-2.703	0.003
DYYP	-1.444	1.329	0.908	-2.073	-1.497	0.067
IMLXP	-1.150	2.652	0.996	-2.278	-2.418	0.008

Not: cv10 (-2.58), cv5 (-2.67) ve cv1 (-2.83) kritik değerlerini göstermektedir.

Tablo 5’te verilen durağanlık sınaması sonuçlarına göre değişkenlerin tamamının seviyesinde birim kök içerdikleri ve birinci farkında (Δ) ise durağanlaştıkları anlaşılmaktadır.

4.4. Westerlund Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Farkında durağan olan seriler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığı, eşbütünleşme testleri ile belirlenir. Yükselen piyasa ekonomilerini dikkate alan bu çalışmada, birinci farkında durağan hale gelen DYY’ler ile toplam ve imalat sanayi ihracatı arasındaki uzun dönemli ilişkiler “Westerlund Eşbütünleşme Testi” ile belirlenmeye çalışılmış ve sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir.

Panel verilere uygulanan ve nispeten yeni bir yöntem olan Persyn ve Westerlund (2008) eşbütünleşme testi, değişkenler arası uzun dönemli ilişkilerin varlığını sınamak için aşağıdaki gibi tanımlanan bir regresyon denklemini kullanır:

$$\Delta Y_{it} = \delta'_i d_t + \mu'_i \Delta X_{it} + \gamma_i Y_{it-1} + \varphi_i X_{it-1} + e_{it} \quad (7)$$

Denklemden yer alan d_t , sabit ve trendi gösteren vektör, μ'_i uzun dönem, γ_i ve φ_i kısa dönem parametreleridir. Westerlund eşbütünleşme testi için sıfır ve alternatif hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulur:

$$H_0: p_i = 0 \text{ (tüm } i\text{'ler için)}$$

$$H_1: p_i < 0 \text{ (tüm } i\text{'ler için)}$$

Daha sonra bu hipotezleri test etmek için P_a ve P_t istatistikleri, Eşitlik 6 ve 7’nin hesaplanması ile bulunur:

$$P_a \text{ istatistiği} \quad P_a = (\sum_{i=1}^N L_{i11})^{-1} \sum_{i=1}^N L_{i12} \quad (8)$$

$$P_t \text{ istatistiği} \quad P_t = \hat{\sigma}^{-1} (\sum_{i=1}^N L_{i11})^{-1/2} \sum_{i=1}^N L_{i12} \quad (9)$$

Diğer taraftan Westerlund eşbütünleşme testi için grup ortalama istatistikleri olan G_a ve G_t ’nin hesaplanmasında, her bir yatay kesit birim için tahmin edilen p_i ’ler ve p_i ’lerin t oranlarının ağırlıklı ortalaması dikkate alınmaktadır.

$$G_a \text{ istatistiği} \quad G_a = \sum_{i=1}^N L_{i11}^2 L_{i12} \quad (10)$$

$$G_t \text{ istatistiği} \quad G_t = \sum_{i=1}^N \bar{\sigma}_i L_{i11}^{-1/2} L_{i12} \quad (11)$$

Grup ortalama istatistikleri için sıfır ve alternatif hipotezleri ise aşağıdaki gibi belirlenir:

$$H_0: \gamma_i = 0 \text{ (tüm } i\text{'ler için)}$$

$H_1: \gamma_i < 0$ (tüm i 'ler için)

Elde edilen sonuçlara göre H_0 hipotezinin reddedilmesi, panelin tümünde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu anlamına gelmektedir.

Test istatistik sonuçları değerlendirilirken, homojenlik ve heterojenlik varsayımına göre iki gruba ayrılmaktadır. Homojenlik varsayımı söz konusu olduğunda bütün yatay kesit birimlerine ait P_t ve P_a panel test istatistikleri ile değerlendirme yapılmaktadır. Heterojenlik varsayımı altında ise G_t ve G_a grup test istatistikleri ile sonuçlar değerlendirilmektedir (Aytun ve Akın, 2014:80).

Tablo 6: Yatay Kesit Bağımlılığı Dikkate Alan Westerlund Eşbütünleşme Sonuçları

Değişkenler: MALXP ve DYYP							
Test İst.	Değer	Z Değeri	Olasılık	b 100	b 200	b 400	b 800
Gt	-4.338	-11.307	0.000	0.750	0.715	0.730	0.739
Ga	-17.686	-3.987	0.000	0.160	0.260	0.250	0.236
Pt	-15.806	-7.133	0.000	0.810	0.845	0.790	0.769
Pa	-16.183	-5.546	0.000	0.740	0.790	0.715	0.708

Değişkenler: IMLXP ve DYYP							
Test İst.	Değer	Z Değeri	Olasılık	b 100	b 200	b 400	b 800
Gt	-4.342	-11.332	0.000	0.640	0.540	0.503	0.546
Ga	-13.842	-1.340	0.090	0.010	0.005	0.045	0.039
Pt	-16.074	-7.446	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Pa	-12.469	-2.697	0.004	0.040	0.000	0.005	0.008

Not: b 100, b 200, b 400 ve b 800 sırasıyla bootstrap değerlerinin 100, 200, 400 ve 800 örneklem ile elde edilen olasılıklarını göstermektedir.

Tablo 6'daki yatay kesit bağımlılığını dikkate almayan sonuçlara göre, her iki ihracat değişkeni ile DYY'ler arasında uzun dönemli eşbütünleşik ilişkiler söz konusudur. Bununla birlikte yatay kesit bağımlılığın dikkate alındığı tahmin sonuçlarında ise bulgular önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Örneğin, elde edilen

bulgulara göre sadece imalat sanayi ihracatı ile DYY arasında uzun dönemli ve tutarlı bir eşbütünleşik ilişkinin varlığı (homojenlik durumunu dikkate alan P_t ve P_a test istatistiklerine göre) görülmektedir. Öte yandan toplam mal ihracatı ile DYY arası uzun dönem ilişkilerin varlığı, yatay kesit bağımlılığın dikkate alınması durumunda (heterojenlik durumunu nedeniyle G_t ve G_a test istatistiklerine göre) anlamlı bir şekilde elde edilememiştir. Dolayısıyla DYY'nin yükselen piyasa ekonomilerinin toplam mal ihracatından ziyade imalat sanayi ihracatının önemli bir belirleyicisi olduğu ifade edilebilir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

1947 yılında ülkeler arası ticareti serbestleştirmeyi hedefleyen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) imzalanmasıyla başlayan ekonomik anlamda küreselleşme, zamanla birlikte ülkeler arası finansal hareketlerin artması ve üretimin küreselleşmesi ile çok daha geniş ve kapsamlı boyutlara ulaşmıştır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme süreçlerine katılmaları ise 1990'lı yıllardan sonra artmaya başlamıştır. Özellikle “Asya Kaplanları” olarak ifade edilen ülkelerin son yıllarda dışa açık politikalar ile yakaladığı başarılı büyüme performansları, birçok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke üzerinde etkili olmuştur. Bu ülkeler dışa açılarak bir yandan yetersiz yurtiçi talep nedeniyle üretim artışları üzerindeki önemli bir kısıtlamadan ihracat yoluyla kurtulabilmeyi, diğer yandan ise düşük seviyede olan yurtiçi tasarrufların neden olduğu açığı kısa ve uzun vadeli yabancı sermaye girişleri ile kapatabilmeyi amaçlamışlardır. Yabancı sermaye hareketleri içinde kısa vadeli olan spekülatif sermayenin olumsuz özellikleri nedeniyle, ülkeler daha istikrarlı ve daha fazla olumlu etkilere sahip DYY'leri çekebilmenin yarışı içine girmişlerdir. DYY'lerin, yatırım yapıldığı ülkede ortaya çıkaracağı etkileri konusunda literatürdeki tartışmalar halen devam etmektedir. DYY'lerin birçok olumlu etkisi arasında yatırım yapılan ülkenin ihracatını artırması da sayılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı yükselen piyasa ekonomileri örneğinde 1996-2014 verilerini kullanarak DYY'ler ile yatırım yapılan ülkenin ihracatı arasındaki ilişkileri ampirik olarak test etmektir. Bu amaçla çalışmada yapılan panel veri eşbütünleşme testi sonuçlarında DYY'ler ile bu ülkelerin hem toplam mal hem de imalat sanayi ihracatı arasında uzun dönemli ve istatistiki açıdan eşbütünleşik ilişkiler yakalanmıştır. Bununla birlikte, ülkeler arası yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak yapılan analizlerde ise sadece DYY'ler ile imalat sanayi ihracatı arasında eşbütünleşik ilişkiler elde edilebilmiştir.

Yükselen piyasa ekonomilerinde DYY'lerin imalat sanayi ihracatının önemli bir belirleyicisi olmasının altında bu ülkelerin ihracat açısından sahip olduğu bir takım avantajlar etkili olmuş olabilir. Örneğin bu avantajlar arasında yükselen piyasa ekonomilerindeki işgücü ücretlerinin düşük olması, ucuz hammadde kaynaklarının varlığı, yabancı yatırımcılar için uygun vergi ve teşvik uygulamaları, coğrafi konum gibi faktörler yanında bu ülkelerin büyük pazarlara

olan yakınlığı ve ulaşım imkânları sayılabilir. Yükselen piyasa ekonomilerinde imalat sanayini hedef alan DYY'lerin önemli bir kısmının montaj sanayi şeklinde yatırımlar olması, yabancı yatırımcıların bu ülkelerde yatırım yapma motivasyonlarını büyük ölçüde işgücü ve ulaşım maliyetlerini azaltarak büyük pazarlara ihracat yapmak üzerine inşa ettiklerine yorumlanabilir.

Kaynakça

- Apergis, N., Lyroudi, K. ve Athanasios, V. (2008), The Relationship between Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence from Transition Countries. *Transition Studies Review*, 15, 37–51.
- Aytun, C., ve Akın, C. S. (2014), OECD Ülkelerinde Telekomünikasyon Altyapısı ve Ekonomik Büyüme: Yatay Kesit Bağımlı Heterojen Panel Nedensellik Analizi. *Iktisat İşletme ve Finans*, 29(340), 69-94.
- Babalola, S. J., Dogon-daji, S. D. H. ve Saka, O. J. (2012), Exports, Foreign Direct Investment and Economic Growth: An Empirical Application for Nigeria. *International Journal of Economics and Finance*, 4(4), 95-105.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980), The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Dash, R. K. ve Parida, P. C. (2013), FDI, Services Trade and Economic Growth in India: Empirical Evidence on Causal Links. *Empirical Economics*, 45, 217–238.
- Değer, S. ve Ay, S. (2013), Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Cari İşlemler Arasındaki Nedensel İlişkiler (1990–2011). *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 9(2), 5-22.
- Falk, M. ve Hake, M. (2008), A Panel Data Analysis on FDI and Exports, *FIW Studien, FIW Research Report*, No. 012.
- Harding, T. ve Javorcik, B. S. (2011), FDI and Export Upgrading, *University of Oxford, Department of Economics Discussion Paper Series*, Number: 526.
- Iqbal, M. S., Shaikh, F.M. ve Shar, A. H. (2010), Causality Relationship between Foreign Direct Investment, Trade and Economic Growth in Pakistan. *Asian Social Science*, 6(9), 82-89.
- Liu, X., Shu, C. ve Sinclair, P. (2009), Trade, Foreign Direct Investment and Economic Growth in Asian Economies. *Applied Economics*, 41(13), 1603-1612.
- Majeed, M. T. ve Ahmad, E. (2007), FDI and Exports in Developing Countries: Theory and Evidence. *Pakistan Development Review*, 46(4), 735-750.
- Persyn, D., ve Westerlund, J. (2008), Error-Correction-Based Cointegration Tests for Panel Data. *Stata Journal*, 8(2), 232-241.

- Pesaran, M. H. (2004), General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. (No. 1240), Institute for the Study of Labor (IZA).
- Pesaran, M. H., ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Prasanna, N. (2010), Impact of Foreign Direct Investment on Export Performance in India. *Journal of Social Science*, 24(1), 65-71.
- Saleena, N. J. (2013), Impact of FDI on Services Export: Evidence from India. *Journal of Business Management & Social Sciences Research*, 2(11), 34-38.
- Samsu, S. H., A. M. Derus, A. Ooi ve Ghazali, M. F. (2008), Causal Links Between Foreign Direct Investment and Export: Evidence from Malaysia. *International Journal of Business and Management*, 3(12), 177-183.
- Sapienza, E. (2009), The Interaction between Export and FDI: Central-Eastern Europe and EU15. *Università degli Studi di Foggia, Dipartimento di Scienze Economiche, Matematiche e Statistiche*, Quaderno n. 13/2009.
- Sharma, K. (2000), Export Growth in India: Has FDI Played a Role?. *Yale University Economic Growth Center*, Center Discussion Paper No. 816.
- Stamatiou, P. ve Dritsakis, N. (2013), A Causal Relationship between Exports, Foreign Direct Investment and Economic Growth for Five European Countries: A Panel Data Approach. *European Economics and Finance Society Conference, 12. Annual EEFS Conference*, Berlin.
- Sultan, Z. A. (2013), A Causal Relationship between FDI Inflows and Export: The Case of India. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4(2), 1-9.
- Szkorupová, Z. (2014), A Causal Relationship between Foreign Direct Investment, Economic Growth and Export for Slovakia. *Procedia Economics and Finance*, 15, 123-128.
- Tatoğlu, F. Y. (2013). *İleri Panel Veri Analizi: Stata Uygulamalı*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Temiz, D. ve Gökmen, A. (2011), Foreign Direct Investment (FDI) and Export Relation in Turkey: 1991–2010. *Journal of Transnational Management*, 16, 157–180.
- Zhang, K.H. (2006), How Does FDI Affect a Host Country's Export Performance? The Case of China,

<http://faculty.washington.edu/karyiu/confer/xian05/papers/zhang.pdf>
(Erişim Tarihi: 01/07/2016).

Foreign Direct Investments and Export Relations in Emerging Market Economies: Panel Data Cointegration Analyses (1996-2014)

Extended Abstract

1. Introduction

Today, economic globalization has gradually increased and strengthened economic ties between countries. With the globalization, countries have begun to become open to foreign trade and capital movements. Another important economic dimension of globalization has been the globalization of production through foreign direct investment (FDI). The economic performance of countries such as China, Singapore, Brazil, India, Mexico and Turkey, which have attracted large amounts of FDI in recent years, have been seen to improve. Thus, FDI has entered the race in many underdeveloped and developing countries.

This interest in FDI has also led to significant increases in academic studies dealing with FDI. Some of the work on FDIs has addressed the effects of FDI on the economy of the country where it is invested while other studies have examined the causes of FDI. Studies focusing on the effects of FDI have focused on the economic growth of the investing country, the level of employment and wage, the level of technology, and the effects on foreign trade and balance of payments. The studies investigating the causes of FDI have examined the richness of investment countries in terms of production factors such as market and population sizes, raw material availability, capital and technology level and labour force. In addition, efforts have been made to draw attention to factors such as differences in legal regulations in the countries, closeness to major markets and openness to the world economy in commercial terms.

The aim of this study is to examine the relationship between FDI and exports in countries that have been attracting attention in recent years with FDI inflows, export performances and production structures and in so-called emerging market economies.

2. Methodology

In recent years, rapid increases in FDI have led to debates on the effects and causes of FDI. There is a fairly broad literature on the effects of FDI. One of the areas of interest in this literature is the current account of the FDI of the invested country and its effects on exports. The effects of FDI on current account balances can arise from exports, imports and profit transfers, but the results of these effects have not been clearly identified (Değer and Ay, 2013: 9). In this context, if FDIs come to a country for the sake of searching for resources and / or activities such as labour and raw materials, the foreign firm may increase the export of the country by selling the products that it will produce cheaply with the cost advantage it will catch in that country to world markets. In such a case, FDIs can lead to an increase in exports by increasing domestic capital, facilitating export of new products and transfer of technology, facilitating access to new and major foreign markets, improving the qualifications of the workforce and improving technical and management skills.

On the other hand, FDIs can negatively affect the export of the invested country. FDI, for example, leads to a reduction in domestic savings and investments, by preventing the development of domestic firms that are potential exporters, by targeting the domestic markets of the invested country, by causing inappropriate or inferior level technology transfer of the invested country, can reduce the export of the invested country by preventing the future dynamic comparative advantages of the country due to the intensive use of raw materials (Zhang, 2006: 1).

Empirical studies addressing the relationship between FDI and export have been increasing in recent years. Nevertheless, studies on FDI and export relations using panel data on emerging market economies are rare. In the study, homogeneity, cross-sectional dependency and unit-root test results of the series reflecting FDI, total goods exports (MALXP) and manufacturing industry exports (IMLXP) were given for the emerging market economies during the period of 1996-2014. Panel data cointegration analyses will be included in the following sections of the study.

3. Results and Discussion

The homogeneity tests of slope coefficients were made by Pesaran and Yamagata (2008) with the help of delta test. The homogeneity test results show that the slope coefficients for the MALXP and DYYP variables are heterogeneous, whereas the slope coefficient for the IMLXP and DYYP variables are homogeneous. The test statistics that will be taken into account in the Westerlund cointegration test results will therefore differ for these two cases.

Berusch-Pagan (1980) LM test and Pesaran (2004) CD_{LM} tests were used to study cross section dependency in the series of variables. According to the results of the cross section dependency test, FDI in the emerging market economy and the export variables on the dependence of the cross section are concerned. Therefore, the second generation Pesaran Panel unit root test is used in the study.

The delayed cross-sectional averages of the Augmented Dickey-Fuller (ADF) regression are considered in the Pesaran panel unit root test. According to the results of the stationarity tests given, it is understood that the whole variables have unit root at the level and they become stable at the first difference (Δ).

The existence of long-run relationships among the series that are noticed is determined by cointegration tests. In this study, taking into account emerging market economies, long-term relationships between FDI and total and manufacturing industry exports which became stable in the first difference, were tried to be determined by the "Westerlund Cointegration Test". According to the results, which do not take cross section dependency into account, there are long-term cointegrated relations between the two export variables and FDI. However, findings in the estimation of cross section dependency are significantly different. For example, according to the findings, only a long-run and consistent cointegration relationship exists between manufacturing industry exports and FDI. On the other hand, the existence of long-term relations between total goods exports and FDI was not significantly achieved when cross section dependency was taken into consideration. Therefore, it can be said that the rising market economy of FDI is an important determinant of the exports of manufacturing industry from total goods exports.

4. Conclusion

The aim of this study is to empirically test the relationship between FDI and the exported country's exports in emerging market economies using 1996-2014 data. According to panel data cointegration test results were obtained in this study, long-term and statistically cointegrated relations between both total goods and manufacturing industry exports and FDI. On the other hand, in the analyses made by taking into account horizontal cross-border dependency between countries, it was only possible to obtain cointegrated relations between FDI and manufacturing industry exports.

In emerging market economies, FDI is an important determinant of manufacturing industry exports. The reasons for this are some of the advantages that countries have in terms of exports. For emerging market economies, these advantages can be listed as follows: low labour costs, the availability of cheap raw materials, appropriate tax and incentive schemes for foreign investors, geographical location, and proximity of these countries to major markets. In these countries, a

significant part of the FDI made to the manufacturing industry constitutes investments made in the assembly industry. It can be interpreted that foreign investors built on their motivation to invest in these countries to export to large markets by reducing labour and transportation costs to a great extent.

Restoran İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine ve Sadakatine Etkisi: Oba Restoran Örneği

Yusuf BİLGİN

*Sorumlu Yazar, Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Turizm İşletmeciliği Bölümü,
yusufbilgin@bartin.edu.tr*

Önder KETHÜDA

*Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu,
onderkethuda@duzce.edu.tr*

Öz

Bu araştırmanın amacı, restoran işletmelerinde hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerindeki etkisini incelemektir. Buna ek olarak, araştırmada restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatine etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Restoran işletmesinde hizmet kalitesi, DINESERV ölçüm modeli kullanılarak ölçülmüştür. Araştırmanın evrenini, Bartın'da faaliyet gösteren Oba restoran işletmesinin müşterileri oluşturmaktadır. Araştırmada nicel yöntem kullanılmış ve araştırma verileri, yüz yüze anket tekniğiyle toplanmıştır. Elde edilen veriler, SPSS 18.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, restoran işletmelerinde hizmet kalitesi boyutlarından fiziksel özellikler ve güven ve empati boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu buna karşın güvenilirlik ve heveslilik boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Buna ek olarak, restoran işletmesinde hizmet kalitesinin tüm boyutlarının ve müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatini etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti, Müşteri Sadakati, Restoran İşletmeleri.

JEL Sınıflandırma Kodları: M31, L83

The Effect of the Service Quality to Customer Satisfaction and Loyalty: Case of Oba Restaurant*

Abstract

The aim of this research is to examine the effect of service quality to customer satisfaction and loyalty in restaurants. In addition, another purpose of the paper is to discover the effect of customer satisfaction to customer loyalty in restaurants. Service quality in restaurant was measured using the DINESERV measurement model. The population of the research consists of the customers of Oba Restaurant operating in Bartın. In this research, quantitative method was used and research data were collected through face-to-face survey technique. Obtained data were analyzed using the SPSS 18.0 package program. Obtained data were analyzed by using SPSS 18.0 package program. As a result of analysis, it has been revealed that tangibles, and empathy and assurance have significantly positive affect on customer satisfaction whereas reliability and responsiveness have not. In addition, all dimensions of service quality and customer satisfaction have a significant effect on customer loyalty in restaurant.

Keywords: Service Quality, Customer Satisfaction, Customer Loyalty, Restaurants.

JEL Classification Codes: M31, L83

*Extended abstract is presented at the end of the article.

Atıfta bulunmak için/Cite this paper:

Bilgin, Y. ve Kethüda Ö. (2017). Restoran İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine ve Sadakatine Etkisi: Oba Restoran Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 147-170.

DOI: 10.18074/ckuiibfd.371995

1. Giriş

Günümüzde insanların dışarıda yeme içme alışkanlıklarının yaygınlaşması, yeme-içmenin ihtiyacın ötesinde haz amaçlı bir aktiviteye dönüşmesi, piyasaya giriş engellerinin azlığı ve zincir işletmelerin yaygınlaşması gibi faktörler, restoran işletmeleri arasındaki rekabeti her geçen gün artırmaktadır. Restoran işletmeleri, tüketici davranışları ve piyasa yapılarında yaşanan değişimlerin baskısıyla artan rekabete karşı koyabilmek ve karlılıklarını devam ettirebilmek için müşteri memnuniyetini ve kalıcılığını artırmaya yönelik çalışmalar yürütmektedirler (Barber vd., 2011). Hizmet sunan işletmeler olarak restoran işletmelerini rakiplerinden farklı kılan önemli faktörlerden birisi de müşterilere daha üstün kalitede hizmet sunmaktır (Bucak ve Turan, 2016). Hizmet kalitesinin işletmeler için taşıdığı değer, müşteri memnuniyetine ve müşterilerin gelecekteki davranışlarına yapmış olduğu etkiden kaynaklanmaktadır (Ha ve Jang, 2010). Restoranlarda sunulan hizmet kalitesi düzeyi arttıkça müşteri memnuniyeti (Tan vd., 2014), müşterilerin işletmeyi tekrar tercih etme ve tavsiye etme eğilimleri artmaktadır (Stevens vd., 1995). Böylece müşteri sürekliliği sağlanmakta ve satış gelirleri daha üst seviyelere çıkmaktadır (Chow vd., 2007). Bu bakımdan hizmet kalitesi, hizmet sektöründe ayırt edici yetkinliğin önemli bir kaynağı ve rekabet avantajının sürdürülebilirliğinde kritik bir unsur olarak kabul edilmektedir (Palmer, 2001, 227).

Gelecekte karlılıkla ilgili belirsizlikleri azaltmak ve pazarda rekabetçi bir konuma erişmek isteyen işletmeler, müşterileri ile uzun vadede pozitif ilişkiler geliştirmelidirler (Crosby vd., 1990). Müşterilerle iyi ilişkiler inşa etmenin ön koşulu ise müşterilerin beklentilerini karşılayacak düzeyde kaliteli hizmet sunmaktır (Blythe, 2005, 314). Ancak hizmetin maddi olmayan doğası ve müşterilerin sübjektif değerlendirmelerine dayanması hizmet işletmeleri için kaliteli hizmet sunumunu güçleştirmektedir. Bu nedenle hizmet işletmeleri, performanslarını ve sunmuş oldukları hizmetlerin kalitesinin müşteriler üzerindeki etkilerini değerlendirmek için standartlaştırılmış, sistematik ve nicel ölçümlere ihtiyaç duymaktadırlar (Fu ve Parks, 2001). Literatürde hizmet kalitesinin restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetini (Chow vd., 2007; Shaikh ve Khan, 2011; Lai, 2015) ve müşteri sadakatini (Clark ve Wood, 1998; Fu ve Parks, 2001; Barber vd., 2011; Chen, 2016) etkileyen önemli bir unsur olduğu ortaya konulmasına karşın hizmet kalitesinin ölçümüne ve müşteriler üzerindeki etkilerine yönelik araştırmalar sınırlıdır.

Bu araştırmanın amacı, restoran işletmelerinde algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırmada ayrıca, restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatine etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, araştırmanın literatür kısmında restoran işletmelerinde hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati kavramları incelenmiş ve araştırmada test edilmek istenilen

hipotezler temellendirilmiştir. Yöntem bölümünde, araştırmanın evren, örnekleme, veri toplama ve veri analiz teknikleri gibi konulara yer verilmiştir. Daha sonra araştırma verilerinin analizi neticesinde elde edilen bulgular sunulmuştur. Son bölümde, araştırmada elde edilen sonuçlar ortaya konulmuş, uygulayıcılar ve araştırmacılar için önerilerde bulunulmuştur.

2. Literatür ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

İşletmelerde pazarlama ve finansal performansın yönlendiricisi olduğu yaygın bir şekilde kabul edilen hizmet kalitesi (Buttle, 1996; Markovic vd., 2013), işletmelerin başarısındaki rolünün anlaşılmasıyla 1980'lerden beri araştırmacıların ve uygulayıcıların üzerinde önemle durdukları konulardan birisidir. Hizmet kalitesi, kabul gören tanımıyla müşterilerin hizmet sağlayıcının performansından beklentileri ile aldıkları hizmetlere yönelik değerlendirmeleri arasındaki farklılıklar olarak ifade edilmektedir (Zeithaml, 1988; Parasuraman vd., 1988). Temelde hizmet kalitesi, bir işletmenin müşterilerinin beklentilerini karşılaması veya aşması anlamına gelmektedir (Parasuraman vd., 1985). Müşterilerin beklentileri karşılandığında ya da aşıldığında memnuniyetleri artmaktadır. Sunulan hizmetlerden memnun olan müşteriler ise işletmeyi tekrar tercih etmekte ya da memnuniyetlerini çevrelerindeki insanlara aktarmaktadırlar. Müşteri memnuniyetinin sonucu olarak ortaya çıkan bu davranışlar, işletmenin pazardaki konumunu güçlendirmekte ve rakipleri karşısında avantaj sağlamaktadır. Bu gerçek, rekabetçi pazarlarda faaliyet gösteren işletme yöneticilerini müşteri memnuniyetini ve sadakatini artırmak için sunulan hizmetlerin kalitesini ölçme ve geliştirmeye yönelik yoğun bir çabanın içerisine sokmuştur.

İşletmelerde hizmet kalitesinin ölçümünde kullanılan en yaygın tekniklerden birisi, Parasuraman vd. (1988) tarafından ortaya konulmuştur. Parasuraman vd. (1985) ilk olarak, hizmet kalitesinin on boyuttan oluştuğunu belirtmişlerdir. Parasuraman vd. (1988) daha sonra yapmış oldukları araştırmada ise hizmet kalitesinin fiziksel unsurlar, güvenilirlik, yanıt verebilirlik, güvence ve empati olmak üzere beş boyuttan oluştuğunu ifade etmişlerdir. Parasuraman vd. (1988) hizmet kalitesinin müşterilerin bu beş faktöre ilişkin beklentilerinin ve algılarının karşılaştırılması yoluyla SERVQUAL adını verdikleri ölçüm tekniği ile ölçülebileceğini belirtmişlerdir. SERVQUAL hizmet kalitesi ölçüm modeli birçok sektörde hizmet kalitesine yönelik araştırmalarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Bloemer vd., 1999; Zafiroopoulos ve Vrana, 2008; Umath vd., 2015).

SERVQUAL ölçüm modelinin restoran işletmelerinde kullanılması ise Stevens vd., (1995) tarafından modelin DINESERV ismi verilerek restoran işletmelerine uyarlanması ile gerçekleşmiştir. DINESERV ölçüm modeli, SERVQUAL ölçüm modelinde olduğu gibi müşterilerin beklenti ve algıları arasındaki farkın karşılaştırıldığı beş boyuttan oluşmaktadır. Ancak SERVQUAL ölçüm modelinden farklı olarak ölçekte 22 ifade yerine 29 ifade bulunmaktadır.

İşletmelerde hizmet kalitesi ölçümünü farklı bir bakış açısı ile ele alan Cronin ve Taylor (1992) ise müşterilerin hizmet alımından önce hizmete ilişkin herhangi bir beklentilerinin olmaması veya ne beklediklerini bilmemeleri durumlarda, müşterilerin sadece algılarının ölçülmesinin hizmet kalitesine ilişkin daha doğru sonuçlar vereceğini belirtmişlerdir. Günümüzde DINESERV hizmet kalitesi ölçüm modeli gerek doğrudan müşteri algılarının ölçümü ile gerekse algı ve beklentilerin karşılaştırılması yoluyla restoran işletmelerinde hizmet kalitesi ölçüm aracı olarak sıklıkla kullanılmaktadır (Kim vd., 2009; Vanniarajan, 2009; Markovic vd., 2011; Shaikh ve Khan, 2011; Kılıç ve Kurnaz, 2012).

2.1. Hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti

Restoran işletmelerinde yemek kalitesinden (Namkung ve Jang, 2007; Hwang ve Ok, 2013), atmosfere (Ha ve Jang, 2010; Markovic, 2011; Barber vd., 2011), fiyattan (Yüksel ve Yüksel, 2002; Gupta vd., 2007; Kim vd., 2009), sunuma (Kivela vd., 1999; Tan vd., 2014) müşterilerin hizmet kalitesi algılarını ve memnuniyetlerini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Restoran işletmeleri, müşterilerin hizmet kalitesi algılarını etkileyen bu faktörleri en etkin şekilde yöneterek memnuniyetlerini artırmaya yönelik çalışmalar yürütmektedirler. Cronin ve Taylor (1992) işletmelerde sunulan hizmetlerin kalitesinin müşteri memnuniyetinin öncüsü olduğunu ifade etmişlerdir.

Literatürde hizmet kalitesinin restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetini etkileyen önemli bir değişken olduğunu ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır (Lee, 2004, 17; Kim vd., 2009; Hyun, 2010). Haghghi vd. (2012:5039) yiyecek içecek işletmelerinde hizmet kalitesinin yiyecek kalitesi ve fiziksel ortamla birlikte müşteri memnuniyetini etkileyen önemli bir faktör olduğu belirlemişlerdir. Yüksel ve Yüksel (2002) restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetinin sağlanmasında hizmet kalitesinin yiyecek kalitesinden daha önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Andaleeb ve Conway (2006) ise restoranlarda hizmet kalitesinin önemli bir bileşeni olan hevesliliğin müşteri memnuniyeti üzerinde yemek kalitesinden, fiziksel tasarımdan ve fiyattan daha önemli olduğunu tespit etmişlerdir. Lee (2004) ve Kim vd., (2009) restoran işletmelerinde hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini pozitif yönlü etkilediğini saptamışlardır. Tan vd., (2014) fast-food işletmeleri üzerine yapmış oldukları araştırmada, hizmet kalitesi boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde etkili olduğunu belirlemişlerdir. Shaikh ve Khan (2011) restoran işletmelerinde hizmet kalitesi boyutlarından fiziksel özellikler ve hevesliliğin müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Bu doğrultuda geliştirilen hipotez;

H1: “Restoran işletmelerinde hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır” şeklindedir.

2.2. Hizmet kalitesi ve müşteri sadakati

Müşteri sadakati, tercihinde değişikliğe neden olabilecek durumlara ve diğer işletmelerin pazarlama çabalarına rağmen müşterinin tercih ettiği ürün ve hizmetleri tekrar satın alması, gelecekte de düzenli bir şekilde o ürün ve hizmetin müşterisi olmayı taahhüt etmesi olarak tanımlanmaktadır (Oliver, 1999). İşletmelerde müşteri sadakati, satın alma fiilinin tekrarlanmasını içeren davranışsal sadakat (Lam vd., 2004; Jones ve Taylor, 2007) ve işletmenin potansiyel müşterilere tavsiye edilmesini içeren tutumsal sadakat (Selnes, 1993; Baldinger ve Rubinson, 1996; Jones ve Taylor, 2007) olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak, Blomer vd. (1999) müşteri sadakatının ilk akla gelen işletme olma ve fiyat toleransı gibi bilişsel bir yönünün olduğunu belirtmişlerdir. Zeithaml vd. (1996) hizmet kalitesinin müşterinin işletmede kalıp kalmamasının ya da bir işletmenin kusurlu olup olmadığını belirleyicisi olduğunu, bu nedenle hizmet kalitesi ile müşterilerin davranışsal niyetleri arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Restoran işletmeleri özelinde ele alındığında, literatürde hizmet kalitesi ve müşteri sadakati arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır. Chen (2016) hizmet kalitesi boyutlarından güven'in müşteri sadakati üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Chow vd. (2007) restoran işletmelerinde hizmet kalitesi ile müşterilerin tekrar satın alma davranışları arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Diab vd. (2016) restoran işletmelerinde hizmet kalitesinin boyutları ile müşteri sadakati arasında pozitif yönlü bir ilişki saptamışlardır. Araştırmada, hizmet kalitesi boyutlarından güvence, empati ve fiziksel özelliklerin müşteri sadakatini en fazla etkileyen faktörler olduğu ortaya konulmuştur. Fu ve Parks (2001) Birleşik Devletler'de ilerleyen yaştaki müşteriler üzerinde yapmış oldukları araştırmada, restoran hizmet kalitesi ile müşterilerin sadakatleri arasında ilişki olduğunu belirlenmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda;

“H2: Restoran işletmelerinde hizmet kalitesi ile müşteri sadakati arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır” hipotezi geliştirilmiştir.

2.3. Müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati

Bir işletmenin müşterilerine en iyi değeri sunup sunmadığının objektif göstergesi, müşterilerin o işletmeyi tekrar tercih etme düzeyleridir (Reichheld, 2001, 2). Sunulan ürün ve hizmetlerden memnun olan müşterilerin işletmeyi tekrar tercih edecekleri kesin değildir. Ancak satın aldığı ürün ve hizmetlerden memnun olan müşterilerin işletmeyi tekrar tercih etme olasılığının memnun olmayan müşterilerden daha yüksek olduğu açıktır. Müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatini doğrudan etkilediği düşünüldüğünde (Mittal ve Lassar, 1998), restoran işletmeleri için performansı artırmanın en akıllıca yolu, müşteri memnuniyetini artırmaya yönelik çalışmalar yürütmektir (Chow vd., 2007). Çünkü sadık

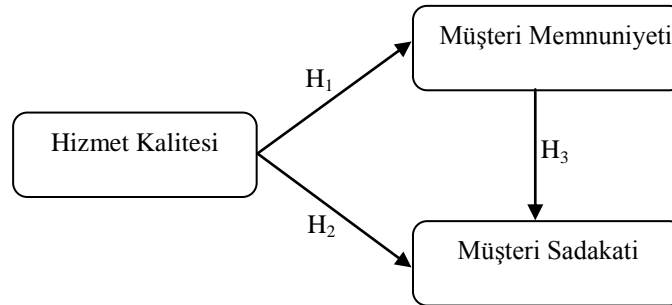
müşteriler, gelecekte sürekli olarak işletmenin ürün ve hizmetlerinin müşterisi olmayı taahhüt etmektedirler (Oliver, 1999). Yani sadık müşteriler oluşturmayı başaran işletmeler, gelecekte karlılığı ve büyümeyi büyük ölçüde garanti altına alacaklardır.

Yapılan araştırmalarda müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu ortaya konulmuştur (Cronin ve Taylor, 1992; Grobelna ve Marciszewska, 2013). Ha ve Jang (2010) etnik restoranlarda müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Sabir vd. (2014) restoranlarda müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatini etkilediğini belirlemişlerdir. Kivela vd. (1999) ve Liu ve Jang (2009) restoranlarda müşteri memnuniyetinin müşterilerin tekrar satın alma niyetleri üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer şekilde, Kim vd. (2009) restoran işletmelerinde müşterilerin memnuniyetleri ve tekrar ziyaret niyetleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Bunun aksine, restoran işletmelerinde müşteri memnuniyeti ile müşteri sadakati arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koyan araştırmalarda bulunmaktadır (Chow vd., 2007). Bu doğrultuda;

“H3: Restoran işletmelerinde müşteri memnuniyeti ile müşteri sadakati arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır” şeklindedir.

3. Yöntem

Bu araştırmada iki temel amaç belirlenmiştir. Bu amaçların ilki, restoran işletmelerinde hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine ve müşteri sadakatine etkisini incelemektir. İkincisi ise restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Araştırmanın değişkenlerini ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin test edileceği hipotezleri içeren araştırma modeli şekil 1’de gösterildiği gibidir. Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkileri test etmek ve belirlenen amaçlara ulaşmak için nicel yöntem kullanılmıştır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

3.1. Evren ve örnekleme

Bu araştırmanın evrenini, Türkiye'nin Batı Karadeniz bölgesinde yer alan Bartın ilinin merkezinde faaliyet gösteren Oba Restoran işletmesinin müşterileri oluşturmaktadır. Oba restoran işletmesi, yurt dışında ikamet eden bir Türk yatırımcı tarafından kurulan 120 kişi kapasiteli ve 2010 yılından beri faaliyet gösteren bir yiyecek içecek işletmesidir. Müşterilerine Türk mutfağından özel yemekler, meze ve kebab çeşitleri olmak üzere kapsamlı yiyecek içecek hizmeti sunan restoranın müşteri kitlesini, orta ve üst düzey gelir grubunda yer alan kişiler oluşturmaktadır. İşletme yöneticileri ile yapılan görüşmelerde restoranda her yıl yaklaşık 12000 kişiye yiyecek içecek hizmeti sunulduğu kanısına varılmıştır. Bu kapsamda, ortalama müşteri sayısı göz önünde bulundurularak araştırmanın örneklem büyüklüğü % 95 güven aralığı ile 370 kişi (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 132) olarak belirlenmiştir. Restorana gelen müşterilerin kimler olduğuna, nereden geldiklerine ve kaç kişi olacaklarına ya da kaç kez geldiklerine dair sistematik bir veri bulunmayışından ötürü araştırmada olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır.

3.2. Veri toplama araçları

Bu araştırmanın verileri, anket tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma anketi dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, cinsiyet, yaş, eğitim ve aile gelir düzeyi gibi katılımcıların demografik bilgilerini içermektedir. Anketin ikinci bölümü, restoranda sunulan hizmetlerin kalitesini ölçmek için tasarlanmıştır. Müşterilerin restoranda sunulan hizmetlerin kalitesine ilişkin görüşleri Stevens vd. (1995: s. 59) tarafından restoranlarda hizmet kalitesini ölçmek amacıyla oluşturulan DINESERV ölçüm modelinde yer alan beş boyut ve 29 ifade ile ölçülmüştür. DINESERV ölçeğinde yer alan ifadeler, müşterilerin hizmet kalitesine ilişkin algı ve beklentilerinin karşılaştırılması yoluyla ölçülmektedir. Bu araştırmada katılımcıların hizmet kalitesine ilişkin algıları beşli derecelendirme ölçeği kullanılarak (1=beklediğimin çok altında, 3=beklediğim gibi, 5=beklediğimin çok üstünde) beklentileri ile eş zamanlı kıyaslama yoluyla ölçülmüştür.

Üçüncü bölümde, müşterilerin restoranda sunulan hizmetlerden memnuniyet düzeyleri üç ifade kullanılarak ölçülmüştür. Müşterilerin restoran işletmesinden memnuniyetine yönelik ifadeler, Han ve Ryu (2012) tarafından yapılan araştırmadan alınmıştır. Bu ifadeler; (1) “Bu restorandan almış olduğunuz hizmet kalitesinden memnuniyet düzeyinizi nasıl derecelendirirsiniz?”, (2) “Bu restorandan genel memnuniyetinizi nasıl değerlendirirsiniz?” ve (3) “Bu restorandan memnuniyetinizi diğer restoranlara oranla nasıl derecelendirilirsiniz?” şeklindedir. Müşterilerin restoran işletmesinden memnuniyetleri beşli derecelendirme ölçeği (1= çok düşük, 3= orta, 5=çok yüksek) kullanılarak ölçülmüştür.

Araştırma anketinin son bölümünü, restoranda müşteri sadakatine ilişkin ifadeler oluşturmaktadır. Bu ifadeler; müşteri sadakatinin davranışsal, tutumsal ve bilişsel yönünü ifade etmektedir. Müşterilerin davranışsal ve tutumsal sadakatlerine ilişkin; “Gelecekte bu restorana tekrar tercih etmeyi düşünüyorum” ve “Bu restorana başkalarına tavsiye ederim” ifadeleri literatürde sıklıkla kullanılmaktadır (Fu ve Parks, 2001; Kim vd., 2006; Namkung ve Jang, 2007). Müşteri sadakatinin bilişsel yönüne ilişkin “Dışarıda yemek yemeyi düşündüğümde bu restoran ilk tercihimdir” ifadesi ise Hyun (2010) tarafından yapılan araştırmadan alınmıştır. Restoranda müşteri sadakati beşli likert tipi ölçek (1=kesinlikle katılmıyorum, 3=ne katılıyorum ne katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) kullanılarak ölçülmüştür.

3.3. Veri toplama süreci ve Analiz

Araştırmada veri toplama aracının dizayn edilmesinin ardından veri toplama aşamasına geçilmiştir. Veri toplama sürecinde ilk olarak, araştırma ölçeğinin güvenilirliğini test etmek için ön test yapılmıştır. Bu kapsamda, oluşturulan anket formu 50 restoran müşterisine uygulanmış ve elde edilen veriler analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, ölçekte yer alan tüm ifadeler için Cronbach’ Alpha değeri, 0.94 olarak belirlenmiştir. Bu değer, oluşturulan ölçeğin araştırma verilerinin toplanmasında oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2010, s. 405). Ön testin ardından araştırma verileri, 15 Ocak 2017- 26 Şubat 2017 tarihleri arasında restoranda yiyecek içecek hizmeti alan 432 müşteriden yemek deneyimlerinden hemen sonra anket formunun yüz yüze uygulaması yolu ile elde edilmiştir. Elde edilen anketler ön incelemeden geçirilmesinin ardından 17 ankette birden çok seçeneğin işaretlendiği ya da sorulara çok az sayıda cevap verildiği belirlenmiş ve bu anketler veri setine dâhil edilmemiştir. Araştırma verilerinin analizinde, SPSS 18.0 sosyal bilimler için istatistik paket programında yer alan güvenilirlik, geçerlilik, farklılık ve ilişki analizlerinden yararlanılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Katılımcıların demografik özellikleri

Araştırma örneklemini, 197 kadın katılımcıdan (%47) ve 218 erkek katılımcıdan (%53) oluşmaktadır. Katılımcıların 42’si 18-28 yaş aralığında (%9,7), 198’i 26-35 yaş aralığında (%45,8), 143’ü 35-45 yaş aralığında (%33,1) ve 49’u 45 ve üstü (%11,3) yaş aralığındadır. Katılımcıların eğitim düzeyleri incelendiğinde; 32’si ilk ve orta öğretim (%7,4), 112’si lise (%25,9), 232’si üniversite (%53,7) ve 56’sı lisansüstü eğitim mezunudur. Katılımcıların ailelerinin aylık gelirleri incelendiğinde; 22’si 1500 TL ve altı gelire (%5,1), 60’ı 1501-2500 TL arası gelire (%13,9), 88’i 2501-3500 TL arası gelire (%20,4), 82’si 3501-4500 TL arası gelire (%19) ve 180’i 4501 TL ve üstü (%41,7) gelire sahiptir. Katılımcıların dışarıda yemek yeme sıklıkları incelendiğinde; 28’i ayda bir kez ya da daha az

(%6,5), 54'ü ayda en az iki kez (%12,5), 84'ü ayda en az 3 kez (%19,4) ve 266'sı ayda en az dört kez (% 61,6) dışarıda yemek yemektedir.

4.2. Hizmet kalitesine ilişkin bulgular

Müşterilerin restoran işletmesinde sunulan hizmetlerin kalitesine yönelik değerlendirmeleri algı ve beklentilerinin eş zamanlı karşılaştırılması yoluyla ölçülmüştür. Restoran işletmesinde hizmet kalitesine ilişkin elde edilen verileri anlamlı değişkenlere indirgemek amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. Tablo 1'de restoranda sunulan hizmetlerin kalitesine ilişkin gerçekleştirilen faktör analizi sonuçları gösterilmektedir. Buna ek olarak, katılımcıların restoran işletmesinde sunulan hizmetlerin kalitesine ilişkin değişkenlere vermiş oldukları yanıtlar frekans analizi yoluyla değerlendirilmiştir. Değerlendirme neticesinde, hizmet kalitesine ilişkin her bir göstereyi ölçmek üzere geliştirilen soruların aritmetik ortalamalarının tamamı 4 (beklediğimin üstünde) değerinin üzerindedir. Bunun yanında, hizmet kalitesini oluşturan dokuz göstere için ortalama değer 4,50'nin üzerindedir. Bu değerler, restoranın dokuz göstere itibarıyla müşterilerin beklentilerinin çok üzerinde olduğu görülmektedir.

Göstergelere ait ifadeler değerlendirildiğinde çalışanların hizmet sunma noktasındaki hevesliliğinin göstergeleri olan “müşteriyle hızlı ve çabuk ilgilenme”, “çalışanların özel talepleri karşılamak için ekstra çaba sarf etmesi” ve “çalışanların kaliteli ve hızlı hizmet sunmak için yoğun zamanlarda birbirlerine yardım etmeleri” en yüksek ortalamaya sahip üç ifadedir. Buna karşın, hizmet kalitesinin fiziksel olanaklar boyutunun göstergeleri olan “Restoranın imajını yansıtan görsel açıdan dikkat çekici bir menüye sahip olması”, “restoranın göze hitap eden yemek yeme alanına olması” ve “Restoranın imajına ve fiyat aralığına uygun bir dekorunun olması” ifadeleri ise en düşük ortalamaya sahip olan ifadelerdir. Burada ifadelere ilişkin ortalamaların dört değerinin üstünde olması dikkat çekmektedir. Yani fiziksel olanaklar itibarıyla da restoran işletmesinin müşterilerin beklentilerinin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Restoranda Sunulan Hizmetlerin Kalitesine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

FAKTÖRLER/ İfadeler	Faktör Yüklere	Öz Değer	Açıklanan Varyans	Alfa Sayısı	Ortalama
Güven ve Empati		7,94	30,82	0,96	4,46
Çalışanların sorulara tam olarak cevap verebilmesi	,871				4,54
Personelin menüde yer alan yemeklerin hazırlama yöntemi ve malzemeleri hakkında bilgi vermesi	,859				4,43
Çalışanların herhangi bir yanlışlık olduğunda anlayışlı olması ve güven vermesi	,858				4,53
Personelin iyi eğitilmiş, yetkin ve tecrübeli olması	,858				4,46
Müşterilerin kalplerini kazanacak şekilde hizmet sunulması	,843				4,51
Çalışanlarla iletişimde rahat ve güvende hissetme	,841				4,57
Restoranın çalışanların işlerini iyi yapabilmeleri için onlara destek vermesi	,835				4,39
Restoranın mevcut imkânlarla bağlı kalmayıp bireysel istek ve ihtiyaçlarınıza duyarlı olan çalışanlara sahip olması	,828				4,39
Restoranın sizi özel hissettirmesi	,803				4,45
Restoranda sizin bireysel ihtiyaç ve isteklerinizin önceden tahmin edilip ona göre davranılması	,774				4,32
Fiziksel Olanaklar		4,29	17,88	0,92	4,35
Çalışanların temiz, düzenli ve yaptıkları işe uygun giyinmesi	,857				4,44
Restoranın temizliği	,836				4,48
Restoranın imajına ve fiyat aralığına uygun bir dekorunun olması	,833				4,30
Göze hitap eden yemek yeme alanı	,812				4,24
Kolay hareket edilebilen ve rahat bir salonun olması	,793				4,47
Restoranın imajını yansıtan görsel açıdan dikkat çekici bir menü	,716				4,19
Güvenilirlik		3,52	14,65	0,89	4,45
Restoranda yapılan herhangi bir yanlışın hızlı bir şekilde düzeltilmesi	,860				4,43
Restoranın güvenilir ve tutarlı olması	,848				4,52
Müşteriye hesabın doğru bir şekilde bildirilmesi	,837				4,50
Yiyeceklerin tam olarak sipariş edildiği şekilde sunulması	,814				4,47
Restoranda hizmetlerin söylenen zaman içerisinde sunulması	,726				4,34
Heveslilik		2,60	10,81	0,92	4,61
Restoranda müşteriyle hızlı ve çabuk ilgilenilmesi	,907				4,58
Restoranda özel talebiniz varsa onu karşılayabilmek için ekstra çaba sarf edilmesi	,900				4,64
Yoğun zamanlarda, çalışanların kaliteli ve hızlı hizmet sunmak için birbirlerine yardım etmeleri	,874				4,60

Gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda, beklentinin dışında olarak restoran işletmelerinde hizmet kalitesini ölçmeye ilişkin ifadeler DINESERV hizmet kalitesi ölçüm modelinden farklı olarak beş faktör yerine dört faktör altında toplanmıştır. DINESERV hizmet kalitesi ölçüm modelinde yer alan boyutlar; fiziksel olanaklar, güven, güvenilirlik, heveslilik ve empatidir. Bu araştırmada ise faktör analizi sonucunda güven ve empati boyutlarına ait ifadelerin aynı faktör altında toplandığı görülmektedir.

Analiz sonucunda oluşan dört faktörlü hizmet kalitesi ölçeğinde yer alan ifadelerin faktör yükleri 0,72 ile 0,91 arasında değişmektedir. Birinci faktörde güven ve empatiyi; ikinci faktörde fiziksel olanakları; üçüncü faktörde güvenilirliği ve dördüncü faktörde hevesliliği ölçmeye yönelik ifadelerin toplandığı görülmektedir. Burada veri setinden beş ifadenin faktör analizi sürecinde ölçekten çıkarıldığının ifade edilmesi gerekmektedir. Bu ifadelerin faktör analizi dışında tutulmalarının sebebi, ifadelerin kendi başlarına bir faktör oluşturmamalarına ek olarak üçten fazla faktörle yüksek düzeyde ilişkili olmaları ve diğer faktörlerde yer alan ifadelerin dağılımını olumsuz yönde etkilemeleridir. Ölçek içerisinde bu ifadelerin dört tanesi fiziksel olanaklar ve bir tanesi ise güven boyutunda yer almaktadır. Bu ifadelerin analizden çıkarılmasıyla ortaya çıkan faktör yapısında, toplam varyansın %31'ini birinci faktör; %18'ini ikinci faktör; %15'ini üçüncü faktör ve %11'inin dördüncü faktör oluşturmaktadır. Ortaya çıkan dört boyutun toplam varyansı açıklama oranı %74 olarak gerçekleşmiştir.

Buna ek olarak restoran işletmesinde hizmet kalitesini ölçmeye yönelik ifadelere güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, hizmet kalitesini oluşturan ifadelerin bir bütün olarak güvenilirlik katsayısı 0,93'tür ve her bir faktöre ait güvenilirlik katsayıları 0,89'un üzerinde çıkmıştır. Bu değerler, ölçeğin içsel tutarlılığının oldukça yüksek olduğunu, bunun yanı sıra ölçeğin yapı geçerliliğini sağladığını göstermektedir.

4.3. Müşteri memnuniyeti ve sadakatine ilişkin bulgular

Müşterilerin restoran işletmesinden memnuniyetleri ve sadakatlerine ilişkin değerlendirmeleri öncelikle frekans değerleri açısından incelenmiştir. Daha sonra elde edilen verilere faktör analizi uygulanmıştır. Bu doğrultuda, ilk olarak müşterilerin restorandan memnuniyetlerine ilişkin veriler incelenmiştir. İnceleme neticesinde, katılımcıların memnuniyete ilişkin üç soruya yapmış oldukları değerlendirmelerin birbirine yakın olduğu ve yanıtların ortalamasından hareketle katılımcıların genel olarak restoran işletmesinden memnun oldukları görülmüştür. Müşterilerin restoran işletmesine yönelik sadakatleri ele alındığında ise ortalama düzeyinin restoranı tercih etmeye ilişkin ifade için en yüksek ve yemek yemeyi düşündüklerinde bu restoranın akıllarına gelen ilk restoran olması ifadesi için en düşük olduğu görülmüştür. Buna ek olarak, müşterilerin her üç ifadeye katılım düzeyleri oldukça yüksek çıkmıştır. Bu bulgular, restoran müşterilerinin genel anlamda sadık müşterilerden oluştuğunu göstermektedir.

Müşterilerin restoran işletmesinden memnuniyetleri ve sadakatlerine ilişkin elde edilen veriler faktör analizi uygulanması yoluyla birbirinden bağımsız, anlamlı ve araştırmanın diğer değişkenleri ile ilişkilerin test edilmesine olanak sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Tablo 2’de müşterilerin restoran işletmesinden memnuniyetlerine ve sadakatlerine ilişkin ifadelerle yönelik faktör analizi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 2: Müşteri Memnuniyetine ve Sadakatine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

FAKTÖRLER/ İfadeler	Faktör Yükleri	Öz Değer	Açıklanan Varyans	Alfa	Ortalama
Müşteri Sadakati		2,30	38,38	0,84	4,60
Tavsiye etme	,897				4,62
Tekrar tercih etme	,871				4,68
İlk tercih olma	,817				4,51
Müşteri Memnuniyeti		2,26	37,66	0,84	4,32
Restoranda sunulan hizmetlerden memnuniyet	,884				4,37
Diğer restoranlarla kıyaslandığında memnuniyet	,864				4,29
Restorandan genel olarak memnuniyet	,820				4,30

Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Verimax; Toplam Açıklanan Varyans: 0,76; KMO Örneklem Yeterliliği: %75; Bartlett's Küresellik Testi için Ki-Kare:1093,138 p=0,000<0.001; Alfa Sayısı: 0,80

Analiz sonucunda, müşterilerin restoran işletmesinden memnuniyetleri ve sadakatlerine ilişkin ifadelerin oldukça net bir şekilde iki faktör altında toplandığı görülmüştür. İki faktörü oluşturan ifadelerin faktör yükleri 0,82 ile 0,90 arasında değişmektedir. Her iki faktör de toplam varyansın %38’ini açıklamaktadır. Açıklanan toplam varyansın ise, 0,76 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

4.4. Hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine etkisi

Araştırmanın bağımsız değişkenini oluşturan hizmet kalitesinin restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetine etkisini test etmek için elde edilen verilere regresyon analizi uygulanmıştır. Yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda, düzeltilmiş R² değeri 0,49 çıkmıştır. Bu değer, bağımsız değişkenler olan hizmet kalitesi boyutlarının müşteri memnuniyetinin 0,49’unu açıkladığını göstermektedir. Ayrıca, ANOVA analizinde F değerinin (0,00) anlamlı çıkması, modelin kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Tablo 3’te restoran işletmelerinde hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine etkisine ilişkin regresyon analizi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 3: Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	Standartlaştırılmış Beta	t	Sig.
Sabit Katsayı		3,98	0,00
Güven ve Empati	0,47	11,01	0,00
Fiziksel Olanaklar	0,36	8,32	0,00
Güvenilirlik	-0,01	-0,20	0,84
Heveslilik	-0,02	-0,43	0,67

Bağımlı Değişken: Memnuniyet; Düzeltilmiş R²: 0,49; Durbin-Watson değeri: 1,51; Modelin Anlamlılığını gösteren ANOVA testi F değerinin Anlamlılık değeri: 0,00; Standartlaştırılmamış Sabit Katsayı: 0,90

Analiz sonucuna göre, hizmet kalitesi boyutlarından güven ve empati ve fiziksel olanaklar değişkenlerinin müşteri memnuniyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Buna karşın, hizmet kalitesi boyutlarından güvenilirlik ve hevesliliğin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, güven ve empati ve fiziksel olanaklar değişkenleri için H1 hipotezi kabul edilirken güvenilirlik ve heveslilik değişkenleri için H1 reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Bu bulgulardan hareketle, restoran işletmesinde hizmet kalitesi boyutlarından empati ve güven değişkeninde meydana gelen bir birim değişikliğin 0,47 birim ve fiziksel olanaklar değişkeninde meydana gelen bir birim değişikliğin ise 0,36 birim müşteri memnuniyetini artıracığı ifade edilebilir.

4.4. Hizmet kalitesinin müşteri sadakatine etkisi

Müşteri memnuniyetinin ardından restoran işletmelerinde hizmet kalitesinin müşteri sadakatine üzerindeki etkisi incelenmiştir. Hizmet kalitesi boyutlarının müşteri sadakatine etkisini test etmek için çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizi sonucunda müşteri sadakatine ilişkin düzeltilmiş R² değeri 0,45 çıkmıştır. Bu değer, bağımsız değişkenler olan hizmet kalitesi boyutlarının müşteri sadakatinin 0,45'ini açıkladığını göstermektedir. ANOVA analizi sonucunda ortaya çıkan F değeri (0,00) modelin kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Tablo 4'te hizmet kalitesinin müşteri sadakatine üzerindeki etkisine ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4: Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakatine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	Standartlaştırılmış Beta	t	Sig.
Sabit Katsayı		3,60	0,00
Fiziksel Olanaklar	0,26	5,84	0,00
Güvenilirlik	0,21	4,69	0,00
Güven ve Empati	0,22	5,07	0,00
Heveslilik	0,18	4,11	0,00

Bağımlı Değişken: Sadakat; Düzeltilmiş R²: 0,45; Durbin-Watson değeri: 1,50; Modelin Anlamlılığını gösteren ANOVA testi F değerinin Anlamlılık değeri: 0,00; Standartlaştırılmamış Sabit Katsayı: 0,76

Analiz sonucunda ortaya çıkan değerler, restoran işletmelerinde hizmet kalitesini oluşturan dört boyutunun da müşteri sadakati üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Analiz sonucunda, ortaya çıkan değerlerden hareketle, fiziksel olanaklardaki bir birimlik artışın müşteri sadakatinde 0,26 birim; güvenilirlikteki bir birim artışın müşteri sadakati üzerinde 0,21 birim; güven ve empati'deki bir birim artışın müşteri sadakatinde 0,22 birim ve heveslilik'teki bir birim artışın müşteri sadakati üzerinde 0,18 birimlik bir artış sağlayacağı ifade edilebilir. Ortaya çıkan sonuçlarından hareketle restoran işletmelerinde hizmet kalitesinin müşteri sadakati üzerindeki etkisine ilişkin H2 hipotezi kabul edilmiştir.

4.5. Müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatine etkisi

Araştırmada incelenmek istenen bir diğer husus, restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati üzerinde etkisinin olup olmadığıdır. Bu değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla elde edilen verilere regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon analizi sonucunda, düzeltilmiş R² değeri 0,10 çıkmıştır. Bu değer, bağımsız değişken olan müşteri memnuniyetinin restoran işletmelerinde müşteri sadakatinin 0,10'unu açıkladığını ve geri kalan 0,90'lık kısmının modele dahil edilmeyen değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir. Tablo 5'te restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati üzerindeki etkisine ilişkin regresyon analizi sonuçları gösterilmektedir. Ayrıca, ANOVA analizi sonucunda ortaya çıkan F değeri (0,00) modelin kabul edilebilir bir model olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: Müşteri Memnuniyetinin Müşteri Sadakatine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	Standartlaştırılmış Beta	t	Sig.
Sabit Katsayı		9,80	0,00
Memnuniyet	0,32	6,78	0,00

Bağımlı Değişken: Sadakat; Düzeltilmiş R²: 0,10; Modelin Anlamlılığını gösteren ANOVA testi F değerinin Anlamlılık değeri: 0,00; Standartlaştırılmamış Sabit Katsayı: 3,47

Regresyon analizi sonucunda, restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetinin sadakate etkisine ilişkin denklemde, katsayısı 0,32 ve sabit değer ise 3,47'dir. Bu durum, hiç memnuniyet olmasa bile sadakatin 3,47 birim olarak mevcut olacağını göstermektedir. Buna ek olarak, müşteri memnuniyetinde meydana gelecek bir birimlik artışın, müşteri sadakatinde 0,32 birim artışa neden olacağı ifade edilebilir. Bu sonuçtan hareketle H3 hipotezi kabul edilmiş ve alternatif hipotez reddedilmiştir.

5. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma, restoran işletmelerinde hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine ve müşteri sadakatine etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Müşterilerin restoran işletmesinden almış oldukları hizmetlerin kalitesine ilişkin değerlendirmeleri DINESERV ölçüm modeli kullanılarak ölçülmüştür. Analiz sonucunda, DINESERV hizmet kalitesi ölçüm modelinden farklı olarak güven ve empati boyutlarının aynı boyut altında toplandığı ve restoran işletmesinde hizmet kalitesinin dört boyuttan oluştuğu belirlenmiştir. Tan vd. (2014) tarafından restoran işletmelerinde hizmet kalitesinin CFFRSERV ölçeği ile incelendiği araştırmada; yiyecek, temizlik, cevap verilebilirlik, güvenilirlik ve fiziksel özellikler boyutlarına ek olarak güven ve empati boyutlarının aynı faktör altında yer aldığını belirlenmiştir. Başka bir ifade ile literatürde restoran işletmelerinde hizmet kalitesi boyutlarından güven ve empatinin aynı boyutlar altında yer aldığını gösteren araştırmalar bulunduğu ifade edilebilir. Müşterilerin hizmet kalitesi boyutlarını oluşturan ifadelerle yönelik değerlendirmelerinin aritmetik ortalamaları incelendiğinde, dört boyutun tamamında restoranın müşterilerine beklentilerinin üzerinde hizmet sunduğu belirlenmiştir.

Araştırmada, restoran işletmesinin özellikle heveslilik boyutunda müşteri beklentilerinin çok üzerinde hizmet sunduğu belirlenmiştir. Kitapçı (2008) ve Albayrak (2013) hevesliliğin restoran işletmelerinde en dikkat çeken şikâyet konularından birisi olduğunu ve heveslilik konusunda yaşanan problemlerin işletmenin karlılığına ve imajına önemli düzeyde olumsuz etki yaptığını ifade etmişlerdir. Buna karşın, bu araştırmada, hevesliliğin müşteri memnuniyeti

üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Diab vd. (2016) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçlarını desteklemekle birlikte, Andaleeb ve Conway (2006) ve Shaikh ve Khan (2011) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarıyla ters düşmektedir. Andaleeb ve Conway (2006) hizmet kalitesi boyutlarından hevesliliğin restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetini en fazla etkileyen boyut olduğunu; Shaikh ve Khan (2011) ise, hevesliliğin restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetini etkileyen en önemli hizmet kalitesi bileşenlerinden birisi olduğunu ifade etmiştir.

Bu araştırmada, hevesliliğe ilişkin ifade değerlerinin yüksek olmasına karşın müşteri memnuniyetini etkilememesi sıra dışı bir sonuç olarak nitelendirilebilir. Bu durumun Oba restoran işletmesinin kendisini orta ve üst düzey gelir grubuna yönelik konumlandırmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü orta ve üst düzey gelir grubundaki müşteriler personelin hizmet sunumu noktasındaki hevesliliğini memnuniyeti netice verecek bir farklılık olarak görmemekte; yani hevesliliği restoran işletmesi için bir zorunluluk olarak görebilmektedirler. Bu araştırmanın gerçekleştirildiği restoran işletmesinin çalışanlarının heveslilik noktasında müşteri beklentilerinin çok üzerinde hizmet sunduğu sonucundan hareketle, restoran yönetimine, personel seçimi ve eğitimi ile ilgili stratejilerini devam ettirmeleri önerilmektedir. Diğer restoran işletmelerine ise personel seçimi ve eğitimi süreçlerine daha fazla önem vermeleri ve müşterilere hizmet etme noktasında hevesli olan kişileri işe almaları veya işe aldıkları kişileri bu noktada eğitmeleri tavsiye edilmektedir.

Bu araştırmanın sonuçlarına göre restoran işletmelerinde müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olan hizmet kalitesi bileşenleri, fiziksel özellikler ve güven ve empatidir. Müşteri memnuniyetini en çok etkileyen hizmet kalitesi boyutlarının fiziksel özellikler (Shaikh ve Khan, 2011) ve güven ve empati (Markovic, 2011; Tan vd., 2014) olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca bu araştırmada, hizmet kalitesi boyutlarından güvenilirliğin restoran işletmelerinde müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuç, Tan vd. (2014) tarafından ortaya konulan araştırma bulgularıyla örtüşmesine karşın Liu ve Jang (2009) tarafından ortaya konulan araştırma sonuçlarıyla çelişmektedir. Bunun yanında, restoran işletmelerinde hizmet kalitesi boyutlarının tamamı müşteri sadakatini etkilemektedir. Müşteri sadakatine en fazla etki eden hizmet kalitesi boyutları, çoktan aza sırasıyla, fiziksel olanaklar, güven ve empati, güvenilirlik ve heveslilik olarak belirlenmiştir. Bu sonucun, konuyla ilgili yapılan araştırmalarda (Hyun, 2010:251; Diab vd. 2016) ortaya konulan sonuçları desteklediği görülmektedir. Elde edilen bulgular ışığında müşteri memnuniyetini ve sadakatini artırmak isteyen restoran işletmelerine özellikle müşterilere iyi ve rahat hissettiren, empati kurabilen ve sorunlara hızlı çözüm üretebilen çalışanları işe alması ve çalışanlarını bu yönde sürekli geliştirmesi ve müşteriye rahat hissettiren, göze hitap eden, iyi

dekore edilmiş ve rahat bir salon, temizlik vb. fiziksel olanaklar itibariyle beklentileri karşılayan bir mekanda hizmet vermeleri tavsiye edilmektedir.

Buna ek olarak araştırmada, restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetinin müşteri sadakati üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Namkung ve Jang, (2007), Haghghi vd. (2012) ve Diab vd. (2016) tarafından ulaşılan restoran işletmelerinde müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatini etkilediği sonucuyla örtüşmektedir. Bu araştırmanın sonucunda, memnuniyetin sadakat üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmasına karşın, memnuniyetin sadakati açıklama düzeyi beklenen seviyenin altında çıkmıştır. Bu durumda, restoran işletmesini tercih eden müşterilerin daha çok destinasyona turistik amaçlı gelen müşterilerden ve destinasyonda yaşayan müşterilerin fazla alternatifleri olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Memnuniyet ve sadakate ilgili aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerinden hareketle müşterilerin genel olarak restorandan memnun ve restorana sadık müşteriler olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, memnuniyetin sadakati düşük oranda etkilemesi beklenmeyen bir sonuçtur. Ayrıca, restoran işletmesinde hizmet kalitesinin sadakati açıklama düzeyi, memnuniyetin sadakati açıklama düzeyinden daha yüksektir. Bu sonuç, Cronin ve Taylor (1992) tarafından “hizmet kalitesi, müşterilerin tekrar satın alma niyetlerini müşteri memnuniyetinden daha az etkiler” bulgusuna ters düşmektedir.

Her ne kadar memnuniyetin sadakati açıklama düzeyi beklenin altında olsa bile bu araştırmanın sonuçlarından hareketle, diğer işletmelerde olduğu gibi, hizmet kalitesinin ve memnuniyetin müşteri sadakatini netice verdiği söylenebilir. Müşteri sadakati, müşterinin ürün grubuna ihtiyaç duyduğunda aklına gelen ilk marka olma, tekrarlanan satın almalar gerçekleştirme ve işletmeyi başkalarına tavsiye etme bileşenlerinden oluşmaktadır. Bu araştırmanın sonuçlarından hareketle, restoran işletmeleri için müşteri sadakat düzeyini artırmanın yolunun hizmet kalitesini ve müşteri memnuniyetini artırmakla mümkün olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Albayrak, A. (2013). Restoran İşletmelerinde Müşteri Şikâyetleri ve Şikayete İlişkin Davranışlar. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 9 (2), 24-51.
- Andaleeb, S. S. ve Conway, C. (2006). Customer Satisfaction in the Restaurant Industry: an Examination of the Transaction-Specific Model. *Journal of Services Marketing*, 20 (1), 3-11.
- Baldinger, A. L. ve Rubinson, J. (1996). Brand Loyalty: The Link between Attitude and Behaviour. *Journal of Advertising Research*, 36 (6), 22-34.
- Barber, N., Goodman R. J. ve Goh, B. K. (2011). Restaurant Consumers Repeat Patronage: A Service Quality Concern. *International Journal of Hospitality Management*, 30, 329-336.
- Bloemer, J., Ruyter, K. ve Wetzels, M. (1999). Linking Perceived Service Quality and Service Loyalty: a Multi-Dimensional Perspective. *European Journal of Marketing*, 33 (11/12), 1082-1106.
- Blythe, J. (2005). *Essential of Marketing*. Third Edition. Pearson Education. London.
- Bucak, T. ve Turan, Ö. (2016). Restoranlarda Hizmet Kalitesinin Misafir Memnuniyetine Etkisi: Çanakkale Merkezinde Bir Araştırma. *International Journal of Social Science*, 49 (1), 287-304.
- Buttle, F. (1996). SERVQUAL: Review, Critique, Research Agenda. *European Journal of Marketing*, 30 (1), 8-32.
- Chen, J. L. (2016). The Relationship among Service Quality, Relationship Quality, and Customer Loyalty for Chain Restaurant Industry. *International Journal of Marketing Studies*, 8 (3), 33-42.
- Chow, I. H., Lau, V. P., Lo, T. W., Sha, Z. ve Yun, H. (2007). Service Quality in Restaurant Operations in China: Decision- and Experiential-Oriented Perspectives. *Hospitality Management*, 26, 698-710.
- Clark, M. A. ve Wood, R. C. (1998). Consumer Loyalty in the Restaurant Industry-A Preliminary Exploration of the Issues. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 10 (4), 139-144.
- Cronin, J. J. ve Taylor, S. A. (1992). Measuring Service Quality: A Reexamination and Extension. *Journal of Marketing*, 56 (3), 55-68.

- Crosby, L. A., Evans, K. R., ve Cowles, D. (1990). Relationship Quality in Services Selling: An Interpersonal Influence Perspective. *Journal of Marketing*, 54 (3), 68-81.
- Diab, D. M. E., Mohammed, H. E., Mansour, E. H. ve Saad O. (2016). Investigating the Impact of Key Dimensions of Service Quality On Customers' Satisfaction and Loyalty: Evidences from the Restaurant Industry in Sudan. *Marketing and Branding Research*, 3 (2), 153-165.
- Fu, Y. Y. ve Parks, S. C. (2001). The Relationship between Restaurant Service Quality and Consumer Loyalty among The Elderly. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 25 (3), 320-336.
- Grobelna, A. ve Marciszewska, B. (2013). Measurement of Service Quality in the Hotel Sector: The Case of Northern Poland. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 22 (3), 313-332.
- Gupta, S., McLaughlin, E. ve Gomez, M. (2007). Guest Satisfaction and Restaurant Performance. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 48 (3), 284-298.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz*. 3. Baskı. Seçkin Yayıncılık. Ankara.
- Ha, J. ve Jang, S. S. (2010). Effects of Service Quality and Food Quality: The Moderating Role of Atmospherics in an Ethnic Restaurant Segment. *International Journal of Hospitality Management*, 29, 520-529.
- Haghighi, M., Dorosti, A., Rahnama, A. ve Hoseinpour, A. (2012). Evaluation of Factors Affecting Customer Loyalty in the Restaurant Industry. *African Journal of Business Management*, 6 (14), 5039-5046.
- Han, H. ve Ryu, K. (2012). Key Factors Driving Customers' Wordof-Mouth Intentions in Full-Service Restaurants: The Moderating Role of Switching Costs. *Cornell Hospitality Quarterly*, 53 (2), 96-109.
- Hwang, J. ve Ok, C. (2013). The Antecedents and Consequence of Consumer Attitudes toward Restaurant Brands: A Comparative Study between Casual and Fine Dining Restaurants. *International Journal of Hospitality Management*, 32, 121-131.
- Hyun, S. S. (2010). Predictors of Relationship Quality and Loyalty in the Chain Restaurant Industry. *Cornell Hospitality Quarterly*, 51 (2), 251-267.
- Jones, T. ve Taylor, S. F. (2007). The Conceptual Domain of Service Loyalty: How Many Dimensions?. *Journal of Services Marketing*, 21 (1), 36-51.

- Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. 8. Baskı. Dinamik Akademi. Ankara.
- Kılıç, B. ve Kurnaz, A. (2012). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Dineserv Modeli ile Ölçümü. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49 (564), 77-94.
- Kim, W. G., Lee, Y. K. ve Yoo, Y. J. (2006). Predictors of Relationship Quality and Relationship Outcomes in Luxury Restaurants. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30 (2), 143-169.
- Kim, W. G., Ng, C. Y. N. ve Kim, Y. (2009). Influence of Institutional DINESERV on Customer Satisfaction, Return Intention, and Word-of-Mouth. *International Journal of Hospitality Management*, 28, 10-17.
- Kitapçı, O. (2008). Restoran Hizmetlerinde Müşteri Şikâyet Davranışları: Sivas İlinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 111-120.
- Kivela, J., Inbakaran, R. ve Reece, J. (1999). Consumer Research in the Restaurant Environment, Part 1: A Conceptual Model of Dining Satisfaction and Return Patronage. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 11 (5), 205-222.
- Lai, I. K. W. (2015). The Roles of Value, Satisfaction, and Commitment in the Effect of Service Quality on Customer Loyalty in Hong Kong-Style Tea Restaurants. *Cornell Hospitality Quarterly*, 56 (1), 118-138.
- Lam, S. Y., Shankar, V., Erramilli, M. K., ve Murthy, B. (2004) Customer Value, Satisfaction, Loyalty, and Switching Costs: An Illustration from a Business-to-Business Service Context. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32 (3), 293-311.
- Lee, S. (2004). College Student's Perception and Preference of Brand Name Food Services in University Dining Operations. *Unpublished Master Thesis*. Oklahoma State University, Stillwater.
- Liu, Y. ve Jang, S. S. (2009). Perceptions of Chinese Restaurants in the U.S.: What Affects Customer Satisfaction and Behavioral Intentions?. *International Journal of Hospitality Management*, 28, 338-348.
- Markovic, S., Komsic, J. ve Stifanic, M. (2013). *Measuring Service Quality in City Restaurant Settings Using DINESERV Scale*. <http://www.wseas.us/e-library/conferences/2013/Dubrovnik/MATREFC/MATREFC-27.pdf>. Son erişim tarihi: 14.04.2017.

- Markovic, S., Raspor, S. ve Dorcic, J. (2011). What are the Key Dimensions of Restaurant Service Quality? An Empirical Study in the City Restaurant Settings. *Sustainable Tourism: Socio-Cultural, Environmental and Economics Impact*, 235-249.
- Mittal, B. ve W. M. Lassar. (1998). Why do Customers Switch? The Dynamics of Satisfaction versus Loyalty. *Journal of Services Marketing*, 12 (3), 177-194.
- Namkung, Y. ve Jang, S. S. (2007). Does Food Quality Really Matter in Restaurants? Its Impact on Customer Satisfaction and Behavioral Intentions. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 31 (3), 387-410.
- Oliver, R. L. (1999). Whence Consumer Loyalty?. *Journal of Marketing*, 63, 33-44.
- Palmer, A. (2001). *Principles of Service Marketing*. McGraw-Hill, New York.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A Multiple-İtem Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality. *Journal of Retailing*, 64 (1), 14-40.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., ve Berry, L. L. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. *Journal of Marketing*, 49 (3), 41-50.
- Reichheld, F. F. (2001). *How Today's Leaders Build Lasting Relationships: Loyalty Rules!*. Soundview Executive Book Summaries. Concordville, Pennsylvania.
- Sabir, İ. R., Akhtar, N., Pervez, M. A. ve Rehman, A. (2014). Customer Satisfaction in the Restaurant Industry; Examining the Model in Local Industry Perspective. *Journal of Asian Business Strategy*, 4 (1), 18-31.
- Selnes, F. (1993). An Examination of the Effect of Product Performance on Brand Reputation, Satisfaction and Loyalty. *European Journal of Marketing*, 27 (9), 19-35.
- Shaikh U. A. A. ve Khan, N. U. R. (2011). Impact of Service Quality on Customer Satisfaction: Evidences from The Restaurant Industry in Pakistan. *Management & Marketing*, 9 (2), 343-355.
- Stevens, P., Knutson, B. ve Patton, M. (1995). DINESERV: A Toll for Measuring Service Quality in Restaurant. *Cornell Hotel Restaurant Administration Quarterly*, 36, 56-60.

- Tan, Q., Oriade, A. ve Fallon, P. (2014). Service Quality And Customer Satisfaction in Chinese Fast Food Sector: A Proposal For CFFRSERV. *Advances in Hospitality and Tourism Research*, 2 (1), 30-53.
- Umath, B., Marwah, A. K. ve Soni, I. M. (2015). Measurement of Service Quality in Health Care Industry using Servqual Model: A Case of Select Hospitals. *International Journal of Management and Social Sciences Research*, 4 (1), 52-57.
- Vanniarajan, T. (2009). Dineserv: A Tool for Measuring Service Quality in Restaurants. *Journal of Marketing & Communication*, 4 (3), 41-52.
- Yüksel, A. ve Yüksel, F. (2002). Measurement of Tourist Satisfaction with Restaurant Services: A Segment-Based Approach. *Journal of Vacation Marketing*, 9 (1), 52-68.
- Zafiroopoulos, C. ve Vrana, V. (2010). Service Quality Assessment in a Greek Higher Education Institute. *Journal of Business Economics and Management*, 9 (1), 33-45.
- Zeithaml, V. A. (1988). Consumer Perceptions of Price, Quality, and Value: A Means-End Model and Synthesis of Evidence. *Journal of Marketing*, 52 (3), 2-22.
- Zeithaml, V. A. Berry, L. L. ve Parasuraman, A. (1996). The Behavioral Consequences of Service Quality. *Journal of Marketing*, 60 (2), 31-46.

The Effect of Service Quality on Customer Satisfaction and Loyalty: Case of Oba Restaurant

Extended Abstract

1. Introduction

Restaurant enterprises are aware of the necessity of increasing customer satisfaction and loyalty in order to be able to stand in today's fatal competition environment, which was caused by the change of both customer behaviors and structure of the market (Barber et al., 2011). One way of gaining customer satisfaction and loyalty is to distinguish the service that a restaurant offers by increasing its quality (Bucak & Turan, 2016). Because service quality has direct influence on customer satisfaction (Tan et al., 2014), repeated purchasing behaviors, and recommending restaurants to others (Stevens et al., 1995). This provides restaurant customer continuity and profitability (Chow et al., 2007). Service quality is also regarded as a prominent source of sustainable competitive advantage (Palmer, 2001, 227). Various papers have been published focusing on service quality and its effect on customer satisfaction and loyalty (Clark & Wood, 1998; Fu & Parks, 2001; Chow et al., 2007; Shaikh & Khan, 2011; Barber et al., 2011; Lai, 2015; Chen, 2016). However, no paper which focuses on the effect of the dimensions of the DINESERV to customer satisfaction and loyalty was found. So, the aim of this paper is to use DINESERV to rate and measure service quality, and to identify the effect of the dimensions DINESERV has on both customer satisfaction and loyalty.

2. Method

The population of the research consists of customers of the Oba Restaurant which is in Bartın, Turkey. The convenience sampling method, which is one of the non-random sampling methods, was used to determine the participants. Service quality of the restaurant was measured by DINESERV, which has 29 items in five dimensions and was developed by Stevens et al. (1995). Items used to measure general customer satisfaction with restaurants were adopted from the paper of Han ve Ryu (2012). Items adapted from papers published by Namkung ve Jang (2007) and Hyun (2010) to measure behavioral, attitudinal and cognitive loyalty of customers to the restaurants. Data was gathered from 432 customers who were willing to participate in face to face surveys just before leaving the restaurant between the dates of January the 15th and February the 26th 2017. The data that was gathered was analyzed by a statistical packet program for social sciences.

3. Results and Discussion

Results indicate that all three scales scored high enough score to be called quite reliable and valid. Unlike the literature, items in the DINESERV scale clustered under four dimensions. Items in the assurance and empathy dimensions were gathered under the same dimension and named accordingly. Other items were gathered under three dimensions just as it was in the paper by Stevens et al. (1995). These three dimensions were named tangibles, reliability and responsiveness. Based on the results, it can be said that Oba Restaurant exceeded the expectations of its customers in regards to all four of the dimensions of service quality. On the other hand, customer expectations were exceeded the most in regards to responsiveness. Kitapçı (2008) and Albayrak (2013) indicate that being unresponsive is one of the most noticeable complaints in restaurants and it has a significant negative influence on the image and profitability of restaurants. Despite this, the results of this paper indicate that responsiveness and reliability have no significant influence on general customer satisfaction, whereas tangibles, and assurance and

empathy have a significant influence on it. Results also indicate that all four dimensions of DINESERV, respectively tangibles, reliability, responsiveness, and assurance and empathy have a significant influence on customer loyalty. Furthermore, although customer satisfaction has a significant effect on customer loyalty, the level of influence of satisfaction on loyalty is lower than expected. Some factors are thought to have an effect on those results. Firstly, target customers of Oba Restaurant, which consist of people with middle and upper income, might be the reason for these results. Due to this, target customers may see responsiveness and reliability as a must, not some extra thing to be pleased with. Secondly, a substantial sum of customers consists of tourists who come to visit Bartın for a holiday. Also, customers who live in Bartın have limited alternative restaurants which target people of middle and upper income. This may help to explain why the influence of satisfaction on loyalty was found lower than the expected.

4. Conclusion

Restaurant management of Oba Restaurant is advised to maintain their employee selection and training policy, based on the result of responsiveness, which has a higher mean among service quality dimensions. Other restaurants are advised to pay more attention to the process of selecting and training their employees. Restaurants which strive to increase customer satisfaction and loyalty are firstly advised to hire employees who make customers feel good and comfortable, can empathize with customers, can quickly find solutions to problems of customers, and to train them in this respect. They are secondly advised to serve in a well decorated, appealing, and comfortable lounge which meets or exceeds customer expectations, and design other tangibles according to their customer expectations.

Rekabet ve Etkinlik: Avrupa Birliği Bankacılık Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama*

Ramazan EKİNCİ

*Sorumlu Yazar, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü,
ramazan.ekinci@deu.edu.tr*

Recep KÖK

*Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
recep.kok@deu.edu.tr*

Öz

Bu çalışmanın temel amacı “rekabet–etkinlik” hipotezini test etmektir. Avrupa Birliği (AB) bankacılık sisteminde krizlere karşı direncin artırılmasına yönelik kararların, rekabet ve maliyet etkinliğini artırdığı bilinmektedir. Rekabet-Etkinlik hipotezine göre finansal piyasalarda ortaya çıkan rekabet etkinlik artışına, dolayısıyla maliyetlerin de düşmesine neden olmaktadır. Analize konu olan örneklem 26 AB ülkesidir, 2006-2014 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada Panel Stokastik Sınır Analizinden yararlanılarak maliyet etkinlik skorları hesaplandığında; özellikle 2010 yılı sonrası borç krizinin ardından maliyet etkinliğinin düştüğü görülmektedir. Ayrıca Lerner indeksi yöntemiyle rekabet gücü ölçüldüğünde; AB bankacılık sisteminde rekabet gücünün arttığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın amacı bağlamıyla rekabet ve etkinlik arasındaki Granger nedensellik incelendiğinde; rekabetten etkinliğe pozitif bir nedensellik mevcut iken; etkinlikten rekabete bir nedensellik olmadığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre Avrupa Birliği bankacılık sistemi açısından ‘Quiet Life’ (rahat yaşam) hipotezi doğrulanmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etkinlik, Rekabet, Lerner İndeksi, SFA

JEL Sınıflandırma Kodları: C23,G21,L16

Competition and Efficiency: An Empirical Analysis on the Banking Industry of the European Union*

Abstract

The principal aim of this study is to test the hypothesis of “competition-efficiency”. It is known that the decisions on increasing strength against the crises in the banking system of the European Union (EU) increase competition and cost efficiency. According to the hypothesis of “competition-efficiency”, competition in financial markets causes increasing of efficiency and decreasing of costs. The sample in this study is 26 countries of the EU and in the period of 2006-2014. Cost efficiency scores are measured by using the Panel Stochastic Frontier Analysis, and it is seen that cost efficiency decreases within the debt crisis after 2010. Besides competitive advantage is measured with the method of Lerner index, and it is witnessed that the competitive advantage increases in the banking system of the EU. With regard to the aim of the study, Granger causality between competition and efficiency is examined, and there is a positive causality from competition to efficiency, but also there is not causality from efficiency to competition. According to these findings, the hypothesis of Quiet Life is not accepted for the banking system of the EU.

Keywords: Efficiency, Competition, Lerner Index, SFA

JEL Classification Codes: C23,G21,L

* Bu çalışma 2017 yılında Eskişehir’de düzenlenen Uluslararası Ekonomi Konferansında (Econ Anadolu) bildiri olarak sunulmuş yapılan katkılarla yeniden gözden geçirilmiştir.

* Extended abstract is presented at the end of the article.

Atıfta bulunmak için/Cite this paper:

Ekinci, R. ve Kök, R. (2017). Rekabet ve Etkinlik: Avrupa Birliği Bankacılık Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 171-200.

DOI: 10.18074/ckuiefd.338148

1. Giriş

Avrupa Birliği bankacılık endüstrisi son 20 yılda teknolojik ilerleme, finansal serbestleşme, Ekonomik ve Parasal Birlik'in (EMU) kurulması çerçevesinde Avro'ya geçişi hızlandırmakta; dolayısıyla ekonomik ve küresel entegrasyon sürecine önemli katkılar yapmaktadır. Entegrasyon sürecindeki bu gelişme de bankacılık endüstrisinde rekabete bir ivme kazandırmaktadır. Entegrasyona katkı sağlayan serbestleşme ile, özellikle rekabet gücü yüksek olan bankacılık endüstrisi motive olmakta; etkinliğin artırılması konusunda banka yönetimleri harekete geçirilmektedir. Çalışma bu yönleriyle merkez bankalarının ve politika yapımcılarının analitik bulgulara erişme talebine yanıt olma niteliğindedir.

Rekabet olgusu endüstrilerde, özellikle bankacılık endüstrisinde etkinliğin yanı sıra, sektörler arası kaynak tahsisinin temel dinamiklerinden biri kabul edildiği için uluslararası rekabet gücünü artıran itici bir güç olarak tanımlanmaktadır. Nitekim artan rekabet, sektörde birleşme ve devralma süreçlerini hızlandırmakla birlikte, birleşmelerin sektörel etkinlik ve performans üzerindeki etkisi tartışmalıdır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı "rekabet-etkinlik" hipotezini test etmektir. Burada elde edilen bulgularla uygulamalı literatürde yer alan sonuçların karşılaştırılması tartışmanın zenginleşmesini ve hipotezin güvenilirliğini güçlendirmektedir. Buradan hareketle Avrupa bankacılık endüstrisinde rekabet ve etkinlik arasındaki dinamik ilişkiyi irdeleme konusu bu çalışmanın odağını oluşturmaktadır.

Çalışmada analize konu olan maliyet etkinlikleri, 26 Avrupa Birliği ülkesinde faaliyet gösteren bankalar üzerinden parametrik bir yaklaşım olan stokastik sınır analizi (stochastic frontier analysis - SFA) ile hesaplanmaktadır. Yine bu çalışmanın sınırları içinde kalmak kaydıyla, bankaların rekabet düzeylerinin ölçülmesine imkan veren yapısalçı-olmayan yaklaşımlardan biri olarak bilinen Lerner indeksi hesaplanmakta; ayrıca Dinamik - Granger tipi panel nedensellik analizi üzerinden de Avrupa Birliği bankacılık endüstrisinde "rekabet ve etkinlik" arasındaki ilişki incelenmektedir. Dolayısıyla burada mevcut literatürün genişletilmesi güdüsü bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

Finansal sistem içinde bankacılık sektörü hem finansal aracılık sağlama fonksiyonunu yerine getirirken hem de mevduatların üretken yatırımlara dönüştürülmesi yoluyla etkin kaynak tahsisini gerçekleştirerek ekonominin yeni bir ivme kazanmasında önemli bir kurumsal rol üstlenmektedir. Bankacılık sektöründeki etkinlik, sektörel istikrara katkı yaparak bütün parasal sistemin işlevselliğini etkin kılmaktadır. Bankaların etkinliğindeki/performansındaki iyileşmeler, hissedarlar ve sektöre yatırım yapmayı düşünen yatırımcılar üzerinde "pozitif" sinyaller yaratmaktadır. Bundan dolayı bankacılık endüstrisinde etkinlik ve rekabet ölçütleri büyük önem taşımaktadır.

Literatürde rekabet ve etkinlik arasındaki ilişki uzun zamandır teorik tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Geleneksel endüstriyel organizasyon teorisine dayanan, Bain'in "yapı davranış performans" hipotezi (1956), piyasa yoğunluğu ile performans arasında pozitif bir ilişki olduğu savından hareketle, bankalar arası işbirliği ve birleşmelerden doğan büyük ölçekli tekelleşme gücünün, piyasa yoğunlaşması üzerinden daha yüksek rekabet gücünü beraberinde getirdiğini ileri sürmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi, piyasa yoğunlaşması ve performans arasındaki ilişki pozitif olmakla birlikte, tersine bir nedenselliğin varlığını ileri süren Demsetz'in "etkin yapı hipotezi" (1973) ise, etkin bankaların rekabet ve karlar üzerinden daha yüksek piyasa payına sahip olacakları hipotezini öngörmektedir. Diğer taraftan, piyasa yoğunluğu ile performans arasında negatif bir ilişkinin varlığını esas alan "Rahat yaşam" (quiet life) hipotezi ise rekabet ve etkinlik arasında negatif bir ilişkinin olduğunu, piyasa yoğunlaşmasına sahip bankaların daha etkinsiz olduğunu öne sürmektedir. Bu sonuç, banka yöneticilerinin, firmanın performansını artırma yönünde isteksiz olmalarına bağlanmakta ve rahat yaşam hipotezi altında monopol karın doğduğu savının testini önemli kılmaktadır. Kısacası, literatürde söz konusu ilişkinin yönü ve işareti konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır.

Bu çalışmanın ikinci kısmında, literatür tartışmasına yer verilmekte; üçüncü kısmında, veri tanımı, etkinlik ve rekabet ölçme yöntemleri incelenmekte; dördüncü kısmında, ampirik bulgular irdelenmektedir. Çalışma sonuç kısmı ile tamamlanmaktadır.

2. Literatür

Genel olarak, rekabeti ölçen yaklaşımlar yapısal yaklaşım ve yapısal-olmayan yaklaşım olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Yapısal yaklaşım, bankanın rekabet gücünü piyasa yapısının bir göstergesi olarak kabul etmektedir ve yoğunlaşma oranı ya da HHI indeksi yardımıyla ölçmektedir. Bu yaklaşıma göre bankacılık sektöründeki yüksek yoğunlaşma oranları, yüksek banka karlılıkları ile sonuçlanan düşük rekabetçi banka davranışlarına neden olmaktadır. İlk kez Bain (1956) tarafından literatüre kazandırılan bu yaklaşım "Yapı-Davranış-Performans (SCP)" paradigması olarak adlandırılmaktadır.

Getiri oranları ile piyasa yoğunlaşması arasındaki pozitif ilişki, çoğu zaman SCP hipotezinin ortaya koyduğu şekliyle, yoğunlaşmış piyasa yapısı içerisindeki piyasa gücünden kaynaklanmayıp piyasa katılımcıları arasındaki etkinlik farklılıklarından kaynaklanmaktadır. "Etkin yapı hipotezi" olarak adlandırılan bu yaklaşımda performans, yapının bir nedeni olarak görülmektedir. Diğer bir ifadeyle etkinliğini artıran bankalar düşük etkinlik düzeyindeki bankalara nazaran yüksek piyasa gücü elde edebilmekte, dolayısıyla piyasa yoğunluklarını artırmaktadırlar.

Uygulamalı literatürde, yapısal modellerde karşılaşılan eksikliklere alternatif olarak yeni metotlar ortaya konulmaktadır. Bunlar arasında en çok bilinen, “yeni endüstriyel organizasyon yaklaşımı”dır. Bu yaklaşıma göre, rekabet düzeyinin belirlenmesinde yapısal olmayan  lum tekniklerinden yararlanılmaktadır. Bunlardan en çok bilineni ise, Lerner indeksi (1934) ve Panzar ve Rosse’nin H-istatistiğidir (1987). Bu yeni yaklaşıma göre bankalar faaliyette buldukları piyasa yapısına göre farklı davranışlar sergilemektedir. Bankaların davranışları sadece piyasa yapısı ile değil, giriş engelleri, yabancı mülkiyet engelleri ve rekabet düzeyine etki eden faaliyet kısıtlamaları ile ilişkilendirilmektedir (Claessens ve Laeven, 2004; Claessens, 2009). Lerner indeksi marjinal maliyetin üzerinde kalan mark-up fiyatıyla açıklanmakta ve mark-up fiyatındaki artış piyasa gücünde artış olarak ele alınmaktadır. Özellikle bankacılık sektöründe rekabet ve etkinlik ilişkisine yönelik çalışmalar sadece araştırmacılar için değil, aynı zamanda politika yapıcılar için de son derece önemlidir. Nitekim “rekabet-etkinlik hipotezi ve rekabet-etkinsizlik hipotezi” uygulamalı literatür üzerinden geliştirilen en önemli hipotezlerdir (Schaeck ve Cihak, 2008).

Rekabet-etkinlik hipotezine göre rekabetteki artış, firmaların etkinliklerinde artışa neden olmaktadır. Rekabetteki artışlar ise farklı kanallardan bankaların etkinlik düzeylerini artırmaktadır. Örneğin, Zarutskie’e (2013) göre rekabetteki artış bankaları uzmanlaşmaya, borç verme teknolojilerini uyarlamaya ve belli tip kredi veya müşteriye doğru yönlendirmektedir. Böylece bankalar işlem maliyetlerini azaltıp kredi kullananları daha yakından takip ederek etkinliklerini artırmaktadır. Chen’e (2007) göre rekabet, bankaların borç verme etkinliklerini artırarak kredi risklerinde düşüşe neden olmaktadır. Evanoff ve  rs’e (2002) göre ise etkin firmaların piyasaya girişi ile birlikte etkinsiz firmalar maliyet etkinliklerini artırmaktadırlar.

“Rahat yaşam” hipotezine göre ise rekabetin olmadığı piyasa koşullarında monopol gücü yöneticilerin monopol rantlarını kullanmalarına; bu da, yöneticilerin performanslarında düşüşe yol açarak etkinsizliğe yol açmaktadır. Dolayısıyla piyasa gücü etkinsizliğe neden olmaktadır.

Diğer taraftan, “rekabet-etkinsizlik” hipotezi, rekabetin, bankanın etkinliğinde düşüşe yol açacağını ileri sürmektedir. Boot ve Schmeijts’e (2006) göre, yüksek rekabet; istikrarsızlığa, müşteri ve bankalar arasındaki ilişkinin zayıflamasına, bilgi asimetrisinin artırılmasına ve borçlananların izlenmesi ve denetlenmesinde daha fazla kaynağa ihtiyaç duyulmasına neden olarak etkinsizlikle sonuçlanan bir süreci beraberinde getirmektedir.

Rekabet, etkinlik ve yoğunlaşma ile ilgili literatür, çoğunlukla yönetim zaafının doğurduğu maliyet etkinsizliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bankacılık endüstrisinde maliyet etkinliği ve belirleyenleri ile ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır (Berger ve Humphrey, 1997; Goddard vd., 2001).

Bankacılık endüstrisi ile ilgili yapılan ilk çalışmalar, finansal serbestleşmeden önce Avrupa Birliği bankacılık endüstrisinin aşırı kapasite ile çalışan ve optimal ölçekten uzak çok sayıda finansal kurumdan oluştuğunu göstermektedir. Etkinsiz bankalar ancak rekabet baskısı olmadığı için ve yurtiçi otoritelerin destekleriyle varlığını sürdürebilmekteydi. Serbestleşme ve yüksek rekabetle birlikte bankaların maliyetlerini düşürme baskısı sonucu, Avrupa Birliği'nde bankaların etkinlik düzeylerinde artış görülmeye başlanmıştır (Amel vd., 2004; Casu vd., 2004). Bu nedenle, etkinlik ve rekabet arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar önem kazanmıştır. Genellikle artan rekabet sonucunda yöneticilerin karlarını koruyabilmesi için maliyetlerde düşüşe gitmeleri, böylece etkinliğin artırılması beklenmektedir. Ancak, son yıllarda yapılan çalışmalar rekabet ile bankacılık sistemi performansı arasındaki ilişkinin karmaşık olduğu yönünde bilgi sağlamaktadır.

Casu ve Girardone (2006) ve Weill (2004), Avrupa Birliği bankacılık endüstrisine yönelik yaptıkları çalışmalarda rekabet ve etkinlik arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığına ulaşmışlardır. Buna göre yazarlar, sektördeki en etkin bankaların aynı zamanda en az rekabetçi bankalar olduğu sonucuna varmışlardır.

Maudos ve Fernandez de Guevara (2007), çalışmalarında maliyet etkinliği ile piyasa gücünü temsilen kullandıkları Lerner indeksi arasındaki ilişkiyi logit regresyon modeli yardımıyla incelemişlerdir. Avrupa Birliği bankacılık endüstrisi üzerine yaptıkları çalışmada yazarlar, rekabet ve maliyet etkinliği arasında negatif bir ilişkiye ulaşmış; buna göre rahat yaşam hipotezini reddetmişlerdir.

Pruteanu-Podpiera vd. (2008) bankacılık endüstrisinde rekabetin gelişimini ve maliyet etkinliği ile olan ilişkisini incelemişlerdir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre rahat yaşam hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuç Koetter vd. (2008)'nin bulgularıyla da benzerlik göstermektedir.

Son olarak, Schaeck ve Čihák'ın (2008) AB ve ABD üzerine yaptıkları ve etkinlik, rekabet ve istikrar arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, piyasa gücündeki artışın maliyet etkinliğini arttırdığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Genellikle AB bankacılık endüstrisi üzerine yapılan ve yukarıda yer verilen çalışmalara ilave olarak, Türk bankacılık endüstrisi üzerine yapılan çalışmaları kısaca özetlemekte yarar vardır:

Ayaydın ve Karakaya (2014) çalışmalarında, 2003 ve 2011 dönemleri arasında Türkiye'de faaliyet gösteren 23 ticari bankanın banka-düzeyinde verileri ve İki Aşamalı Sistem Genelleştirilmiş Momentler (GMM) metodu kullanarak banka sermayesinin karlılık ve risk üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Banka sermayesindeki artışın risk üzerinde pozitif ve negatif etkisinin görüldüğü çalışmada yazarlar, "düzenleyici hipotez" ve "ahlaki tehlike hipotezini" destekler nitelikte bir sonuca ulaşmışlardır. Ayrıca sermaye ve karlılık arasında da pozitif

ve negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığına ulaşılmıştır. Çalışmada ayrıca HHI indeksinin kar üzerinde pozitif etkisinin olduğu grlmştir. Rekabet azalışının kar elde etme olanağını arttıracadığı anlamına gelen bu durum, yapı-davranış-performans hipotezinin geçerliliği yönünde bilgi vermektedir.

Denizer (1997) alışmasında, 1986-1992 dönemini kapsayan çeyreklik verilerle, Türk bankacılık endüstrisi için piyasa yapısı ve performans arasındaki ilişkiyi açıklayan “geleneksel” ve “etkin yapı” hipotezlerini test etmiştir. Yazar, CR5 indeksi ile temsil edilen piyasa yapısının kar oranlarıyla ilişkili olduğu yönündeki hipotezi destekler nitelikte bir sonuca ulaşmıştır. Dolayısıyla, Türk bankacılık endüstrisinde SCP hipotezinin desteklendiği ve piyasa yapısının bankanın karlılığını etkileyen önemli bir değişken olduğu grlmştir. Öte yandan firmaya özgü etkinliklerden kaynaklanan piyasa payı ile karlar arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu öne süren “etkin yapı” hipotezinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kasman (2001) alışmasında, 1988-1996 dönemi için Türk bankacılık endüstrisindeki karlılık ve piyasa yapısı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan analiz sonuçları, söz konusu dönemde karlılık ve piyasa yoğunlaşması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla ele alınan dönemde Türk bankacılık endüstrisinde piyasa yoğunlaşmasının karlılığını açıklayan anlamlı bir değişken olmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca SFA modelinden elde edilmiş etkinlik değerleri analizden çıkarıldığı zaman nispi piyasa gücü ve etkin yapı hipotezinin doğrulandığı sonucuna ulaşılırken, maliyet ve ölçek etkinliği değerleri modele eklendiğinde ise etkin yapı hipotezinin maliyet etkinliği uygulamasını destekleyici sonuçlar elde edilmiştir.

almaşur ve Daştan (2016), 2001-2014 dönemi boyunca Türk bankacılık endüstrisinde faaliyet gösteren 42 banka için piyasa yapısı ve karlılık arasındaki ilişkiyi; yapı-davranış-performans, nispi piyasa gücü, x etkinliğine dayalı etkin yapı, ölçek etkinliğine dayalı etkin yapı ve rahat yaşam hipotezleri çerçevesinde incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, endüstride yapı-davranış-performans, nispi piyasa gücü ve ölçek etkinliğine dayalı etkin yapı hipotezlerinin kısmen geçerli olduğunu, rahat yaşam hipotezinin ise gcl bir şekilde desteklendiğini göstermiştir.

Günalp ve elik (2004) alışmalarında, Türk bankacılık endüstrisi için piyasa yapısı ve performans arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Bankaların bireysel etkinlik skorlarının elde edilmesinde stokastik sınır yaklaşımından yararlanılmıştır. Elde edilen tahmin sonuçlarından hareketle yazarlar, 1990-2000 dönemi için etkin yapı hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada ayrıca, geleneksel yapı-davranış-performans hipotezi ve nispi piyasa gücü hipotezinin geçerliliğini destekler nitelikte bulgular sağlanamamıştır. Dolayısıyla, yüksek karlılığın, bankalar arasındaki işbirliğinden veya bankaların sahip olduğu piyasa gücünün kaynaklanmadığı grlmştir.

Özcan ve Çiftçi (2015) çalışmalarında, Türk mevduat bankacılığında yoğunlaşma ve karlılık ilişkisini incelemişlerdir. Türkiye’de faaliyet gösteren 24 mevduat bankasına yönelik panel veri yönteminden yararlanılarak yapılan analiz sonucunda piyasa payı ve karlılık arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sonuçlar, mevduat bankacılığında rekabetin yüksek olduğunu ve karlılığın önemli belirleyicilerinden biri olduğunu göstermiştir.

Çelik vd. (2015), 1990-2011 döneminde Türk bankacılık endüstrisinde etkinlik, yoğunlaşma ve rekabet arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Elde edilen sonuçlar, yoğunlaşma ve etkinlik arasında nedenselliğin olmadığını göstermiştir. SCP yaklaşımının geçerli olmadığı çalışmada, Türk bankacılık sektöründe söz konusu dönemde rekabet arttıkça piyasada etkinlik düzeyinin de arttığı belirlenmiştir.

Çelik ve Kaplan (2016) çalışmalarında SCP hipotezinin geçerliliğini Türkiye’de faaliyet gösteren 23 ticari banka ve 2008-2013 dönemi için araştırmışlardır. Elde edilen bulgular, Türk bankacılık endüstrisinde ele alınan dönemde etkin yapı hipotezinin geçerli olduğunu göstermiştir.

Bankanın piyasadaki davranışını belirlemede kullanılan SCP yaklaşımı, yüksek yoğunlaşmanın çoğu zaman etkin firmaların daha yüksek piyasa payı elde etmeleri sonucu ortaya çıkması nedeniyle eleştirilmiştir. SCP yaklaşımının bu eksikliğine karşı, piyasa davranışını doğrudan bankanın fiyatlama davranışı veya piyasa gücü üzerinden açıklamaya çalışan yeni ölçme yöntemleri gelişmeye başlamıştır. Bu çalışma, Yeni Endüstriyel Organizasyon yaklaşımı çerçevesinde gelişen rekabet ölçme yöntemlerinden biri olan Lerner indeksinden yararlanmaktadır. Çalışmanın 2008 krizi ile beraber Avrupa borç krizi dönemini de dikkate alması, yeni lit× eratürün izlenmesi açısından çalışmanın önemli bir üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca etkinliğe etki eden çevresel faktörlerin dikkate alınması, bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran önemli bir özellik olarak görülebilir.

3. Veri Tanımı ve Etkinlik ve Rekabet Ölçme Yöntemleri

Bu kısımda, Avrupa Birliği bankacılık endüstrisinin rekabet ve etkinliğin düzeyinin belirlenmesinde kullanılacak veriler ve uygulamalı literatürde kullanılan model kapsamlı yöntem–teknik denklem sistemleri açıklanmaktadır. Özellikle etkinliğe etki eden yapısal ve kontrol değişkenlerin yanı sıra, rekabet ve etkinlik arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü belirleyecek koşullar belirlenmektedir.

3.1. Veri Tanımı

Bu çalışmada kullanılan veri seti Avrupa Birliği'ne  ye ülkelerde faaliyet gösteren ticari bankaların bireysel verilerinden oluşmaktadır. Çalışmanın kapsamı, bankacılık endüstrisi içinde toplam aktiflerin büyük bölümünü oluşturan ticari bankalarla sınırlıdır. Özellikle  ye ülkeler arasındaki perakende piyasa yapısındaki önemli farklılıklar ve bazı ülkelerdeki tasarruf bankalarının devlet yardımlarından yararlanmaları nedeniyle tasarruf bankaları, kooperatif bankalar, gayrimenkul & mortgage bankaları, yatırım bankaları, İslami bankalar, diğer banka-dışı kredi kurumları, banka holdingleri ve holding şirketleri analiz dışında bırakılmıştır. Çalışmada 2006-2014 yılları arasında 26 Avrupa Birliği ülkesinde aktif olarak faaliyet gösteren 150 ticari bankaya ait veri seti kullanılmıştır. Söz konusu örneklem büyüklüğünün seçilmesinde özellikle son 5 yıla ait düzenli verisi kaydedilen bankalar belirleyici olmuştur. Ayrıca veri kaybı olan bankalar ile negatif değerli girdi ve çıktısı bulunan bankalar analizin dışında bırakılarak söz konusu veri seti elde edilmiştir.

Özellikle ifte sayma sorununa karşı Claessens ve Van Horen (2012) alışmalarında olduğu gibi iki seçim kuralı daha uygulanmıştır. İlk olarak birleşme ve devralmalar ve ele alınan zaman dönemi boyunca piyasaya giriş ve ıkışlar analizin dışında bırakılmıştır. İkinci olarak ana bankalar ile bunların iştiraklerinin birlikte sayılmasıyla oluşacak ifte sayma sorununa karşı banka-holding şirketleri örneklem dışında bırakılmıştır. Çünkü bu şirketlerin her biri bir veya daha fazla bankayı bünyesinde tutabilmektedir (Clerides vd., 2013). Sonuç olarak, konsolide olmayan bütçe verileri kullanılarak 150 bankaya ait 1350 gözlemden ve dengeli panelden oluşan veri seti bu çalışmaya konu olan örneklem büyüklüğünü oluşturmaktadır.

Banka düzeyinde kullanılan veriler dünya genelinde finansal kurumların göstergelerini yayınlayan Bureau van Dijk'in "Bankscope" veri tabanı üzerinden ticari bankaların bilanço ve gelir tablolarından sağlanmıştır. Veriler ABD doları cinsinden tanımlanmıştır. Etkinsizliğin etkileri modelinde kullanılan makro-ekonomik değişkenler ise Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Analitik bulguların elde edilmesinde R istatistiksel yazılım programından yararlanılmıştır.²

3.2.Rekabet  lme Yöntemi

Çalışmada bankaların rekabet düzeylerinin belirlenmesinde Lerner indeksinden yararlanılmakta, her bir banka ve örneklemdeki her bir yıl için indeksler hesaplanmaktadır. Burada Herfindahl Hirschman indeksi veya H-istatistiğinden farklı olarak banka düzeyinde rekabet göstergeleri elde edilmektedir. Lerner

² Battese ve Coelli (1995) modeline ait sonuçlar R kütüphanesinde yer alan "frontier" paketi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

indeksi fiyat ve marjinal maliyet arasındaki farkın fiyata bölümü olarak tanımlanmaktadır (Lerner,1934:169).

$$LER_{i,t} = \frac{P_{i,t} - MC_{i,t}}{P_{i,t}} \quad (1)$$

Burada $P_{i,t}$, i bankasının t yılındaki çıktı fiyatını göstermektedir. $MC_{i,t}$ ise marjinal maliyeti göstermektedir. Yüksek indeks değeri daha yüksek piyasa gücü anlamına gelmektedir. Fiyat, toplam gelirin (faiz + faiz dışı gelir) çıktı yerine vekil değişken olarak alınan toplam aktiflere bölümü ile elde edilmektedir (Fernandez de Guevara vd.,2005; Carbo vd., 2009). Marjinal maliyet ise son yıllarda yapılan çalışmalar (Berger vd., 2009; Beck vd., 2013) ışığında üç girdi (emeğin fiyatı, fiziksel sermaye fiyatı ve ödünç alınan fonlar fiyatı), bir çıktı (toplam aktifler) ve zaman trendi kullanılarak tahmin edilen translog maliyet fonksiyonundan elde edilmektedir.

Maliyet fonksiyonu şu şekilde oluşturulmuştur:

$$\begin{aligned} \ln TC_{i,t} = & \alpha_0 + \alpha_1 \ln Q + \frac{\alpha_2}{2} \ln Q^2 + \sum_{j=1}^3 \beta_j \ln P_j + \frac{1}{2} \sum_{j=1}^3 \sum_{k=1}^3 \delta_{jk} \ln P_j \ln P_k \\ & + \frac{1}{2} \sum_{k=1}^3 \gamma_j \ln Q \ln P_j + \tau_1 t + \frac{\tau_2}{2} t^2 + \tau_3 t \times \ln Q + \sum_{k=1}^3 \psi_j t \ln P_j + \varepsilon_{it}, \end{aligned} \quad (2)$$

Burada $TC_{i,t}$ toplam maliyetleri (faiz ve faiz dışı giderler) ; Q vekil değişken olarak toplam aktiflerin kullanıldığı çıktı düzeyini; P_1 , emeğin fiyatını (toplam aktifler içindeki personel giderleri); P_2 , fiziki sermaye fiyatını (personel giderleri dışında kalan faiz giderlerinin sabit varlıklara oranı); P_3 , ödünç verilen fonların fiyatını (toplam faiz giderlerinin toplam fonlar içindeki payı); t ise teknolojik değişme de dahil maliyet fonksiyonunun zaman boyunca gösterdiği dinamikleri içeren zaman trendini göstermektedir. $\alpha, \beta, \gamma, \tau$ ve ψ ise tahmin edilen katsayılardır. ε_{it} iki bileşenli hata terimi olup aşağıdaki gibi elde edilmektedir:

$$\varepsilon_{it} = u_{it} + v_{it} \quad (3)$$

Burada v_{it} iki-yönlü hata terimi, u_{it} ise etkisizliği ifade eden tek yönlü hata terimini göstermektedir.

Eşitlik (2)'den, marjinal maliyet aşağıdaki gibi elde edilebilir:

$$MC_{i,t} = \frac{TC_{i,t}}{Q_{i,t}} \left[\hat{\alpha}_1 + \hat{\alpha}_2 \ln Q + \sum_{j=1}^3 \hat{\gamma}_j \ln P_j + \hat{\tau}_3 t \right] \quad (4)$$

Eşitlik (4)'ten elde edilen $MC_{i,t}$ değerlerinin eşitlik (1)'de yerine konulmasıyla i bankasının t yılına ait Lerner indeksi elde edilmektedir. Söz konusu indeks, ele alınan zaman dönemi boyunca bankalar arasında piyasa gücündeki dinamik değişmeyi göstermektedir.

3.3. Etkinlik Ölçme Yöntemi

Çalışmada her bir bankanın ele alınan zaman dönemi boyunca maliyet etkinliklerinin hesaplanmasında stokastik sınır analizinden (SFA) yararlanılmaktadır. Ayrıca Battese ve Coelli (1995) modeli kullanılarak etkinsizliğe etki eden firma içi ve dışı faktörler analiz edilmektedir. Battese ve Coelli (1995) modeli tek aşamadan oluşup, tahmin edilen etkinlik değerleri ve bu etkinlik değerlerine etki eden çevresel faktörler modellenmektedir. Böylece model iki aşamalı yöntemlere (birinci aşamada stokastik sınır analizinden etkinlik değerlerini hesaplayan, ikinci aşamada elde edilen etkinlik değerlerinin açıklayıcı değişkenlere göre regresyonunu hesaplayan yöntemlere) göre önemli bir üstünlük sağlamaktadır. Söz konusu yaklaşım ülkeler-arası farklılıkları dikkate alan global bir üretim sınırı tahmin ederek, bankalar arasındaki etkinlik farklılıklarının ülkeye-ölgü karakteristiklerden kaynaklandığı varsayımı altında, ülkeler-arası sapmasız sistematik etkinlik ölçümlerinin yapılmasını sağlamaktadır (Andries ve Căpraru, 2014:570). Dolayısıyla Battese ve Coelli (1995) modeli, SFA parametrelerini etkinsizlik modeli ile birlikte eşanlı olarak tahmin edildiğinde çevresel faktörlerin etkisi de dikkate alınmış olmaktadır. Maliyet etkinlik modelinin tanımlanmasında Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonuna göre daha esnek olan translog tipi üretim fonksiyonu kullanılmakta; çok değişkenli bir translog maliyet fonksiyonu aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Andries ve Căpraru, 2014: 571):

$$\begin{aligned} \ln \frac{TC}{W3} &= \beta_0 + \beta_1 \ln \frac{W1}{W3} + \beta_2 \frac{W2}{W3} + \beta_3 \ln(Q_1) + \beta_4 \ln(Q_2) + \beta_5 \ln(Q_3) \\ &+ \beta_6 \frac{1}{2} (\ln(Q_1))^2 + \beta_7 \frac{1}{2} (\ln(Q_2))^2 + \beta_8 \frac{1}{2} (\ln(Q_3))^2 + \beta_9 \ln(Q_1) \ln(Q_2) \\ &+ \beta_{10} \ln(Q_1) \ln(Q_3) + \beta_{11} \ln(Q_2) \ln(Q_3) + \beta_{12} \frac{1}{2} \left(\ln \left(\frac{W1}{W3} \right) \right)^2 + \beta_{13} \frac{1}{2} \left(\ln \left(\frac{W2}{W3} \right) \right)^2 \\ &+ \beta_{14} \ln \left(\frac{W1}{W3} \right) \ln \left(\frac{W2}{W3} \right) + \beta_{15} \ln \left(\frac{W1}{W3} \right) \ln(Q_1) + \beta_{16} \ln \left(\frac{W1}{W3} \right) \ln(Q_2) + \beta_{17} \ln \left(\frac{W1}{W3} \right) \ln(Q_3) \quad (5) \\ &+ \beta_{18} \ln \left(\frac{W2}{W3} \right) \ln(Q_1) + \beta_{19} \ln \left(\frac{W2}{W3} \right) \ln(Q_2) + \beta_{20} \ln \left(\frac{W2}{W3} \right) \ln(Q_3) + \beta_{21} T + \beta_{22} \frac{1}{2} T^2 \\ &+ \beta_{23} \ln \left(\frac{W1}{W3} \right) \times T + \beta_{24} \ln \left(\frac{W2}{W3} \right) \times T + \beta_{25} \ln(Q_1) \times T + \beta_{26} \ln(Q_2) \times T + \beta_{27} \ln(Q_3) \times T \\ &+ \beta_{28} \ln(EQ) + \beta_{29} \ln(EQ)^2 + \beta_{30} \ln \left(\frac{W1}{W3} \right) \ln(EQ) + \beta_{31} \ln \left(\frac{W2}{W3} \right) \ln(EQ) \\ &+ \beta_{32} \ln(Q_1) \ln(EQ) + \beta_{33} \ln(Q_2) \ln(EQ) + \beta_{34} \ln(Q_3) \ln(EQ) \\ &+ \beta_{35} \ln(EQ) \times T + v_{it} + u_{it} \end{aligned}$$

Maliyet etkinliklerinin elde edilmesinde aracılık yaklaşımından yararlanılmıştır. Üç çıktı ve bu çıktıları üretmek amacıyla da üç girdi kullanıldığı varsayılmaktadır. Çıktı olarak toplam krediler (Q_1), diğer gelir getiren varlıklar (Q_2) ve bilanço dışı kalemler (Q_3) değişkenleri kullanılmıştır. Girdi olarak ise emek, fiziki sermaye ve ödünç verilebilir fonlar ve bunları temsilen de üç girdi fiyatı; emeğin fiyatı (W^1), fiziki sermayenin fiyatı (W^2) ve ödünç fonlar maliyeti fiyatı (W^3) kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri ile etkisizliği etkileyen içsel ve dışsal değişkenler ve tanımlamaları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Girdi ve Çıktı Değişkenleri ve Tanımlamaları

Değişkenler	Sembol	İsim	Tanımlı
Bağımlı Değişken	TC	Toplam maliyet	Toplam faiz giderleri + Toplam faiz dışı giderler + Personel giderleri
Girdi Fiyatları	W_1	Emeğin fiyatı	Personel giderleri/Toplam aktifler
	W_2	Sermayenin fiyatı	Diğer faaliyet giderleri (Faiz dışı giderler- Personel giderleri)/ Sabit varlıklar
	W_3	dnç fonlar maliyeti fiyatı	Toplam faiz giderleri/Toplam fonlar
Çıktılar	Q_1	Toplam krediler	Kısa ve uzun dönem krediler toplamı
	Q_2	Diğer gelir getiren varlıklar	Gelir getiren varlıklar-toplam krediler
	Q_3	Bilanço dışı kalemler	Toplam bilanço dışı kalemler
Diğer Değişkenler	EQ	zsermaye oranı	zsermaye/Toplam aktifler
Etkinsizliğin Etkileri Değişkenleri			
Makro-ekonomik faktörler			
GDP	δ_1	Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	
ENF	δ_2	Enflasyon Oranı	
Bankaya zg Faktörler (İçsel Faktörler)			
AK_BY	δ_3	Aktif büyüklüğü	Toplam Varlıkların logaritması
SER_YT	δ_4	Sermaye yeterlilik oranı	zkaynaklar/Toplam Aktifler
ROA	δ_5	Aktif Karlılık Oranı	Net Kar/Aktif Toplamı
$YN_ETK$	δ_6	Yönetim Etkinliği	Maliyet/Gelir oranı
$LİK_RİSK$	δ_7	Likidite Riski	Krediler/Toplam Aktifler
INT_R	δ_8	Aracılık Rasyosu	Krediler/Toplam Mevduatlar
NFM	δ_9	Net Faiz Marjı	(Faiz gel-faiz gid)/gelir getiren varlıklar
Bankacılık Sistemine zg Faktörler (Dışsal Faktörler)			
CR_5	δ_{10}	Piyasa Yoğunluğu	Herfindhal-Hirschman Yoğunlaşma İndeksi
Diğer Faktörler			
$KRİZ$	δ_{11}	Kriz Kuklası	

Doğrusal homojenlik kısıtı için (5) nolu denklemde yer alan bağımlı değişken ve girdi fiyatları ödünç fonlar maliyeti fiyatıyla (W^3) normalize edilmiştir. Teknolojik değişimin etkisi için modele doğrusal ve karesel zaman trendi (T) değişkeni dahil edilmiştir (Lensink vd., 2008 ve Lozano vd., 2010). Ayrıca bankalar arasındaki risk tercihlerindeki farklılıkların kontrolü amacıyla, modele yarı-sabit girdi olarak özsermaye oranı (özsermaye/toplam aktifler, EQ) eklenmiştir (Berger ve Mester., 1997).

Etkinsizliğin etkileri (u_{it}) eşitlik (5)'ten yola çıkılarak aşağıdaki gibi tanımlanabilmektedir:

$$u_{it} = \delta_0 + \delta_1 GDP + \delta_2 ENF + \delta_3 AK_BY + \delta_4 SER_YT + \delta_5 ROA + \delta_6 YÖN_ETK + \delta_7 LİK_RİSK + \delta_8 INT_R + \delta_9 NFM + \delta_{10} CR_5 + \delta_{11} KRİZ \quad (6)$$

Eşitlik (6)'da bankanın etkinsizliğindeki farklılıkları kontrol etmek amacıyla literatürde yapılmış çalışmalar doğrultusunda (Dietsch ve Lozano-Vivas, 2000; Maudos vd., 2002; Kasman ve Yıldırım, 2006; Pasiouras vd., 2009), makro-ekonomik değişkenler, bankacılık sistemine özgü değişkenler ve bankaya-özgü değişkenler olmak üzere üç farklı yapıda kategorik değişkenler kullanılmıştır:

Makro-ekonomik değişkenler olarak, kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (GDP) ve yıllık ortalama tüketici fiyat endeksindeki değişmeyi ifade eden enflasyon oranı (ENF) kullanılmıştır.

Bankaya-özgü olarak, bankanın toplam varlıklarının büyüklüğünü ifade eden aktif büyüklüğü (AK_BY), sermaye/iflas riskini gösteren sermaye yeterliliği oranı (SER_YT), aktif karlılık oranı (ROA), yönetim etkinliğini ifade eden maliyet/gelir oranı ($YÖN_ETK$), likidite riski ($LİK_RİSK$), bankanın aracılık fonksiyonunu yerine getirmedeki başarısını ölçen aracılık rasyosu (INT_R) ve net faiz marjı (NFM) değişkenleri kullanılmıştır.

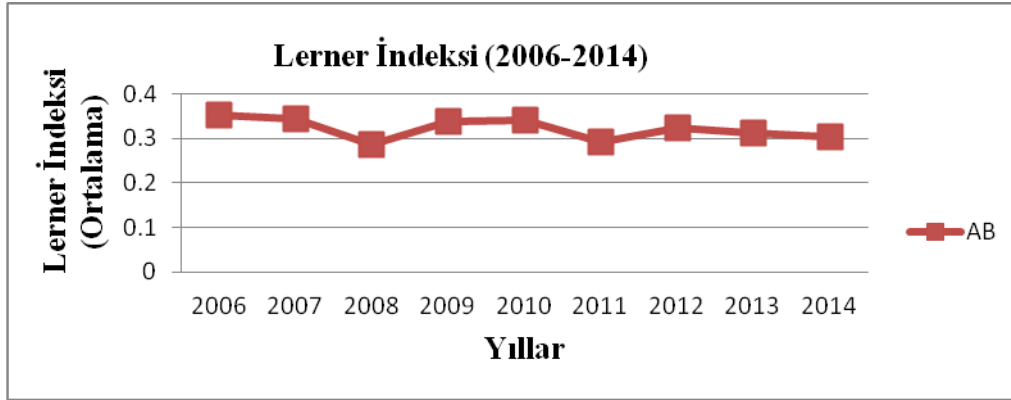
Bankacılık sistemine özgü ise en büyük beş bankanın aktif büyüklüğüne göre oluşturulmuş CR-5 yoğunlaşma indeksi (CR_5) değişkeni kullanılmıştır. Ayrıca 2008 küresel krizinin etkisini görmek amacıyla 2007 ve 2008 yıllarına '1', diğer yıllara '0' verilerek oluşturulan kriz kuklası ($KRİZ$) değişkeni modele dahil edilmiştir. Buradan yola çıkarak her bir bankanın etkinlik düzeyi aşağıdaki gibi hesaplanabilmektedir:

$$EFF_{it} \approx \exp(u_{it}) \quad (7)$$

4. Ampirik Bulgular

4.1. Rekabete Yönelik Analitik Bulgular

Çalışmada rekabet gücünün göstergesi olarak kullanılan Lerner indeksine yönelik sonuçlar Ek 1’de ve Şekil 1’de yer almaktadır. Şekil 1, Avrupa Birliği bankacılık endüstrisinde yıllar itibariyle ortalama Lerner indeksindeki değişmeyi göstermektedir.

Şekil 1: Yıllar İtibariyle Lerner İndeksindeki Değişim

Ortalama Lerner indeksi, Şekil 1’de görüldüğü gibi, ele alınan dönem boyunca %28 ile %35 arasında değişmektedir. Bu sonuç daha önce yapılan çalışmalarla karşılaştırılabilir bulgulardır. Örneğin Carbo vd. (2009), 1994-2001 dönemlerinde AB lkelerinde Lerner indeksinin %12.20 ile %20.34 arasında değiştiğini saptamış ve indeks ortalamasını %16 olarak hesaplamışlardır. Yine Fernandez de Guevara ve Maudos (2005), İşpanya bankaları örneklemli 1986-2002 dönemi kapsayan çalışmalarında indeksin %16.9 ile %24 arasında değiştiğini ortaya koymuşlardır. Yukarıda belirtildiği gibi Avrupa Birliği rnekleminde Şekil 1 incelendiğinde başlangıç dönemi olan 2006 yılı itibariyle Lerner indeksi değerlerinin yüksekliliği dikkate alınırrsa rekabet gücü başlangıç yılında daha düşük olup; takip eden yıllarda dalgalı bir seyir izlese de dönem sonuna doğru arttığı görülmektedir. Rekabet gücündeki bu değişmeler Avrupa Birliği bankacılık endüstrisinin geçirdiği dönüşüm süreciyle açıklanabilir. Özellikle Avrupa Birliği bankacılık endüstrisinde görülen, merkezi ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş ile birlikte AB’ye giriş sürecinin rekabet sürecindeki bu dönüşümü etkileyen önemli parametreler olduğu söylenebilir. Ayrıca Avrupa Birliği’ne yeni katılan ülkelerdeki artan rekabet trendinin (ekte yer alan tabloda görülmektedir), özellikle piyasaya yeni katılan ye ülkeler ve finansal kurumların sayısındaki artışın neden olduğu piyasanın genişlemesiyle birlikte hızlandığı ifade edilebilmektedir. Öte yandan kriz dönemlerinde Lerner indeksinde düşüş oldukça belirgindir (Weill, 2013).

4.2. Etkinlik Sonuçları

Tablo 2’de stokastik sınır analizi kullanılarak (SFA) translog maliyet fonksiyonunun parametrelerinin maksimum olabilirlik tahminleri yer almaktadır. Parametre tahminlerinin elde edilmesinde Battese ve Coelli’nin (1995) kesikli normal dağılım varsayımından yararlanılmıştır.

Tablo 2: Etkinsizliğin Etkileri Modeli Maksimum Olabilirlik Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Parametreler	Maliyet Fonksiyonu
C	β_0	1.037 [0.256]***
$\ln(W_1/W_3)$	β_1	0.675 [0.256]***
$\ln(W_2/W_3)$	β_2	0.132 [0.028]***
$\ln Q_1$	β_3	0.962 [0.057]***
$\ln Q_2$	β_4	-0.045 [0.043]
$\ln Q_3$	β_5	0.127 [0.027]***
$0.5\ln Q_1 \ln Q_1$	β_6	0.074 [0.009]***
$0.5\ln Q_2 \ln Q_2$	β_7	0.125 [0.006]***
$0.5\ln Q_3 \ln Q_3$	β_8	0.004 [0.002]
$\ln Q_1 \ln Q_2$	β_9	-0.090 [0.006]***
$\ln Q_1 \ln Q_3$	β_{10}	-0.005 [0.002]**
$\ln Q_2 \ln Q_3$	β_{11}	-0.006 [0.003]*
$0.5\ln(W_1/W_3)\ln(W_1/W_3)$	β_{12}	0.135 [0.007]***
$0.5\ln(W_2/W_3)\ln(W_2/W_3)$	β_{13}	-0.008 [0.003]**
$\ln(W_1/W_3)\ln(W_2/W_3)$	β_{14}	0.004 [0.003]
$\ln(W_1/W_3)\ln Q_1$	β_{15}	-0.019 [0.005]***
$\ln(W_1/W_3)\ln Q_2$	β_{16}	0.010 [0.005]*
$\ln(W_1/W_3)\ln Q_3$	β_{17}	0.001 [0.004]
$\ln(W_2/W_3)\ln Q_1$	β_{18}	-0.007 [0.003]**
$\ln(W_2/W_3)\ln Q_2$	β_{19}	0.009 [0.002]***
$\ln(W_2/W_3)\ln Q_3$	β_{20}	-0.006 [0.002]***
T	β_{21}	-0.055 [0.002]***
$0.5T^2$	β_{22}	-0.000 [0.000]
$\ln(W_1/W_3) \times T$	β_{23}	0.006 [0.001]***
$\ln(W_2/W_3) \times T$	β_{24}	0.002 [0.001]**
$\ln Q_1 \times T$	β_{25}	0.002 [0.001]
$\ln Q_2 \times T$	β_{26}	0.000 [0.001]
$\ln Q_3 \times T$	β_{27}	-0.000 [0.001]
$\ln EQ$	β_{28}	-0.038 [0.058]
$0.5\ln EQ \ln EQ$	β_{29}	0.020 [0.013]
$\ln(W_1/W_3)\ln EQ$	β_{30}	0.022 [0.009]**
$\ln(W_2/W_3)\ln EQ$	β_{31}	-0.005 [0.005]
$\ln Q_1 \ln EQ$	β_{32}	0.010 [0.009]
$\ln Q_2 \ln EQ$	β_{33}	0.011 [0.007]

Tablo 2'nin devamı

Değişkenler	Parametreler	Maliyet Fonksiyonu
$\ln Q_3 \ln EQ$	β_{34}	-0.014 [0.005]**
$\ln EQ \times T$	β_{35}	-0.006 [0.002]***
ETKİNSİZLİĞİN ETKİLERİ		
μ	δ_0	3.476 [0.587]***
<i>GSYİH</i>	δ_1	-0.190 [0.029]***
<i>ENF</i>	δ_2	-0.010 [0.013]
<i>AK_BY</i>	δ_3	-0.038 [0.011]***
<i>SER_YT</i>	δ_4	0.131 [0.051]**
<i>ROA</i>	δ_5	0.000 [0.008]
<i>YN_ETK</i>	δ_6	0.001 [0.000]***
<i>LİK_RİSK</i>	δ_7	-0.255 [0.053]***
<i>INT_R</i>	δ_8	-1.240 [0.203]***
<i>NFM</i>	δ_9	0.096 [0.014]***
<i>CR_5</i>	δ_{10}	-1.420 [1.080]
<i>KRİZ</i>	δ_{11}	0.116 [0.058]***
σ^2 (Sigma)		0.061 [0.006]***
γ (Gama)		0.936 [0.009]***

Not: ***,** ve ** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyindeki anlamlılıkları ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler asimtotik standart hataları göstermektedir. W_s ve Q_s sırasıyla girdi fiyatlarını ve ıktıları temsil etmektedir. EQ ise zsermaye oranını göstermektedir. $\gamma = \frac{\sigma_u^2}{(\sigma_v^2 + \sigma_u^2)}$ şeklindedir. Tahminler Battese ve Coelli (1995) modeline dayalı olarak ve R istatistiksel yazılım programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2'de yer alan sonuçlar incelendiğinde, öncelikle modelin anlamlılık parametresi sigma (σ^2) ile gama parametresi (γ), toplam varyansın içerisinde etkisizlikten kaynaklanan kısmı göstermekte ve 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Tablo 2'ye göre γ parametresinin değeri 0.936 olup, toplam varyansın %93'ünün etkisizlikten, %7'sinin ise istatistiksel hatalardan kaynaklandığı görülmektedir.

Modele ait katsayı sonuçları incelendiğinde normalize edilmiş girdi fiyatları (W_s) ve ıktıların (Q_s) pozitif ve anlamlı oldukları görülmektedir. Bununla birlikte diğer gelir getiren varlıklar (Q_2) değişkeninin katsayısının negatif olmakla birlikte istatistiki olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Buna göre toplam kredilerdeki (Q_1) %1'lik bir artış toplam maliyetlerde %0.96'lık bir artışa neden olmaktadır. Bilanço dışı kalemlerin (Q_3) maliyet esnekliği katsayısı 0.12 olup, bu değer bilanço dışı kalemlerdeki %1'lik bir artışın toplam maliyetlerde %0.12'lik bir artışa yol açacağı anlamına gelmektedir. Diğer gelir getiren varlıkların (Q_2) ise toplam maliyetler üzerinde anlamlı bir etkisi görülememiştir. Girdi fiyat katsayıları incelendiğinde ise, emeğin fiyatının (W_1) pozitif ve anlamlıdır ve

emeğin fiyatındaki %1'lik artışın toplam maliyetlerde %0.675'lik bir artışa yol açacağı görülmektedir. Benzer bir şekilde, sermayenin fiyatı da pozitif olup sermayenin fiyatındaki %1'lik artışın maliyetlerde %13'lük anlamlı bir etkiye sahip olduğu gözlenmektedir. Bu sonuçlara göre Avrupa Birliği bankacılık endüstrisinde özellikle toplam kredilerin ve emek maliyetlerinin toplam maliyetler üzerinde baskın bir etkisinin olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, çıktı olarak krediler, girdi olarak da emek maliyetleri bankanın önemli etkinsizlik kaynakları olarak görülebilmektedir. Risk tercihlerindeki farklılığı gösteren özsermaye rasyosu (EQ) ise istatistiki olarak anlamsız bulunmuştur. Dolayısıyla özsermayenin toplam varlıklara oranındaki değişimin toplam maliyetler üzerinde anlamlı bir etkisi görülememiştir. Buna rağmen özsermaye rasyosunun zaman trendi ile olan etkileşim katsayısı ise ($\ln EQ \times T$) negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bu durum risk tercihlerinin toplam maliyetler üzerindeki etkisinin zamanın bir fonksiyonu olduğunu ve toplam maliyetleri azalttığını göstermektedir. Ancak bu etkinin (0.006) düşük olduğu söylenebilmektedir.

Bankaların maliyet etkinsizliklerinin muhtemel belirleyicilerini araştırmak amacıyla, Tablo 2'de etkinsizlik etkileri değişkenlerine ait katsayı sonuçları yer almaktadır. Battese ve Coelli (1995) modelinde tek aşamalı regresyon tahmini yapılmakta ve banka etkinsizliği bir grup çevresel faktörün fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır. Böylece söz konusu model, AB ülkelerinde bankacılık endüstrileri arasındaki maliyet etkinliği farklılıkları konusunda da bilgi sunmaktadır. Çalışmada çevresel faktörler dört grupta ele alındığında bunlar; bankaya özgü faktörler (içsel faktörler), bankacılık sistemine özgü faktörler (dışsal faktörler), makro-ekonomik faktörler ve diğer faktörlere ilişkin bulgular şu şekildedir:

Tablo 2'deki sonuçlar incelendiğinde ve sırasıyla izlendiğinde; sermaye yeterlilik oranı, diğer bir ifadeyle iflas riskinin (δ_4) maliyet etkinsizliği üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır. Bu durum, ele alınan dönem boyunca daha az sermayeye sahip ticari bankaların daha büyük sermayeye sahip bankalardan daha maliyet etkin olduklarını göstermektedir. Bankanın maliyet etkinliği ile özsermaye oranı arasındaki bu ters yönlü ilişki, aynı zamanda borç finansmanı yöntemlerine başvurmanın, özsermayeyi artırmaktan daha avantajlı olduğunu; diğer bir ifadeyle daha yüksek kaldıraçlı ticari bankaların daha yüksek sermayeye sahip bankalara göre daha maliyet etkin olduklarını göstermektedir. Bu bulgular, özsermaye oranı ile banka etkinliği arasında ters yönlü ilişkinin varlığını saptayan Sun ve Change (2011) ve Altunbas, vd. (2007) çalışmaları ile de uyumludur.

Tabloda yer alan diğer bir risk değişkeni, likidite riski (δ_7) olarak bilinen toplam kredilerin toplam aktiflere oranı olarak ele alınan likidite riski ile bankanın maliyet etkinsizliği arasında negatif (-0.255) ve anlamlı bir ilişki şu şekilde değerlendirilebilmektedir: Bankanın düşük likidite pozisyonunun (daha yüksek miktarda kredinin) maliyet etkinliği ile pozitif ilişkili olduğu dikkate alınırsa

maliyet etkinsizliği ile kredi miktarı arasındaki bu ters yönlü ilişki Avrupa Birliği içinde daha aktif ticari bankaların (daha fazla borç verme eğiliminde olan bankaların) daha maliyet etkin olduklarını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, maliyet açısından daha etkin ticari bankaların daha başarılı ve Avrupa Birliği bankacılık endüstrisinde kredilerini geniŐletmede daha yüksek bir kapasiteye sahip olduklarını göstermektedir. Yine Altunbas vd. (2007), Yildirim ve Philippatos (2007), Allen ve Rai (1996) ve Maudos vd.'nin (2002a)  alıŐmalarında saptanan tahminler, bu çalışmanın sonuçlarıyla uyumlu olup, benzerlikleri yönüyle de  rt mektedir.

Bankanın toplam aktiflerinin logaritması ile ifade edilen aktif büyüklüğünün (δ_3) maliyet etkinsizliği üzerindeki etkisinin negatif (-0.038) ve anlamlı olduğu görülmektedir. Literatürdeki beklentilerle de uyumlu olan bu sonuç, daha büyük ölçekli bankaların büyüme ve ortak üretim gibi, etkinliği artıran ölçek ve alan ekonomilerinden daha fazla yararlanma faaliyetlerini doğrulamaktadır.

Ayrıca büyük ölçekli bankaların, maliyetleri kontrol altına alabilen ve gelirleri artıran, daha iyi ve daha profesyonel yönetim takımlarından faydalandıkları sonucuna ulaŐılmış olup; Hasan ve Marton (2003), Yildirim ve Philippatos (2007) ve Matousek ve Taci'nin (2004) de benzer sonuçlara ulaşmış olması politika  nergilerinin güven derecesini artırmaktadır.

Öte yandan,  zsermaye karlılık oranı (δ_5) katsayısı istatistiki olarak anlamsız olup, maliyet etkinsizliği üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Yine toplam kredilerin toplam mevduatlara oranını ifade eden aracılık oranının (δ_8), maliyet etkinsizliği üzerindeki etkisi negatif (-1.240) ve anlamlıdır. Bu sonuç daha yüksek aracılık oranına (kredi/mevduat) sahip bankaların maliyet açısından diğer bankalara nazaran daha etkin  alıŐıklarını göstermektedir. Yine maliyet etkinsizliği ile aracılık oranı arasındaki negatif ilişki, mevduatı kredilere d n Őtirmede kredi kanalının izlenmesi, takibi ve kredibilite değerlendirme prosedürünün etkin iŐlemesini sağlayan yöntemlerden daha iyi yararlanıldığı yönünde bilgi vermektedir. Bu durum bu süreçte katlanılan maliyetlerin, mevduatları diğer yatırımlara d n Őturmekten doğan maliyetlerden daha düşük olduğu Şeklinde yorumlanabilmektedir.

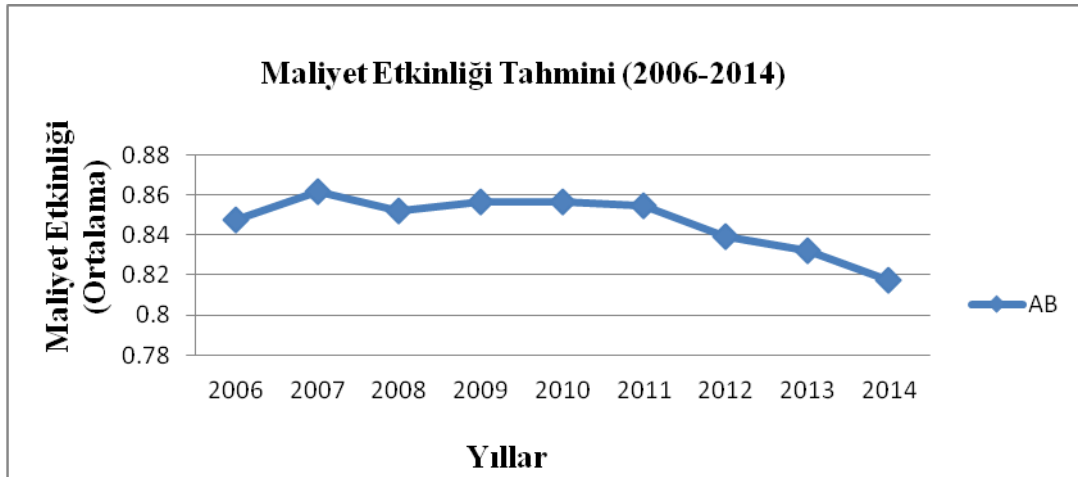
Ayrıca yönetim etkinliği olarak da bilinen maliyet-gelir oranının (δ_6), maliyet etkinsizliği üzerinde pozitif (0.001) ve anlamlı; ancak nispeten düşük bir etkiye sahip olması önemli bir bulgudur. Bu sonuç da kısaca yönetimsel etkinsizliğin, bankanın maliyet etkinsizliğini artırdığını göstermektedir. Ancak,  rneklem üzerinden bu etkinin oldukça sınırlı olduğu söylenebilmektedir.

Bu sonuçlara ilaveten, en büyük beş bankanın toplam varlıklarının tüm bankacılık sisteminin toplam varlıklarına bölümü ile elde edilen yoğunlaşma oranının (δ_{10}) maliyet etkinsizliği üzerindeki etkisi negatif (-1.420) ve anlamlıdır: Bu sonuçtan, daha fazla yoğunlaşmış piyasada (daha düşük rekabetçi ortamda) ticari bankaların

maliyetlerini kontrol altına almada daha büyük baskıyla karşılaştıklarını; yine bu baskının bankaları daha maliyet etkin faaliyette bulunmaya zorladığını çıkarmak mümkündür. Diğer bir ifadeyle daha düşük rekabetçi ortamda faaliyette bulunan ticari bankalar daha maliyet etkindir.

Faiz gelirleri ve faiz giderleri arasındaki farkın toplam gelir getiren varlıklara oranını ifade eden net faiz marjı (δ_9), maliyet etkinliği üzerinde pozitif (0.096) ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Buna göre, net faiz marjındaki artış, maliyet etkinliğini azaltırken, azalışlar da maliyet etkinliğini artırmaktadır. Elde edilen bu sonuç net faiz marjı ile etkinlik arasında negatif bir ilişkiyi ortaya koymakta; etkinlikteki artışların düşük faiz marjlarından ileri geldiğini öne süren etkin yapı hipotezini doğrulamaktadır.

Etkinsizliğe etki eden ve kontrol değişkeni olarak modele dahil edilen makro-ekonomik faktörleri değerlendirdiğimizde; bunlardan enflasyon (δ_2) değişkeni istatistiki olarak anlamsız olup, Avrupa Birliği açısından beklenenle uyumlu bir bulgudur. Burada özellikle Avrupa borç krizi ile birlikte görülmeye başlayan negatif enflasyon ve düşük fiyat düzeyinin etkili olabileceği söylenebilmektedir. Diğer yandan bir ülkenin büyüme düzeyinin bir göstergesi olarak görülen kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın (δ_1) ise maliyet etkinliği üzerinde negatif (-0.190) ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuç Mamatzakis vd., (2008) ve Weill'in (2009) çalışmaları ile de benzerlik göstermektedir. Buna göre gelişmiş ülkelerdeki bankaların gelişmekte olan piyasalardaki bankalara göre daha etkin oldukları söylenebilmektedir. Ayrıca ekonomik büyümenin etkinlik üzerindeki pozitif yöndeki etkisi durağan denge ve finansal kaynak tahsis sürecini yansıtmaktadır. Son olarak finansal krizin etkisini gösteren kriz kuklasının (δ_{11}) maliyet etkinliği üzerinde pozitif (0.116) ve anlamlı bir etkiye sahip olması; finansal krizlerin maliyet etkinliği üzerinde negatif etkisini doğrulamaktadır.

Şekil 2: Yıllar İtibariyle Ortalama Maliyet Etkinlik Skorları

Battese ve Coelli (1995) modelinden elde edilen ortalama maliyet etkinlik skorları Şekil 2’de yıllar itibariyle; Ek 2’de ise yıllar ve ülkeler itibariyle yer almaktadır. Maliyet etkinlik skorlarının ele alınan dönem boyunca %81 ile %86 arasında değiştiği, ortalamanın ise %84 olduğu görülmektedir. Bu sonuç bankaların girdi maliyetlerinde ortalama %16’lık bir azalış gerçekleştirebilecekleri anlamına gelmektedir ki, dönemler arası karşılaştırmalar açısından oldukça önemli bir bulgudur. Göstergelerden anlaşılacağı gibi 2006 ve 2007 yılları arasında görülen maliyet etkinliğindeki artış ve 2008 krizi sonrası tekrar düşüş trendi oldukça nettir. Bankaların etkinliklerinde 2008 sonrası kısmen de olsa görülen iyileşme trendi, özellikle Avrupa Birliği lkelerindeki büyüme oranlarında 2011 sonrası dönemde yaşanan önemli düşüşle birlikte daha hızlı bir düşüş trendine girmiştir.

4.3. Granger Nedensellik Testi

Yukarıda belirtilen sonuçlar doğrultusunda Tablo 3 incelendiğinde, erişilen bulguları panel Granger nedensellik sonuçları çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

Tablo 3: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Maliyet Etkinliği	Bağımlı Değişken	Lerner İndeksi
C	0.057*** (0.012)	C	0.022 (0.038)
Etkinlik (-1)	0.842*** (0.036)	Lerner (-1)	0.688*** (0.075)
Etkinlik (-2)	0.097*** (0.036)	Lerner (-2)	0.065 (0.071)
Lerner (-1)	-0.041* (0.023)	Etkinlik (-1)	-0.058 (0.112)
Lerner (-2)	0.008 (0.022)	Etkinlik (-2)	0.117 (0.113)
R2	0.85	R2	0.27
\sum LERNER	0.031**	\sum ETKİNLİK	0.299
METOD	PANEL EN KÜÇÜK KARELER		

Not: ***,** ve ** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyindeki anlamlılıkları ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler asimtotik standart hataları göstermektedir.

Tablo 3’te yer alan maliyet etkinliği, gecikmeli maliyet etkinliği ve gecikmeli rekabet göstergesi, Lerner indeksinin bir fonksiyonu olarak tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Lerner indeksinin, maliyet etkinliğinin negatif (-0.041) Granger nedeni olduğunu göstermektedir. Buna göre, rekabetten uzaklaşıldıkça (Lerner indeksi bire doğru yaklaştııka) etkinlik olgusu azalmaktadır. Diğer bir ifadeyle rekabetin, etkinliğin pozitif Granger nedeni olduğu söylenebilmektedir. Nitekim gecikmeli rekabet katsayılarının birlikte \sum LERNER sıfırdan farklı

olması; diğer bir ifadeyle nedenselliğin olmadığı boş hipotezinin reddedilmesi, temel hipotezi doğrulamaktadır. İki gecikmeli rekabet katsayısının ise pozitif olmakla birlikte istatistiki olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Özellikle finansal serbestleşme ve teknolojik ilerlemeler sonucu, Avrupa Birliği bankacılık endüstrisinde, çalışmamıza konu olan 2006 yılı başlangıç dönemi sonrası görülen, rekabet gücündeki nispi artışın (Lerner indeksinin yıllar itibariyle azalması), beraberinde maliyet etkinliğinde bir artışla sonuçlanması beklenmektedir. Öte yandan bağımlı değişkenin Lerner indeksi, bağımsız değişkenlerin ise gecikmeli Lerner indeksi ve etkinlik skorlarının modellendiği duruma göre etkinliklerin birlikte sıfır olduğunu \sum ETKİNLİK ifade eden boş hipotez reddedilememektedir. Bu bağlamda etkinlikten rekabete doğru bir nedensellik mevcut değildir. Ayrıca etkinlik katsayılarının da istatistiki olarak anlamsız oluşu, rekabet-etkinlik ilişkisini doğrulamamaktadır.

5. Sonuç

Çalışmanın analitik bulguları bir bütün olarak değerlendirildiğinde; öncelikle rekabet-etkinlik hipotezine göre finansal piyasalarda ortaya çıkan rekabet olgusunun etkinlik artışına, dolayısıyla maliyetlerin de düşmesine neden olduğu şeklindeki literatür sonuçları veri iken; panel stokastik sınır analizinden elde edilen sonuçlara göre özellikle 2010 yılı sonrası borç krizinin ardından maliyet etkinliğinin düştüğü görülmektedir. Ayrıca Lerner indeksi yöntemiyle rekabet gücü ölçüm sonucuna göre, Avrupa Birliği bankacılık endüstrisinin rekabet gücünün arttığı anlaşılmaktadır.

Son 20 yıldır Avrupa’da görülen finansal serbestleşme, teknolojik ilerlemeler ve Avro’ya geçiş gibi süreçlerin doğurduğu hızlı entegrasyon süreci dikkate alındığında; Lerner indeksinden de anlaşılacağı gibi azalan trend, bankaların daha rekabetçi davranmak zorunda olduklarını kanıtlamaktadır. Özellikle kriz dönemlerinde bu rekabetçi yapı daha da etkilidir.

Öte yandan, ele alınan zaman dönemi boyunca ortalama maliyet etkinliğinin %84 olması; bankaların potansiyel olarak girdi-maliyetlerinde %16’lık bir düşüş sağlamalarını göstermektedir. Özellikle Avrupa Birliği’nde negatif ekonomik büyümenin görüldüğü 2011 yılı sonrası ve Avrupa Birliği borç krizi dönemlerinde maliyet etkinliklerinde düşüşün daha belirgin olması, sistem içinde kaynak tahsisi yönüyle bir istikrarsızlık olgusuna işaret sayılabilir.

Çalışmanın amacı bağlamıyla, rekabet ve etkinlik arasındaki Granger nedensellik testine göre rekabetten etkinliğe pozitif bir nedensellik mevcut iken; etkinlikten rekabete bir nedensellik olmadığı görülmektedir. Bu sonuçlar göstermektedir ki; Avrupa Birliği bankacılık endüstrisi açısından rahat yaşam hipotezi reddedilmektedir. Sonuçlar bağlamında, politika yapıcıları, piyasa dinamiklerini dikkate alarak rekabet artırıcı politikalara yöneldikleri sürece; entegrasyon süreci

daha da hızlanabilir; kaynak kullanım etkinliği üzerinden de toplumsal refah artabilir.

EKLER

Ek 1: Yıllar İtibariyle Ortalama Lerner İndeksi

lkeler/Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Avusturya	0.41	0.40	0.36	0.44	0.51	0.47	0.42	0.43	0.39
Belçika	0.31	0.26	0.25	0.27	0.28	0.27	0.30	0.31	0.33
Bulgaristan	0.42	0.46	0.42	0.40	0.41	0.39	0.41	0.42	0.44
Kıbrıs	0.36	0.38	0.32	0.33	0.34	0.35	0.35	0.33	0.34
Çek Cumhuriyeti	0.46	0.47	0.38	0.56	0.53	0.53	0.54	0.56	0.56
Danimarka	0.37	0.31	0.24	0.33	0.35	0.25	0.33	0.32	0.31
Estonya	0.39	0.37	0.33	0.37	0.39	0.37	0.32	0.40	0.44
Finlandiya	0.31	0.32	0.26	0.35	0.34	0.31	0.33	0.34	0.36
Fransa	0.27	0.24	0.19	0.31	0.29	0.28	0.30	0.31	0.27
Almanya	0.27	0.29	0.23	0.26	0.26	0.24	0.26	0.22	0.22
Yunanistan	0.39	0.37	0.33	0.37	0.34	0.29	0.14	0.22	0.28
Macaristan	0.40	0.36	0.33	0.30	0.30	0.32	0.23	0.26	0.33
İtalya	0.32	0.34	0.24	0.26	0.29	0.29	0.33	0.31	0.32
Letonya	0.43	0.41	0.38	0.38	0.34	0.31	0.36	0.20	0.26
Litvanya	0.36	0.37	0.33	0.30	0.31	0.43	0.41	0.41	0.45
Lüksemburg	0.30	0.27	0.31	0.53	0.51	0.40	0.40	0.38	0.32
Malta	0.45	0.45	0.37	0.45	0.50	0.48	0.50	0.51	0.49
Hollanda	0.36	0.38	0.45	0.18	0.28	0.41	0.38	0.45	0.44
Polonya	0.45	0.44	0.41	0.37	0.42	0.44	0.41	0.43	0.46
Portekiz	0.35	0.31	0.26	0.35	0.32	0.29	0.28	0.22	0.37
Romanya	0.35	0.36	0.40	0.39	0.42	0.36	0.28	0.34	0.35
Slovak Cumhuriyeti	0.34	0.39	0.37	0.44	0.51	0.41	0.45	0.53	0.52
Slovenya	0.36	0.37	0.34	0.39	0.42	0.38	0.39	0.40	0.46
İspanya	0.31	0.33	0.36	0.28	0.29	0.30	0.32	0.34	0.33
İsveç	0.28	0.30	0.24	0.37	0.38	0.36	0.37	0.38	0.40
İngiltere	0.30	0.32	0.28	0.25	0.19	0.44	0.23	0.37	0.29

Ek 2: Yıllar İtibariyle Ortalama Maliyet Etkinlik Skorları

Ülkeler/Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Avusturya	0.96	0.96	0.85	0.94	0.92	0.97	0.93	0.97	0.95
Belçika	0.84	0.84	0.83	0.82	0.81	0.81	0.78	0.80	0.80
Bulgaristan	0.69	0.68	0.75	0.75	0.75	0.76	0.75	0.70	0.62
Kıbrıs	0.73	0.72	0.74	0.56	0.54	0.53	0.56	0.55	0.53
Çek Cumhuriyeti	0.77	0.86	0.86	0.85	0.80	0.79	0.83	0.85	0.83
Danimarka	0.93	0.94	0.95	0.92	0.91	0.94	0.92	0.91	0.90
Estonya	0.84	0.85	0.86	0.86	0.87	0.94	0.92	0.92	0.93
Finlandiya	0.78	0.75	0.82	0.79	0.80	0.77	0.77	0.80	0.79
Fransa	0.89	0.91	0.89	0.91	0.90	0.90	0.88	0.88	0.86
Almanya	0.87	0.84	0.82	0.84	0.82	0.80	0.81	0.80	0.80
Yunanistan	0.96	0.96	0.96	0.96	0.95	0.95	0.92	0.90	0.93
Macaristan	0.75	0.84	0.76	0.73	0.73	0.71	0.66	0.62	0.42
İtalya	0.82	0.83	0.85	0.83	0.87	0.88	0.87	0.88	0.88
Letonya	0.76	0.78	0.76	0.75	0.73	0.75	0.72	0.61	0.69
Litvanya	0.93	0.95	0.94	0.92	0.91	0.90	0.90	0.86	0.78
Lüksemburg	0.84	0.74	0.50	0.74	0.78	0.78	0.54	0.44	0.50
Malta	0.91	0.93	0.94	0.94	0.93	0.94	0.91	0.91	0.90
Hollanda	0.82	0.81	0.83	0.78	0.79	0.83	0.81	0.78	0.76
Polonya	0.79	0.88	0.91	0.88	0.90	0.91	0.91	0.91	0.90
Portekiz	0.84	0.84	0.82	0.89	0.87	0.80	0.84	0.80	0.75
Romanya	0.72	0.81	0.72	0.76	0.79	0.75	0.77	0.74	0.73
Slovak Cumhuriyeti	0.67	0.68	0.62	0.68	0.72	0.78	0.83	0.82	0.80
Slovenya	0.93	0.95	0.95	0.95	0.94	0.91	0.93	0.90	0.93
İspanya	0.85	0.83	0.78	0.75	0.79	0.82	0.80	0.78	0.75
İsveç	0.86	0.89	0.81	0.82	0.84	0.86	0.85	0.84	0.83
İngiltere	0.84	0.83	0.80	0.57	0.70	0.79	0.60	0.54	0.53

Kaynakça

- Allen, L. ve Rai, A. (1996). Operational Efficiency in Banking: An International Comparison. *Journal of Banking and Finance*, 20, 655-672.
- Andries, A. M. ve Cpraru, B. (2012a). Competition and efficiency in EU27 banking systems. *Baltic Journal of Economics*, 12(1), 41–60.
- Andries, A. M. ve Cpraru, B. (2014). The nexus between competition and efficiency: The European banking industries experience. *International Business Review*, 23, 566–579.
- Altunbas, Y., Carbo, S., Gardener, E.P.M. ve Molyneux, P. (2007). Examining the Relationships between Capital, Risk, and Efficiency in European Banking. *European Financial Management*, 13(1), 49-70.
- Amel, D., Barnes, C., Panetta, F. ve Salleo, C. (2004). Consolidation and Efficiency in the Financial Sector: a Review of the International Evidence. *Journal of Banking and Finance*, 28, 2493-2519.
- Ayaydın, H. ve Karakaya, A. (2014). The Effect of Bank Capital on Profitability and Risk in Turkish Banking, *International Journal of Business and Social Science*, 5, 252-271
- Bain, J. S. (1956). *Barriers to new competition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Battese, G. E. ve Coelli, T. J. (1992), Frontier Production Function, Technical Efficiency and Panel Data: With Application to Paddy Farmers in India. *Journal of Productivity Analysis*, 3, 153-169.
- Battese, G. E. ve Coelli, T. J. (1995). A Model for Technical Inefficiency Effects in a Stochastic Frontier Production Function for Panel Data. *Empirical Economics*, 20, 325–332.
- Beck, T., De Jonghe, O. ve Schepens, G. (2013). Bank competition and stability: cross-country heterogeneity. *J. Financ. Intermediat*, 22 (2), 218–244.
- Berger, A.N. ve Humphrey, D.B. (1997). Efficiency of Financial Institutions: International Survey and Directions for Future Research. *European Journal of Operational Research*, 98, 175-212.
- Berger, A. ve Mester, L. J. (1997). Inside the black box: What explains differences in the efficiencies of financial institutions? *Journal of Banking and Finance*, 21, 895–947.

- Berger, A.N., Klapper, L.F. ve Turk Ariss, R. (2009). Bank competition and financial stability. *J. Financ. Serv. Res.*, 35 (2), 99–118.
- Boot, A.W. ve Schmeijts, A. (2006). The competitive challenge in banking. In L. Renneboog (Ed.), *Advances in corporate finance and asset pricing* (pp. 133–160). Amsterdam: Elsevier.
- Carbo, S., Humphrey, D., Maudos, J. Ve Molyneux, P. (2009). Cross-country comparisons of competition and pricing power in European banking. *Journal of International Money and Finance*, 28, 115–134.
- Casu, B., Girardone, C. ve Molyneux, P. (2004). Productivity change in European banking: A comparison of parametric and non-parametric approaches. *Journal of Banking and Finance*, 28, 2521–2540.
- Casu, B. ve Girardone, C. (2006). Bank Competition, Concentration and Efficiency in the Single European Market. *The Manchester School*, 74 (4), 441- 468.
- Chen, X. (2007). Banking deregulation and credit risk: Evidence from the EU. *Journal of Financial Stability*, 2, 356–390.
- Claessens, S. ve Laeven, L. (2004). What drives bank competition? Some international evidence? *Journal of Money, Credit, and Banking*, 36, 562–583.
- Claessens, S. ve Van Horen, N. (2012). Foreign banks: Trends, impact and financial stability. *IMF working paper* WP/12/10.
- Claessens, S. (2009). Competition in the financial sector: Overview of competition policies. *World Bank Research Observer*, 24(1), 83–118.
- Clerides, S., Delis, M. ve Kokas, S. (2013). A new data set on bank competition in national banking markets. *Cyprus: University of Cyprus, Working Papers in Economics*
- Çalmaşur, G. ve Daştan, H. (2016). Türk Bankacılık Endüstrisinde Piyasa Yapısı ve Karlılık İlişkisi, *Ege Akademik Bakış*, 16, 2, 363-378
- Çelik, T. ve Kaplan, M. (2016). Testing the Structure-Conduct-Performance Paradigm for the Turkish Banking Sector: 2008-2013, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(4), 1625-1631.
- Çelik, T., Kaplan, M. ve Şahin, F. (2015). Efficiency, Concentration and Competition in the Turkish Banking Sector, *İktisat İşletme ve Finans*, 30(346), 81-104

- Demsetz, H. (1973). Industry structure, market rivalry and public policy. *Journal of Law and Economics*, 16, 1–9.
- Denizer, C. (1997). The Effects of Financial Liberalization and New Bank Entry on Market Structure and Competition in Turkey, *Policy, Research working paper*, no. WPS 1839. Washington, DC: World Bank.
- Dietsch, M. ve Lozano-Vivas, A. (2000). How the environment determines banking efficiency: A comparison between French and Spanish industries. *Journal of Banking and Finance*, 24, 985–1004.
- Evanoff, D. ve Ors, E. (2002). Local market consolidation and bank productive efficiency. *Federal Reserve Bank of Chicago Working Paper*, 02-25.
- Fernandez de Guevara, J., Maudos, J. ve Perez, F. (2005). Market power in European banking sectors. *Journal of Financial Services Research*, 27 (2), 109–137.
- Goddard, J., Molyneux, P. ve Wilson, J.O.S. (2001). European Banking: Efficiency, Technology and Growth. *John Wiley*, Chichester
- Gnalp, B. ve elik, T. (2004). Türk Bankacılık Sektrnde Piyasa Yapısı ve Performans İlişkilerinin Etkinlik İçin Doğrudan Bir lt Kullanılarak Test Edilmesi, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6 (3), 31-57
- Hasan, I. ve Morton, K. (2003). Development and efficiency of the banking sector in a transitional economy: Hungarian experience. *Journal of Banking and Finance*, 27, 2249-2271.
- Kasman, A. ve Yildirim, C. (2006). Cost and profit efficiencies in transition banking: The case of new EU members. *Applied Economics*, 38, 1079–1090.
- Kasman, A. (2001). The Profit-Structure Relationship in the Turkish Banking Industry Using Direct Measures of Efficiency, *Ege Akademik Bakış*, 1, 141-164
- Koetter, M., Kolari, J. W. ve Spierdijk, L. (2008). Efficient Competition? Testing the 'Quiet Life' of U.S. Banks with Adjusted Lerner Indices. *Paper presented at the 44th Bank market structure conference*, Federal Reserve Bank of Chicago.
- Lensink, R., Meesters, A. ve Naaborg, I. (2008). Bank efficiency and foreign ownership: Do good institutions matter? *Journal of Banking and Finance*, 32, 834–844.

- Lerner, A. P. (1934). The concept of monopoly and the measurement of monopoly power. *The Review of Economic Studies*, 1(3), 157–175.
- Lozano-Vivas, A. ve Pasiouras, F. (2010). The impact of non-traditional activities on the estimation of bank efficiency: International evidence. *Journal of Banking and Finance*, 34, 1436–1449.
- Mamatzakis, E., Staikouras, C. ve Koutsomanoli-Filippaki. A. (2008). Bank efficiency in the new European Union member states: Is There Convergence? *International Review of Financial Analysis*, 17, 1156-1172.
- Maudos, J., Pastor, J. M., Perez, F. ve Quesada, J. (2002a). Cost and profit efficiency in European banks. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 12, 33–58.
- Maudos, J., Pastor, J.M. and Pérez, F. (2002). Competition and Efficiency in the Spanish Banking Sector: the Importance of Specialisation, *Applied Financial Economics*, 12, 505-516.
- Maudos, J., Fernandez de Guevara, J. (2007). The Cost of Market Power in Banking: Social Welfare Loss vs. Cost Inefficiency. *Journal of Banking and Finance*, 31, 2103 -2125.
- Matousek, R. ve Taci, A. (2004). Efficiency in Banking: Empirical Evidence from the Czech Republic, *Economics of Planning*, 37, 225-244.
- Özcan, A. ve Çiftçi, C. (2015). Türkiye’de Mevduat Bankacılığında Yoğunlaşma ve Karlılık İlişkisi (2006-2013 Dönemi), *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8, 3, 1-12
- Panzar, J. C. ve Rosse, J.N. (1987). Testing for monopoly equilibrium. *Journal of Industrial Economics*, 35, 443–456.
- Pasiouras, F., Tanna, S. ve Zopounidis, C. (2009). The impact of banking regulations, on banks’ cost and profit efficiency: Cross-country evidence. *International Review of Financial Analysis*, 18, 294–302.
- Pruteanu-Podpiera, A., Weill, L. ve Schobert, F. (2008). Banking Competition and Efficiency: a Micro-Data Analysis on the Czech Banking Industry. *Comparative Economic Studies*, 50, 253-273.
- Schaeck, K. ve Čihák, M. (2008). How Does Competition Affect Efficiency and Soundness in Banking? *New Empirical Evidence. ECB Working Papers Series*, No. 932, September.

- Sun, L. ve Change, T.P. (2011). A Comprehensive Analysis of the Effects of Risk Measures on Bank Efficiency, *Journal of Banking and Finance*, 35, 1727-1735.
- Weill, L. (2004). On the Relationship between Competition and Efficiency in the EU Banking Sector. *Credit and Capital*, 37, 3, 329-352.
- Weill, L. (2009). Convergence in Banking Efficiency across European Countries, *Working paper*, LARGE, Universite Robert Schuman, Institut d'Etudes Politiques.
- Weill, L. (2013). Bank competition in the eu: How has it evolved? *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 26:100–112.
- Yildirim, H. ve Philippatos, G.C. (2007). Efficiency of Banks: Recent Evidence from the Transition Economies of Europe, 1993-2000, *The European Journal of Finance*, 13 (2), 123-143.
- Zarutskie, R. (2013). Competition, financial innovation and commercial bank loan portfolios. *Journal of Financial Intermediation* <http://dx.doi.org/10.1016/j.jfi.2013.02.001>

Competition and Efficiency: An Empirical Analysis on the Banking Industry of the European Union

Extended Abstract

1. Introduction

Within the financial system, the banking sector plays an important institutional role in accelerating the economy by fulfilling the function of financial intermediation on the one hand and by allocating effective resources by transforming deposits into productive investments on the other. The efficiency of the banking sector enables the functioning of the entire monetary system by contributing to sectoral stability. Improvements in the bank's efficiency/performance create "positive" signals on investors considering investing in the shares of stocks in different sectors. Therefore, efficiency and competition criteria are of great importance in the banking industry.

The relationship between competition and efficiency in the literature has long been the basis of theoretical discussions. Based on the theory of traditional industrial organization, Bain's "Structure Conduct Performance (SCP)" hypothesis (1956) suggests that there is a positive relationship between market intensity and performance and that large-scale monopoly power arising from inter-bank cooperation and mergers has a higher competitive power.

Demsetz's "Efficient Structure Hypothesis" (1973) argues that efficient banks will have a higher market share via competition and higher profits. On the other hand, "quiet life" hypothesis, based on the existence of a negative relationship between market concentration and performance, suggests that banks with higher market concentration are more ineffective, implying a negative relationship between competition and efficiency. This result is attributed to the fact that bank managers are reluctant to increase the firm's performance, making important the testing of the monopoly profits under the quiet life hypothesis. In short, there is no consensus in the literature regarding the direction and sign of the subject matter.

The main purpose of the study in this context is to test the "competition-efficiency" hypothesis. The comparison between the findings obtained here and the results in the empirical literature strengthens the argument and the reliability of the hypothesis. From this point of view, the dynamic relationship between competition and efficiency in the European banking industry is the focus of this study.

2. Method

The scope of the study is limited to the commercial banks that make up the bulk of the total assets within the banking industry. Data sets of 150 commercial banks operating in 26 European Union countries between 2006 and 2014 are used. The sample size is determined depending on the availability of the data recorded regularly by the banks for the last 5 years. In addition, banks with missing data and banks with negative input and output were excluded from the analysis.

Bank level data are provided from the balance sheets and income tables of commercial banks through the "Bankscope" database of Bureau van Dijk, which publishes the indicators of financial institutions throughout the world. The data are defined in US dollars. The macroeconomic variables used in the inefficiency effects model are derived from the World Bank database. The free software program R was used to obtain analytical findings.

In the study, the Lerner index is used to determine the competition levels of the banks, and the indices are calculated for each bank and for each year in the sample. The translog type production function, which is more flexible than the Cobb-Douglas type production function, is preferred for defining the cost efficiency model. In the calculation of cost efficiencies for the time period covered by the data, the stochastic frontier analysis (SFA) is utilized. Accordingly, it is assumed that there are three outputs in the study and three inputs are used to produce these outputs: total loans, other earning bearing assets and off-balance sheet items are used as outputs. Inputs include labor, physical capital, and borrowed funds. And accordingly there are three input prices: the price of labor, the price of physical capital, and the cost of borrowed funds. Detailed explanations of the variables are given in Table 1. In addition, internal and external factors affecting inefficiency are analyzed using Battese and Coelli's (1995) model. The relationship between competition and efficiency is examined by Granger causality analysis.

3. Results and Discussion

When the empirical findings of the study are evaluated as a whole, it is seen that the average Lerner index has changed between 28% and 35% over the period covered and that the European Union banking industry has increased its competitive power. Results obtained from the panel stochastic frontier analysis suggest that cost efficiency has decreased following the debt crisis, i.e. especially after 2010.

It is seen that the cost efficiency scores vary between 81% and 86% and the average is 84% for the entire period. This result implies that banks can reduce their input costs by an average of 16%. In addition, according to the findings from the panel stochastic frontier analysis, the cost efficiency scores of the banks are falling especially following the debt crisis, i.e. after 2010.

4. Conclusion

Taking into account the rapid integration process of the financial liberalization, technological advances, and transition to the Euro in Europe over the last 20 years, decreasing trend in the Lerner index proves that banks must be more competitive. Especially in times of crisis, this competitive structure is even more effective.

The decline in cost efficiencies, which is more evident in the post-2011 and European Union debt crisis periods when the negative economic growth was observed in the European Union is a sign of instability in terms of resource allocation within the system.

While there is a positive causality running one way from competition to efficiency, the causality of the opposite direction is not the case depending on the Granger causality tests between competition and efficiency. These results show that the quiet life hypothesis is rejected in terms of the European Union banking industry. The findings conclude that the integration process would be facilitated when the policy makers adopt competitive policies by paying attention to the free functioning of the market dynamics, which in turn leads to an increase in social welfare via the efficient use of the resources.

Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Fiziksel Sermaye Arasındaki İkame Olanakları: Translog Üretim Fonksiyonu Yaklaşımı*

Mehmet SONGUR

*Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
mmtsng@gmail.com*

Öz

Beşeri sermaye, İçsel Büyüme Modellerinde ekonomik büyümenin en önemli belirleyicilerinden birisidir. Bu nedenle beşeri sermaye fiziksel sermaye gibi bir üretim faktörü olarak değerlendirilmiştir. İçsel Büyüme Modelleri’ne göre, beşeri sermaye birikimi artarsa, beşeri sermayenin getirisi artacaktır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 1950-2014 dönemi boyunca Translog üretim fonksiyonu yaklaşımı ve Ridge Regresyon yöntemi kullanılarak beşeri ve fiziksel sermaye arasındaki çıktı esnekliklerini ve ikame esnekliğini hesaplamaktır. Elde edilen sonuçlar beşeri sermaye ile fiziksel sermaye arasındaki ikame esnekliğinin bir olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan beşeri sermayenin çıktı esnekliği birden büyük ve fiziksel sermayenin çıktı esnekliği ise birden küçük olarak hesaplanmıştır. Çalışmada ele alınan dönem boyunca, fiziksel sermayenin çıktı esnekliği durağan kalırken, beşeri sermayenin çıktı esnekliği önemli bir şekilde artmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, Fiziksel Sermaye, Translog Üretim Fonksiyonu, Ridge Regresyon.

Jel Kodu: C51, D24

The Substitution Possibilities Between Human Capital and Physical Capital in Turkey: The Translog Production Function Approach[†]

Abstract

Human capital is one of the most important determinants of economic growth in endogenous growth models. Therefore, human capital is considered as a factor of production such as physical capital. According to the Endogeneous Growth Models, if human capital accumulation increases, the return of human capital will increase. The aim of this study is to calculate the output elasticities and the elasticity of substitution between human and physical capital using Translog Production Function Approach and Ridge Regression Methods over the 1950-2014 period in Turkey. On the other hand the output elasticity of human capital greater than and the output elasticity of physical capital is calculated as less than one. While the output elasticity of physical capital remained stable during for the period covered in the study, the output elasticity of human capital increased a significantly.

Keywords: Human Capital, Physical Capital, Translog Production Function, Ridge Regression.

Jel Codes: C51, D24

* Bu çalışma, Türkiye Ekonomi Kurumu (TEK), Beşinci Uluslararası Ekonomi Konferansı (20-22 Ekim 2016-Bodrum/Türkiye)’nda sunulmuş olan “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Fiziksel Sermaye Arasındaki İkame Olanakları: Bir Translog Üretim Fonksiyonu Yaklaşımı” başlıklı çalışmanın gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlemiş halidir.

[†] Extended abstract is presented at the end of the article.

Atıfta bulunmak için/Cite this paper:

Songur, M. (2017). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Fiziksel Sermaye Arasındaki İkame Olanakları: Translog Üretim Fonksiyonu Yaklaşımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*. 7(2), 201-224.

DOI: 10.18074/ckuiibfd.340322

1. Giriş

Neoklasik büyüme teorisine göre, tüm ülkeler iki aşamalı büyüme süreci yaşamaktadırlar. Birinci aşamada, büyümenin temel ögesi fiziksel sermaye stokunda meydana gelecek artışlardır. Fiziksel sermaye stoku, üretim sürecinde uzun yıllar kullanılabilen makine, teçhizat, bina gibi öğelerden oluşmaktadır. Ekonomik büyüme gibi makro düzeyde düşünüldüğünde fiziksel sermaye stokunun içine karayolu, demiryolu ve havayoluna yapılan yatırımlar, elektrik üretimi için kurulan barajlar gibi altyapı yatırımları da dâhil edilmektedir. Fiziksel sermaye stoku içinde yer alan sermaye malları fiziksel yönden birbirine benzemese de sermaye mallarının ortak yanı; her birinin, üretim sürecinde emek faktörünü verimli kılmak amacıyla kullanılmasıdır. Bu nedenle fiziksel sermaye stoku olmaksızın bir üretim faaliyetinden dolayısıyla ekonomik büyümeden bahsedilemez.

Neoklasik büyüme modellerinde[‡] büyüme süreci verili bir üretim fonksiyonuna bağlı olup, bu üretim fonksiyonuna tüm ülkeler sahiptir. Yani teknoloji yoksul ya da zengin tüm ülkeler tarafından paylaşılan kamusal bir maldır (Yeldan, 2010, s. 96-97). Söz konusu üretim fonksiyonunda çıktıyı belirleyen iki temel üretim faktörü söz konusudur: işgücü (emek) ve fiziksel sermaye. Fakat Neoklasik büyüme modellerinde işgücü ve bunun büyüme oranı, modelin değişkenlerinden bağımsız olarak tamamen dışsal unsurlar tarafından belirlenmekte, kısaca model bunları veri olarak almaktadır. Fiziksel sermaye stokunun büyüme oranı ise yatırımlarla, mevcut fiziksel sermaye stokunun hacmine bağlıdır. Neoklasik teori tasarruflardan bağımsız bir yatırım fonksiyonu öngörmediğinden ve tasarruflar otomatik olarak yatırımlara dönüştüğünden tasarrufların fiziksel sermaye stokuna oranı, fiziksel sermaye stokunun büyüme oranını vermektedir (Akyüz, 2009, s. 383).

Bu bağlamda, ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farklılıklarının nedeni fiziksel sermaye stokundaki farklılıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla *-ceteris paribus-* yüksek tasarruf/fiziksel sermaye stoku oranına sahip ülkeler, daha zengin olma eğilimindedirler. Bu tür ülkeler, daha çok işçi başına sermaye birikimi yapmaktadırlar. Dolayısıyla, işçi başına daha çok sermayeye sahip ülkelerin işçi başına çıktı düzeyi de daha yüksek olmaktadır. Buna karşılık, yüksek nüfus artış hızına sahip ülkeler, Neoklasik büyüme modeline göre, yoksullaşma eğiliminde olmak durumundadır (Jones, 2001, s. 29).

Neoklasik büyüme modelinin ikinci aşaması ise, uzun dönemde fiziksel sermaye stokunun daha fazla genişlemediği, tüm makroekonomik dengelerin görece bir durağanlıkta kaldığı durağan durum dengesidir. Fiziksel sermaye stoku durağan

[‡] Bu modellerin temeli, 1956 yılında R. Solow tarafından yayınlanan “A Contribution to the Theory of Economic Growth” başlıklı makalesine dayanmaktadır. Söz konusu makale iktisat literatürünün en çok atıf alan çalışmalarından birisidir.

durum düzeyine eriştiğinde yatırımlar aşınmaya eşit olacak ve fiziksel sermaye stokunun artması ya da azalması yönünde bir baskı olmayacaktır (Mankiw, 2009, s. 220). Durağan durum dengesinde, fiziksel sermayenin marjinal fiziksel ürünü azalmakta, büyüme oranı ise sıfır olmaktadır. Fiziksel sermayenin marjinal fiziksel ürününün azalmasının olumsuz etkisini dışsal bir teknolojik gelişme ise tamamen yok edemeyecek, sadece bir süreliğine geciktirecektir (Kibritçioğlu, 1998, s. 214). Dolayısı ile uzun dönem durağan durum dengesinde, çıktı artışı yani büyüme, işgücünün büyüme oranı ve teknolojik gelişmeler tarafından belirlenmektedir (Thirlwall, 2006, s. 136). Bununla birlikte, Neoklasik büyüme modelinde, kamusal bir mal olan teknoloji, büyüme sürecini etkileyemeyecek ve tüm ülkelerin uzun dönemde durağan duruma gelmesi ile birlikte ülkeler arasındaki büyüme farklılıkları ortadan kalkacaktır[§]. Çünkü durağan durumda bulunan ekonomi orada kalmaya devam edecek, durağan durumda olmayan ekonomi de durağan duruma doğru yönelecektir. Dolayısıyla ekonomi hangi sermaye stoku düzeyi ile başlarsa başlasın, uzun dönemde durağan durum sermaye stoku düzeyine ulaşmaktadır. Bu anlamda, durağan durum, ekonominin uzun dönem dengesini temsil etmektedir (Mankiw, 2009, s. 220).

R. Solow'un önemli katkıları ile kurgulanan Neoklasik büyüme modellerinde üretim teknolojisinin gelişmesi dışsal bir faktör olup üretim fonksiyonuna dahil edilmemiştir. Teknolojik gelişmeler ise kamusal bir mal olarak tüm ülkeler tarafından kolaylıkla erişilebileceği varsayımından hareketle tüm ülkelerin nihayetinde durağan durum dengesinde birbirine yakınsanacağı varsayılmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde, Neoklasik büyüme modellerinin öngörülerinin gerçekleşmediği tartışmaları ön plana çıkmıştır. Neoklasik büyüme modelinin dışsal kabul ettiği teknolojinin büyüme için önemli bir faktör olarak üretim fonksiyonuna dahil edilmesi ilk olarak^{**} 1986 yılında P. M. Romer tarafından ortaya konmuştur. Söz konusu çalışma ile Romer, teknolojiyi "içselleştirerek" içsel büyüme teorilerinin gelişmesinde önemli bir adım atmıştır. Romer'e göre teknolojinin gelişmesi için ekonomide bilgi birikimi artmalıdır. Bilgi birikiminin artması ile ortaya çıkacak yeni ürün ve teknolojilerden diğer firmalarda faydalanacak (taşma/yayıma etkisi), dolayısı ile tüm ekonomi olumlu etkilenecektir. Bilgi birikimini arttıracak faktör ise Romer'e göre fiziksel sermaye stokunu arttıracak yatırımlardır. Dolayısıyla bilgi birikiminin artması fiziksel sermaye stokunun verimini de arttıracaktır.

[§] Buradaki süreç, "yakınsama hipotezi" çerçevesinde açıklanmıştır. Yakınsama hipotezine göre, durağan durum dengesinde az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki kişi başına düşen milli gelir farklılıkları ortadan kalkacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalamalarına da "yakalama süreci" denilmektedir.

^{**} P. M. Romer söz konusu çalışmasında, K. Arrow'un 1962'de ortaya attığı "yaparak öğrenme" fikrinden yararlanmıştır. Arrow'a göre, üretim süreci devam ettikçe firmalar söz konusu işi daha iyi öğrenmekte ve maliyetleri düşürecek, karları ise arttıracak araştırmaları yapmaktadırlar. Hatta bu durumda yeni ürünler ortaya çıkmaktadır. Bu olguyu K. Arrow "yaparak öğrenme" olarak adlandırmıştır.

Teknolojiyi içselleştiren Romer'in modelinin bir başka boyutuna R. Lucas (1988) ve S. Rebelo (1991) değinmişler ve beşeri sermaye kavramını üretim fonksiyonuna dahil etmişlerdir. Beşeri sermaye kavramı ilk kez T. W. Schultz (1961) tarafından kullanılmış^{††} ve sermaye kavramını fiziki ve beşeri olmak üzere ikiye ayırmıştır. Özellikle tarımsal üretimdeki artışları eğitime yapılan yatırımlara bağlaması ile beşeri sermaye kavramını ekonomik büyümenin önemli bir faktörü olarak göstermiştir. Beşeri sermaye, kişinin doğuştan gelen ya da sonradan edindiği beceri, hüner, yetenek, bilgi ve tecrübe stoku ile birlikte sağlık durumu, toplumsal ilişkilerdeki yeri ve eğitim düzeyinin tamamı olarak adlandırılabilir. Beşeri sermayeye yapılacak yatırımlar ilk başta eğitim yatırımlarını hatırlatsa da yaparak öğrenme yoluyla da beşeri sermaye stoku artabilir.

R. Lucas (1988) beşeri sermayeyi fiziksel sermaye gibi bir üretim faktörü olarak kabul etmiştir. Lucas'a (1988) göre, fiziksel sermaye stokunun marjinal verimliliği sabit olma eğilimindedir. Ancak beşeri sermaye azalan verimlere tabi değildir. Çünkü kişilerin beşeri sermayenin gelişimine yönelik zamanı arttıkça, beşeri sermaye büyüme hızı da sürekli olarak artacağından, bu durum ekonomik büyüme hızını da arttıracaktır. Diğer taraftan, beşeri sermayenin yüksek olduğu ülkelerde işgücü daha verimlidir ve bu nedenle daha yüksek ücret almaktadırlar. Dolayısıyla yoksul olan ülkelere doğru bir göç başlamaktadır. Bu durum bir taraftan yoksul olan ülkelerin gelişmesini engellerken, diğer taraftan da gelişmiş ülkelerin durağan duruma girmelerini engellemektedir. Bu bağlamda, başlangıçta tüm ülkelerin uzun dönem büyüme oranları aynı olsa bile, yoksul ülkeler gelecekte zengin ülkelere göre yoksul olmaya devam edeceklerdir.

Mankiw vd. (1992) Neoklasik büyüme modeline, beşeri sermayeyi dahil ederek üretim fonksiyonunu yeniden yapılandırmışlar ve ampirik olarak test etmişlerdir. Neoklasik büyüme modelinde fiziksel sermayenin ön plana çıkarılmasının, beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini gölgelediğini ileri sürmüşlerdir. Mankiw vd. (1992)'ne göre beşeri sermayeyi dikkate alan üretim fonksiyonunun gerçek hayattaki ekonomik büyümeyi açıklama yönünden daha güçlü olduğunu ifade etmişler ve ülkeler arasındaki gelir farklılıklarını da beşeri sermayenin yer aldığı üretim fonksiyonu çerçevesinde açıklamaya çalışmışlardır.

Literatürde, Türkiye'de beşeri sermayenin ekonomik büyümeye ya da fiziksel sermayenin ekonomik büyümeye katkısını inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır^{‡‡}. Bu çalışmalarda beşeri sermaye ve fiziksel sermaye ile ekonomik büyüme arasında birbiri ile tutarlı ya da birbirinden farklı ilişkiler olduğunu gösteren sonuçlara ulaşılmıştır. Söz konusu çalışmalar genellikle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin ya da nedensellik ilişkisinin tespitine yoğunlaşmışlar ya da grafiksel analiz bağlamında değişkenler arasındaki

^{††} E. F. Denison (1962) ve G. S. Becker (1962)' in çalışmaları da beşeri sermaye kavramı ile ilgili öncül çalışmalardan sayılmaktadır.

^{‡‡} Makalenin ikinci bölümünde ilgili çalışmalar ayrıntılı olarak incelenecektir.

ilişkileri yorumlanmıştır. Bu çalışmaların her biri çok değerli çalışmalar olmakla birlikte, çalışmaların temel eksikliği fiziksel sermaye stoku ile beşeri sermaye arasındaki ikame (ya da tamamlayıcılık) olanaklarının ve çıktı esnekliklerinin araştırılmamış olmasıdır. Bu çalışmanın motivasyonu, literatürdeki bu boşluğu doldurma çabasıdır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, 1950-2014 dönemi için Türkiye’de Translog üretim fonksiyonu yardımı ile beşeri sermaye ve fiziksel sermaye arasındaki ikame olanaklarının araştırılması ve çıktı esnekliklerinin hesaplanmasıdır. Bu bağlamda çalışmanın girişi izleyen ikinci bölümünde ilgili literatür sunulacaktır. Üçüncü bölümde, kullanılan veri seti, yöntem ve ekonometrik metodoloji anlatılacaktır. Dördüncü bölümde, çalışmadan elde edilen bulgulara değinilecektir. Beşinci bölümde ise, çalışmanın sonuçları irdelenecektir.

2. Literatür Taraması

Literatürde fiziksel sermaye ve beşeri sermayenin çıktı üzerine etkilerini inceleyen birçok çalışma vardır. Fakat ilgili literatür taranırken fiziksel sermaye ile beşeri sermaye arasındaki ikame esnekliklerini ve çıktı esnekliklerini araştırılan çalışmalara rastlanmamıştır. Bu nedenle literatür taramasında fiziksel sermayenin ve beşeri sermayenin çıktı üzerine etkilerini inceleyen ve analizde kullanılan veri seti bağlamında sadece Türkiye üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Çakmak ve Gümüş (2005) çalışmalarında, fiziki ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerine etkilerini incelemişlerdir. Beşeri sermaye değişkenini temsilen mezun öğrenci sayıları alınarak bir endeks oluşturulmuştur. Fiziki sermaye değişkenini temsilen de sabit sermaye yatırımlarını kullanmışlardır. 1960-2002 dönemine ait yıllık veriler yardımıyla ve Johansen Eşbütünleşme testi aracılığı ile analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Elde edilen bulgular hem fiziki hem de beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Diğer taraftan beşeri sermaye fiziki sermayeye göre ekonomik büyümeye daha düşük oranda katkı sağlamaktadır.

Demir vd. (2005) çalışmalarında, fiziki ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerine etkilerini, 1950-2001 dönemine ait yıllık veriler yardımıyla, Johansen Eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi yardımıyla analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Beşeri sermayeyi temsilen, milli eğitim bakanlığı ve üniversitelerin harcamaları toplamı, fiziki sermayeyi temsilen ise sabit sermaye yatırımlarını kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlar, beşeri sermayenin kısa dönemde ekonomik büyümenin nedeni olmadığını göstermektedir.

Serel ve Masatçı (2005) çalışmalarında, hem fiziksel sermayeyi hem de beşeri sermayeyi birlikte içerecek şekilde kurdukları üretim fonksiyonunda, her iki değişkenin çıktı üzerine etkilerini incelemişlerdir. Beşeri sermayeyi temsilen orta öğretime kayıtlı öğrenci sayılarını, fiziksel sermayeyi temsilen sabit sermaye yatırımlarını kullanmışlardır. 1950-2000 dönemine ait yıllık veriler kullandıkları

çalışmalarında, Johansen Eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testlerinden yararlanmışlardır. Elde edilen bulgular, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermekle beraber, ekonomik büyümeden beşeri sermayeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Taban ve Kar (2006) çalışmalarında, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkilerini araştırmışlardır. Bu çerçevede, UNDP verileri aracılığı ile beşeri sermaye endeksi, birleşik okullaşma oranı, eğitim endeksi ve yaşam süresi beklentisi endekslerini kullanmışlardır. 1969-2001 dönemine ait yıllık veriler aracılığıyla ve Johansen Eşbütünleşme Testi ve Granger nedensellik testi yardımıyla analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Elde edilen bulgular beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide nedenselliğin yönünün kullanılan değişkene bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Buna göre beşeri sermaye endeksi, birleşik okullaşma oranı ve eğitim endeksi ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Diğer taraftan ekonomik büyümenin de beşeri sermaye endeksi, eğitim endeksi ve yıllık yaşam endeksini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Afşar (2009) çalışmasında, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1963-2005 dönemine ait yıllık veriler yardımıyla, Johansen Eşbütünleşme testini ve Granger nedensellik testini kullanarak araştırmıştır. Beşeri sermaye değişkenini temsilen eğitim yatırımları kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre her iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisi olmasa da, beşeri sermaye ekonomik büyümenin Granger nedenidir.

Altıntaş ve Çetintaş (2010) çalışmalarında, beşeri sermaye ve sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerine etkilerini 1970-2007 dönemine ait yıllık veriler aracılığıyla ve Johansen Eşbütünleşme testi ile Granger nedensellik testi yardımıyla araştırmışlardır. Beşeri sermaye değişkenini temsilen yükseköğretim kurumlarından diploma alan toplam öğrenci sayısı kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermekle beraber beşeri sermaye ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir Granger etkiye yol açmamaktadır. Ayrıca beşeri sermayenin sabit sermaye yatırımlarına katkıda bulunarak dolaylı bir şekilde ekonomik büyümeyi arttırdığını ifade etmişlerdir.

Genç vd. (2010) çalışmalarında, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Beşeri sermaye değişkenini temsilen genel ve mesleki liselerden mezun olan öğrenci sayıları ile brüt ilköğretim okullaşma oranlarına yer vermişlerdir. 1980-2007 dönemine ait yıllık veriler yardımıyla Toda-Yamamoto nedensellik testini kullanarak analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu doğrultuda, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinde tutarlı sonuçlara ulaşılamamıştır.

Şimşek ve Kadılar (2010) çalışmalarında, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1960-2004 dönemine ait yıllık verilerden yararlanarak ARDL sınır testi yaklaşımı, Johansen Eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile araştırmışlardır. Beşeri sermaye değişkenini temsilen yükseköğrenime kayıt sayısı kullanılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, beşeri sermayenin GSYH üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme birbirini karşılıklı olarak besleyen bir süreç içermektedir.

Arısoy (2011) çalışmasında, fiziksel sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi AK Modeli ile sınınamıştır. 1968-2006 dönemine ait yıllık veriler kullandığı çalışmada, VAR yönteminden yararlanmıştır. Fiziksel sermayeyi temsilen, sabit sermaye yatırımlarını ve bunun bileşenlerini oluşturan imalat, enerji ve ulaştırma yatırım harcamalarını kullanmıştır. Elde edilen sonuçlar fiziksel sermaye yatırımlarının uzun dönemde büyüme oranını etkilemediği yönündedir.

Ateş (2013) çalışmasında, fiziksel sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme oranına etkilerini araştırmıştır. 1981-2007 dönemine ait çeyreklik veriler kullandığı çalışmada, ARDL sınır testi yaklaşımını kullanmıştır. Fiziksel sermaye yatırımlarını temsilen iki farklı değişken kullanılmış olup söz konusu değişkenler, makine, araç-gereç yatırımları ve bina yatırımlarıdır. Çalışmadan elde edilen bulgular fiziksel sermaye yatırım oranlarındaki değişimin uzun dönemli kişi başına GSYH büyüme oranına zayıf katkılar yaptığını, etkilerin daha çok kısa dönemli olduğunu göstermektedir.

Görüldüğü üzere, literatürde yer alan çalışmalar daha çok fiziksel sermaye ve beşeri sermaye ile GSYH arasındaki ilişki araştırılmış, marjinal ve ortalama fiziksel ürünler, çıktı esneklikleri ve ikame esneklikleri üzerinde durulmamıştır.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Metodoloji

Türkiye’de fiziksel sermaye ve beşeri sermaye arasındaki ikame olanaklarının araştırılması ve çıktı esnekliklerinin hesaplanabilmesi için 1950-2014 dönemine ait GSYH (Y), fiziksel sermaye stoku (K) ve beşeri sermaye stoku (H) verileri kullanılmıştır. GSYH ve fiziksel sermaye stoku 2011 yılı fiyatları (2011=100) ile reel hale getirilmiştir. Beşeri sermaye verileri ise, Barro-Lee (2013)’ye göre eğitim yılı ve eğitim getirisine dayalı kişi başına düşen beşeri sermaye endeksidir^{§§}. Tüm veriler Penn World Table 9.0’dan derlenmiş olup analizler NCSS 11 paket programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

^{§§} PWT 9.0 veri setinde Barro-Lee (2013) ve Cohen-Soto (2007)/Cohen-Lecker (2014) beşeri sermaye endeksleri kullanılmıştır. Türkiye için her ikisi de benzer bir veri seti oluşturmakla beraber Barro-Lee (2013) daha uzun olduğu için Barro-Lee (2013) beşeri sermaye endeksi sunulmuştur. Barro-Lee (2013) beşeri sermaye endeksi, eğitimin getirisi, eğitimin özel/sosyal

Girdiler arasındaki ikame olanaklarının araştırılması ve esnekliklerin hesaplanması üretim fonksiyonlarının tahminine dayanmaktadır. Cobb-Douglas üretim fonksiyonunda ikame esnekliği daima bir olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan Arrow vd. (1961) tarafından geliştirilen sabit ikame esneklikli (CES) üretim fonksiyonunda üretim düzeyi ne olursa olsun girdiler arasında bir ya da birden farklı sabit bir ikame esnekliği olduğu ileri sürülmüştür. Popüler olan üretim fonksiyonlarından birisi de Christensen vd. (1973) tarafından geliştirilen Translog üretim fonksiyonudur. Translog üretim fonksiyonu farklı üretim düzeylerinde farklı ikame esneklikleri ve çıktı esnekliklerini hesaplamaya imkân sağladığı için CES üretim fonksiyonuna göre daha avantajlıdır. Bu nedenle çalışmada Translog üretim fonksiyonu kullanılmış olup, çalışmada kullanılan değişkenler ışığında Translog üretim fonksiyonunu aşağıdaki gibi yazabiliriz^{***}:

$$\ln Y_t = \alpha_K \ln K_t + \alpha_H \ln H_t + \alpha_{KH} \ln K_t \ln H_t + \alpha_{KK} (\ln K_t)^2 + \alpha_{HH} (\ln H_t)^2 + \varepsilon \quad (1)$$

Yukarıdaki (1) numaralı denklemden de anlaşılacağı üzere Y_t , K_t ve H_t değişkenlerinin doğal logaritması alınmıştır.

Çalışmada elde edilmek istenen esnekliklerden birisi de çıktı esneklikleridir. Çıktı esnekliği^{†††}, kullanılan diğer üretim faktörlerinin miktarları sabit iken üretim faktörlerinden birindeki oransal değişimin üretimde meydana getirdiği oransal değişmeye oranı olarak tanımlanabilir. Hem marjinal verimlilikler hem de çıktı esnekliği üretim faktörlerinde meydana gelen değişmelerin çıktı üzerindeki etkisini göstermektedir. Fakat marjinal verimlilikler değişmeyi mutlak değerler olarak ifade ederken, çıktı esnekliği aynı değişimi nispi değerler olarak ifade etmektedirler. Bu nedenle çıktı esnekliği üretim faktörünün ölçü biriminden bağımsız bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla çıktı esnekliği, üretim fonksiyonunun söz konusu üretim faktörüne göre kısmi esnekliği olarak ifade edilirse, (1) numaralı denklemden yola çıkarak çıktı esneklikleri, fiziksel sermaye stoku ve beşeri sermaye stoku için sırasıyla denklem (2) ve (3) de gösterilmiştir.

$$\varphi K = \frac{dY/Y}{dK/K} = \frac{d \ln Y_t}{d \ln K_t} = \alpha_K + \alpha_{KH} \ln H_t + 2\alpha_{KK} \ln K_t \quad (2)$$

faydalarını ve işgücünün verimliliğini içermektedir. Bu bağlamda, beşeri sermayeyi hem nicelik hem de nitelik olarak ölçen önemli bir endekstir.

^{***} Üretim fonksiyonu ve ikame olanaklarının araştırılması için Lin ve Xie (2014)'nin çalışmalarında Translog üretim fonksiyonu ve ikame esneklikleri metodu kullanılmıştır.

^{†††} Çıktı esnekliği, Cassels (1951) tarafından geliştirilmiş olup çıktı esnekliği (output elasticity) kavramı Ferguson (1971) tarafından kullanılmıştır. Frisch (1965) aynı kavram için marjinal esneklik (marginal elasticity) deyimini kullanmıştır.

$$\varphi H = \frac{dY/Y}{dH/H} = \frac{d \ln Y_t}{d \ln H_t} = \alpha_H + \alpha_{KH} \ln K_t + 2\alpha_{HH} \ln H_t \quad (3)$$

Yukarıdaki (2) ve (3) numaralı denklemleri aşağıdaki gibi yeniden düzenlersek:

$$\varphi K = \frac{dY/Y}{dK/K} = \frac{dY/dK}{Y/K} = \frac{MPP_K}{APP_K} \quad (4)$$

$$\varphi H = \frac{dY/Y}{dH/H} = \frac{dY/dH}{Y/H} = \frac{MPP_H}{APP_H} \quad (5)$$

(4) ve (5) numaralı denklemlerden görüleceği üzere çıktı esneklikleri aynı zamanda söz konusu faktörün marjinal fiziksel ürününün (MPP) ortalama fiziksel ürününe (APP) oranıdır. Buna göre çıktı esnekliği 1'den büyük ise $MPP > APP$; 1'den küçük ise $MPP < APP$ ve 1'e eşit ise $MPP = APP$ olacaktır. Diğer taraftan söz konusu üretim faktörünün çıktı esnekliğinin 1 olduğu nokta azalan verimlerin başladığı nokta olup, üretimde etkinliğin sağlanması için kullanılması gereken asgari üretim faktörü miktarını göstermektedir. Dolayısıyla üretim faktörü ve ürün fiyatları bilinmese dahi üretim faktörü kullanımının her zaman azalan verimler noktasına götürülmesi gerekmektedir. Üretim faktörü kullanımı arttıkça marjinal fiziksel ürün gittikçe azalacak ve azalan verimlerin son bulunduğu noktada sıfır olacaktır. Bu nedenle çalışmamızda kullanılan her iki üretim faktörü için olması gereken çıktı esnekliği aralığı $0 \leq \varphi K \leq 1$ ve $0 \leq \varphi H \leq 1$ 'dir. Çıktı esnekliğinin 1'den büyük olduğu durumda $MPP > APP$ olduğu için, üretim azalan verimler bölgesinde olmayacaktır. Dolayısı ile azalan verimler bölgesine gelinmesi ve üretimde etkinliğin sağlanabilmesi için söz konusu üretim faktörünün kullanımının artırılması, MPP'nin ve çıktı esnekliklerinin düşürülmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, fiziksel sermaye stoku ile beşeri sermaye stoku arasındaki ikame esnekliği derecesini tahmin etmektir. Girdiler arasındaki ikame esnekliği, girdilerin birbirine oranındaki nispi değişikliğin, marjinal teknik ikame oranındaki değişmeye olan duyarlılığıdır. İkame esnekliği sıfır ile sonsuz arasında bir değer alır. İkame esnekliğinin sıfır olması söz konusu girdilerin birbiri yerine ikame edilemeyeceğini göstermektedir. Bu durum bize eş ürün eğrilerinin L şeklinde olduğu Leontief üretim fonksiyonunu göstermektedir. Dolayısı ile girdiler birbirinin tam tamamlayıcısı olmaktadır. Eğer ikame esnekliği sonsuz değerini alırsa, girdilerin birbirinin tam ikamesi olduğu doğrusal üretim fonksiyonundan söz edilmektedir. Bu tanımlamalar çerçevesinde fiziksel sermaye stoku ile beşeri sermaye stoku arasındaki ikame esnekliğini aşağıdaki gibi tanımlayabiliriz:

$$\sigma_{KH} = \frac{\frac{d\left(\frac{K}{H}\right)}{\frac{K}{H}}}{\frac{d\left(\frac{MPP_H}{MPP_K}\right)}{\frac{MPP_H}{MPP_K}}} = \frac{d\left(\frac{K}{H}\right)}{d\left(\frac{MPP_H}{MPP_K}\right)} \cdot \frac{MPP_H}{MPP_K} \quad (6)$$

Marjinal fiziksel ürünler aşağıdaki gibi gösterilirse:

$$\frac{MPP_H}{MPP_K} = \frac{\frac{\partial Y}{\partial H}}{\frac{\partial Y}{\partial K}} = \frac{\varphi_H}{\varphi_K} \cdot \frac{K}{H} \quad (7)$$

(6) ve (7) numaralı denklemleri bir araya getirirsek:

$$\sigma_{KH} = \frac{d\left(\frac{K}{H}\right)}{d\left(\frac{MPP_H}{MPP_K}\right)} \cdot \frac{\varphi_H}{\varphi_K} = \frac{\varphi_H}{\varphi_K} \cdot \left[\frac{d\left(\frac{\varphi_H}{\varphi_K} \cdot \frac{K}{H}\right)}{d\left(\frac{K}{H}\right)} \right]^{-1} \quad (8)$$

Dolayısıyla;

$$\frac{d\left(\frac{\varphi_H}{\varphi_K} \cdot \frac{K}{H}\right)}{d\left(\frac{K}{H}\right)} = \frac{\varphi_H}{\varphi_K} + \frac{K}{H} \cdot \frac{d\left(\frac{\varphi_H}{\varphi_K}\right)}{d\left(\frac{K}{H}\right)} \quad (9)$$

$$d\left(\frac{\varphi_H}{\varphi_K}\right) = -\frac{\varphi_H}{\varphi_K} \cdot d\varphi_K + \frac{1}{\varphi_K} \cdot d\varphi_H \quad (10)$$

$$d\left(\frac{K}{H}\right) = \frac{K}{H^2} \cdot dH + \frac{1}{H} \cdot dK \quad (11)$$

(8) nolu denklemle beraber (9), (10) ve (11) numaralı denklemler bir araya getirilirse, fiziksel sermaye stoku ile beşeri sermaye stoku arasındaki ikame esnekliğini (12) numaralı eşitlikteki gibi elde edebiliriz:

$$\sigma_{KH} = \left[1 + \left[-\alpha_{KH} + \left(\frac{\varphi_K}{\varphi_H}\right) \cdot \alpha_{HH} \right] \cdot (-\varphi_K + \varphi_H)^{-1} \right]^{-1} \quad (12)$$

Çalışmada kullanılan (1) numaralı eşitlikteki Translog üretim fonksiyonu en küçük kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilebilir. Fakat eşitlikten de rahatlıkla görülebileceği üzere açıklayıcı değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı söz konusudur. Çoklu doğrusal bağlantı problemi olduğunda EKK yönteminden elde edilen katsayılarla ait varyans ve kovaryans değerleri yüksek çıkmaktadır. Bu durumda EKK tahminlerinin yansız ancak büyük varyanslı olduğundan standart hata değerleri büyümekte ve t testleri anlamsız sonuçlar vermektedir. Hatta bazı

durumlarda anlamlı sonuçlar elde edilse de katsayılara ait beklenen işaret ile tahmin edilen işaret aynı olmamaktadır. Bu nedenle yansız ve büyük varyanslı tahmin ediciler yerine, yanlı ve küçük varyanslı tahmin ediciler geliştirilmiştir. Burada elde edilecek tahmin sonuçlarının yanlı olması ve önceden tahminlerde bir yanlılık olabileceği varsayımının ön kabulü bir sorun olarak gözükebilir. Fakat ilk olarak Marschak ve Andrews (1944) üretim fonksiyonları tahmin edilirken bağımlı değişken, bağımsız değişkenler ve hata teriminin birbirlerinden bağımsız olamayacağını, bu nedenle katsayı tahminlerinin zaten yanlı olacağını ifade etmişlerdir^{***}. Ayrıca tahminlerin yanlı olabileceği üzerine yapılan bu ön kabul literatürde yer alan diğer çalışmalar tarafından da desteklenmiştir^{§§§}.

Bu çalışmada yanlı tahmin edicilerden Hoerl ve Kennard (1970) tarafından geliştirilen Ridge Regresyon yöntemi kullanılmıştır. Çoklu doğrusal bağlantı problemi olan modellerin tahmininde Ridge Regresyon yöntemi tahminlere küçük bir yanlılık sabiti (k) ekleyerek varyansın azaltılmasını sağlamaktadır. Yani Ridge Regresyon yöntemi ile tahminlerin varyansı azaltılmakla beraber yanlılık sabiti (k) oranında yanlı tahminler elde edilmektedir. Böylelikle varyans değeri yüksek olan EKK yöntemine göre Ridge Regresyon yönteminde küçük bir yanlılık payı sayesinde düşük varyanslı ve daha güvenilir sonuçlar elde edilmektedir.

Yanlılık sabiti, sıfırdan büyük bir değer almakta olup, k değeri arttıkça varyans yani VIF değerleri küçülmekte, katsayılar daha kararlı hale gelmekte, fakat R^2 değeri de buna ek olarak küçülmektedir. Ayrıca yanlılık sabitinin değerinin belirlenmesi büyük önem arz etmektedir. Literatürde optimum yanlılık sabitinin seçimi konusunda önemli derecede kabul görmüş bir yöntem olmamakla beraber bir çok yöntem sayesinde yanlılık sabitinin optimum değeri belirlenebilmektedir. Bu yöntemlerden birisi ve en önemlisi ridge iz (ridge trace) grafiğine göre karar verilmesi olup, optimum yanlılık sabiti değeri, katsayıların durağanlaştığı bölgeden seçilmektedir. Bunun dışında optimum yanlılık sabiti değeri seçilirken katsayıların beklentilere uygunluğu, katsayıların durağanlığı, minimum VIF değerlerini (bağımsız değişkenler için VIF değerlerinin 1'e yaklaşması), kabul edilebilir hata kareleri toplamının olması dikkate alınabilecek diğer yöntemlerdir.

^{***} Marschak ve Andrews (1944) üretim fonksiyonları üzerine yapılan ilk çalışmalarda üretim faktörlerinin, üretimin bir nedeni olduğu varsayımının yapıldığını belirtmişlerdir. Buna göre katsayıların tahmini açısından doğrusal hale getirilmiş bir fonksiyonun EKK yöntemi ile tahmin edilmesi durumunda katsayıların yansız olacağını söylemek mümkündür. Fakat üretim ve üretim faktörleri arasında bu derece tek yönlü bir ilişki gerçek hayatta söz konusu olamaz. Buna göre hem üretim hem de üretim faktörlerinin miktarı birlikte kararlaştırılmakta ve aralarında bir ikame ve tamamlayıcılık ilişkisi var olmaktadır. Dolayısı ile üretim gibi üretim faktörleri de aslında içsel değişkenler olup birbirlerini etkilemektedir. Bu bağlamda, üretim fonksiyonu için kurulan bir modelde ele alınan değişkenler birbirlerinden bağımsız olmayacak ve bu nedenle de katsayı tahminleri yanlı olacaktır.

^{§§§} Marschak ve Andrews (1944)'e ek olarak Hoch (1955), Mundlak (1961) ve Zellner vd. (1966)'de üretim fonksiyonuna ait katsayıların tahminlerinin sapmalı olabileceğini ifade etmişlerdir.

Söz konusu bu yöntemlerin hepsinin göz önünde bulundurulması optimum yanlılık sabiti seçiminde daha doğru olacaktır ****.

4. Bulgular

Analize geçmeden önce çalışmada kullanılan değişkenlere ait betimleyici istatistikler (ortalama, medyan, minimum, maksimum değerler ve standart sapma) Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Betimleyici istatistikler

	<i>lnY</i>	<i>lnK</i>	<i>lnH</i>	<i>lnKlnH</i>	$(lnK)^2$	$(lnH)^2$
Ortalama	12.840	13.451	0.460	6.411	181.944	0.263
Medyan	12.841	13.453	0.443	5.965	181.001	0.197
Standart Sapma	0.845	1.019	0.230	3.582	27.433	0.222
Maksimum	14.182	15.126	0.851	12.879	228.795	0.725
Minimum	11.147	11.926	0.133	1.581	142.233	0.018

Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve derecesi için bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait korelasyon matrisi Tablo 2’de gösterilmektedir. Beklenildiği üzere değişkenler arasında yüksek korelasyon çıkmıştır. Bu nedenle EKK regresyon yönteminden elde edilen sonuçlar kullanılamamaktadır.

Tablo 2: Korelasyon matrisi

	<i>lnY</i>	<i>lnK</i>	<i>lnH</i>	<i>lnKlnH</i>	$(lnK)^2$	$(lnH)^2$
<i>lnY</i>	1.000					
	-					
<i>lnK</i>	0.994	1.000				
	(0.000)	-				
<i>lnH</i>	0.979	0.990	1.000			
	(0.000)	(0.000)	-			
<i>lnKlnH</i>	0.975	0.989	0.999	1.000		
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	-		
$(lnK)^2$	0.992	0.999	0.992	0.991	1.000	
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	-	
$(lnH)^2$	0.946	0.967	0.985	0.992	0.973	1.000
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	-

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Diğer taraftan değişkenlere ait VIF değerleri ve bağımsız değişkenlere ait R^2 değerleri Tablo 3’te gösterilmiştir. VIF değerlerinin 10’dan (oldukça) büyük

**** Bu çalışmada amaç kullanılan ekonometrik yöntemin tanıtılması olmadığı için, Ridge Regresyon yöntemine ait ekonometrik metodoloji sunulmamış olup, söz konusu metodoloji Hoerl ve Kennard (1970)’da ayrıntılı olarak sunulmuştur.

olması ve bağımsız değişkenlere ait R^2 değerlerinin 0.90'dan yüksek çıkması bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Bağımsız değişkenler için VIF ve R^2 değerleri

	VIF	R^2
$\ln K$	1921217.974	0.99
$\ln H$	1717005.567	0.99
$\ln K \ln H$	3119230.833	0.99
$(\ln K)^2$	2590366.870	0.99
$(\ln H)^2$	55756.421	0.99

Not: R^2 değeri söz konusu değişkenin diğer değişkenlerle arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Tablo 4'de korelasyonların özdeğerleri verilmiştir. Buna göre koşul sayıları 1000'den büyük olduğunda çoklu doğrusal bağlantı ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 4'den görüleceği üzere bağımsız değişkenler arasında koşul sayısı 1000'den büyük olduğu için çok önemli çoklu doğrusal bağlantı problemi söz konusudur.

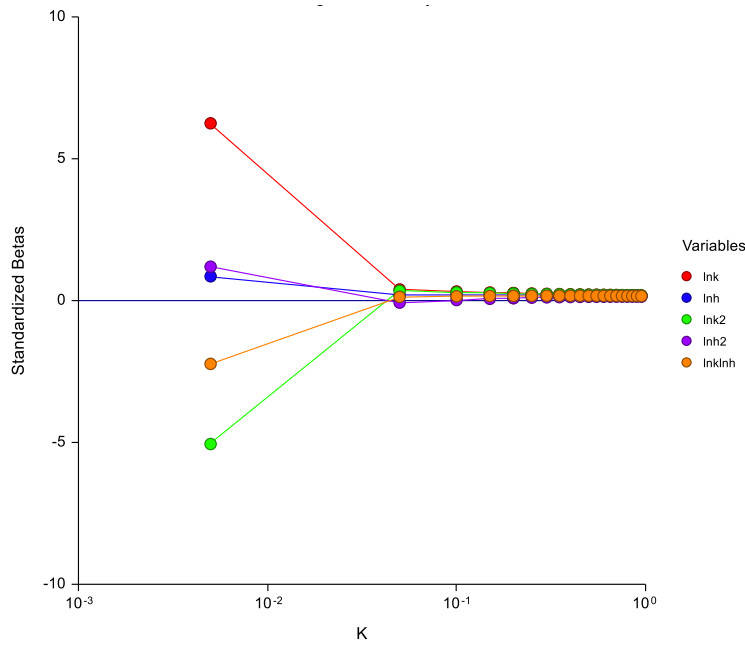
Tablo 4: Korelasyon özdeğerleri

No	Özdeğer	Göreceli Yüzde	Birikimli Yüzde	Koşul Sayısı
1	4.950870	99.02	99.02	1.00
2	0.041969	0.84	99.86	117.97
3	0.007144	0.14	100.00	693.00
4	0.000017	0.00	100.00	291265.82
5	0.000000	0.00	100.00	46263812.30

Not: Koşul sayıları maksimum özdeğerin diğer özdeğere oranı olarak bulunmaktadır. Örneğin, $\frac{\lambda_{max}}{\lambda_2} = \frac{4.950870}{0.041969} = 117.97$. Eğer koşul sayısı 1000'den büyük ise ciddi çoklu doğrusal bağlantı problemi söz konusudur.

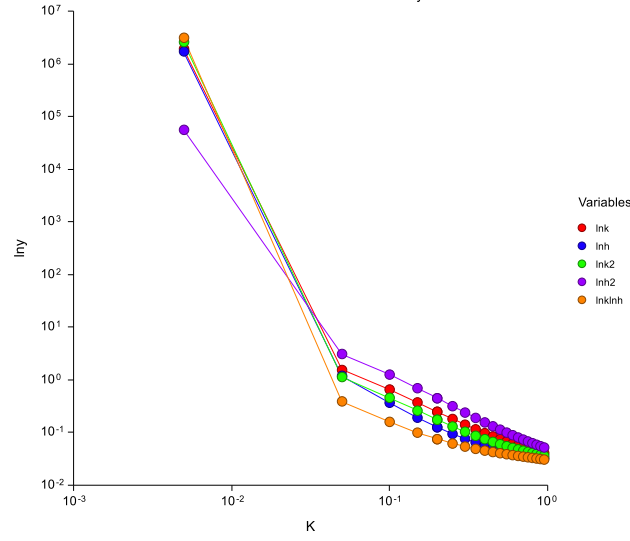
Bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi tespit edildiğine göre EKK regresyon yöntemini kullanmak doğru olmayacaktır. Her ne kadar bazı ekonometrisyenler parametre tahminlerini önemli ölçüde etkileyen güçlü bir çoklu doğrusal bağlantının olmadığı durumlarda, çoklu doğrusal bağlantı önemsiz değişkenleri etkiliyor ise ve tahmin edilen model öngörü amacıyla kullanılacaksa, çoklu doğrusal bağlantıyı düzeltme işlemine gerek olmadığını söyleseler de, ciddi bir çoklu doğrusal bağlantı olduğunda, önemli değişkenler parametre tahminlerinden etkileniyorsa ve doğrusal bağlantının kalıbı değişiyor ise, çoklu doğrusal bağlantı problemi düzeltilmelidir. Yukarıda da belirtildiği gibi çoklu doğrusal bağlantı ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu durum

analizin devamında dikkate alınmalıdır. Dolayısı ile küçük bir yanlılık sabiti eklenerek Ridge Regresyon yöntemi ile analiz yapmak daha uygun olacaktır. Bu nedenle ilk önce yanlılık sabiti (k)'nın belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikle Ridge iz grafiğine bakmamız gerekmektedir. Şekil 1'de yer alan Ridge iz grafiği incelendiğinde k sabiti en az 0.10'dan sonraki değerleri almalıdır. Çünkü değişkenler 10^{-1} olduğunda durağanlaşmaktadırlar. Diğer taraftan benzer bir sonuç Varyans Büyütme Faktör (VIF) grafiğinde de gözlenebilir. Aynı şekilde yanlılık sabiti 0.10 olduğunda değişkenlerin VIF değerlerinin 1'e yaklaştığı Şekil 2'de görülmektedir. Bu yüzden bazı değişkenlerinde tam durağanlaşması için çalışmada yanlılık sabiti 0.2 olarak alınmıştır.

Şekil 1: Ridge iz (Trace) grafiği

Yanlılık sabiti $k=0.2$ alındıktan sonra Ridge Regresyon yöntemine göre elde edilen sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur. Aynı tabloda her ne kadar kullanılmayacak olsa da EKK sonuçlarına da yer verilmiş olup, katsayılar tahmin sonuçlarının tamamının standart hataları çok yüksek çıkmıştır. Bu durumun en önemli nedeni çoklu doğrusal bağlantı nedeniyle varyans değerlerinin çok yüksek çıkmasıdır. Bu nedenle çalışmanın bundan sonraki kısmında Ridge Regresyon yönteminden elde edilen katsayılar tahminler kullanılmıştır. Elde edilen Ridge Regresyon tahmin sonuçları parametrelerin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Tüm katsayılar iktisat teorisi ile uyumlu olarak pozitif olarak elde edilmiştir. Hem faktörlerin çapraz etkisi hem de kareleri pozitifdir. Dolayısıyla faktörler ölçüğe göre artan getiriye sahiptirler.

Şekil 2. Ridge VIF grafiği

Tablo 5: k=0.2 için Ridge Regresyon ve EKK sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Ridge Regresyon			EKK		
	Regresyon Katsayıları	Standart Hata	VIF	Regresyon Katsayıları	Standart Hata	VIF
Sabit	7.870			-27.774		
$\ln K$	0.219***	0.014	0.248	5.179	12.861	1921217.9
$\ln H$	0.682***	0.044	0.126	3.146	53.933	1717005.6
$\ln K \ln H$	0.039***	0.002	0.075	-0.157	0.555	3119230.8
$(\ln K)^2$	0.008***	0.001	0.175	4.550	10.062	2590366.9
$(\ln H)^2$	0.333***	0.087	0.447	-0.526	4.663	55756.4

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

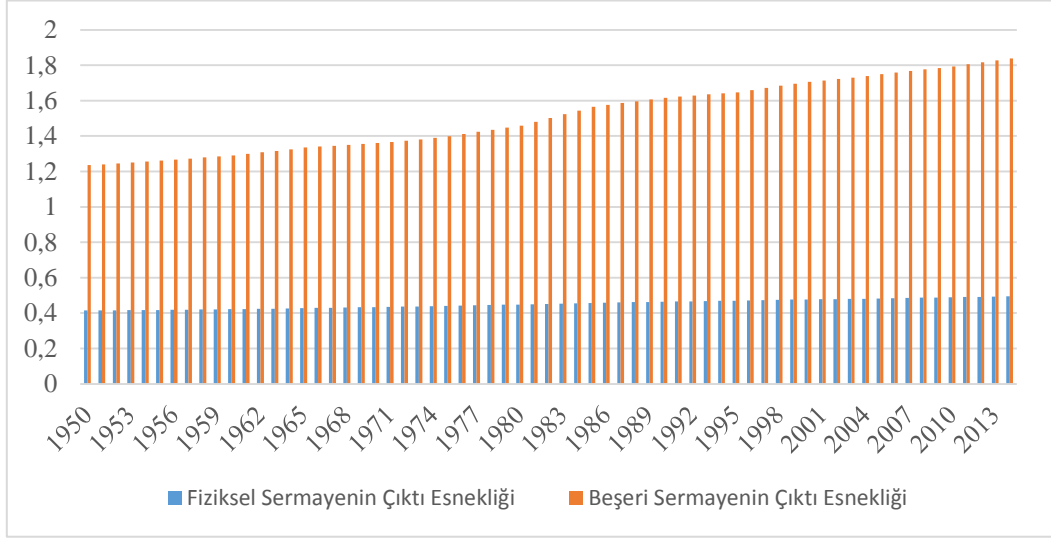
Tablo 6'da modelin Ridge sonuçlarına dayanan varyans analizi sunulmuştur. F-değerine göre, kurulan model %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Aynı şekilde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünü gösteren R^2 değeri %93 olarak hesaplanmış olup, oldukça güvenilir bir değerdir. Aynı şekilde standart sapmanın örneklem ortalamasına oranını gösteren varyasyon katsayısı da %1.78 olarak hesaplanmış olup, geleneksel kabul olan %5 düzeyinin altında rahatlıkla kabul edilebilir bir düzeydedir.

Tablo 6: Varyans (ANOVA) analizi

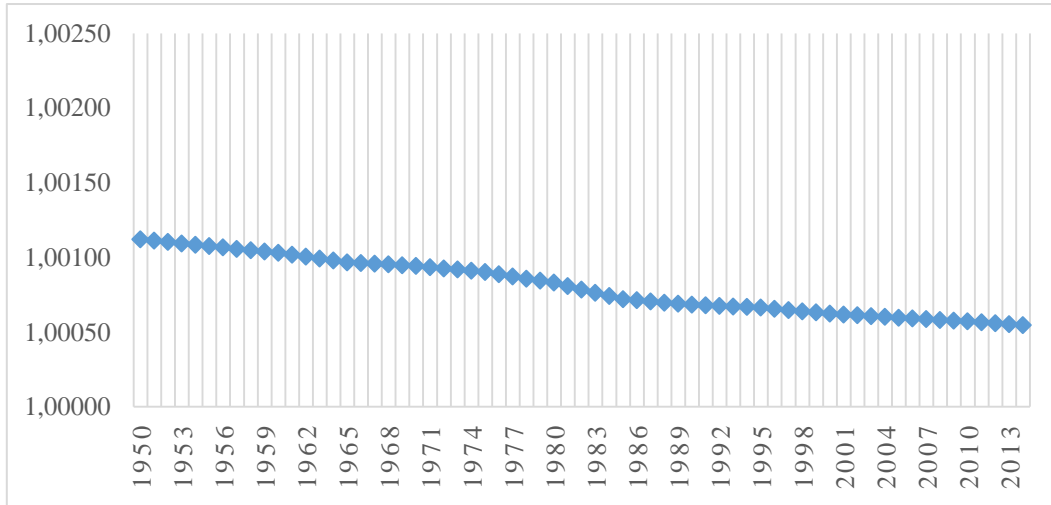
Kaynak	Df	SS	MS
Sabit	1	10717.07	10717.07
Model	5	45.561	8.512
Hata	59	3.118	0.053
Toplam (Düzeltilmiş)	64	45.679	0.714
F-değeri	161.088	(0.000)	
R²	0.93		
Örnek Ortalaması	12.840		
Standart Hata	0.2298		
Varyasyon Katsayısı	0.0178		

Not: df, serbestlik derecesini; SS, kalıntılar toplamını; MS, kalıntılar ortalamasını göstermektedir.

Tahminler gerçekleştirildikten sonra faktörlerde meydana gelen oransal değişimlere karşılık üretimin gösterdiği oransal duyarlılık olan çıktı esneklikleri ile faktörlerin ikame esnekliklerini hesaplayabiliriz. Fiziksel sermaye ve beşeri sermaye için (2) ve (3) numaralı eşitlikler yardımıyla hesaplanan çıktı esnekliklerinin yıllara göre seyri şekil 3’de sunulmuştur. Şekil 3’ten de rahatlıkla anlaşılacağı üzere beşeri sermayenin çıktı esnekliği birden büyük, fiziksel sermayenin çıktı esnekliği ise birden küçük olarak hesaplanmıştır. Buna göre elde edilen sonuçlar bağlamında, beşeri sermayenin marjinal fiziksel ürününün ortalama fiziksel ürününden büyük olduğu söylenebilir. Bu durum beşeri sermayenin hala azalan verimler bölgesinde olmadığını göstermektedir. Dolayısı ile beşeri sermayenin marjinal fiziksel ürününün azaltılması için beşeri sermaye yatırımlarının ciddi ölçüde artırılması gerekmektedir. Diğer taraftan fiziksel sermayenin çıktı esnekliğinin birden küçük olması ortalama fiziksel ürününün, marjinal fiziksel ürününden büyük olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla fiziksel sermayenin azalan verimler bölgesinde olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca yıllar içerisinde beşeri sermayenin çıktı esnekliği giderek artarken, fiziksel sermayenin çıktı esnekliğinde önemli artışlar gözlemlenmemiştir. Bu durum Türkiye’de beşeri sermaye stokunun artırılması hususunun son derece önemli olduğunu göstermektedir.

Şekil 3: Çıktı esneklikleri

Şekil 4: Fiziksel sermaye ile beşeri sermayenin ikame esnekliği

Çıktı esnekliklerinden yararlanarak yıllar içerisinde fiziksel sermaye ile beşeri sermaye arasındaki ikame esnekliği de (12) numaralı eşitlik yardımıyla hesaplanarak Şekil 4'de sunulmuştur. Şekil 4 incelendiğinde fiziksel sermaye ile beşeri sermaye arasındaki ikame esnekliği yıllara göre 1 civarında hafif bir azalma göstererek pozitif bir seyir izlemektedir. Söz konusu azalma son 65 yılda ikame esnekliğinin 1.00112'den 1.00055 düzeyine gelmesidir. Bu düşüş faktörler arası ikamenin etkin olmadığını göstermektedir. Bu durumda fiziksel sermaye ile beşeri sermaye arasındaki eş ürün eğrisi negatif eğimli, orijine göre dış bükey (konveks)

özellikler sergilemekle beraber, fiziksel sermaye ile beşeri sermaye birbirini mükemmel olmayan bir biçimde ikame etmektedirler. Dolayısıyla her iki üretim faktörü de farklı oranlarda da olsa birbiri yerine kullanılmakla birlikte, üretimde sadece fiziksel sermaye ya da sadece beşeri sermayenin kullanılması söz konusu olamaz.

5. Sonuç

Bu çalışmada Türkiye için beşeri sermaye ile fiziksel sermaye arasındaki ikame olanakları ve çıktı esneklikleri Translog üretim fonksiyonu bağlamında alınmıştır. Analizde kullanılan Translog üretim fonksiyonuna ait modelde yer alan değişkenler arasında yüksek derecede çoklu doğrusal bağlantı olduğu için EKK yöntemi yerine Ridge Regresyon yöntemi ile üretim fonksiyonuna ait parametreler anlamlı ve iktisat teorisi ile tutarlı bir şekilde tahmin edilmiştir. Tahmin edilen parametrelerden yararlanarak, öncelikle beşeri sermaye ve fiziksel sermayenin çıktı esneklikleri hesaplanmış, daha sonra da iki üretim faktörü arasındaki ikame esnekliği elde edilmiştir. Elde edilen önemli bulguları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Hem beşeri sermayenin hem de fiziksel sermayenin çıktı üzerindeki etkilerinin pozitif ve zaman içerisinde arttığı gözlemlenmiştir. Bu durum her iki üretim faktörünün de çıktı üzerinde olumlu etkisinin olduğunu göstermekte olup, özellikle beşeri sermayenin pozitif etkisi nedeniyle içsel büyüme teorisi ile tutarlı bir sonuç elde edilmiştir.
- Beşeri sermayenin çıktı esnekliği, fiziksel sermayenin çıktı esnekliğinden yüksek olarak elde edilmiştir. Fiziksel sermaye 1950-2014 dönemi boyunca çıktı esnekliği durağan bir artış gösterirken (0.415'den 0.494'e), beşeri sermayenin çıktı esnekliğinde ciddi bir artış (1.235'den 1.839'a) görülmektedir.
- Çıktı esnekliğinden anlaşılacağı üzere beşeri sermayenin marjinal fiziksel ürünü, ortalama fiziksel üründen yüksek olarak elde edilmiştir. Bu durum beşeri sermayenin azalan verimler bölgesinde olmadığını göstermektedir.
- Öte yandan fiziksel sermayenin marjinal fiziksel ürünü ortalama fiziksel üründen küçük olarak elde edilmiştir. Bu durum fiziksel sermayenin azalan verimler bölgesinde olduğunu göstermektedir.
- Beşeri sermaye ile fiziksel sermaye arasındaki ikame esnekliği 1950-2014 dönemi boyunca 1 düzeyinde hafif bir azalma gösterecek şekilde bir seyir izlemektedir. Bu durum üretim faktörleri arasındaki ikame edilebilirliğin dikkate alınmaması gerekecek düzeyde azaldığını göstermektedir. Bununla birlikte üretim faktörleri arasında güçlü bir ikame ilişkisi olmakla beraber,

üretim faktörlerinden biri olmaksızın bir üretim gerçekleştirilmesinin söz konusu olamayacağını göstermektedir. Çünkü her ne kadar iki üretim faktörü ikame edilebilse de aynı zamanda bir tamamlayıcılık ilişkisine de sahiptir.

Tüm bu sonuçlar göstermektedir ki, Türkiye’de çıktı üzerinde hem beşeri sermayenin hem de fiziksel sermayenin olumlu katkısı söz konusudur. Bu nedenle hem fiziksel sermaye hem de beşeri sermaye stokunu arttıracak yatırımların gerçekleştirilmesi çıktı düzeyini arttıracaktır. Bununla birlikte, beşeri sermaye stokuna daha fazla gecikmeden, ciddi yatırımlar yapılarak beşeri sermaye stoku artırılmalıdır. Böylece beşeri sermaye arttıkça, marjinal fiziksel ürün azalacak ve çıktı esnekliği birden küçük olacak ve azalan verimler bölgesinde (üretim için etkin olan bölge) yer alacaktır. Dolayısıyla özellikle de devletin eğitim gibi beşeri sermaye stokunu doğrudan ilgilendiren sosyal politikalara ağırlık vermesi büyük önem arz etmektedir. Diğer taraftan ikame esnekliğinde gözlemlenen çok küçük azalmanın daha da büyük oranlarda olmasının sağlanması (ki bu beşeri sermaye stokunun artırılması ile mümkündür) büyük önem arz etmektedir. Böylece iki üretim faktörü arasında ikame ilişkisinin azaltılması ve tamamlayıcılığın artırılması gerekmektedir. Tüm bunlara ek olarak, ekonominin geneli için yapılan bu çalışmaya ek olarak -her ne kadar veri sıkıntısı çok önemli bir engel olsa da- sektörel analizlerin gerçekleştirilmesi ve farklı üretim faktörleri arasındaki ikame olanakları ve esnekliklerin hesaplanması, ilgili literatürün gelişimine büyük katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Afşar, M. (2009), Türkiye’de Eğitim Yatırımları ve Ekonomi Büyüme İlişkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 85-98.
- Akyüz, Y. (2009), *Sermaye Bölüşüm Büyüme*. 3. Baskı, Ankara: Efil Yayınevi.
- Altıntaş, H. ve Çetintaş, H. (2010), Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi: 1970-2005. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36, 33-56.
- Arısoy, İ. (2011), Fiziksel Sermaye Yatırımları ve Büyüme İlişkisinin AK Modeliyle Sınanması: Türkiye Örneği (1968-2006). *Maliye Dergisi*, 161(2), 283-297.
- Arrow, K. (1962), The Economic Implications of Learning by Doing. *Review of Economic Studies*, 29/3(80), 155-173.
- Arrow, K. J., Chenery, H. B., Minhas, B. S., ve Solow, R. M. (1961), Capital-Labor Substitution and Economic Efficiency. *The Review of Economics and Statistics*, 43(3), 225-250.
- Ateş, S. (2013), Türkiye’de Fiziksel Sermaye Yatırımlarının Büyüme Oranına Uzun Dönemli Etkileri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, XXXIV(I), 63-85.
- Barro, R. J. ve Lee, J. W. (2013), A New Data Set of Educational Attainment in the World, 1950-2010. *Journal of Development Economics*, 104, 184-198.
- Becker, G. S. (1962), Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*, 70, 5(2), 9-49.
- Cassels, J. M. (1951), *On the Law of Variable Proportions*. <http://cas.umkc.edu/ECON/economics/faculty/Lee/courses/502/reading/tp3.pdf> (Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2016)
- Christensen, L. R., Jorgenson, D. W. ve Lau, L. J. (1973), Transcendental Logarithmic Production Frontiers. *The Review of Economics and Statistics*, 55(1), 28-45.
- Cohen, D. ve Leker, L. (2014), Health and Education: Another Look with the Proper Data. <http://www.parisschoolofeconomics.eu/docs/cohen-daniel/cohen-leker-health-and-education-2014.pdf> (Erişim Tarihi: 17.12.2016).

- Cohen, D. ve Soto, M. (2007), Growth and Human Capital: Good Data, Good Results. *Journal of Economic Growth*, 12(1), 51-76.
- Çakmak, E. ve Gümüş, S. (2005), Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), 59-72.
- Demir, O., Kutlar, A. ve Üzümcü, A. (2005), Dış Ticaret ve Beşeri Sermayenin Büyümedeki Rolü: Türkiye Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 180-196.
- Denison, E. W. (1962), Education Economic Growth and Gaps in Information. *The Journal of Political Economy*, 70, 5(2), 124-128.
- Ferguson, C. E. (1971), *The Neoclassical Theory of Production and Distribution*. Cambridge University Press.
- Frisch, R. (1965), *The Theory of Production*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Co.
- Genç, M. C., Değer, M. K. ve Berber, M. (2010), Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 5(1), 29-41.
- Hoch, I. (1958), Simultaneous Equation Bias in the Context of the Cobb-Douglas Function. *Econometrica*, 566-578.
- Hoerl, A. E. ve Kennard, R. W. (1970), Ridge Regression: Biased Estimation for Nonorthogonal Problems. *Technometrics*, 12(1), 55-67.
- Jones, C. I. (2001), *İktisadi Büyümeye Giriş*. Ateş, S. ve Tuncer, İ. (çev), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kibritçioğlu, A. (1998), İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(1-4), 207-230.
- Lin, B. ve Xie, C. (2014), Energy Substitution Effect on Transport Industry of China-Based Trans-log Production Function. *Energy*, 67, 213-222.
- Lucas, R. (1988), On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Marschak, J. ve Andrews, W. H. (1944), Random Simultaneous Equations and the Theory of Production. *Econometrica*, 5, 143-203.

- Mankiw, N. G. (2009), *Makroekonomi*. Çolak, Ö. F. (çev. ed.), Ankara: Efil Yayınevi.
- Mankiw, G. N., Romer, D. ve Weil, D. N. (1992), A Contribution to the Emprics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107, 407-437.
- Mundlak, Y. (1961). Empirical production function free of management bias. *Journal of Farm Economics*, 43(1), 44-56.
- Rebelo, S. (1991), Long-run Policy Analysis and Long-run Growth. *Journal of Political Economy*, 99(3), 500-521.
- Romer, P. M. (1986), Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, 98, 71-102.
- Schultz, T. W. (1961), Investment in Human Capital. *American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Serel, H. ve Masatçı, K. (2005), Türkiye’de Beşeri Sermaye ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Ko-entegrasyon Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 49-58.
- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2010), Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.
- Taban, S. ve Kar, M. (2006), Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 161-181.
- Thirlwall, A. P. (2006), *Growth and Development with Special Reference to Developing Economies*. 8th ed., Newyork: Palgrave Macmillan.
- Yeldan, E. (2010), *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Zellner, A., Kmenta, J. ve Dreze, J. (1966). Spesification and Estimation of Cobb Douglas Production Function Models. *Econometrica*, 784-795.

The Substitution Possibilities Between Human Capital and Physical Capital in Turkey: The Translog Production Function Approach

Extended Abstract

1. Introduction

There are many studies in literature examining the contribution of the human capital or physical capital to the economic growth in Turkey. Some results have been obtained in these studies showing that there were consistent and different relations with each other between human and physical capital and the economic growth. The aforesaid studies generally focused on the determination of long term relation or the causality relationship between variables, or interpreted the relations between variables in terms of graphical analysis. Even though each of these studies is a very valuable study, the fundamental incompetency of these studies is that the substitution (or complementarity) possibilities between physical capital stock and human capital, and the output elasticity were not researched. The motivation of this study results from the endeavor to fill this gap in the literature. In this context, the primary purpose of this study is to research the substitution possibilities between human capital and physical capital in Turkey for the period of 1950-2014 by means of Translog production function, and calculate the output elasticity.

2. Method

Translog Production Function was used in this study to research the elasticity of substitution between physical capital and human capital. Translog production function can be estimated with ordinary least squares (OLS) estimator. However, this estimation may accommodate a few problems within itself. Marschak and Andrews (1994) indicated that dependent variable, independent variable and error term could not be independent from each other when estimating the production function; therefore, the coefficient estimation will be biased. Moreover, this presupposition suggesting the estimations may be biased is supported by other studies partaking in the literature.

The Ridge Regression method developed by Hoerl and Kennard (1970), among the biased estimators, was used in this study. Ridge Regression method enables the reduction of the variance by adding a small bias parameter (k) to the estimations. Meaning, as the variance of the estimations are reduced with the Ridge Regression method, biased estimations are obtained in the rate of bias parameter (k). In this way, low variance and more reliable results are obtained by means of a small bias share in the Ridge Regression method according to the OLS estimator, its variance value of which is high.

3. Results and Discussion

We can enumerate the important findings obtained as follows:

- It was observed that the impacts of both human capital and physical capital on the output were positive and their impacts increased by time. This situation demonstrates that both production factors have positive impacts on the output, and it was obtained a consistent result with the intrinsic growth theory particularly with the positive effect of human capital.
- The output elasticity of human capital was obtained higher than the output elasticity of physical capital. While the output elasticity of physical capital demonstrates a stable

increase during the 1950-2014 period (from 0.415 to 0.494), a significant increase is seen in the output elasticity of human capital (from 1.235 to 1.839).

- As it can be understood from the output elasticity, marginal physical product of human capital was obtained higher than its average physical product. This situation demonstrates that human capital is not in the decreasing returns region.
- On the other hand, marginal physical product of physical capital was obtained smaller than its average physical product. This situation demonstrates that physical capital is in the decreasing returns region.
- Elasticity of substitution between human capital and physical capital follows a course such to show a slight decrease in the level of 1 throughout the period of 1950-2014. This situation demonstrates that substitutability between production factors decreased at such a level that was not required to be taken into account. However, despite the existence of a strong substitution relation between the production factors, it shows that making production without having one of the production factors is beside the point. Because, even though both production factors can be substituted, they have a complementarity relationship at the same time.

4. Conclusion

According to the results obtained in the study, both physical capital and human capital have positive impacts on the output in Turkey. Therefore, making investments, that will increase both physical capital and human capital stocks, will increase the output level. In addition, human capital stock has to be increased by making serious investments without further delay. Thus, while human capital increases, marginal physical product will decrease, output elasticity will be less than one, and it will take part in decreasing returns region (the region that is effective for production). For that matter, it is important that the state has to pay a significant attention to the social policies directly concerning human capital, such as education. On the other hand, it is very important to ensure that the very small decrease observed in the elasticity of substitution be in much bigger rates (this is possible by increasing the human capital stock). Thereby, decreasing the substitution relationship between two production factors and increasing their complementarity are required. In addition to all and to this study conducted for the general situation of the economy -even though the data problem is a very important obstacle- performing sectorial analyses and calculation of substitution possibilities and elasticities between different production factors will make a significant contribution to the development of the literature.

KOBİ'lere Sağlanan Teşvikler ve KOBİ'lerin Vergi Algısı İlişkisi: Afyonkarahisar Örneği*

Rabia Tuğba EĞMİR
tugbaegmir@outlook.com

Gülsüm GÜRLER HAZMAN
*Sorumlu Yazar, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Maliye Bölümü
gulsumgurler@hotmail.com*

Öz

Bu çalışmada KOBİ'lere sağlanan teşviklerin KOBİ'lerin vergi bilincine etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada KOBİ'lerin vergisel teşviklere ilişkin birtakım değişkenler bağlamında belirlenen algılarının, KOBİ'lerin vergi bilincine etkisi olup olmadığı çalışmada irdelenmiştir. Tarama modelinde gerçekleştirilen çalışmanın örneklemini Afyonkarahisar Organize Sanayi Bölgesi'nde çeşitli sektörlerde faaliyetini sürdüren 106 işletme oluşturmaktadır. Çalışmada veriler araştırmacılar tarafından hazırlanan bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Çalışma sonucunda vergi teşviklerinin vergi ödemeyi kolaylaştırdığı, vergi yükü ile kayıp ve kaçaklarını azalttığı, ayrıca çeşitlilik itibarıyla de yeterli olduğu şeklinde belirlenen bağımsız değişkenler, vergi teşviklerinin yeterli olduğu şeklinde belirlenen bağımlı değişkeni % 47'lik bir yüzdeyle açıklamıştır. Ayrıca kolaylaştırma ve çeşitlilik değişkenlerinin yeterli değişkenini anlamlı olarak yordadığı çalışmanın bulguları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, Teşvik, Vergi Bilinci
Jel Sınıflandırması: H2, H26, H29

Incentives provided to SMEs and the Tax Perception of SMEs: A Case of Afyonkarahisar[†]

Abstract

In this study, it was aimed to determine the effect of the incentives provided to SMEs on tax awareness of SMEs. For this purpose, it was investigated whether the perceptions of SMEs related to tax incentives determined in the context of some variables in the research have an effect on the tax awareness of SMEs. The sample of the study carried out in the screening model constitutes 106 enterprises operating in various sectors in Afyonkarahisar Organized Industrial Zone. The data were collected through a questionnaire prepared by the researchers. As a result of the survey, the independent variables determined that tax incentives facilitate tax payment, reduce tax burden and losses and fugitives, and that they are diversified adequately explain the dependent variable as a 47% percentage, which is determined as the tax incentives are sufficient. Furthermore, the findings of the study indicate that facilitation and diversity variables significantly predict sufficient variability.

Keywords: SME, Incentive, Tax Consciousness
JEL Classification Codes: H2, H26, H29

* Bu çalışma, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yapılan "KOBİ'lere Yönelik Mali Düzenlemelerin Vergisel Sonuçları: Afyonkarahisar Örneği" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[†] Extended abstract is presented at the end of the article.

Atıfta bulunmak için/Cite this paper:

Eğmir, R. T. ve Hazman, G. G. (2017). KOBİ'lere Sağlanan Teşvikler ve KOBİ'lerin Vergi Algısı İlişkisi: Afyonkarahisar Örneği . Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi, , 7(2), 225-246
DOI: 10.18074/ckuiibfd.321985

1. Giriş

Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) günümüz ülke ekonomilerinde sayılarının fazla oluşu, üretime ve istihdama yaptıkları katkı ve oluşturdukları katma değer ile önemli bir yere sahiptir. KOBİ'ler yatırım faaliyetlerinde bulunarak, vergi vererek ve istihdam oluşturarak ve bunun yanı sıra büyük işletmelere ara mal sağlayarak ekonomiye önemli anlamda katkı sağlamaktadır. Sosyoekonomik anlamda sahip oldukları önem nedeniyle, KOBİ'ler, faaliyetlerinin geliştirilmesi ve devamlarının sağlanması amacıyla devlet tarafından çeşitli nitelikte teşviklerle desteklenmektedir. Bu amaçla KOBİ'lere devlet tarafından vergi indirimi, vergisel teşvikler, sübvansiyon, muafiyet, istisna ve düşük faizli krediler sağlanmaktadır. Devlet eliyle belirli kaynakların belirli sektör ya da kurumlara transfer edilmesi suretiyle teşvik sağlandığı gibi araştırma-geliştirme, eğitim, teknoloji, makine-teçhizat, pazarlama, danışmanlık gibi hizmetlerin işletmelere sunulması da teşvik kapsamında değerlendirilebilir. Bir ülkede uygulanan mali teşviklerin ülkenin istihdamına, ihracat, yatırım ve üretimine olumlu anlamda yansıdığı düşünüldüğünde, KOBİ'lere sağlanan teşviklerin sağladığı faydaların ortaya konulması önemli görülmektedir.

Bu bağlamda, araştırmada KOBİ'lere sağlanan teşviklerin KOBİ'lerin vergi bilincine etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda KOBİ'lere sağlanan teşviklerin ve vergisel ayrıcalıkların, belirtilen işletmelerin vergi bilincine etkisinin tespit edilmesi benzer işletmelerin algılarını da aydınlatıcı bir etki yapacaktır. Böylece işletmeler, teşvikleri etkin şekilde kullanma noktasında güdülenebilir ve bu doğrultuda stratejiler geliştirebilirler. Bu amaçla araştırmada KOBİ'lerin vergisel teşviklere ilişkin belirlenen birtakım değişkenler bağlamında belirlenen algılarının, KOBİ'lerin vergi bilincine etkisi olup olmadığı araştırmada irdelenmiştir.

2. Literatür Özeti

2.1. KOBİ'ler ve Özellikleri

KOBİ'ler en temel anlamıyla az sermaye ve emek yoğun olarak faaliyet gösteren, düşük yönetim giderleri ile ucuz bir üretimin gerçekleştirildiği ve çabuk karar verme özelliğine sahip olan işletmelerdir (Uludağ ve Serin, 1990, s. 14).

4 Kasım 2012 tarihli ve 28457 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış olan "KOBİ'lerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkındaki Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" ile söz konusu ölçütler yeniden düzenlenmiş olup en güncel KOBİ tanımı yapılmıştır. Buna göre, "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme (KOBİ) iki yüz elli kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hâsılatı veya mali bilançosundan herhangi biri kırk milyon Türk Lirasını aşmayan ve bu yönetmelikte mikro işletme, küçük işletme ve orta

büyüklerdeki işletme olarak sınıflandırılan ekonomik birimler veya girişimler” olarak ifade edilmektedir.

KOBİ'lere yönelik oluşturulan tanımlamalar sonucunda ülkemizdeki işletmelerin neredeyse tamamına yakını KOBİ tanımı kapsamına girmektedir. Bunun sonucunda bu işletmelere Avrupa Birliği tarafından sağlanan desteklerden yararlanma olanağı da artmıştır (Abacı, 2015, s. 14).

KOBİ'ler sadece mal ve hizmet üretmeyip büyük işletmelere mamul ve yarı mamul üretme işlevleriyle de ekonomiye katkı sağlamaktadırlar. Bu işleviyle KOBİ'ler büyük işletmelerin verimini arttırmada da rol oynamaktadır (Ekinci, 2003, s. 26; Sarıaslan, 1996, s. 9). KOBİ'lerin ekonomik fonksiyonları yanında sosyal alanda da önemli görülebilecek bazı rolleri vardır. KOBİ'lerin gelişmemiş bölgelerde istihdam sağlayarak, gelişmiş bölgelere olan insan göçünü engellemesi, bölgesel kalkınmayı destekleyen ve bölgeler arası ekonomik dengesizliği gideren bir etki yapmaktadır (Alpugan, 1998, s. 14; Gücelioğlu, 1994, s. 1; Sarıaslan, 1994, s. 22).

Ayrıca KOBİ'lerin dönemsel kriz ve dalgalanmalardan az etkilenir bir özellik taşıması, bu dönemlerde tehdit altında olan toplumsal barış ve istikrarın korunmasını sağlamaktadır (Yurttadur, 2011, s. 31). KOBİ girişimcilerinin başarı istekleri, attıkları cesur adımlar ve yatırım yapma arzuları o ülkede siyasi istikrarın temel mekanizmalarındandır. Başarılı olan girişimciler kendilerini takip eden girişimcilerin motivasyonunu da arttıracak ve oluşan pozitif ortam ülke ekonomisine olumlu etkiler yapacaktır (Akgemci, 2001, s. 45).

Bununla birlikte KOBİ'ler yönetim ve örgütlenme, üretim yönetimi ve teknoloji, pazarlama, insan kaynakları ve finansman gibi bir takım temel sorunlarla karşılaşabilmektedir. Finansal açıdan bakıldığında KOBİ'ler sermaye piyasasından kaynak edinebilmek amacıyla kaynak sağlayacak olan kesimlere teminat vermelidir. Teminat sağlama noktasında özkaynaklarının yetmemesi ve bu hususta güven sağlayamaması dış kaynak bulmayı güçleştiren durumlardır. Sermaye piyasasından kaynak temin edemeyen ve bunun yanı sıra banka kredilerinin temini noktasında da yetersizlik yaşayan KOBİ'ler yalnızca özsermayelerini kullanmak durumunda kalmaktadır. Böylece kredi verecek olanlar da risk almak istemedikleri için, küçük çaptaki işletmelerin başlangıç sermayelerinin en az % 50' si özkaynaklarından karşılanmaktadır (Dane, 2010, s. 75).

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun (BDDK) Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri – Mart 2015 Raporuna göre, KOBİ kredilerinin toplam krediler içindeki payı %26'dır. 2010-2012 döneminde KOBİ'lere kullandırılan kredilerin bir önceki yıla göre değişimleri dikkate alındığında; ABD, İngiltere, Yunanistan, Portekiz gibi pek çok ülkede önemli düşüşler gözlenirken, başta Meksika ve Türkiye olmak üzere, Tayland, Belçika, Rusya, Şili ve Kolombiya

gibi ülkelerde %15 ve daha fazla artışlar yaşanmıştır. (KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı, 2015, s. 63-65) Bu bağlamda, özsermayenin yetersiz olması, kredi sağlama noktasında yaşanan güçlükler ile kredi maliyetlerinin yüksek olması, sermaye piyasasından yeteri kadar yararlanamama, finansal yönetimdeki yetersizlik ve alternatif finansal tekniklerinin yeterince kullanılmaması KOBİ'lerin finansman sorunlarının temel etmenleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Kutlu ve Demirci, 2007, s. 192).

2.2. Mali Teşvik Kavramı

KOBİ'lerin karşılaştıkları finansal problemleri aşmalarının bir yolu da kendilerine sağlanan mali teşviklerdir. Temel olarak devlet eliyle belirli kaynakların belirli sektör ya da kurumlara transfer edilmesi suretiyle teşvik sağlanmaktadır. Her ne kadar teşviklerin gelir dağılımında adaleti bozacağına dair genel bir inanış olsa da, gerçekte kaynakların yatırıma dönüştürülmesi sağlanarak büyüme ve kalkınmanın sağlanması için bu tür transferlere ihtiyaç duyulmaktadır (Taş, 2001, s. 2-4).

KOBİ'lerin kullandığı bu finansman kaynaklarını genel olarak; risk sermayesi, KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme Başkanlığı), bankalar, leasing[‡], factoring[§], forfaiting^{**}, mikro finansman^{††}, alıcı-satıcı kredileri, barter^{†††}, girişim sermayesi, kredi garanti fonu A.Ş. ve KOBİ'lerin halka açılması, şeklinde sıralayabiliriz.

Türkiye'de risk sermayesinin ilk uygulamaları 1990'lı yıllardan itibaren görülmektedir. İlk uygulayan kuruluş ise Vakıf Risk A.Ş.'dir (Uludağ, 1996, s. 10-12). Bu yöntemler arasında özellikle son yıllarda banka kredilerinin daha fazla tercih edildiğini söyleyebiliriz. Geçmiş dönemlerde ise, KOBİ'lerin bankalardan kredi kullanım sırasında yeterli teminat gösterememesi kredi kullanım olanaklarını da oldukça sınırlandırmaktaydı. Fakat sağlanan teşviklerin çeşitlenmesi ve KOBİ'lerin yatırım ve üretim potansiyellerinin artması ile banka kredilerinden yararlanma imkanları da artmıştır.

[‡] Leasing kelimesi, finansal kiralama olarak ifade edilmektedir. Duran varlık sahibinin aralarındaki bir sözleşmeye dayalı olarak mülkiyet hakları saklı kalmak koşulu ile sözü edilen duran varlığın belirli bir bedel karşılığında diğer kişiye devredilmesi işlemidir.

[§] Faktoring, genellikle kısa vadeli mal satışlarında uygulanan bir finansman yöntemidir. Faktoring işlemi genel anlamda hizmeti talep eden müşteri, talep edilen hizmeti sunan kişi yani "faktor" ve müşteri alacaklarının yönelmiş olduğu borçlu arasında oluşmaktadır.

^{**} Forfaiting, hakların teslimi veya el değiştirmesi anlamına gelmektedir. Belirli bir mal veya hizmet karşılığında alınacakların karşılıksız olarak belirli bir iskonto dahilinde satılması işlemidir.

^{††} Mikro finansman, mikro kredi olarak adlandırılmaktadır, başlangıç sermayesine ihtiyacı olan gelir düzeyi düşük olan işletmelere sağlanan finansal desteklerdir.

^{†††} Barter sistemi kelime anlamı olarak bir malın karşılığı olarak başka bir mal ile değiştirilmesidir yani çok basit anlamda finansal takas olarak değerlendirilmektedir

Finans desteğinin nitelikli personel istihdamının sağlanması ve üretim makinelerinin modernizasyonu gibi alanlarda kullanılmasıyla, hammadde ve iş gücündeki kayıplar azalacak ve verimli üretim gerçekleşecektir. Böylelikle hem ürünün kalitesi artacak hem de daha az maliyete sebep olacaktır; buna bağlı olarak da karlılık artacak ve düşük fiyat avantajı sağlanmış olacaktır (Abacı, 2015, s. 189).

2.2.1. Fonksiyonel Açıdan Mali Teşvikler

Teşvikler, fonksiyonel açıdan ve vergisel nitelikli olması açısından iki şekilde sınıflandırılabilir. Teşvikler fonksiyonları açısından incelendiğinde araştırma-geliştirme, eğitim, teknoloji, finansal, makine-teçhizat, pazarlama, danışmanlık gibi birçok açıdan sınıflandırılması mümkündür.

Bu bağlamda AR-GE faaliyetlerinde bulunarak ihracat ve büyümeye katkısı olan KOBİ'lere devlet tarafından verilen teşvikler yoluyla sanayi kuruluşlarının birbirleriyle, üniversitelerle ve araştırma kurumlarıyla işbirliği yapması ve teknolojinin transferi için uygun sistemler oluşturması sağlanabilir. Bununla birlikte özel sektörün, AR-GE faaliyetlerine kaynak ayırmaya özendirilmesi ile risk paylaşımlı destek araçlarının uygulanıp geliştirilmesi sağlanarak katma değer oluşturulabilir (Yavuz, 2010).

KOBİ'lerin eğitim ihtiyaçlarını gidermek amacıyla devletin eğitim kurumlarında eğitilmiş personel yetiştirilmeli ve işletmelerde ise yetiştirilen eğitilmiş personelin istihdamı sağlanmalıdır (Abacı, 2015, s. 185). Eğitim sisteminin iş gücü piyasası ile uyumlu bir şekilde yapılandırılmış olmaması da işletmeleri ayrı bir sorun ile karşı karşıya bırakmaktadır. İşletmelerin ihtiyacı doğrultusunda istihdam sağlanması, ekonomik yapı içerisinde iş gücü ve eğitim sorunlarının azaltılması amacıyla, eğitim alanındaki bir takım çalışmalar zorunlu hale gelmektedir. (Öztürk, 2007).

KOBİ'lerin hammadde seçiminden ürünlerin pazarlanmasına kadar geçen her aşamadaki sorunların çözümü için danışmanlık hizmeti verilmektedir. Danışmanlık destekleri ürün kalitesinin geliştirilmesi, maliyetlerin düşürülmesi, ISO 9001:2000 Kalite Yönetim Sistemlerinin sağlanması, CE işareti ile yönetim danışmanlığı konularında verilmektedir (Akgemci, 2001, s. 47). Ayrıca kalite yönetim sistemlerine yönelik danışmanlık hizmetleri ile işletmelerin girdi aşamasından satış sonrası hizmetlerine kadar izlenebilmesi sağlanmaktadır. Pazar araştırmaları ve müşteri anketleri gibi yollarla müşterilerin beklentilerinin ilk elden öğrenilmesi sağlanabilmektedir. Böylelikle ürün geliştirme ile çeşitlendirme yolu açılacaktır. Bu doğrultuda yapılan iyileştirmeler yoluyla işletmelerin pazar payı büyür ve karlılıkları da artmış olur (Erdil ve Kalkan, 2005, s. 113).

Ülkemizde KOBİ'lerin desteklenmesi ve işletmelerin modernizasyonu sağlama, ürün kalitelerini yükseltmek, ihracata yönlendirmek, istihdam ve ihracatın

gelişmesini sağlamak amacıyla KOSGEB tarafından ortak kullanım atölyeleri, makine-donanım, laboratuvar ve laboratuvar ekipmanları sağlanmaktadır (Çamkerten, 2002). Sağlanan bu destek yolu ile işletmelerin teknoloji kullanımı teşvik edilip, insan kaynaklı hatalar minimum düzeye indirilebilir, ürünlerdeki kusur oranı ve maliyetler azaltılır, yüksek kalite ve verimlilikle birlikte müşteri memnuniyeti sağlanır (Erdil ve Kalkan, 2005, s. 111).

2.2.2. Vergisel Nitelikli Mali Teşvikler

Vergisel teşvikler negatif vergileme olarak da nitelendirilmektedir. Devlet belirli bir takım vergilerin yükümlülüğü noktasında bazı kesimleri vergi dışı tutarak ya da toplanan vergileri karşılıksız transfer yoluyla bazı kesimlere aktararak bu kesimlere bir anlamda mali bir teşvik sağlamaktadır (Aktan, 2001, s. 3).

KOBİ'lere kredi sağlayan kuruluşlara tanınan muafiyet, serbest bölge faaliyetleri kazançlarına yönelik istisna, AR-GE indirimi, KOBİ'lerin birleşme işlemlerinde sağlanan teşvikler, 5838 Sayılı Kanunla Kurumlar Vergisi Kanununa eklenen 32/A Maddesi kapsamında sağlanan teşvikler, istihdamın sağlanmasına yönelik gelir vergisi stopajı teşvikleri, damga vergisi ve harç istisnası, katma değer vergisi istisnası, Gider Vergileri Kanunu istisnası ve kaynak kullanımı destekleme fonu kesintisi gibi destekler vergisel nitelikli mali teşvikler kapsamına giren uygulamalardır.

2.3. Vergi Yükü Kavramı ve KOBİ'lerin Vergi Yükü

Kamu ekonomisinde önemli bir gelir kaynağı olan vergi ve verginin mükellef üzerinde oluşturduğu vergi yükü kavramları mali sistem açısından oldukça kritik bir yere sahiptir (Şahin, 2009, s. 71). Verginin bu öneminden dolayı ekonomik yapı ile iş çevreleri üzerinde doğrudan etkiler yapacağı ifade edilebilir. Bu bağlamda vergi kavramı üzerindeki problemlerin giderilmesi hem bir ülkedeki tüm mükellefleri ve işletmeleri hem de ekonomik sistemi olumlu anlamda etkileyecektir (Akdoğan, 2006, s. 487). Bu noktada kişinin ödemiş olduğu verginin toplam gelirin oranlanması vergi yükü olarak tanımlanmaktadır (Sağbaşı, 2010, s. 74).

Vergi yükü ekonomideki tüm aktörlerin yatırım, istihdam, tasarruf vb. kararlarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Vergiyi idare eden erk, vergi gelirlerini arttırmaya çalışırken aynı zamanda vergi yükleri artan veya azalan sektörleri karşılaştırmakta ve vergi politikasında güncellemeye gidebilmektedir. Kamu idaresi veya hükümetin politikada düzenleme yapmasının en önemli nedeni artan vergi yükünün mükellefleri olumsuz tepkiler ortaya koymaya itme ihtimalidir (Çoban, 2004). Ayrıca vergi yükünü kamusal etkililik açısından değerlendirmek gerekirse, vergi yükünün dolayısıyla vergi gelirlerinin artması kamusal etkililik üzerinde pozitif bir etki oluşmaktadır (Hazman, 2010).

2.3.1. KOBİ'ler Üzerindeki Vergi Yükü

Vergi yükünün algılanmasındaki farklılıklar mükelleflerin vergi karşısındaki davranışlarının da farklı şekilde gelişmesine neden olmaktadır. Vergi yükünü ağır olarak hisseden vergi mükellefi vergi yükünü hafif olarak hisseden vergi mükellefine göre vergiye daha farklı bir yaklaşım sergileyebilmektedir (Tunçer, 2002). Vergiler, KOBİ'lerin gelişim sağlayabilmesi için önemli bir araçtır. Bu kapsamda birer vergi mükellefi olan KOBİ'ler için de vergi yükü önem taşımaktadır. KOBİ'lerin vergi yükünü ne oranda hissettikleri vergiye yönelik davranışlarını belirlemektedir.

Dünya Bankası'nın 2013 yılında 185 ülkeyi kapsayan KOBİ'lere ilişkin düzenlemeler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmaya göre bu ekonomilerin büyük çoğunluğunda işletmeler vergi oranlarını işletmelerinin gelişmesi önündeki ilk beş engelden, vergi idaresini ise ilk 11 engelden biri olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Araştırma göstermektedir ki yüksek kurumlar vergisi oranları ile şirketin yatırım seviyesi ve girişimciliği arasında negatif bir ilişki vardır. Dahası yüksek vergi oranına sahip ekonomilerde gayri resmi sektörlerin genişliği göze çarpmaktadır (Dünya Bankası, 2013).

2.3.2. Mükelleflerin Vergiye Karşı Yaklaşımları

Kamu gelirleri içerisinde önemli bir paya sahip olan vergilerin etkin bir şekilde tahsil edilebilmesi amacıyla verginin, yükümlüler üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkilerini incelemek önemli görülmektedir. Bu yolla vergi politikalar ile ulaşılmaya istenen sonuca ulaşmak kolaylaşacaktır (Alkan, 2009).

Bu noktada vergi bilinci kavramı karşımıza çıkmaktadır. Vergi bilinci kavramı mükellefin ödemiş olduğu vergi ile almış olduğu mal ve hizmetin ilişkilendirilmesi şeklinde ifade edilebilir (Savaşan ve Odabaş, 2005, s. 8). Mükellefin vergi ödeyerek boşuna bir ödeme yapmadığı konusunda bilgilendirilmesi gerekliliği vergi bilinci kapsamına katkı yapan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Mükellefin ödemiş olduğu verginin yararlı bir şekilde kullanıldığını bilmesi de vergiye gönüllü uyumu kolaylaştıracaktır (Torgler, Schneider ve Schaltegger, 2010).

Mükelleflerin vergiyi algılamasına bir takım faktörler etki edebilmektedir. Bu kapsamda etkili olan faktörler ise subjektif faktörler başlığı altında bireyden kaynaklı, objektif başlığı altında ise çevresel kaynaklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Herkes için aynı olan vergi durumuna mükellefler tarafından farklı tepkiler verilmesi vergiye bakışı oluşturan unsurların kişiler üzerinde farklı etkiler bıraktığını göstermektedir. Subjektif faktörler vergi ahlakı, eğitim seviyesi, gelir düzeyi, devlete olan bağlılık, politik tercihler, yaş, cinsiyet, gibi özel niteliklerle açıklanabilecektir (Akdoğan, 2006).

Mükellefin vergi bilincinin oluşmasında kendisinden kaynaklanmayıp tamamen dış etkenlerden kaynaklanan faktörler de objektif faktörler olarak adlandırılmaktadır. Bunlar, vergi sisteminden kaynaklanan faktörler, vergi idaresinden kaynaklanan faktörler ve ekonomik yapıdan kaynaklanan faktörler olarak sınıflandırılabilir.

Bireylerin bir takım etmenler doğrultusunda vergiye yönelik gösterdiği davranışlar da kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Bireylerin vergi olgusuna yönelik tepkileri vergiye gönüllü uyum, vergiden kaçınma veya vergi kaçakçılığı olabileceği gibi vergi cennetlerine yönelme tepkisi de gözlemlenebilir. Vergiye gönüllü uyum kavramı, “gerekli vergisel bilgilerin zamanında açıklanması, vergi borçlularının yükümlülüklerini kendiliğinden yapması ve yaptırım olmaksızın vergilerini zamanında ödemeleri” şeklinde tanımlanabilir (Silvani ve Katherina, 2000, s. 198). Vergiye gönüllü uyum kavramı, temelde yükümlülerin vergilere karşı olumlu yaklaşımlar sergilemeleri ve üzerlerine düşen vergileri severek, isteyerek ödemeleri anlamına gelmektedir (Aktan, Dileyici ve Vural, 2006, s. 102).

2.3.3. Mali Nitelikteki Teşviklerin KOBİ’ler Üzerindeki Sonuçları

Teşviklerin KOBİ’ler üzerindeki sonuçlarını ekonomik açıdan, firma bazında ve vergi mükellefiyeti açısından sınıflandırarak ele almak mümkündür. Ekonomide kaynak kıtlığı, kurumsallaşamama sorunu, işsizlik, bölgeler arası dengesizlik, doğal kaynaklardan yeterince yararlanamama, beşeri ve fiziki sermaye yetersizliği ve makro ekonomik istikrarsızlık gelişmekte olan ülkelerde var olan sorunlardır. Bu sorunların devlet yardımları vasıtası ile çeşitli nitelikte teşvikler sağlanarak giderilmesi beklenmektedir. (Aytemiz ve Helhel, 2007). KOBİ’lere sağlanan teşviklerin istihdam üzerinde bir takım olumlu etkilerinin olduğu yapılan araştırmalarla belirlenmiştir (Ulusoy ve Akarsu, 2012). Belirtilen desteklerle devlet, ekonomide oluşan sorunlara çözümler bulmaya çalışmaktadır.

KOBİ’lere yönelik teşviklerin firma bazında da olumlu bir takım etkileri bulunmaktadır. Ürün çeşitliliği üzerinde tanıtım ve nitelikli eleman desteği, ürün miktarı üzerinde fuar, test analiz kalibrasyon ve belgelendirme desteği, satış hacmi üzerinde nitelikli eleman, test analiz kalibrasyon, ve belgelendirme gibi destekler işletmelerin faaliyetlerine olumlu etkiler yapmaktadır (Maden, 2013). Bunun yanı sıra finansal desteklerin KOBİ’lere yönelik etkisi zayıf olurken, KOBİ’ler daha çok sosyal ve teknik alanlarda gelişime ihtiyaç duymaktadır (Pimenova ve Vorst, 2004).

KOBİ’lerin vergi bilincinin artırılmasında vergilemede adaletin sağlanması ve vergi oranlarının düşürülmesi en önemli etkenlerdir. Türkiye’de uygulanmakta olan vergi sisteminde karşılaşılan sorunlar ise kayıt dışılığı artırmış ve vergiye gönüllü uyumu zorlaştırmıştır. Ayrıca gelişmiş ülkelere bakıldığında KOBİ’lere sağlanan vergisel desteklerle KOBİ’ler finansal sorunları aşabilmektedir.

Türkiye’de de KOBİ’lere vergisel anlamda kolaylıklar sağlanarak rekabet düzeyleri arttırılabilir ve gelişimleri desteklenebilir (Şeker ve Yılmaz, 2007).

Savaşan ve Odabaş (2005) da vergi istisna ve muafiyetlerinin vergiye bakış üzerinde olumsuz bir etki yaptığını savunmaktadır. Türk vergi sisteminde istisna ve muafiyetler ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmak amacıyla belli dönemlerde uygulamaya konulmuştur. Türk vergi sisteminde yer alan istisnalar ile bazı sektörler ve faaliyetler desteklenmiştir ancak bir süre sonra devlet finansman ihtiyacını vergi gelirleri ile karşılayamaz duruma gelmiştir. Emil, Yılmaz ve Rijckeghem (2005, s. 12), özellikle 1984-1995 döneminde Türkiye’nin istisna, muafiyet ve teşvikler nedeniyle önemli vergi kayıpları ile karşı karşıya kaldığını savunmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin devletten aldıkları teşvikler ve bu teşviklerin işletmelerin vergi bilinci üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışma nicel araştırma modellerinden tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Tarama araştırmaları geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey veya nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Krathwohl, 1993). Tarama araştırmacısı nesnenin ya da bireyin doğrudan kendisini inceleyebileceği gibi, önceden tutulmuş çeşitli kayıtlara ve alandaki kaynak kişilere başvurarak elde edeceği dağınık verileri kendi gözlemleri ile sistemli bir bütünleştirme yaparak yorumlama durumundadır (Karasar, 2005, s. 77). Tarama araştırmalarında geçmiş olaylara ilişkin olgu bulma, ilişki kurma ve yargılarda bulunabilme amacıyla kanıt toplanması ve bunların değerlendirilmesi önemlidir (Kıncal, 2010, s. 109).

Tarama modeli çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Bailey, 1982). Bu tür modellerde daha çok evreni temsil gücü yüksek bir örneklem grubu alınır ve sonuçlar evrene genellenir. Tarama araştırmaları vasıflama ağırlıklı olmasına karşılık olayın daha önceki olay ve şartlarla ilişkileri dikkate alınarak durumlar arası etkileşim de açıklanmaya çalışılır. Verilerin analizi ve açıklanması suretiyle yorumlama, değerlendirme ve yeni durumlara uygulanacak şekilde genellemelere varma gibi daha yüksek seviyede işlemlere yer verilmektedir (Karasar, 2005). Araştırmada Afyonkarahisar Organize Sanayi Bölgesinde faaliyette bulunan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin vergi teşvikleri karşısındaki vergi algıları veri toplama aracıyla ölçülmüş, elde edilen araştırma bulguları konuyla ilgili önceden yapılan çalışmalara ve alan yazına bağlı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini KOSGEB veri tabanına kayıtlı Afyonkarahisar ilindeki 6.403 işletme oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenini Afyonkarahisar il merkezinde faaliyette bulunan KOBİ'ler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise seçkisiz olmayan (nonrandomsampling) örneklem yöntemlerinden uygun örnekleme (conviencesampling) yöntemiyle (Fraenkel ve Wallen, 2006, s. 99) belirlenmiştir. Sonuç olarak çalışma Afyonkarahisar Organize Sanayi Bölgesi'nde çeşitli sektörlerde faaliyetini sürdüren 106 işletme ile yürütülmüştür.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama metodu olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket tasarımı aşamasında ulusal ve uluslararası yayınlar taranmış olup, alanında uzman kişilerce ön kontroller yapılmıştır. Ölçme aracında, demografik bilgilerin yer aldığı kişisel bilgi formu ve vergi bilinci ile vergisel teşvikler ve diğer teşvikler hakkındaki düşünceleri belirlemeye yönelik çeşitli türde 24 adet soru kullanılmıştır. Ölçeğin başında ölçeği dolduran yetkili ve işletme hakkında değişkenlerin sıralandığı bir bilgi formu bulunmaktadır. Sonrasında işletmelerin vergi bilincini ve vergisel teşvikler hakkında düşüncelerini betimlemeyi amaçlayan sekiz adet soru vardır. Ölçeğin devamında işletmenin KOSGEB tarafından KOBİ'lere sunduğu teşvik programlarının hangilerinden yararlandığını ve sıklığını belirlemeyi amaçlayan iki adet soru gelmektedir. Ölçeğin son bölümünde ise KOBİ teşvikleri ve vergi bilincine ilişkin 5'li derecelendirilmiş 14 adet likert ifade bulunmaktadır. Dereceler tamamen katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum ve tamamen katılıyorum şeklinde sıralanmıştır.

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri toplama sürecinde izin formuyla birlikte işletmelere gidilmiş ve Afyonkarahisar Organize Sanayi Bölgesinde faaliyette bulunan KOBİ'lerdeki yetkili kişilerden ölçeği doldurması rica edilmiştir. Araştırmanın evrenini KOSGEB veri tabanına kayıtlı Afyonkarahisar ilindeki 6.403 işletme oluşturmaktadır. Araştırmada toplam 106 tane anket toplanmış ve analiz için kullanılmıştır.

Anketlerin uygulanması sonucu elde edilen veriler bilgisayar ortamında SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) istatistiksel analiz programına aktarılmıştır. Öncelikle uygulamaya katılan işletmelerin demografik bilgilerini betimlemek amacıyla frekans ve yüzde hesaplaması yapılmıştır. Vergi mükellefi olan KOBİ'ler üzerinde vergi teşviklerinin etkisini ölçmek için verilen teşviklerin vergisel sorumluluklarını ne yönde etkilediği üzerinde durulmuştur. Vergi teşviklerinin vergisel yükümlülükleri üzerindeki etkisini sınavacak dört değişken (bağımsız değişken) belirlenmiş olup, "kolaylaştırma", "yük", "kayıp", "çeşitlilik" şeklinde kodlanmıştır. Bu noktada vergisel sonuçlar, vergi teşviklerinden

faydalanmanın vergileri ödemeyi kolaylaştırması, mükellefin vergi yüküne bakışını değiştirmesi, vergi kayıp ve kaçaklarını azaltması ve çeşitlilik itibariyle yeterli olması şeklindedir.

Son olarak ise KOBİ'lere sağlanan teşviklerin vergisel sonuçlarının sektörel bazda dağılımını tespit etmek için çapraz tablolar kullanılmıştır. Yapılan tüm istatistiksel çalışmalarda anlamlılık düzeyi 0,05 olarak kabul edilmiştir.

3.4.1. Verilerin Güvenilirliği ve Normalliği

Çalışma sürecinde ölçek yardımıyla toplanan verilerin güvenilirliğini belirlemek amacıyla Cronbach's Alpha testi yapılmıştır. Güvenilirlik en genel haliyle ölçmenin hatalardan arınmış olması şeklinde tanımlanabilir. Ölçümlerde güvenilirlik, güvenilirlik katsayısı adı verilen bir değer ile ifade edilmektedir. Bu sayı korelasyona dayalı olarak hesaplanır. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değerler alabilen bir sayıdır. Ancak güvenilirlik katsayısı genellikle 0 ile +1 arasında değerler alır (Can, 2013: 387- 388). Bu çalışmada elde edilen veriler üzerinde yapılan analiz sonucunda Cronbach's Alpha katsayısı .678 olarak bulunmuştur.

Tavşancıl (2006: 29) Özdamar'dan (1999: 522) aktararak alpha katsayısının değerlendirme ölçütünü şu şekilde vermiştir:

$0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir.

$0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir.

$0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir.

$0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek oldukça yüksek derecede güvenilirdir. Bu bilgi göz önüne alındığında çalışmada kullanılan ölçme aracının oldukça güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir.

Bunun yanı sıra verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek amacıyla yapılan normallik testi sonucunda verilerin normal dağılmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle bulguların elde edilmesi sürecinde nonparametrik testlerin yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

4. Veri Seti ve Bulgular

Bu bölümde, KOBİ'lere yönelik mali teşviklerin vergisel sonuçlarını tespit etmeyi ve KOBİ'ler açısından değerlendirmeyi amaçlayan araştırmanın örnekleme dair betimsel verilerin sunumu yapılacaktır. Sonrasında araştırmanın temel iki hipotezine dayalı olarak elde edilen veriler üzerinde ilgili analizler yapılacak ve analizler sonucunda ulaşılan bulgular tablolaştırılarak yorumlanacaktır.

4.1. Örnekleme İlişkin Betimsel Bulgular

Ölçme aracı vasıtasıyla verilerin toplanması süreci sonucunda örnekleme ilişkin elde edilen betimsel veriler iki farklı tabloda özetlenmiştir. İlk olarak, işletmeleri

temsilen ölçęęi dolduran yetkili kişilere dair demografik bulgular, Tablo 1 üzerinde düzenlenerek yorumlanmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans Tablosu

	Değişken	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	25	23,6
	Erkek	81	76,4
Yaş Grubu	18-30	34	32,1
	31-40	50	47,2
	41-60	18	17,0
	61 ve üstü	4	3,8
Medeni Durum	Evlü	84	79,2
	Bekâr	21	19,8
	Boşanmış	1	0,9
Eğitim Düzeyi	İlkokul	13	12,3
	Ortaöğretim-Lise	31	29,2
	Yükseköğrenim ve Üstü	62	58,5
Firmadaki Görev	Firma Sahibi	35	33,0
	Genel Müdür	7	6,6
	Departman Yöneticisi	58	54,7
	Diğer	6	5,7
Mükellefiyet Süresi	1-5 yıl	24	22,6
	6-10 yıl	27	25,5
	11-20 yıl	20	18,9
	20 yıl ve üstü	35	33,0
Personel Sayısı	1-10	30	28,3
	11-50	62	58,5
	51-250	14	13,2
Sektör	Tekstil	1	0,9
	Mobilya	2	1,9
	Elektrik-Elektronik	2	1,9
	Plastik	3	2,8
	İnşaat	9	8,5
	Kimya	7	6,6
	Gıda	28	26,4
	Madencilik	31	29,2
	Metal	13	12,3
Diğer	10	9,4	
Hukuki Yapı	Anonim Şirket	19	17,9
	Diğer	87	82,1

Katılımcıların demografik değişkenlere göre dağılımı incelendiğinde ankete yanıt verenlerin büyük çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu görülmektedir (% 76,4). Yaş grubuna göre dağılımı incelendiğinde ise katılımcıların çoğunun 31-40 yaş grubunda bulunduğu (% 47,2), bunu takiben en çok katılımcının 18-30 yaş grubunda bulunduğu belirlenmiştir (% 32,1). Katılımcıların büyük çoğunluğu evli (% 79,2) ve yükseköğrenim ve üstü eğitim düzeyine sahiptir (% 58,5). Bunun ardından ise ortaöğretim-lise eğitim düzeyine sahip katılımcılar gelmektedir (% 29,2). Araştırmaya katılan yetkililerin firmadaki görevleri incelendiğinde katılımcıların çoğunun departman yöneticisi (% 54,7) ve firma sahibi (% 33) olduğu görülmektedir.

Tablo 2’de ise örnekleme oluşturan işletmelere ilişkin değişkenlere dair frekans ve yüzde değerleri verilmiştir.

Tablo 2: Örnekleme İlişkin Değişkenlerin Frekans ve Yüzde Tablosu

Mükellefiyet Süresi	1-5 yıl	24	22,6
	6-10 yıl	27	25,5
	11-20 yıl	20	18,9
	20 yıl ve üstü	35	33,0
Personel Sayısı	1-10	30	28,3
	11-50	62	58,5
	51-250	14	13,2
Sektör	Tekstil	1	0,9
	Mobilya	2	1,9
	Elektrik-Elektronik	2	1,9
	Plastik	3	2,8
	İnşaat	9	8,5
	Kimya	7	6,6
	Gıda	28	26,4
	Madencilik	31	29,2
	Metal	13	12,3
	Diğer	10	9,4
Hukuki Yapı	Anonim Şirket	19	17,9
	Diğer	87	82,1

Firmalara ilişkin değişkenlerin dağılımı incelendiğinde, mükellefiyet süresine ilişkin dağılımda firmaların çoğunun 20 yıl ve üstü (% 33) bir mükellefiyet süresine sahip olduğu belirlenmiştir. Bunun ardından ise 6-10 yıl (% 25,5) mükellefiyet süresine sahip firmalar gelmektedir.

Personel sayısı değişkenine göre 11-50 adet personel sayısına sahip işletmeler ilk sırada gelmektedir (% 58,5). Sektör bazında işletmelerin çoğunluğunun

madencilik sektöründe faaliyet gösteren işletmeler olduğu belirlenmiştir (% 29,2). Bunun ardından gıda (% 26,4), metal (% 12,3), diğer (% 9,4), inşaat (% 8,5), kimya (% 6,6), plastik (% 2,8), elektrik-elektronik (% 1,9), mobilya (% 1,9) ve tekstil (% 0,9) sektöründe faaliyet gösteren işletmeler sıralanmaktadır. Çalışma kapsamına alınan işletmelerin % 17,9'luk kısmı anonim şirketi iken, % 82,1'lik yüzdeye sahip şirketler ise diğer hukuki yapılara mensup bulunmaktadır.

4.2. Bağımsız Değişkenler ile Teşviklerin Yeterliliği Görüşünün Açıklanması

Vergi mükellefi olan KOBİ'ler üzerinde vergi teşviklerinin etkisini ölçmek amacıyla, verilen teşviklerin vergisel sorumluluklarını ne yönde etkilediği, araştırma sorunsalı olarak belirlenmiştir. Vergi teşviklerinin vergisel yükümlülükleri üzerindeki etkisini sınavacak dört değişken (bağımsız değişken) belirlenmiş olup, "kolaylaştırma", "yük", "kayıp", "çeşitlilik" şeklinde kodlanmıştır. Bu değişkenler ve ifade ettikleri anlamlar Tablo 2'de özetlenmektedir.

Tablo 2: Araştırmanın Bağımsız Değişkenleri ve Bağımlı Değişkeni

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	KOLAYLAŞTIRMA	Teşviklerden faydalanmak vergilerimi ödememi kolaylaştırdı.
	YÜK	Kullandığım teşvikler vergi yükümü azaltmıştır
	KAYIP	KOBİ'lere yönelik teşvikler vergi kayıp ve kaçaklarını azaltır.
	ÇEŞİTLİLİK	KOBİ'lere yönelik vergi teşvikleri çeşitlilik itibarıyla yeterlidir.
BAĞIMLI DEĞİŞKEN	YETERLİ	Parasal olarak baktığımda verilen teşvikler yeterlidir.

Değişkenler arasındaki korelasyon ve anlamlılık oranları ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti mümkün olacaktır.

Tablo3: Bağımsız Değişkenler Arası Korelasyon

		Yeterli	Kolaylaştırma	Yük	Kayıp	Çeşitlilik
Sig (1-tailed)	Yeterli	.	,000*	,000*	,073	,002*
	Kolaylaştırma	,000*	.	,000*	,001*	,017*
	Yük	,000*	,000*	.	,000*	,001*
	Kayıp	,073	,001*	,000*	.	,000*
	Çeşitlilik	,002*	,017*	,001*	,000*	.

*p<0.05.

Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde pozitif yönlü ve zayıftan orta dereceye kadar ilişkiler gözlenmektedir. Tahmincilerin anlamlılığının sıvanması için yani bağımlı değişkendeki değişimin yüzde kaçının

açıklayıcı değişkenlerle yapıldığının gözlenebilmesi için çoklu regresyon modeline ihtiyaç vardır. Burada ifade edilen R^2 değeri 0,474 olarak tespit edilmiş olup, bağımlı değişkendeki değişimlerin ne kadarının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir ve buna göre vergi teşviklerinin yeterliliği görüşündeki %47'lik değişimin bağımsız değişkenlere bağlı olduğunu söylenebilir.

Tablo 4: Çoklu Regresyon Modelinin Anlamlılık Sonuçları

Model	Kareler toplamı	df	F	Sig.
Regresyon	29,362	4		
Artık	101,553	101	7,321	0,00
Toplam	130,915	106		

Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde pozitif yönlü ve zayıftan orta dereceye kadar ilişkiler gözlenmektedir. R^2 değeri 0,474 olarak tespit edilmiş olup, bağımlı değişkendeki varyansların ne kadarının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir ve buna göre vergi teşviklerinin yeterliliği görüşündeki %47'lik varyansın bağımsız değişkenlere bağlı olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Çoklu Regresyon Modeli Katsayıları ve Sonuçları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Eş doğrusallık	
	B	Standart hata			Beta	Tolerance
Sabit	1.182	,420		2,810		
Kolaylaştırma	,356*	,124	,344	2,879	,538	1,858
Yük	,088	,129	,085	,688	,504	1,984
Kayıp	-,087	,108	-,080	-,805	,770	1,298
Çeşitlilik	,234*	,106	,216	2,214	,804	1,244

Bağımlı değişken: yeterli

* $p < 0,05$

Verilen teşviklerin yeterli olduğunu açıklamada iki bağımsız değişkenin anlamlı katsayısı vardır. Bunlar, “kolaylaştırma” ve “çeşitlilik” değişkenleridir. Standardize edilmemiş katsayılar regresyon denkleminde kullanacağımız katsayılar olduğundan, regresyon denklemi;

(Yeterli)= $1,182 + 0,356$ (kolaylaştırma) + $0,234$ (çeşitlilik), şeklinde ifade edilebilir.

Çoklu eş doğrusallık hakkında bilgi almak için Tolerance ve VIF değerlerine bakmak gereklidir. Eğer tolerans değeri kritik değerden küçükse çoklu eş doğrusallık problemi mevcut olacaktır. Kritik değer ($1-R^2$), yapılan hesaplama ile ($1-0,474$) $0,526$ olarak tespit edilmiştir. “Yük” değişkeni hariç diğer bağımsız değişkenlerin tolerans testlerinin $0,526$ 'dan büyük olması, çoklu eş doğrusallık problemi olmadığını kanıtlamaktadır.

5. Sonuç

Bu araştırmada KOBİ'lere sağlanan teşviklerin KOBİ'lerin vergi bilincini ne yönde etkilediği üzerinde durulmuştur. Bu amaçla araştırmada KOBİ'lerin vergisel teşviklere ilişkin belirlenen birtakım değişkenler bağlamında belirlenen algılarının, KOBİ'lerin vergi bilincine etkisi olup olmadığı araştırmada irdelenmiştir. Araştırmada belirlenen bağımsız değişkenler teşviklerin vergi ödemeyi kolaylaştırması, vergi yükünü azaltması, kayıp ve kaçakları azaltması ve çeşitlilik itibariyle yeterli olması şeklindedir. Araştırmanın bağımlı değişkeni ise bu unsurlara bağlı olarak vergisel teşviklerin yeterliliğidir.

Yapılan analiz sonucunda ANOVA sonuçlarının anlamlılık değerinin $0,05$ değerinden küçük olması durumu, regresyon modelinin bağımlı değişkendeki (yeterli) varyansı oldukça iyi açıkladığını kanıtlamaktadır. Bu durumda regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Katsayı tahmini sonrasında “kolaylaştırma” ve “çeşitlilik” değişkenlerinin, bağımlı değişken olan “yeterli” değişkeninin anlamı birer yordayıcısı oldukları gözlenmiştir. Mükelleflerin verilen teşvikleri yeterli kabul etmelerini etkileyen değişkenler; “kolaylaştırma” ve “çeşitlilik” değişkenleridir. Buradan hareketle, mükelleflerin verilen teşviklerin yeterli olduğuna dair görüşünü etkileyen unsurlar olarak; KOBİ'lere yönelik vergi teşviklerin vergi ödemeyi kolaylaştırması ve çeşitlilik itibariyle yeterli olması, gösterilebilir.

Kaynakça

- Abacı, H. (2015). *Türkiye’de Kobi’lerin Gelişimi ve Yeri, Kobi’lere Sağlanan Teşvik ve Desteklerin Ürün Kalitesi, Ürün Yeniliği ve Karlılık Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi: "Afyonkarahisar Küçük Sanayi Sitesi Örneği"*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Akdoğan, A. (2006). *Kamu Maliyesi*. (Genişletilmiş 11. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akgemci, T. (2001). *KOBİ’lerin Temel Sorunları ve Sağlanan Destekler*, Ankara: KOSGEB.
- Aktan, C. C. (Ed.) (2001). *Teşvik kollamacılık.Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri, Hak-İş Yayınları, Ankara. Erş. Trh.: 12.01.2016* <http://www.canaktan.org/din-ahlak/ahlak/yolsuzlukla-mucadele-stratejileri/tum-yazilar/tesvik-kollama.pdf> sitesinden alınmıştır.
- Aktan, C. C., Dileyici, D. ve Vural İ. Y. (2006). *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Alkan, A. (2009). *Vergi Bilinci Ve Vergi Uygulamaları Karşısında Mükellef Davranışlarının Tespiti: Zonguldak İli Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Zonguldak.
- Alpugan, O. (1998).*Küçük İşletmeler, Kavramı, Kuruluşu ve Yönetimi*. (3.Basım). Ankara.
- Aytemiz, L. ve Helhel, Y. (2007). KOBİ’lerin Teşvik Tedbirlerinden Yararlanma Eğilimi: Isparta Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 163-179.
- Bailey, K. D. (1982). *Methods of socialresearch*. (2. Baskı). New York: TheFreePress.
- Çamkerten, B. (2002). *AB CC BEST-Türkiye Raporu*. Ankara: KOSGEB.
- Çoban, H. (2004). *Vergi Mükelleflerinin Vergi Karşısındaki Davranışları Üzerine Ampirik Bir İnceleme: Denizli Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Dane, E. (2010). Türkiye’de ve İtalya’da KOBİ’ler ve İkili Ticari İlişkiler Çerçevesinde KOBİ Sorunlarının İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

- Dünya Bankası, (2013). *Doing Business 2013: Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises*. Washington, DC: World Bank Group.
- Ekinci, M. B. (2003). *Türkiye’de KOBİ’lerin Kurumsal Gelişimi ve Finansal Sorunları*. İstanbul: Askon Araştırma Raporları: 5.
- Emil, M. F., Yılmaz, H.H. ve Rijckeghem, C. (2005). *Kamu Borcu Nasıl Oluşturdu? Bu Noktaya Nasıl Gelindi*. TESEV Yayınları Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Serisi, İstanbul: Tavaslı Matbaacılık.
- Erdil, O. ve Kalkan, A. (2005). KOBİ’lere Sağlanan Desteklerin KOBİ’lerin Performanslarına Etkisi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 103-122.
- Fraenkel, J. R. ve Wallen, N. E. (2006). *How to Design and Evaluate Research in Education* (Third Edition). New York.
- Gücelioğlu, Ö. (1994). *Küçük Ölçekli İşletmelerin KOSGEB’den Beklentileri*. Tes-Ar Yayını.
- Hazman, G. G. (2010). Kamusal Etkililik Göstergesinin Seçilmiş Değişkenler Üzerindeki Etkilerinin OECD Ülkeleri Açısından Değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XII (II), 1-22.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. (14. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kıncal, R. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Krathwohl, D. R. (1993). *Methods of educational and social science research: An integrated approach*. New York: St. Matrin’s Press.
- KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı, 2015 - 2018 Temmuz - 2015 Ankara
- Kutlu, H. A. ve Demirci N. S. (2007). *KOBİ’lerin Finansal Sorunları ve Çözüm Önerileri*, 4. KOBİ’ler ve Verimlilik Kongresi, İstanbul Kültür Üniversitesi, 7-8 Aralık 2007.
- Maden, S. I. (2013). *Kosgeb Genel Destek Programının Firmalar Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: Göller Bölgesi Uygulaması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Öztürk, Ö. (2007). *İstihdam Konusunda KOBİ’lerin Önemi ve KOBİ Alanında Eğitim İstihdam İlişkisi Açısından Kamu İstihdam Kurumunun Rolü*. (Uzmanlık Tezi). Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.

- Pimenova, P. ve Vorst, R. (2004). The role of support programmes and policies in improving SME environmental performance in developed and transition economies. *Journal of Cleaner Production*, 12 (1), 549-555.
- Sağbaşı, İ. (2010). *Vergi Teorisi*. Ankara: Ece Matbaası.
- Sarıaslan, H. (1994). *Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Sorunları: Çözüm İçin Bir Finansal Paket Önerisi*, Ankara: TOBB Yayınları.
- Sarıaslan, H. (1996). *Türkiye Ekonomisinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, İmalat Sanayi İşletmelerinin Sorunları ve Yeni Stratejiler*. Ankara: TOBB Yayınları (Genel Yayın No: 309; BÖM:35).
- Savaşan, F. ve Odabaşı, H. (2005). Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Nedenleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5 (10), 1-28.
- Silvani, C. ve Katherina B. (2000). Vergi İdaresi Reform Stratejisinin Planlanması: Tecrübe ve İlkeler. (Çev: Özgür Saraç). *Türk İdare Dergisi*, 72 (426), Mart, 189-220.
- Şahin, A. (2009). *Türkiye’de Optimal Mali Kurallar Açısından Vergi Politikaları ve Vergi Yükü Değerlendirmeleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Şeker, M. ve Yılmaz, B. E. (2007). *Vergiye Karşı Tepkiler: Mükellef Davranışları*, İstanbul SMMM MO Yayınları. Erş. Trh.: 22.07.2016 <http://www.istanbulsmmmmodasi.org.tr/yayinlar.asp> adresinden alınmıştır.
- Taş, İ. (2001). *Avrupa Birliği’nde Vergi Teşvik ve Uygulamaları ve Uyum Sorunu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir.
- Torgler, B., Schneider F. ve Schaltegger C. A. (2010). Local Autonomy, Tax Morale and The Shadow Economy, *Public Choice*, 144 (1), 293-321.
- Tunçer, M. (2002). Vergilemeye Yaklaşım ve Türkiye. *Vergi Dünyası*, 249.
- Uludağ, İ. ve Serin, V. (1990). *Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler*. İstanbul: İTO Yayınları.
- Uludağ, İ. (1996). Gümrük Birliği Süresince KOBİ’ler ve Risk Sermayesi Şirketler Modeli. (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası).

Ulusoy, R. ve Akarsu, R. (2012). Türkiye'de KOBİ'lere Yapılan Destekler ve İstihdam Üzerindeki Etkileri, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 105- 126.

Yavuz, B. (2010). *Ar-Ge Faaliyetlerine İlişkin Teşvikler ve Ar-Ge Giderlerinin Ums-Tms Kapsamında Mali Tablolara Yansıtılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Yurttadur, M. (2011). *KOBİ Yönetimi ve Büyüme*. İstanbul: Beta Basım.

Incentives Provided to SMEs and The Tax Perception of SMEs: A Case Study of Afyonkarahisar

Extended Abstract

1. Introduction

Small and medium sized enterprises (SMEs) have an important place in today's economy with the increase in numbers, contribution to production and employment, and added value. SMEs contribute significantly to the economy by investing, by giving taxes and creating employment, as well as providing intermediary goods to large enterprises. Due to their socioeconomic significance, SMEs are supported by the government with various incentives in order to improve their activities and to ensure their continuity. To this end, the state provides tax reductions, tax incentives, subsidies, exemptions and low interest loans to SMEs. Providing incentives by transferring certain resources to certain sectors or institutions by the state, as well as offering services such as research and development, education, technology, machinery-equipment, marketing, consultancy to the enterprises can also be considered as an incentive. In this context, in the study it was aimed to determine the effects of the incentives provided to SMEs on the tax perception of SMEs. Identifying the effects of the incentives and tax privileges provided to SMEs on the tax-conscious effect of the mentioned enterprises will also have an enlightening effect on the perceptions of similar enterprises.

For this purpose, in this study it was investigated whether the perceptions determined in the context of some determined variables related to tax incentives of SMEs are the tax conscious effects of SMEs.

2. Method

It was investigated whether the perceptions of SMEs related to tax incentives determined in the context of some variables in the research have an effect on the tax awareness of SMEs. The sample of the study carried out in the screening model constitutes 106 enterprises operating in various sectors in Afyonkarahisar Organized Industrial Zone. The data were collected through a questionnaire prepared by the researchers. The results of the application of the questionnaires were transferred to SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) statistical analysis program in computer environment. First of all, frequency and percentage calculations were made to describe the demographic information of the participating enterprises. To determine the impact of tax incentives on SMEs that how tax incentives are influenced by tax responsibilities, we identified a few variables. These are independent variables that to test the effect of tax incentives on tax liabilities, have been identified and are coded as "facilitation", "load", "loss", "diversity".

Tax consequences at this point have been set to facilitate the payment of tax incentives, to change the view of the tax burden, to reduce tax losses and fugitives, and to be sufficient in diversity. Also cross tabulation was used to determine the distribution of the tax consequences of incentives provided to SMEs on a sectoral basis. The significance level was accepted as 0.05 in all statistical studies. When the correlation coefficients between the independent variables are examined, positive correlations and weak correlations are observed. There is a need for a multiple regression model to test the significance of estimators, that is to say, what percentage of change in dependent variable is made by explanatory variables. For this reason a multiple regression model was used.

3. Results and Discussion

It has been used the descriptive data on the sample of the researcher aiming to determine the tax consequences of incentives for SMEs. To determine the impact of tax incentives on SMEs, it was used independent variables that to test the effect of tax incentives on tax liabilities, have been identified and are coded as "facilitation", "load", "loss", "diversity". Correlation between variables and the relationship between significance ratios and independent variables will be possible. When the correlation coefficients between the independent variables are examined, positive correlations and weak correlations are observed. The R^2 value expressed here is 0,474, indicating how much of the dependent variability is explained by independent variables.

As a result of the multiple regression model, there are significant coefficients of two independent variables to explain that the given incentives are sufficient. These are "facilitation" and "diversity" variables.

4. Conclusion

In this study, it was investigated that SMEs' perceptions of tax incentives with dependent variables. The fact that the ANOVA results are less than the significance value of 0.05 as a result of the analysis made proves that the regression model quite well explains the dependent variable (sufficient). In this case, the regression model appears to be statistically significant. It has been observed that the "facilitation" and "diversity" variables are predictive of the meaning of the dependent variable (sufficient), after the coefficient estimate. It can be seen that the variables affecting taxpayers' acceptance of given incentives are; "facilitation" and "diversity". From here, as the factors affecting the opinion that taxpayers' incentives are; it can be shown that the tax incentives for SMEs are sufficient to facilitate the payment of taxes and the tax incentives for SMEs are diversity.

16 Nisan 2017 Halk Oylaması ve Halk Oylaması Sürecinin Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğrencileri Tarafından Algılanmasına İlişkin Bir Araştırma: Çankırı Karatekin Üniversitesi Örneği

Gürbüz ÖZDEMİR

*Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
gozdemir@karatekin.edu.tr*

Öz

Halk oylaması (referandum), halkın karar alma süreçlerine doğrudan katılımına imkân veren bir demokratik araçtır. Bu bağlamda 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Halk Oylaması, Türkiye açısından büyük öneme sahiptir. Üniversitelerin, bu alanda eğitim alan Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğrencileri tarafından nasıl algılandığı özellikle önem arz etmektedir. Bu çalışmada, ilgili Halk Oylamasının, birer siyaset bilimci ve kamu yöneticisi adayı olan öğrenciler tarafından nasıl algılandığı, bir örnek olması bağlamında Çankırı Karatekin Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü (ÇAKÜ-SKY) öğrencileri açısından araştırılmıştır. Bu amaçla uygulanan anketin sonuçları, halk oylamasının ÇAKÜ-SKY öğrencileri tarafından nasıl algılandığına ilişkin ipuçları sunarken, oy kullanma eğilimlerinin cinsiyet, bölge ve sınıf gibi farklı değişkenler ve sürece ait sorular arasında anlamlı ilişkinin olup olmadığı da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halk Oylaması, Cumhurbaşkanlığı Sistemi, Demokratikleşme, Siyasi Sosyalleşme, Siyasi Üslup.

Jel Sınıflandırması: D72, D73, K10, K4

A Study on 16 April 2017 the Referendum and its Perception of by Political Science and Public Administration Department Students: Cankırı Karatekin University Case¹

The referendum is a democratic tool that allows people to participate directly in the decision-making process. In this context, the April 16, 2017 Constitutional Referendum has a big value in terms of Turkey. It is especially important that how universities have perceived particularly by their students in the Department of Political Science and Public Administration who are trained in this area of knowledge. In this study, it was investigated how the 2017 Referendum was perceived by students who were candidates for political scientists and public administrators. In the context of being an example, Cankırı Karatekin University Department of Political Science and Public Administration (ÇAKÜ-SKY) has been examined in terms of its students. The results of the questionnaire used for this purpose have been tried to show whether there is a meaningful relation between the voting tendencies and the different variables such as gender, region and class and the process questions while presenting clues about the perception of public opinion by ÇAKU-SKY students.

Key Words: Referendum, Presidential System, Democratization, Political Socialization, Political Style

JEL Classification Codes: D72, D73, K10, K4

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Atıfta bulunmak için/Cite this paper:

Özdemir, G. (2017). 16 Nisan 2017 Halk Oylaması ve Halk Oylaması Sürecinin Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğrencileri Tarafından Algılanmasına İlişkin Bir Araştırma: Çankırı Karatekin Üniversitesi Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*. 7(2), 247-280.
DOI: 10.18074/ckuiibfd.372403

1. Giriş

Halk oylaması (referandum), halkın karar alma süreçlerine doğrudan katılımına imkân veren bir demokratik araçtır. Halk oylamaları ile ilgili olarak, farklı ülkelerde farklı uygulamalara rastlamak mümkündür. Bu çerçevede dünyada kuramsal ya da uygulamaya dönük çok sayıda araştırma yapılmıştır. Türkiye’de ise, başta kuramsal olmak üzere halk oylamalarına ilişkin çalışmalar oldukça sınırlıdır². Ülkemizde niteliği itibarıyla disiplinler arası bir çabayı gerektiren böylesine önemli bir meselenin ihmal edilmiş olması, halk oylamalarının bu incelemenin konusunu oluşturmasının en temel nedenidir. Bilimsel yöntem ve tekniklerde meydana gelen birtakım gelişmeler araştırma imkânlarını arttırmış olsa da, halk oylaması hala “kabul-ret” sonuçlarından ibaret bir oylama olarak görülmektedir. Bu nedenle halk oylamaları sosyo-kültürel tabanına ilişkin ayrıntılı değerlendirmelerin yapılamadığı bir konu olma özelliğini sürdürmektedir.

Türk siyasi hayatı boyunca yaşanan halk oylamaları süreçlerinde (şu anki 16 Nisan Halk Oylaması süreci de dahil), genel olarak “halk oylaması” kavramı ve özelde de oylamaya sunulan düzenlemenin içeriği hakkında genel olarak bilgi eksikliklerinin olduğu görülmektedir. Adeta halk oylamasının doğası, amacı ve içeriği algılanıp özümsemeden oylamaya gidilmektedir. Ülkenin geleceğine yön verecek düzenlemelerle ilgili olmasına rağmen; ya halk, oylamayı sıradan bir siyasi olay olarak görmekte ya da halka, halk oylamasının sahip olduğu değere uygun aydınlatıcı bilgi sunulmamaktadır. Halk oylaması, adeta basit bir siyasi eylem olarak görülmekte ve “evet” ya da “hayır” ifadeleri de sanki birer parti ismi gibi algılanmaktadır. Bu durum, siyasi olan her şeyin iç içe geçmesinin bir sonucudur, denebilir. Hatta Türkiye’de 1876 Kanun-u Esasisi’nden beri parlamenter sistem uygulandığından dolayı Türk Milleti olarak, esasen yarı-doğrudan demokrasi aracı olan halk oylaması kültürüne pek alışık olmadığımızı da söylemek mümkündür. Oysa halk oylaması, sıradan bir eylem olmayıp, ülkenin geleceği açısından son derece hayati öneme sahiptir. Pek çok tanımda bir demokratik gelişmişlik anlamında kullanılmakta ve doğrudan demokrasinin bir aracı olarak görülmektedir. Sonuçta oylama süreçleri, esasen ya ilgisiz ya da doğrudan ilgisi olmayan bir kısım yönlendirmelerin ve bu doğrultuda yapılan propagandaların etkisi altında geçmektedir. “Bağlama etkisi” olarak ifade edilen bu durum halk oylamasını, özellikle liderlerin düzenlemenin ruhundan uzak kısır siyasi tartışmalarının gölgesinde ana ekseninden daha da uzaklaştırmakta ve insanlar, oylama konusunda sağlıklı bir değerlendirme yapamamaktadır. Dolayısıyla halk oylamalarının sağlıklı bir sonuca varabilmesi için, önemli bir sorun olan ve baskın bir nitelik gösteren “bağlama etkisi”ne özellikle dikkate

² Bu sınırlı çalışmalar arasında öne çıkan ve bu çalışmanın yapılmasında da esin kaynağı olan özgün çalışma için bkz.: Anbarlı Bozatay, Şeniz (2011), 12 Eylül 2010 Referandumu ve Referandum Sürecinin Üniversite Öğrencileri Tarafından Algılanmasına İlişkin Bir Araştırma: Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği, Yönetim Bilimleri Dergisi (9, s. 2).

edilmesi gerekmektedir. Ayrıca halk oylaması sonuçlarının, sadece katılım oranları, “evet” ve “hayır” oranları ya da medyanın ortaya koyduğu raporlarla değerlendirilmesi ve bundan öteye geçen değerlendirmelerin ortaya konulmaması da bir diğer önemli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle siyaset bilimcilere adeta bir laboratuvar ortamı sunan halk oylamaları, sadece sonuca ilişkin “evet-hayır” oranlarının verilmesinden ziyade, başta seçmen algılamaları olmak üzere farklı seviyede analize ihtiyaç duyulan süreç olarak görülmelidir.

İşte üniversite öğrencilerini içine alan bu çalışma; 16 Nisan Halk Oylaması özelinde, özellikle anayasa hukuku, siyaset bilimi vb. dersleri almış olan siyaset bilimi ve kamu yönetimi (SKY) öğrencilerinin halk oylaması sürecine ilişkin algılamalarını, bu algılamalarında düzenlemenin içeriğinin haricinde bir etkinin olup olmadığını ve etkiliyse hangi unsurların etkili olduğunu farklı değişkenler aracılığıyla anlamaya yönelmiştir. Araştırmada, cinsiyet, sınıf, yaşanan coğrafi bölge gibi bağımsız değişkenler ile ilgili karşılaştırmalar yapılırken, değişikliğe konu olan Anayasa maddeleri ile ilgili yorum ve bilgi sahibi olunmasının, değişkenler bazında farklılığa yol açıp açmadığı da belirlenmeye çalışılmıştır. Değişkenler açısından yapılan karşılaştırmalarda; halk oylamasına atfedilen değer ve oylamanın önemi, Anayasa değişikliklerinin demokratikleşmede bir adım olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ve liderlerin süreçteki üslubu konularında anlamlı ilişkinin olup olmadığı da saptanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede hazırlanan anketteki soruların tamamı, birer siyaset bilimci ve kamu yöneticisi adayı olan ÇAKÜ-SKY öğrencilerinin bu doğrultuda dersler almış oldukları, halk oylaması sürecini yakından izledikleri ve değişiklikler konusunda fikir sahibi oldukları genel varsayımını sınamaktadır. Çalışma, iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm, halkoylamasının kavramsal çerçevesi ile Türkiye’deki halkoylamalarının genel değerlendirilmesinden oluşmaktadır. İkinci bölümde ise üniversite öğrencilerinin süreci algılamasına ilişkin anket çalışmasının ait istatistikler sunularak bulgular tartışılacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

Demokrasi, Yunanca "halk" anlamına gelen “demos” ile "egemenlik", "yönetmek" gibi anlamlara sahip “kratein” kelimelerinden oluşan bileşik bir sözcüktür. Buradan hareketle demokrasi kavramı, etimolojik olarak, “halk egemenliği” ya da A.Lincoln’ün ünlü deyişiyle, “halkın halk tarafından, halk için yönetimi” şeklinde tanımlanmaktadır (Sartori, 1993, s. 36). Dolayısıyla demokrasi düşüncesinde, “halk” merkezi bir konuma sahip olup, “halk iradesi”nin karar alma süreçlerine yansıyor yansımaması, Antik Yunandan bugüne demokratikliğin ya da demokratikleşme seviyesinin ölçütü olarak sayılmıştır. Demokrasi düşüncesi, bugüne kadar farklı modeller ortaya çıkarmış olsa da, özünde “Egemenlik kayıtsız ve şartsız millete (halka) aittir”, ifadesi demokrasilerde bir esas olmuştur. Demokrasiyi demokrasi kılan ve onu diğer yönetim şekillerinden ayıran en temel nitelik budur (Yeşilorman, 2011, s. 193). Ancak Eski Yunandaki Atina şehir

devletinde “halk” kavramına dar bir anlam verildiğinden, ilk dönemlerde sınırlı sayıda insanın katıldığı demokratik düzen, bugün hem çok daha kapsamlı bir hale dönüşmüş hem de artan nüfus ve yönetim birimleriyle daha da karmaşıklaşmıştır. Doğal olarak günümüzde halkın tamamının yönetime doğrudan katılımı imkânsız hale gelmiştir (Özdemir, 2011, s. 1-3; Bjorklund, 2009, s. 121). “Halkın kendi kendini yönetmesi” düşüncesi, kendisine yeni bir istikamet çizmek zorunda kalmış ve yönetimde halkın tamamının değil çoğunluğun söz sahibi olduğu bir anlayışa dönüşmüştür. Alınacak kararlarda ve gerçekleştirilecek siyasalarda toplumun çoğunluğunun söz sahibi olması gerektiği görüşü benimsenmiştir (Setälä, 2009, s. 1-4).

Demokrasi ile ilgili bu temel tespitler genel kabul görmekle birlikte; egemenliğin kullanılması ya da halk iradesinin nasıl tecelli edeceği konusunda farklı görüş ve yöntemler kendisini göstermiştir. Bu bağlamda demokratik sistemlerde “doğrudan”, “temsili”, “yarı-doğrudan demokrasi” gibi farklı modeller ortaya çıkmıştır. “Halk”, doğrudan demokrasi modelinde egemenlik hakkını bizzat kendisi kullanırken, temsili demokraside egemenlik hakkının kullanılmasını tümüyle temsilcilerine devretmektedir. Yarı-doğrudan demokrasi uygulamasında ise egemenlik yetkisi, halk ile temsilciler arasında paylaşılarak kullanılmaktadır (Gözler, 1988, s. 97). Yarı-doğrudan demokrasi, temelde bir temsili demokrasi uygulaması olmakla birlikte, bazı hallerde halkın, birtakım araçlarla egemenliğin kullanılmasına, yani siyasi karar verme süreçlerine bizzat katılabilmesine imkân tanınmaktadır (Teziç, 2006, s. 232-233). Egemenlik hakkının doğrudan kullanılması ve demokrasinin temelini oluşturan halk iradesinin aracısız tecellisi ise, yarı-doğrudan demokrasi modelinde “halk oylaması”, “halk vetosu” ve “halk teşebbüsü” gibi araçlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir (Kanlıgöz, 1996, s. 174; Gözler, 1988, s. 97). Yarı-doğrudan demokrasi araçlarının temsili demokrasilerde uygulandığı ölçüde, halk tarafından yönetim idealinin temsili demokrasilerde olmadığı eleştirisine de cevap verilmiş olmaktadır (Kapani, 1981, s. 298). Dolayısıyla seçimlerin sadece siyasi lideri belirlediği, halkın tercihlerinin karar alma süreçlerine yansımadağı görüşüne bir cevap olarak var olan yarı-doğrudan demokrasi uygulamalarıyla, hem temsili demokrasinin kurumları korunmakta hem de çeşitli yollarla sivil katılımın, siyasi katılımı birlikte yönetmesine imkân sağlanmaktadır (Nohutçu ve Bektaş, 2017, s. 12).

Yarı-doğrudan demokrasi araçlarından en yaygın kullanılanı ise “halk oylaması” yöntemidir. Bu yöntem, Lincoln tarafından yapılan “halkın, halk için, halk tarafından yönetimi” şeklindeki tanımda belirtildiği gibi, “halk tarafından yönetim” hedefinin gerçekleşmesi açısından önemli bir işleve sahiptir. Halk oylaması sayesinde, halk, karar alma süreçlerine aracısız katılarak, başta anayasa değişiklikleri olmak üzere birçok konuda doğrudan söz sahibi olabilmektedir. Bu yönüyle özellikle temsili demokrasilerde meşruiyet sorununun çözümünde de önemli rol üstlenmektedir (Rahat, 2009; Bjorklund, 2009). Türkçeye “halk oylaması” olarak çevrilmiş olan “referandum” kavramı, “geri almak veya

getirmek” anlamına gelen Latince “referre” kelimesinden türemiştir.³ Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü kavramı, "Halkın türlü siyasi ve sosyal sorunlar karşısında olumlu veya olumsuz görüşünü belirlemek için başvurulan oylamadır"⁴ şeklinde tanımlamaktadır. Temsili demokrasilerdeki klasik seçim yönteminden farklı bir içeriğe sahip olan kavram, siyasi düşünce sözlüğünde; “Bir yasama organı tarafından çıkartılan bir kanun veya yaygın bir halk inisiyatifi tarafından teklif edilen bir çözüm/tedbir konusunda halkın doğrudan karar vermesini isteme/sağlama yöntemi” olarak tanımlanmaktadır (Yayla, 2005, s. 16). Bu yönüyle halk oylamaları, temsili demokrasi kurum ve mekanizmaları ile etkileşim içinde olan bir dizi karar verme mekanizmaları içermektedir. Bugün dünyanın birçok ülkesinde kullanılan halk oylaması yöntemi, özellikle J. J. Rousseau'nun (1982) “Toplum Sözleşmesi” eserinde ortaya koyduğu “egemenliğin devredilmezliği” kuramına dayandırılmaktadır. Bu kurama göre; "Egemenlik hangi nedenlerden dolayı başkasına aktarılamazsa, yine aynı nedenlerden dolayı temsil de edilemez. Egemenlik başlıca genel iradeye dayanır, genel irade ise temsil olunamaz; ya genel iradedir ya değildir, ikisinin ortası olamaz. Dolayısıyla milletvekilleri milletin temsilcileri değildirler ve olamazlar. Olsa olsa geçici işlerinin görevlileri olabilirler; hiçbir kesin karara da varamazlar. Halkın kabul etmeyip onamadığı hiçbir kanun geçerli değildir, kanun da sayılmaz" (Rousseau, 1997: 109, 136). Bu nedenle Rousseau'ya göre, milletvekillerinin hazırladığı kanunlar nihayetinde halkoyuna sunulmalıdır. Bu, halkın zaten sahip olduğu egemenliği fiilen de ele geçirip kullanmasından başka bir şey değildir. Kısacası meclis tarafından kabul edilen bir metnin kanun olarak hüküm ifade edebilmesi için halkın oyuna sunulması gerekmektedir (Gözler, 1988, s. 100; Kubalı, 1971, s. 278).

Çoğu kez halk oylaması ile karıştırılan önemli bir kavram ise “plebisit”tir. Her iki kavram birbirine benzer gözükse de, farklı özelliklere sahiptirler. Öncelikle halk oylamasından daha eski bir kavram olan “plebisit”, eski Roma'da halk meclisi işlevi gören ve “pleb” adı verilen kurulların aldıkları kararlara denilmektedir (Şahbaz, 2006, s. 94-95). Halk oylamasında bir metindeki değişiklik oylanırken; plebisitte ise, genellikle bir kişi ya da isim oylanmaktadır. Halk oylamasında aktif ve özne konumunda bir halk varken, plebisitte ise genelde diktatörlerin, darbecilerin kendilerine meşruiyet kazandırmak için başvurdukları ve halkın pasif konumda olduğu bir yöntem söz konusudur (Parla, 1986). Örneğin askeri müdahalenin halkoylaması yoluyla meşrulaştırılmaya çalışılması bir plebisittir. Çünkü bu süreçte halkın çoğu kez "evet" demekten başka bir alternatifi yoktur (Teziç, 2006, s. 12). İki uygulama arasında bu tarz önemli farklar olmakla birlikte, her zaman için halk oylamasının plebisite dönüşme riski ve ihtimali her zaman

³ Online Etymology Dictionary, “Referendum”, www.etymonline.com/index.php?allowedinframe=0&search=referendum (Erişim Tarihi: 29.03.2017).

⁴ TDK Sitesi, Güncel Türkçe Sözlük, “Halk Oylaması”, www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58dbeb2623a290.40146512 (Erişim Tarihi: 29.03.2017).

vardır. Bunun olmaması için meclis tarafından oylamaya sunulacak düzenlemelerin siyasi uzlaşma sonucu hazırlanmasına dikkat edilmesi gerekir. Böylelikle meclisin fikri ile halkın fikri arasındaki çatışma ihtimali en aza indirilmiş ve gerçek bir halk oylaması uygulaması gerçekleştirilmiş olacaktır. (Kapani, 1981, s. 300).

Dünyadaki tüm ülkeleri etkileyecek şekilde ilk modern halk oylaması uygulaması ABD'de gerçekleştirilmiştir. Yine İsviçre'de, 1848 Anayasasının kabul edilmesi sürecinde gerçekleşen halk oylaması, dünyadaki ilk örneklerdendir. İsviçre'de anayasal bir kurum olan halk oylaması, bugün İsviçre siyasi hayatının önemli bir parçasıdır. 3 Haziran 2008 tarihi itibarıyla İsviçre'de ülke seviyesinde yapılmış olan halk oylaması sayısı 534⁵ olduğu ifade edilmektedir (Yıldız, 2010, s. 62). Yöntemin, bir ideal şekli bulunmakla birlikte, başta İsviçre⁶ ve ABD olmak üzere bugün dünya üzerindeki ülkelerin çoğunda⁷, o toplumun kendine özgü yapısına ve yönetim şekline göre farklılık gösterebilmektedir. Dünyadaki halk oylamalarına bakıldığında, öncelikle konuları açısından “anayasal (kurucu)” ve “yasama halk oylaması” isimleriyle iki şekilde uygulandığı görülmektedir (Yıldız, 2010, s. 43). Yasama halk oylamasında, bir olağan kanun metninin kabulü ya da reddi söz konusu iken, anayasal halk oylaması ise, başlı başına bir anayasa metninin kabul edilmesi ya da değiştirilmesi sırasında uygulanmaktadır (Teziç, 2006, s. 232-233). Anayasal halk oylaması, genellikle kurucu meclis yönteminin demokratikliğinin eleştirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Böylelikle halk oylamasıyla kabul edilmiş olan bir anayasa ya da anayasa değişikliği, hukuken gücünü kendisini hazırlayan meclisten değil, doğrudan egemenliğin sahibi halktan alması sağlanmış olmaktadır (Gözler, 2006, s. 35). Başvurulmalarındaki yöntem açısından ise halk oylamaları, “mecburi” ve “ihtiyari” olmak üzere iki şekilde uygulanabilmektedir. Bir kanunun ya da anayasa değişikliğinin halk oylamasına sunulması gerektiği hususu anayasada öngörülmüşse “mecburi”; öngörülmeyip parlamentonun ya da devlet başkanının takdirine bırakılmışsa “ihtiyari” halk oylaması söz konusudur (Gözler, 1988, s. 98). Bu bağlamda yasama halk oylaması, anayasal değişiklikler söz konusu olduğunda genellikle zorunlu, kanunlarla ilgili olduğunda ise ihtiyari uygulanmaktadır (Yıldız, 2010, s. 43). Sonuçta, halk oylaması hangi şekilde yapılırsa yapılsın meclisçe hazırlanan metinlerin halkın kabulüne sunulması ve halkın da “kabul” ve “ret” anlamına gelen iki tercih ile oy kullanması şeklinde uygulanmakta ve sonuç bağlayıcılık içermektedir (Kubalı, 1971, s. 278).

Günümüz demokratik dünyasında halk oylaması, felsefi bir mesele olarak değil, tamamen siyasi, hukuki ve teknik bir konu olarak algılanmaktadır. Bu çerçevede

⁵ Bu sayıya halk girişimi sonucunda yapılan halk oylamaları da dâhil edilmiştir (Yıldız, 2010: 63).

⁶ İsviçre'de yapılmış olan halk oylamalarının listesi için bkz. Zürih Üniversitesi Doğrudan Demokrasi Araştırma Merkezi İnternet Sitesi, İsviçre Federal Oylama Veri Tabanı: Liste, <http://www.c2d.ch/indexdd.php?menusec=dddb&dang=>, (Erişim Tarihi: 29.03.2017).

⁷ Ülke listesi için Bkz. IDEA İnternet Sitesi, Doğrudan Demokrasi Anket Sonuçları, <http://aceproiect.org/epic-en/dd#DD02>, (Erişim Tarihi: 29.03.2017).

halk oylamalarının sonuçlarının demokrasi ve özgürlükler üzerinde yaptığı etki tartışılmaktadır (Gözler, 2010, s. 100). Tartışmada yöntem taraftar olanlar olduğu gibi, karşı çıkanlar da vardır ve herkes kendilerine uygun deliller sunmaya çalışmaktadır. Halk oylamasına taraftar olanlara göre, tüm kuvvet sahipleri gibi meclisler de halkın kendilerine verdiği yetkiyi kötüye kullanma eğilimindedirler. Halkı doğrudan devreye sokan halk oylaması uygulaması ise, bu kötü kullanmayı ve bunun sonucu oluşacak muhtemel meclis despotizmini önleyen bir araç olarak görülmektedir (Gözler, 2010, s. 103). Halk oylaması lehinde olanlar, meclisteki çoğunluk ile ülke genelindeki çoğunluğun, genellikle birbiriyle uyumlu olmadığını üzerinde de dururlar. Onlara göre, bütün seçim sistemleri, büyük partilerin artık temsiline, küçük partilerin ise eksik temsiline ve sonuçta mecliste gerçek temsili ifade etmeyen yapay çoğunluklara yol açmaktadır. Demokratik temsil açısından oluşan bu uyumsuzluğun sakıncalarını ise ancak “halk oylaması” yöntemi giderebilmektedir (Lijphart, 1988, s. 105). Halk oylaması taraftarlarının ileri sürdükleri bu görüş, Türkiye açısından değerlendirildiğinde şu örneği vermek mümkündür. Örneğin, 1987 seçimlerinde aldığı %36’lık oyla mecliste %65’lik bir çoğunluk sağlayan Anavatan Partisi’nin, mecliste %65’lik çoğunlukla kabul ettiği anayasa değişikliği, 1988’deki halk oylamasında %65’le reddedilmiştir. Ayrıca bir takım güçlü kişilerin ya da baskı gruplarının, meclisten kendi lehlerine bir düzenleme çıkarabilmek için milletvekillerine özel çıkarlar sağladıkları da eklenmektedir. Onlara göre, bu düzenlemenin halk oylaması sunulması, böyle bir yolsuzluğu rahatlıkla engelleyecek niteliktedir (Gözler, 2010, s. 103). Halk oylaması, her zaman özgür düşünce açıklamalarına imkân tanıyıp siyasi tartışma kanallarını açık tuttuğundan, demokrasinin ideal şekli olarak kabul edilen doğrudan demokrasi modelinin kısmen de olsa gerçekleşmesinde temel bir araç olarak da görülmektedir (Piott, 2003, s. 5). Bu sayede yönetimler daha sorumlu ve daha duyarlı hale de getirilmiş olmaktadır. Diğer bir ifadeyle halk oylaması, yasama süreçlerinde kontrolü sağlamanın yanında, yönetimlerin sorumluluğunu artırmada ve siyasaların demokratikliğini yansıtmada olumlu işlevlere sahiptir (Piott, 2003, s. 15). En az bunlar kadar önemli olarak halk oylamasıyla birlikte, halkın, temel siyasi sorunları çözmeye katkıda bulunmaya çağırılması, halka kamusal sorunlar üzerinde düşünmeyi öğretir ve vatanseverlik duygularını geliştirir. Süreç boyunca halk, devlete yön verdiğini hissederek ve böylece sorumluluk bilinci gelişir. Yine halk oylaması süreçlerinde halk, kitle iletişim araçlarını yakından izleyerek, ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel vb. sorunları hakkında sağlıklı bilgi sahibi de olabilmektedir. Böylelikle, halkoylamaları, halkın demokratik eğitimine ciddi anlamda katkı da sunmaktadır (Gözler, 1988, s. 100).

Halk oylamasına karşı olanlara göre, halk oylaması, her şeyden önce ülkenin karmaşık sorunları hakkında sıradan kimselerin görüşlerine başvurulmasından başka bir şey değildir. Zira onlar, kanunları anlamak ve değerlendirmek için gerekli olan eğitime sahip değildirler. Bu nedenle sıradan vatandaşlar ülke sorunları hakkında düzenleme getiren kanunları sağlıklı değerlendiremezler. Onların kanaatleri, genellikle objektif bir akıl yürütmeyi değil; çoğunlukla

okudukları tek bir gazeteye veya televizyon kanalına göre şekillenen tek taraflı ve sübjektif yargılara dayanır (Gözler, 1988, s. 101). Olumsuz yaklaşımlara göre, ayrıca halk, kanunları doğrudan oylama hakkına sahip olduğundan meclis seçimlerine ilgi göstermeme gibi bir eğilim içerisine de girebilir. Bir meclis kendi seçimlerine ilgi gösterildiği sürece saygınlığını sürdürebilir, yaklaşımından hareketle bu durumun, zamanla meclislerin değerini düşürmek gibi tehlikeli bir sürecin başlatılabileceğini de belirtirler. Bunun bir sonucu olarak yaptığı işlemlerin kesin olmadığını gören meclisler, zamanla etkinlik duygusunu yitirebilme potansiyeli de taşırlar (Gözler, 1988, s. 103-104). Ayrıca mecliste çözüm bulmak yerine sık sık halk oylamasına başvurmak, halka bıkkınlık verebilecek uzun ve masraflı bir yöntem olarak da görülmektedir. Üstelik onlara göre halkı, oylamaya katılmaya zorlamak, bilmedikleri ya da ilgilenmedikleri konularda tercih yapmaya itebileceğinden sonuçlar beklenen seviyede sağlıklı olmayabilmektedir (Gözler, 1988, s. 70). Bu duruma, her halk oylamasının yapısında bir güven oylamasına dönüşme eğilimi bulunduğu ve bunun da hükümetin sıkıntıya girmesine yol açabileceği öngörüsü de eklendiğinde, ülkede muhtemel bir siyasi kriz de kendisini gösterebilecektir. Üstelik halk oylamaları, metin taslaklarının hazırlanmasına halkın bizzat katılımı şeklinde olmayıp, iktidardaki parti ya da temsilciler tarafından düzenlenen metinlerin oylanması şeklinde sınırlı bir katılım imkânını tanıdığı için de eleştirilmektedir (Şahbaz, 2006, s. 162).

Tüm bu lehte ve aleyhteki görüşler önemli olmakla birlikte, şu da bir gerçek ki; hem yarı-doğrudan demokrasi hem de temsili demokrasi modelleri demokratik olma noktasında birbirine eşit değerde olup, halk oylamasına başvurulması ne kadar demokratik ise başvurulmaması da o kadar demokratiktir. Bu tespitin doğruluğu birçok ampirik çalışmayla da ortaya konulmuştur. Örneğin, Lijphart'ın, 1945-1980 arasında demokratik olarak kabul edilen 21 ülkedeki halk oylamalarına ilişkin ortaya koyduğu bulgular bu noktada önemlidir. Bu bulgularda İsviçre, 169 halk oylaması ile birinci sıradadır. Avustralya, Danimarka ve İrlanda'da halk oylamalarının sayısı 20'den az; Fransa, İtalya ve İsveç'te 10'dan azdır. Avusturya, Belçika, Norveç ve İngiltere'de ise yalnızca birer defa halk oylaması yapılmıştır. Almanya, Japonya, Lüksemburg ve Hollanda'da ise, bu tarihler arasında halk oylamasına hiç başvurmamıştır. Dolayısıyla halk oylaması ile demokrasi arasında doğrudan ampirik bir ilişki kurmak zordur. Halk oylamasına 169 defa başvuran İsviçre'nin demokratikliğinden nasıl şüphe edilmiyorsa, halk oylamasına hiç başvurmayan Almanya, Japonya gibi ülkelerin demokratikliğinden de kuşku yoktur (Lijphart, 1988, s. 136). Dolayısıyla salt anlamda "halk oylaması demokratik midir?" gibi sorular çok anlamlı değildir? Halk oylaması ile demokrasi arasındaki ilişkiyi ortaya koyma açısından yapılması gereken şey, bir takım idealist ilkelerden mantıksal çıkarımlar yapmak değil; hem uygulamanın bizzat gözlemlenmesi hem de sonuçların demokratik açıdan değerlendirilmesidir. Kısacası, halk oylaması yöntemi, bir yarı-doğrudan demokrasi aracı olmakla birlikte, temsili modelde de kullanıldığından, bir yöntem olarak halk oylamasına

başvurulması ne kadar demokratikse, hiç başvurulmaması da o kadar demokratiktir (Gözler, 1988, s. 101).

Halk oylamaları ile ilgili öne çıkan çok önemli bir kavramsallaştırma da “bağlama etkisi”dir. Kavram, halkoyuna sunulan bir düzenlemeyle hiç ilgisi olmayan ya da doğrudan ilgisi bulunmayan etkenlerin devreye girerek, halk oylamasının sonucunu etkilemesi olarak tanımlanmaktadır. Halk oylamalarında önemli bir sorun olan “bağlama etkisi”, halk oylamasının konusu ile halkın gerçekte düşündükleri arasındaki ilişkiyi zayıflatan etkiye sahiptir. Halk oylamalarında, özellikle sosyal ayrışmalar, ideolojiler, siyasi partiler, liderler, hükümetin icraatları, ekonominin durumu, medya gibi etkenler rol oynamaya başladığında “bağlama etkisi” çok daha belirginleşir (Yıldız, 2010, s. 76). Bu durumda oylamaya sunulan düzenlemenin içeriği ne olursa olsun, halkın siyasi partilere, siyasi aktörlere karşı besledikleri duygular ya da onların ideolojilerine yakınlık gibi esasen oylamayla doğrudan ilgisi olmayan değişkenlerin etkisi oylamaya hâkim olur. Bu bağlamda bireylerin sahip olduğu inanç sistemleri, düşünce yapıları, ideolojik yaklaşımları, değer yargıları ve sınıf mensubiyeti gibi olguların da halk oylamaları üzerinde önemli etkisi olduğunu söylemek mümkündür (Oğuz 2007, s. 100). Bu itibarla oylamaya katılacak olan halkın bilgi durumu, çok farklı değişkenin etkisiyle sınırlı ve yüzeysel kalabilmekte ve halk, düzenleme konusunun dışında birçok etkenin baskısı altında sandığa gitmektedir. Halk oylaması sonucunun ne yönde belireceğine dair önemli ipuçları sunan bu etkenlerin, halkı istedikleri şekilde tercih yapmaya yöneltmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu durum ise oylamalarda halkın aktif ve bilinçli rol üstlenerek rasyonel bir tercih yapan yerine, sadece onay/retle sınırları daraltılmış ve sübjektif etkenlerin yönlendirmesi altındaki bir alanda hareket ettiği düşüncesini güçlendirmektedir. Bu sonuç ise, halk oylamasının bizzat kendisini birçok etkenden bağımsız tercihlerin yapıldığı oylama olarak görülmesini zorlaştırmaktadır. Kısacası, halk oylamaları, nasıl nitelenirse nitelensin, sadece siyasi ve hukuki bir olgu olmayıp sosyo-politik, kültürel yapı ve özellikleriyle iç içe, çok boyutlu bir görünüm sergilemektedir. Bu süreçte, halkın düzenleme hakkında bilgilendirilmesi, karar oluşum ve oy verme sürecini kolaylaştıracak tedbirlerin alınması, halk oylamasının amacına ulaşmasında çok büyük öneme sahiptir (Gürkan, 2005, s. 28).

3. Türkiye’de Halk Oylamaları

Türk siyasi hayatına ilk halk oylaması, 1960 Darbesi sonrası hazırlanan 1961 Anayasasının oylanmasında gerçekleştirilmiştir. O tarihten bugüne toplamda altı kez halk oylamasına gidilmiştir. Yerel seçimlerin erkene alınmasına ilişkin 1988’de yapılan halk oylaması hariç diğerlerinde “evet” oyu galip gelmiştir. “Hayır” çıkan halk oylamasının konusu geçici bir durum olduğu ve diğerlerinin ise sisteme ilişkin kalıcı kararlar içerdiği düşünüldüğünde, genelde oylamaya ilişkin metinlerin lehinde sonuçların olduğu ilginç bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Bu tabloyu, “Türkiye’deki halk oylamaları iktidar yanlısıdır” şeklinde yorumlayanlar olmuştur (Yeşilorman, 2011, s. 206-207). Böyle bir sonuç, aynı zamanda siyasi iktidarların halk oylamaları üzerinde yönlendirici etkisi olduğu kanaatini de güçlendirici niteliktedir. Bu konuda Budge (2001, s. 78-83), demokrasi kültürünün zayıf olduğu ya da sivil inisiyatifin az olduğu ülkelerde, - “bağlama etkisi” ile ilişkili şekilde- iktidar ya da muhalefet partilerinin sonuçları büyük oranda ve farklı şekillerde etkileyebildiğini ve alınan kararın ise sadece onaylanma şeklinde geliştiğini söylemektedir. Bu bağlamda Türkiye’deki halk oylamalarının tamamına gerçek anlamda halk oylaması demek oldukça zordur. En başta 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri darbeleri sonrası yapılan halk oylamalarının, düzenlemelerin tek taraflı olarak halka kabul ettirildiği birer plebisit olmaktan öteye geçmediğini söylemek mümkündür (Bowler ve Donovan, 2001, s. 128).

Türkiye’de 1961 Anayasası için 9 Temmuz 1961’de gerçekleştirilen ilk halk oylamasıyla, 1961 Anayasası, %38,3 “hayır” oyuna karşılık %61,7 “evet” oyuyla kabul edilmiştir. 1961 Anayasası, halkoyu ile kabul edilmesine karşılık, kendisinde anayasal bir kurum olarak halk oylamasına yer vermemiştir. 7 Kasım 1982’de gerçekleştirilen halk oylaması ise, Türkiye’deki ikinci halk oylaması olup, oylamada %91,37 oranında “evet” oyu ile 1982 Anayasası kabul edilmiştir. Ancak insanlar, oylama sürecinde adeta anayasayı onaylamak ile kargaşa ortamının devam etmesi riski arasında tercih yapmak zorunda kalmışlardır. Hatta “evet” oyları için askeri yönetimce propaganda yapılırken, “hayır” oyları için izin verilmemiştir (Özbudun, 2005, s. 54). Dolayısıyla ortada demokrasiye geçebilme amaçlı bir oylama olmasına rağmen; halk oylamasının doğasına uygun bir süreç yaşanmadığından aynı 1961 Halk Oylamasında olduğu gibi, bu da bir “plebisit” olmaktan öte geçememiştir (Şahbaz, 2006, s. 262).

1982 Anayasası, “halk oylaması” yöntemini anayasal bir kurum olarak kabul ederek, Türk anayasa hukukunda ilk kez saf temsili rejimden ayrılan Anayasa olmuştur. Bu durum, 1982 Anayasasınının 175. maddesinde düzenlenmiş ve bahse konu olacak düzenlemelerin halkoyuna sunma yetkisini Cumhurbaşkanı’na tanımıştır. Halkoyuna sunulan anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların yürürlüğe girebilmesi için, halk oylamasında kullanılan geçerli oyların yarısından fazlasının kabul oyu olması yeterli görülmüştür (Özbudun, 2005, s. 84). 1982 Anayasasınının ilk şeklinde, halk oylaması “ihtiyari” olarak öngörülmüşken, 1987 tarihli Anayasa değişikliğiyle hem “ihtiyari” hem de “zorunlu” bir kurum olarak Türk Anayasa Hukukuna girmiştir. Yapılan bu değişikliğin ardından, 1982 Anayasası’nın geçici 4.maddesi ile getirilen siyasi yasakların kalkıp kalkmaması konusunda 6 Eylül 1987 tarihinde düzenlenen halk oylaması Türkiye’de gerçek anlamda ilk halk oylaması olmuştur. Bu oylamaya katılım %90’a ulaşmış ve %49,8 “hayır” oyuna karşılık %50,2 “evet” oyuyla geçici 4. madde yürürlükten kaldırılmıştır. Sonraki halk oylaması ise 25 Eylül 1988’de Anayasa’nın 127. maddesindeki yerel seçimlerin bir yıl erkene alınıp alınmaması konusunda yapılmıştır. Katılımın yine oldukça yüksek olduğu oylamada seçmenlerin %65’i

“hayır”, %35’i “evet” oyu kullanmıştır. Böylelikle yerel seçimlerin erkene alınması için Anayasa’nın 127. maddesindeki değişiklik teklifi reddedilmiştir. Bu oylamada, Türkiye’de ilk kez “hayır” oyları “evet” tercihinden fazla çıkmıştır. Bu sonuç, esasen “Türkiye’de halk oylaması, hükümetlerin elinde bir silah olmanın yanı sıra, hükümetlere karşı bir silahtır” ifadesini de doğrulayan bir örnektir. Zira Türkiye’de iktidara muhalif kesimlerin güçlerini hükümete karşı birleştirmesi, halk oylamasını hükümetin istemediği şekilde de sonuçlandırabilir. Halk oylamasının, Türkiye örneği açısından içinde taşıdığı bir diğer durum da, halk oylamasının güven oylamasına dönüşebilmesi ihtimalidir. Türkiye’de, güven oylamasına dönüşmüş bir halkoylaması hükümet için bir intihar oylaması demektir. Zira yukarıda bahsedilen muhalif çoğunluk nedeniyle, hükümet, halkoylamasını kaybetme riskini taşıyacak ve sonuçta istifa etmek zorunda kalacaktır (Gözler, 1988, s. 110). Örneğin 1988 Halk Oylaması, daha çok Özal’ın durumunu sorgulamaya yönlendirilmiş ve Özal için adeta bir güvensizlik oylamasına dönüşmüştür (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2005, s. 36). Bu tarz durumlarda ise halk oylaması, rejimin işleyişi ve sosyal istikrar açısından yarardan çok zarar getiren bir uygulamaya dönüşebilmektedir. Dolayısıyla siyasi istikrara bu denli ihtiyaç duyan Türkiye için, halkoylamasının taşıdığı bu riskleri dikkate almak gerekmektedir.

Bir sonraki halk oylaması, 2007 yılında 367 sayısına kilitlenen ve siyasi krize dönüşen sürecin sonrası gerçekleştirilmiştir. TBMM’de 367 sayısını bulamayan AK Parti, ANAP Genel Başkanı Erkan Mumcu’nun, "Cumhurbaşkanını halk seçsin" teklifini kabul etmiş ve Cumhurbaşkanını halkın seçmesine yönelik Anayasa değişikliği ANAP’ın desteği ile yapılmıştır. Dönemin cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, değişikliği halk oylamasına götürmek zorunda kalınca Anayasa Mahkemesi’ne de başvurmuştur. Sonuçta süreç işlemiş ve 22 Temmuz 2007 seçimleri yapılmıştır. Sonrasında, Abdullah Gül TBMM tarafından 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilince bu kez pakette değişiklik yapılarak oluşan Anayasa değişikliği 21 Ekim 2007 tarihinde halkoyuna sunulmuştur. Seçmenin %68’inin sandığa gittiği düşük katılımlı bu oylamada %69 oranında “evet” çıkarken, “hayır” oyu %31’de kalmıştır (Gözler, 1988, s. 111).

Tüm halk oylamalarının ilgi çeken en önemli yönü, “bağlama etkisi” çerçevesinde, parti sadakati ilişkisi gibi düzenlemeyle doğrudan ilgili olmayan etkenlerin devreye girmiş olmasıdır. Oylamadaki seçmen davranışları, oylanan düzenlemeden daha çok parti sadakati ile siyasi, iktisadî olaylar çerçevesinde oluşmuş ve oylamaya konu olan düzenlemelerin bizzat kendisi adeta ikinci planda kalmıştır. Örneğin, 1961 Anayasasının ikinci meclis, anayasa mahkemesi gibi getirdiği yeni anayasal durumlardan, kampanya sırasında çok az bahsedilmiş, tartışma genel olarak 27 Mayıs ve karşıtları ya da Demokrat Parti (DP)’ye sadakat çizgisinde gerçekleşmiştir. Oylamada, ülkenin birçok ilinde “bağlama etkisi”nin bir sonucu olarak parti sadakati oylamayı doğrudan etkilemiştir. Türkiye’nin batı bölgelerinde DP’ye oy verdikleri bilinen iller, halk oylamasına yüksek oranda

katılıp anayasayı onaylamadıkları gibi, bu illerin kullandıkları “hayır” oylarının oranı adeta dört yıl önce DP için kullanılan oylarıyla aynı kalmıştır. Aynı şekilde doğunun Cumhuriyet Halk Partili illeri ya da Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi etkisindeki Kırşehir, partilerinin istediği çizgide anayasayı onaylamışlardır (Karakartal, 1984, s. 179). Kısacası, halk oylamalarının temel amacı halkın yönetime katılımını sağlamak iken, Türkiye’de, genellikle bu süreçler devlet/parti merkezli gerçekleşmektedir. Bu durum bir yönüyle, halk oylamasının anayasada sınırlı anlamıyla yer alması ve çok sık uygulanmamasından kaynaklanmaktadır. Yani her anayasa değişikliğinin halk oylaması gerektirmemesi (330-367 kabul oyu arasında zorunlu, 367 ve yukarısı ise değil) ve üstelik bu yetkinin sadece Cumhurbaşkanına tanınmış olmasının bir sonucudur (Bowler ve Donovan, 2001, s. 128). Bunun yanı sıra halk oylaması süreçlerinde, kendisini “kurucu iradenin” temsilcisi gören siyasi, askeri ve bürokratik yapıların, düşündükleri çizginin dışına çıkan kararlara karşı bir ittifak halinde oldukları da görülmüştür (Akbeş, 2005, s. 29). Tüm olumsuz yönleriyle birlikte, Cumhuriyet tarihinde yarı-doğrudan demokrasi aracı olarak halk oylamasına altı kez başvurulmuş olması esasen demokratikleşme adına önemli bir göstergedir.

Türkiye’deki halk oylamalarında katılım oranı yüksek olsa da, 16 Nisan 2017 tarihinde yapılacak olan halk oylaması süreci de dâhil halka sunulan düzenlemeler hakkında bilgi seviyesinin genel olarak düşük olduğunu söylemek mümkündür. Zira düzenlemelerin tartışılmasından ziyade, ağırlıklı olarak tarafların olumlu icraatları ve karşı tarafın başarısızlıkları ve geçmişte yaptıkları yanlış icraatlar hedef kitleye iletilerek bir imaj oluşturmaya dayalı kampanya yürütülmektedir. Kampanya süreçlerinde çok ciddi çarpıtma ve manipülasyonlar söz konusudur. Ülkenin geleceğine yön verecek düzenlemelerle ilgili olmasına rağmen; ya halk, oylamayı sıradan bir siyasi olay olarak görmekte ya da halka, halk oylamasının sahip olduğu değere uygun aydınlatıcı bilgi sunulmamaktadır. Bu nedenle vatandaşlar, genel olarak ne için “evet” ya da “hayır” diyeceğini tam olarak bilemeyebilmektedir. Hatta “evet” ya da “hayır” ifadeleri sanki birer parti ya da lider ismi gibi algılanmaktadır. Bu bilgi eksikliği o derecededir ki, 16 Nisan Halk Oylaması süreci, kamuoyunda ve partiler nezdinde anayasa değişikliklerine değil de, adeta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın “başkan” olması ya da olmaması çerçevesinde dönmektedir. Bu sonuç, siyasi olan her şeyin iç içe geçmesinin bir sonucudur, denebilir.

Oylamanın bu çerçevede olacağını zanneden önemli oranda insan vardır. Genel olarak sürecin takip edilmemesi dolayısıyla farklı çevrelerde oluşan bu tip hatalar normal karşılanabilir, ancak düzenli olarak süreci takip eden kesimlerin bile değişikliğe sunulan maddelerin tamamını bilmeden oylamaya katılacakları yönünde bir durum söz konusudur. Üstelik süreç, siyasi bir dava haline getirildiği için kimse değişiklikler ya da sonuçları üzerinde tam olarak konuşmamaktadır. “Hayır “demek sanki A partisine, “evet” demek ise sanki B partisine oy atmak şeklinde algılanmaktadır. Bu noktada devreye giren “bağlama etkisi”nin, halk

oylamasına konu olan değişiklikleri bir kenara bıraktırıp, farklı yönde bilgilendirme sürecini başlattığı açıkça görülmektedir. Bu durum, kanuna aykırı olmamakla birlikte, demokrasiye, milli egemenlik düşüncesine ve en önemlisi de değişikliğe konu ola düzenlemeni ruhuna terstir. Bu nedenle tanıtım ve bilgilendirmeler oylanacak metin üzerinden yapılmalıdır. Aksi takdirde oylamada “evet/hayır” diyecekler, Yüksek Seçim Kurulu (YSK)’nun istatistikî verilerine bilgi sağlamaktan öte bir görev görmeyecek ve halk iradesinin önüne set çekilmiş olacaktır. Kısacası; 16 Nisan Halk Oylaması sürecindeki genel tabloya bakıldığında, mecliste temsil edilen siyasi partilerden AK Parti ve MHP “evet” cephesinde, CHP ve HDP ise “hayır” cephesinde yer almaktadır. Süreçte, bugüne kadar ki halk oylamalarında da görüldüğü üzere “bağlama etkisi” yine devreye girmiş durumdadır. Her halk oylaması gibi 16 Nisan Halk Oylaması da, oylanacak olan maddeler çok önemli olmakla birlikte, demokrasi, halk iradesi gibi açılardan maddelerin çok ötesinde köklü anlamlara işaret etmektedir. Bu nedenle demokrasi ve halk iradesini hafife alıcı davranışlardan kaçınılması gerekmektedir.

4. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesindeki Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (ÇAKÜ-SKY) Bölümü öğrencileri örneğinden hareketle, ilgili konularda eğitim almış olan SKY öğrencilerinin 16 Nisan Halk Oylamasına ve ilgili sürece ilişkin algılamalarını anlamaya yöneliktir. Bu amaçla halk oylamasından 10 gün önce ilgili öğrencilere bir anket uygulanmıştır. Ankette toplam 24 soru sorulmuştur. İlk 5 soru öğrencilerin temel bilgilerini içermekte, diğerleri ise doğrudan oylama sürecine ve anayasa değişikliğine yönelik düzenlemenin içeriğine ilişkin sorulardan oluşmaktadır. Anket uygulaması, farklı özelliklere sahip öğrencilere ulaşma imkânı sağlamıştır. Seçimlerin doğası gereği, araştırmada görüşülen öğrenciler oy verme yaşı olan 18 ve üstü yaş gruplarından seçilmiştir.

Çalışmanın, 2016-2017 öğretim yılında ÇAKÜ-SKY Bölümünde kayıtlı tüm sınıf ve öğretimlerdeki öğrencilere uygulanması amaçlanmıştır. Bu çerçevede bölümde kayıtlı tüm öğrencilere (429 kişi) ulaşılmaya çalışılmış, ancak bölümdeki öğrenciler arasından 137 Kadın ve 108 Erkek olmak üzere toplam 245 öğrenciye anket uygulanabilmiştir. Kadın sayısının yüksek olması, ÇAKÜ-SKY Bölümü öğrencileri arasında genel olarak kadınların sayıca fazla olmasıyla uyumludur (Kadın: 230, Erkek: 199). Çalışmada görüşülen sayısı 245, cevapsızlık sayısı 184 kişidir. Buna göre gözlem sayısı 245 kişi olup toplam öğrenci sayısının %57,1’i olarak gerçekleşmiştir. Anket çalışması sonucunda elde edilen bulguların ve değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesindeki istatistiksel analizler SPSS paket programı kullanılarak yapılmıştır. Tabloların daha sade ve anlaşılır olabilmesi için, tablolarda mümkün olduğunca soruların karşılığı olarak rakamlar (S1, S2 gibi) kullanılmıştır. Ayrıntıları gösterir şekilde anket formu ise, çalışmanın ekinde verilmiştir.

5.Bulgular ve Değerlendirme

Çalışmanın temelini oluşturan anket çalışmasında yer alan; halk oylamasında oy kullanıp kullanmayacakları, halk oylamalarının halkın tutumunu belirlemede etkili bir yol olup olmadığı, 1982 Anayasası'nın demokratik olup olmadığı, “evet” ve “hayır” oylarının neyi temsil ettiği, kampanya sürecinde siyasi parti liderlerinin üslubunu nasıl değerlendirdikleri vb. sorularla, 16 Nisan 2017 Halk Oylamasına ve sürecine ilişkin ÇAKÜ-SKY öğrencilerinin algıları saptanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın sonuçları çerçevesinde ortaya çıkan bulgulara ilişkin tablo ve değerlendirmeler aşağıda sunulmuştur. Bunlardan öncelikle, görüşülen öğrencilere ait temel bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Görüşmecilerin temel bilgileri

Cinsiyet			Sınıf				Öğretim		Yaşadığı bölge						
Tür	Kadın	Erkek	1	2	3	4	1.	2.	1	2	3	4	5	6	7
Sayı	137	108	104	59	50	32	122	123	41	25	32	25	13	9	100
%	56	44,1	42,4	24,1	20,4	13,1	49,4	50,2	16,7	10	13,1	10,2	5,3	3,7	40,8

Tablo 2’de ise anket sorularına verilen cevapların frekans ve yüzdelerine yer verilmiştir. Sorular, tabloda anket formundaki numaralarıyla ifade edilmiştir (bkz. Ek: Anket Formu).

Tablo 2: Anket soruları çerçevesinde halk oylaması sürecinin algılanmasına ilişkin bulgular

Soru	Tercih	Sayı	%
S6	Evet	201	82
	Hayır	31	12,7
	Fikrim Yok	13	5,6
S7	Evet	138	56,3
	Hayır	77	31,4
	Fikrim Yok	30	12,2
S8	Evet	210	85,7
	Hayır	21	8,6
	Kararsızım	14	5,7
S9	Vatandaşlık Görevim	63	25,7
	Ülkemin Geleceği Açısından Önemli Buluyorum	155	63,3
	Çevrem Etkisi	5	2
	Fikrim Yok	22	9
S10	Evet	60	24,5
	Hayır	132	53,9
	Fikrim Yok	53	21,6
S11	Evet	218	89
	Hayır	27	11
S12	Evet	168	68,6
	Hayır	42	17,1
	Okudum ama Karar Vermedim	35	14,3

**Tablo 2 (Devamı): Anket soruları çerçevesinde halk oylaması sürecinin
algılanmasına ilişkin bulgular**

S13	Evet	148	60,4
	Hayır	84	34,3
	Fikrim Yok	13	5,3
S15	Evet	44	18
	Hayır	201	82
S16	Siyasi Parti/ Lider	11	25
	Ailem	5	11,4
	Arkadaş Çevresi	2	2,4
	Aldığım Eğitim	17	43
	Medya	1	2,3
	Siyasi Görüşüm	7	15,9
S17	Evet	142	58
	Hayır	79	32,2
	Fikrim Yok	24	9,8
S18	Vardır İki Farklı Sistemlerdir	146	59,6
	Yoktur Birebir Aynıdır	9	3,7
	Başkanlığın Türkiye Uygulamasıdır	77	31,4
	Fikrim Yok	13	5,3
S19	Evet	98	40
	Hayır	129	52,7
	Fikrim Yok	18	7,3
S20	Maddelerin Onaylanması	64	26,1
	Demokratik Rejimin Değişmesini	68	27,8
	Muhalefete Tepkiyi	18	7,3
	Ülkenin Demokratik Ve İstikrarlı Geleceğini	95	38,8
S21	Maddelerin Onaylanmaması	77	31,4
	Demokratik Rejimin Değişmesinin Engellenmesini	72	29,4
	Muhalefete Desteği	23	9,4
	Ülkenin Demokratik Ve İstikrarlı Geleceğinin Engellenmesini	73	29,8
S22	Sert	71	29
	Normal Bir Siyasetçi	90	36,7
	Hoşgörülü	11	4,5
	Partisini (Kendisini) Değil Ülkeyi Düşünen	38	15,5
	Fikrim Yok	35	14,3
S23	Sert	67	27,3
	Normal Bir Siyasetçi Gibi	71	29
	Hoşgörülü	12	4,9
	Partisini (Kendisini) Değil Ülkeyi Düşünen	71	29
	Fikrim Yok	24	9,8
S24	Evet	68	28,5
	Hayır Amacının Dışında Tartışmalarla Geçiyor	91	37,1
	Gerçek Dışı Beyanlarla Halk Yönlendirilmeye Çalışılıyor	86	35,1

Tablo 2'ye bakıldığında, araştırmamıza konu olan öğrenciler, 16 Nisan 2017 Halk Oylamasında oy kullanacaklarını %85,7 gibi yüksek bir oranda belirtmişlerdir. Bu oran, öğrencilerin konuyla yakında ilgili olduklarının önemli bir göstergesidir. Oy kullanacaklarını belirtenler arasında, yine yüksek oranda 1982 Anayasasını

demokratik bulmadığını ve Türkiye’de bir anayasa değişikliğine ihtiyaç olduğunu ifade edenler bulunmaktadır. Hem bu sonucun bir nevi tamamlayıcısı olarak, hem de öğrenciler çoğunluk itibarıyla halk oylamalarının halkın tutumunu belirlemede etkili olduğunu düşüncesinden hareketle, çoğunlukla ülkenin geleceği ve istikrarı için oy kullanacaklarını vurgulamışlardır. Yine bu görüşlerini tamamlar şekilde, oylamaya konu olan değişikliklerin demokratik bir adım olduğunu da ifade etmişlerdir. Bu yaklaşıma sahip öğrencilerin, doğal olarak olması gereken durumlarını gösterircesine, oldukça yüksek oranda değişikliğe konu olan düzenlemeyi (maddeleri) araştırdıklarını ve karar vermelerinde bunların içeriklerinin büyük etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla da oylamaya yönelik olarak, “bağlama etkisi” olmaksızın kendi iradeleriyle karar verdiklerini/ vereceklerini ortaya koymuşlardır.

Bu bulgularla uyumlu şekilde ankete katılanların önemli kısmı 16 Nisan Halk Oylamasının rejimi değiştirme girişimi olmadığını, aksine “evet” oylarının ülkenin demokratik ve istikrarlı geleceğini temsil ettiği yönünde cevap vermiştir. Buna paralel şekilde de “Cumhurbaşkanlığı sistemini” demokratik bulmaktadırlar. Daha düşük oranda öğrenci ise, tam tersi “hayır” oylarının demokratik rejimin değiştirilmesinin engellenmesi amacı taşıdığını, dolayısıyla da ülkenin demokratik ve istikrarlı geleceğini korumaya yönelik olduğunu belirtmişlerdir

Öte yandan genel olarak hem “evet” diye hem de “hayır” diyen liderlerin üslubu, “normal bir siyasetçi” edasıyla ama “sert” bulunmuştur. Halk oylaması sürecinin, amacının dışında kısır tartışmalarla geçtiği ve gerçek dışı beyanlarla halk yönlendirilmeye çalışıldığı gibi gerekçelerle normal gitmediği de söylenmiştir. Bu bağlamda “bağlama etkisi”nin yoğun şekilde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kamuoyundaki tartışmalar dikkate alındığında, ankete katılan öğrencilerin çoğunlukla -kendilerini hariç tutsalar da- bu tartışmalara paralel düşündükleri görülmektedir.

Görüşülenlerin temel bilgilerinden hareketle “cinsiyet”, “yaşanılan bölge” ve “sınıf” değişkenleri ile diğer değişkenlerin çapraz sorgulanması sonucu ortaya çıkan bulgulara aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir. Cinsiyet ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında, verilen cevapların, küçük istisnalar dışında öğrencilerin cinsiyetine göre değişmediği ve birbirine yakın cevapların verildiği görülmüştür. Bu nedenle ayrıca tablolaştırmaya ihtiyaç duyulmamıştır.

İkinci olarak öğrencilerin “yaşadığı bölge” ile diğer değişkenler karşılaştırılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Öğrencilerin yaşadığı bölge ile diğer değişkenlerin çapraz sorgulaması

Sorular	Tercih	Kişinin yaşadığı bölge						
		1	2	3	4	5	6	7
S6	Evet	32 (%78)	18(%69,2)	24(%77,4)	22 %88)	11(%84,6)	7 (%77,8)	87 (%87)
	Hayır	7	6	5	2	1	0	9
	Fikrim Yok	2	2	2	1	1	1	4
S7	Evet	24(%58,5)	9 (%34,6)	14(%45,2)	16 (%64)	9 (%69,2)	6 (%66,7)	68 (%68)
	Hayır	12(%29,3)	15(%57,7)	14(%45,2)	7 (%28)	4	2	21
	Fikrim Yok	5	1	4	2	1	1	10
S8	Evet	34(%82,9)	20 (%80)	25(%78,1)	23 (%92)	11(%84,6)	8 (%88,9)	89 (%89)
	Hayır	6	3	2	1	1	1	7
	Kararsızım	1	2	5	1	1	0	4
S10	Evet	7	5	7	7	3	2	23
	Hayır	28(%68,3)	15 (%60)	22(%68,8)	16 (%64)	9 (%69,2)	7 (%77,8)	69 (%69)
	Fikrim Yok	6	5	3	2	1	0	8
S11	Evet	38(%92,7)	22 (%88)	29(%90,6)	21 (%84)	12(%92,3)	9 (%100)	87 (%87)
	Hayır	3	3	3	4	1	0	13
S12	Evet	29(%70,7)	15 (%60)	20(%62,5)	19 %76)	9 (%69,2)	7 (%77,8)	74 (%74)
	Hayır	8	6	6	2	3	2	14
	Okudum, Karar Veremedim	4	4	6	4	1	0	12
S13	Evet	24(%58,5)	9 (%36)	14(%43,8)	18 (%72)	9 (%69,2)	6 (%66,7)	68 (%68)
	Hayır	15(%36,6)	14 (%56)	13(%40,6)	7 (%28)	3 (%23,1)	2 (%22,2)	30 (%30)
	Fikrim Yok	2	2	5	0	1	1	2
S15	Evet	7	2	5	2	2	1	20
	Hayır	34(%82,9)	23 (%92)	27(%84,4)	23 (%92)	11(%84,6)	8 (88,9)	80 (%80)
S17	Evet	20(%48,8)	10 (%40)	12(%37,5)	17 (%68)	9 (%69,2)	6 (%66,7)	68 (%68)
	Hayır	19(%46,3)	14 (%56)	17(%53,1)	7	3	2	17
	Fikrim Yok	2	1	3	1	1	1	15
S19	Evet	17(%41,5)	15 (%60)	14(%43,8)	9 (%36)	4 (%30,8)	2 (%22,2)	33 (%33)
	Hayır	18(%43,9)	8 (%32)	18(%56,3)	16 (%64)	8 (%61,5)	6 (%66,7)	63 (%63)
	Fikrim Yok	6	2	0	0	1	1	4
S20	Maddelerin Onaylanması	8 (%19,5)	5	7	3	2	2	22
	Demokratik Rejimin Değişmesini	10(%24,4)	13 (%52)	12(%37,5)	5	3	1	16
	Muhalefete Tepkiyi	2	2	1	2	0	0	2
	Ülkenin Demokratik ve İstikrarlı Geleceğini	21(%51,2)	5 (%20)	12(%37,5)	15 (%60)	8 (%61,5)	6 (%66)	60 (%60)
S21	Maddelerin Onaylanmaması	12	6	9	6	3	4	28
	Demokratik Rejimin Değişmesinin Engellenmesini	12(%29,3)	13 (%52)	6	2	2	0	5
	Muhalefete Desteği	5	2	2	2	1	0	8
	Ülkenin Demokratik ve İstikrarlı Geleceğinin Engellenmesini	12(%29,3)	4	15(%46,9)	15 (%60)	7 (%60,7)	5 (%55,6)	59 (%59)
S24	Evet	7 (%17,1)	11 (%44)	5 (%15,6)	8 (%32)	4 (%30,8)	3 (%33,3)	27 (%27)
	Hayır Amacının Dışında Tartışmalarla Geçiyor	19(%46,3)	8 (%32)	15(%46,9)	12 (%48)	3 (%23,1)	4 (%44)	42 (%42)
	Gerçek Dışı Beyanlarla Halk Yönlendirilmeye Çalışılıyor	15(%36,6)	6 (%24)	12(%37,5)	5 (%20)	6 (%46,2)	2 (%22,2)	31 (%31)

Tablo 3'deki bulgular çerçevesinde anket sonuçlarına öğrencilerin yaşadığı bölge açısından bakıldığında; tüm bölgelerde öğrencilerin büyük çoğunluğu, halk oylamasının halkın tutumunu belirlemede etkili olduğu kanaatindedir. Yine tüm bölgelerden gelen öğrenciler yüksek oranda 1982 Anayasasını demokratik

bulmamaktadır. Bu sonuç, 1982 Anayasası ile ilgili olarak; darbe anayasası, içerik ve yöntem olarak demokratik olmayan bir anayasa şeklinde Türkiye’de hemen hemen her kesimde var olan genel kanaat ile uyumaktadır (Örnek kanaatler için bkz. Sevinç, 2012; Erdem, 2009: s. 426; Sağlar, 2009: 436; Yazıcı, 2009: s. 618, 628; Aktay, 2007; Atılım, 1982: s. 6). Anayasa değişikliğinin gerekliliği konusunda ise, bölgeler açısından öğrenciler arasında farklılık bulunmaktadır. Marmara, İç Anadolu, Doğru Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz’de yaşayan öğrenciler, ağırlıklı olarak anayasa değişikliğine gerek olduğunu söylerken; Ege’de yaşayanlar önemli oranda gerek olmadığı görüşünü ortaya koymuş ve Akdeniz’de ise oranların birbirine denk olduğu görülmüştür. Görüşülen öğrenci profili birebir bölgeleri temsil edecek nitelikte olmamakla birlikte; bu bulgular, 16 Nisan Halk Oylamasında Anayasa değişikliğini savunan ve savunmayan partiler açısından değerlendirildiğinde, genel olarak en son yapılan gerek 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri⁸ ve gerekse Kasım 2015 Genel Seçim⁹ sonuçlarıyla benzeştiğini söylemek mümkündür. Tüm bölgelerden gelen öğrenciler, yüksek oranda ülkenin geleceği açısından önemli buldukları için oy kullanacaklarını ifade ederek, esasen ülke siyaseti ile yakından ilgili olduklarını da göstermişlerdir. Yine SKY öğrencilerin çoğunluğu Anayasa değişikliğine ilişkin maddeleri inceleyip bağlama baskısı olmadan madde içeriklerine göre ve bilinçli şekilde oy vereceklerini ifade etmişlerdir. Bunu destekler şekilde yine tüm bölgelerde büyük çoğunlukla oy vermede başkalarının etkisinin olmadığını belirtmişlerdir.

Öte yandan ankete katılan öğrencilerden önemli çoğunluğu, 16 Nisan Halk Oylamasına konu olan Anayasa değişikliğinin demokratikleşmede bir adım olduğu görüşündedir. Bu görüşten farklı olarak Ege’de yaşayanlar ise önemli oranda demokratik bulmamaktadır. Aynı şekilde Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemini de demokratik bulmamaktadırlar. Yine bu cevaplarla uyumlu şekilde Ege’de yaşayalar önemli oranda, 16 Nisan Halk Oylamasını demokratik rejimi değiştirme girişimi olarak da görmektedir. Genel olarak “hayır” oylarının ülkenin demokratik ve istikrarlı geleceğinin engellenmesi olarak görülmesiyle birlikte, Ege’de yaşayanlar aksine ağırlıklı olarak demokratik rejimin değişmesinin engellenmesini temsil ettiğini ifade etmişlerdir. Hemen hemen tüm bölgelerdeki öğrenciler, halk oylaması sürecinin, içeriğin tartışıldığı normal seyrinde gitmediği özellikle siyasilerin yönlendirmeleriyle ciddi anlamda “bağlama etkisi”nin söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin sınıfları ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiye ait bulgular ise Tablo 4’te gösterilmiştir.

⁸ Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonuçları için bkz. haberturk.com/secim/secim2014/cumhurbaskanligi-secimi

⁹ 1 Kasım 2015 Seçimleri sonuçları için bkz. secim.haberler.com/2015/partilere-gore-durum/

Tablo 4: Öğrencilerin sınıfı ile diğer değişkenlerin çapraz sorgulaması

Sorular	Tercih	kişinin sınıfı			
		1. sınıf	2. sınıf	3. sınıf	4. sınıf
S6	Evet	89 (%85,6)	49 (%83,1)	38 (%76)	27 (%84,4)
	Hayır	12	6	10	4
	Fikrim Yok	3	4	2	1
S7	Evet	56 (%53,8)	33 (%55,9)	27 (%54)	19 (%59,4)
	Hayır	32	18	16	11
	Fikrim Yok	16	8	7	2
S8	Evet	91 (%87,5)	54 (%91,5)	41 (%82)	26 (%81,3)
	Hayır	8	1	6	4
	Kararsızım	5	4	3	2
S9	Vatandaşlık Görevim	14	15	12	9
	Ülkemin Geleceği Açısından Önemli Buluyorum	63 (%67,7)	35 (%61,4)	26 (%63,4)	15 (%62,5)
	Çevremın Etkisi	0	2	1	0
	Fikrim Yok	16	5	2	0
S10	Evet	24	14	14	6
	Hayır	63 (%60,6)	37 (%62,7)	30 (%65,6)	21 (%59,4)
	Fikrim Yok	17	8	6	5
S11	Evet	92 (%88,5)	52 (%88,1)	48 (%96)	26 (%81,3)
	Hayır	12	7	2	6
S12	Evet	72 (%69,2)	43 (%72,9)	36 (%72)	22 (68,8)
	Hayır	18	8	5	5
	Okudum Ama Karar Veremedim	14	8	9	5
S13	Evet	62 (%59,6)	34 (%57,6)	18 (%36)	19 (%59,4)
	Hayır	35 (%33,7)	22 (%37,3)	27 (%54)	10 (%31,3)
	Fikrim Yok	7	3	5	3
S15	Evet	24	8	9	4
	Hayır	80 (%76,9)	51 (%86,4)	41 (%82)	28 (%87,5)
S17	Evet	55 (%52,9)	37 (%62,7)	16 (%32)	18 (%56,3)
	Hayır	32	14	27	12
	Fikrim Yok	17	8	7	2
S19	Evet	41 (%39,4)	23 (%39)	26 (%52)	12 (%37,5)
	Hayır	55 (%52,9)	31 (%52,5)	20 (%40)	17 (%53,1)
	Fikrim Yok	8	5	4	3
S20	Maddelerin Onaylanması	26 (%25)	16 (%27,1)	8 (%16)	4 (%12,5)
	Demokratik Rejimin Değişmesini	19 (%18,3)	12 (%20,3)	25 (%50)	13 (%40,6)
	Muhalefete Tepkiyi	4	1	4	1
	Ülkenin Demokratik ve İstikrarlı Geleceğini	55 (%52,9)	30 (%50,8)	13 (%26)	14 (%43,8)
S21	Maddelerin Onaylanmaması	28 (%26,9)	20 (%33,9)	9 (%18)	8 (%25)
	Demokratik Rejimin Değişmesinin Engellenmesini	18 (%17,3)	8 (%13,6)	25 (%50)	7 (%21,9)
	Muhalefete Desteği	8	2	6	3
	Ülkenin Demokratik ve İstikrarlı Geleceğinin Engellenmesini	50 (%48,1)	29 (%49,2)	10 (%20)	14 (%43,8)
S24	Evet	45(%43,3)	13	14	5
	Hayır Amacının Dışında Tartışmalarla Geçiyor	33 (%31,7)	28 (%47,5)	23 (%46)	18 (%56,3)
	Gerçek Dışı Beyanlarla Halk Yönlendirilmeye Çalışılıyor	26 (%25)	18 (%30,5)	13 (%26)	9 (%28,1)

Tablo 4 kapsamında öğrencilerin sınıfları ile diğer değişkenler çapraz değerlendirildiğinde; tüm sınıflardaki öğrenciler büyük oranda halk oylamalarının

halkın tutumunu belirlemede etkili olduğu görüşündedir. Önemli oranda 1982 Anayasasını demokratik olmadığı ve Anayasa değişikliğinin gerekli olduğu cevabı verilmiştir. Yine 1.sınıflar biraz düşük olmakla birlikte genel olarak yüksek oranda değişikliğe konu olan maddeleri incelediklerini ve başkalarının etkisi olmadan maddelerin içeriklerine göre oy kullanacaklarını ortaya koymuşlardır. 3.sınıflar hariç diğerleri önemli oranda değişikliğin demokratik bir adım olduğu görüşündedir. Bu cevapla uyumlu şekilde, 1, 2 ve 4. sınıflar önemli oranda Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin demokratik bulurken, 3. sınıflar tam tersini düşünmektedir. Yine 3. sınıflar önemli oranda 16 Nisan Halk Oylamasının demokratik rejimi değiştirme girişimi olduğunu ifade ederken, diğerleri olmadığı görüşündedir. 1.sınıflar hariç diğer öğrenciler, “bağlama etkisi”ni gösterir şekilde sürecin maddelerin anlatıldığı normal seyrinde gitmediği aksine amacının dışında tartışmalarla ve gerçek dışı beyan ve propagandalarla halkın yönlendirilmeye çalışıldığı bir süreç yaşandığını bildirmişlerdir.

Farklı değişkenlerin kendi aralarındaki çapraz sorgulamalara ilişkin bulgular ise aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 5: 16 Nisan halk oylamasında oy kullanacak mısınız?

		S8		
		Evet	Hayır	Kararsızım
S6	Evet	186 (%90,3)	13	7
	Hayır	23 (%74,2)	6	2
	Fikrim Yok	3 (%37,5)	1	4
S7	Evet	122 (%95,3)	6	0
	Hayır	69 (%83,1)	14	0
	Fikrim Yok	15 (%44,1)	11	8

Tablo 6: 1982 Anayasasını mevcut haliyle demokratik mi?

		S10		
		Evet	Hayır	Fikrim Yok
S8	Evet	47	138 (%66)	24
	Hayır	7	10 (%40)	8
	Kararsızım	2	3 (%27,3)	6
S7	Evet	9	111 (%87,4)	7
	Hayır	39	33 (%39,3)	12
	Fikrim Yok	10	8 (%23,5)	16

Tablo 7: Anayasaya değişikliğine ilişkin maddeleri araştırdınız mı?

		S11	
		Evet	Hayır
S7	Evet	116 (%91,3)	11
	Hayır	68 (%81)	16
	Fikrim Yok	31	3
S8	Evet	188 (%90)	21
	Hayır	15 (%60)	10
	Kararsızım	10	1
S12	Evet	171 (%79,5)	8
	Hayır	27	20
	Okudum Ama Karar Veremedim	17	2
S13	Evet	133 (%60,7)	11 (%42,3)
	Hayır	63 (%28,8)	7 (%26,9)
	Fikrim Yok	23	8

Tablo 8: Anayasa değişikliği demokratik bir adım mıdır?

		S13		
		Evet	Hayır	Fikrim Yok
S17	Evet	99 (%81,1)	15 (%17,6)	16 (%42,1)
	Hayır	16	66	3
	Fikrim Yok	7	4	19
S10	Evet	18 (%30)	35	7
	Hayır	79 (%61,2)	42	8
	Fikrim Yok	27 (%48,2)	12	17

Tablo 9: Oyunuzun rengini belirlemede başkasının etkisi var mı?

		S15		
		Evet	Hayır	Toplam
S9	Vatandaşlık Görevim	8	64 (%88,9)	72
	Ülkemin Geleceği Açısından Önemli Buluyorum	23	112 (%83)	135
	Çevrem Etkisi	3	0	3
	Fikrim Yok	4	31	35

Tablo 10: 16 Nisan halk oylaması demokratik rejimi değiştirme girişimi midir?

		S19		
		Evet	Hayır	Fikrim Yok
S10	Evet	28 (%45,2)	29 (%46,8)	5
	Hayır	49 (%37,7)	77 (59,2)	4
	Fikrim Yok	25 (%47,2)	14 (%26,4)	14
S17	Evet	36 (%30,5)	81 (%68,6)	1
	Hayır	58 (%65,9)	26 (%29,5)	4
	Fikrim Yok	17 (%43,6)	10 (%25,6)	12

Tablo 11: 1982 Anayasasını demokratik buluyor musunuz?

		S10		
		Evet	Hayır	Fikrim Yok
S20	Maddelerin Onaylanmasını	15 (%24,6)	31 (%23,5)	13 (%25)
	Demokratik Rejimin Değişmesini	38 (%62,3)	14 (%10,6)	17 (%32,7)
	Muhalefete Tepkiyi	4	7	3
	Ülkenin Demokratik ve İstikrarlı Geleceğini	4 (%6,6)	80 (%60,6)	19 (%36,5)
S21	Maddelerin Onaylanmaması	18 (%29,5)	26 (%20,2)	19 (%34,5)
	Demokratik Rejimin Değişmesinin Engellenmesini	37 (%60,7)	17	18
	Muhalefete Desteği	1	13	9
	Ülkenin Demokratik ve İstikrarlı Geleceğinin Engellenmesini	5	73 (%56,6)	9

Tablo 12: Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi demokratik midir?

		S17		
		Evet	Hayır	Fikrim Yok
S20	Maddelerin Onaylanmasını	23 (%19,7)	19 (%21,3)	13 (%21,3)
	Demokratik Rejimin Değişmesini	18 (%15,4)	52 (%58,4)	13 (%33,3)
	Muhalefete Tepkiyi	3	7	2
	Ülkenin Demokratik ve İstikrarlı Geleceğini	73 (%62,4)	11	11
S21	Maddelerin Onaylanmaması	27 (%23,1)	21 (%23,6)	18 (%46,2)
	Demokratik Rejimin Değişmesinin Engellenmesini	13	50 (%56,2)	9
	Muhalefete Desteği	9	2	5
	Ülkenin Demokratik Ve İstikrarlı Geleceğinin Engellenmesini	68 (%58,1)	16	7

6. Sonuç Yerine: Değerlendirme

Demokrasilerin temelini oluşturan “halk” unsuru, günümüz demokratik rejimlerinde karar alma süreçlerine doğrudan değil temsilcileri vasıtasıyla katılmaktadır. Temsili demokrasilerde halkın, doğrudan katılımını gerektirecek durumlar söz konusu olduğunda ise, buna uygun bir takım demokratik araçlar da kullanılmaktadır. Halkın süreçlere doğrudan katılımını sağlayan en önemli araç ise “halk oylaması (referandum)” yöntemidir. Bu demokratik yöntem, tüm dünyada olduğu gibi gerektiğinde Türkiye’de de devreye sokulmaktadır. Türkiye’de 1961 Anayasasının kabul sürecinde gerçekleştirilen halk oylamasından bugüne toplamda altı adet halk oylaması gerçekleştirilmiştir. 16 Nisan 2017 tarihinde yapılacak olan oylama ise yedincisi olacaktır.

Türkiye’de seçimlerde oy verme davranışını etkileyen en temel husus, ağırlıklı olarak seçmenin siyasi ve sosyal kimlikleri ile ideolojik tutumlarıdır. “Bağlama etkisi”ni gösterir şekilde halk oylamalarında da geçerli olan bu durum, genel olarak 16 Nisan Halk Oylaması sürecinde de söz konusudur. Bu durum, anket sonuçlarına bakıldığında, seçmenin oylamaya konu olan anayasal düzenlemenin

içeriğini incelemeyen, doğrudan sahip olduğu ideoloji ve kimlik tercihiyle göre yönlendiği şeklinde ifade edilen sonuçtan da anlaşılmaktadır. Bu süreçte liderler, taraftarlarının sadakatlerini yükseltmek ve kendi lehlerine bir sonuç elde etmek için, genellikle oylanacak düzenlemenin içeriğinin anlatılması ve işlenmesi gereken normal seyrin dışına çıkıp, tamamen yönlendirme amaçlı olarak içeriği çok farklı sert söylemler ortaya koymaktadırlar. Böylelikle kitlelere hitap ederken konu adeta siyasi bir dava haline getirilmekte ve dolayısıyla kimse, birebir gelecek nesilleri de etkileyen maddeler üzerinde konuşma hatta düşünme imkânı dahi bulamamaktadır. Konuşulsa dahi spekülasyon yöntemleriyle, maddelerle hiçbir ilişkisi olmayan hususlar varmış gibi gündeme getirilerek adeta kafalar karıştırılmaktadır. Bu nedenle halk, oylanmanın içeriğini algılayıp özümsemeyen ilgisiz ya da doğrudan ilgisi olmayan bir kısım kısır tartışmaların gölgesinde oylamaya gitmektedir. Böyle bir süreç ise esasen toplum kesimleri nezdinde kutuplaşmayı daha da artırmaktadır. Kısacası görüşülen öğrenciler, bu “bağlama etkisi”ne işaret eder şekilde yüksek oranda 16 Nisan Halk Oylaması sürecinin amacının dışında sert tartışmalarla geçtiği ve halkın bir şekilde yönlendirilmeye çalışıldığını ortaya koymuşlardır.

Bu genel bakışla birlikte, anket sonuçları farklı değişkenler açısından değerlendirildiğinde; görüşmeciler öncelikle %85,7 gibi yüksek bir ortalama ile 16 Nisan Halk Oylamasında oy kullanacaklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuç, kadın ve erkek öğrencilerin büyük çoğunluğunun, “halk oylamalarının halkın tutumunu belirlemede etkili olduğu” kanaatleriyle birlikte düşünüldüğünde; her şeyden önce birer siyaset bilimci ve kamu yöneticisi adayı olan ÇAKÜ-SKY öğrencilerinin ve dolayısıyla gençlerin kamuoyunda sanılanın aksine ülke gündemine ne kadar önem verdiklerinin önemli bir işaretidir. Bu yönüyle halk oylamasıyla ilgili oldukları, süreci yakından takip ettikleri ve değişikliğe konu olan maddelerin içerikleri hakkında çoğunlukla fikir sahibi oldukları da anlaşılmaktadır. Ayrıca oy vereceğini söyleyenlerin oy verme gerekçesi olarak önemli oranda “ülkenin geleceği ve istikrarını” ifade etmiş olmaları, görüşülenlerin 18-21 yaş aralığındaki gençler olmasıyla birleşince, bizleri, gençlerin ülke sorunları ve siyasetiyle yakından ilgili oldukları ve sandığa gitme konusunda gayet bilinçli hareket ettikleri sonucuna ulaştırmaktadır. Bu sonuç, öğrencilerin güncel siyaseti farklı düzeylerle de olsa %90’ın üzerinde izlediği sonucuna ulaşan Çuhadar (2006: 120)’ın araştırmasıyla da uyumludur.

16 Nisan Halk Oylaması açısından önemli olan bu sonuçta, ÇAKÜ-SKY öğrencilerinin en temelde “aldıkları eğitimin” büyük etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Zira bunu destekler nitelikte, kadın ve erkek tüm öğrenciler, verecekleri kararda çoğunlukla aldıkları eğitimin etkisi olduğunu net bir şekilde beyan etmişlerdir. Ayrıca aldıkları eğitim çerçevesinde değişikliğe konu olan maddeleri araştırdıklarını ve karar vermelerinde, halk oylamasına konu olan maddelerin içeriklerinin dışında yapılan herhangi bir propaganda ya da farklı yönlendirmeden yani “bağlama etkisi”nden uzak olarak kendi iradelerinin etkili

olacağını belirtmişlerdir. Ancak bu sonuç, öğrencilerin sürecin değişikliğe ilişkin maddelerin anlatıldığı bir seyirde gitmediği, aksine amacının dışında sert tartışmalarla geçtiği ve halkın bir şekilde yönlendirilmeye çalışıldığı ifadeleriyle birlikte ele alındığında, 16 Nisan Halk Oylaması sürecinin genelinde “bağlama etkisi”nin geçerli olduğuna işaret etmektedir. Üstelik belli bir oranda öğrencinin, “siyasi partinin/liderin” ve “siyasi görüşlerin” oyların renginin belirlenmesinde yönlendirici olduğunu ve dolayısıyla etkide kaldıklarını ifade etmiş olmaları, 16 Nisan Halk Oylamasında genel olarak bağlama etkisini teyit etmektedir. Bunun yanı sıra halk oylamasında oy renginin belirlenmesine ilişkin soruda siyasi liderin/partinin tanımlanması, siyasi sosyalleşme süreçlerinde partinin ve onun başındaki liderin sembol değeriyle uyumlu olduğu görülmektedir. Ayrıca bu bulgu, özellikle medyanın sanılanın aksine ikna gücünün süreci yönlendirmede çok etkili olmadığı medyanın asıl etkisinin pekiştirme şeklinde olduğu yönündeki tespitle de uyumludur (Bkz. Dursun, 2012: s. 231-232; Alkan, 1979: s. 143-145).

Öte yandan halk oylamalarının halkın tutumunu belirlemede etkili olduğunu düşünen kadın ve erkek öğrencilerin büyük bir kısmı, farklı değişkenler açısından kamuoyu ile uyumlu şekilde¹⁰ 1982 Anayasasını demokratik bulmamakta ve dolayısıyla Anayasa değişikliğine ihtiyaç olduğu kanaatindedir. Buna paralel şekilde ve önemli oranda 16 Nisan Halk Oylamasına konu olan Anayasa değişikliğinin de demokratik bir adım olduğu ve bu bağlamda “evet” oyunun önemli oranda ülkenin demokratik ve istikrarlı geleceği, “hayır”ın ise bu geleceğin engellenmesi anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Ancak çoğunluğu sahip olduğu bu görüşe karşı, dikkati çeker şekilde, Ege öğrenciler yine önemli oranda ve Akdeniz ve Marmara Bölgelerinde yaşayanlar ise belli bir oranda değişikliği demokratik bulmadığı gibi, aksine “evet” demenin demokratik rejimi değiştirme girişimi olduğu görüşünü ortaya koymuşlardır. Bu her iki görüşle de uyumlu şekilde, Anayasa değişikliğinin demokratik olduğunu savunan öğrenciler, yine önemli oranda Cumhurbaşkanlığı sistemini demokratik bulurken, Ege ve Akdeniz’de yaşayanlar ise çoğunlukla bu görüşe katılmamıştır. Ayrıca bu yaklaşımlar çerçevesinde, 16 Nisan Halk Oylamasında “evet” oyu kullanacağını belirten öğrencilerden kadınlar, gerekçe olarak çoğunlukla 1, 2, 3, 7, 8 ve 11. maddeleri ve erkekler ise 1, 2, 3, 7, 8, 9 ve 11. maddeleri göstermişlerdir.

Oy kullanacağını ifade eden öğrenciler arasında kadınların daha yüksek oranda oy kullanacaklarını belirtmeleri, Türkiye genelinde sandık başına giden kadın seçmen sayısının genellikle daha fazla oluşuyla paralellik içerdiği söylenebilir.¹¹ Bu durum, cinsiyete ilişkin siyasi sosyalleşme yargılarını görüşülenler itibarıyla geçersiz kılacak içerikte olmasa da yeniden gözden geçirmemizi sağlayabilecek niteliktedir. Bununla birlikte anketteki sorulara verilen cevapların cinsiyete göre çok belirgin şekilde değişmediği de görülmüştür. Anket bulgularına sınıf bazında

¹⁰ Bu konudaki ilgili kaynaklar için bkz. Sayfa 17.

¹¹ Bkz.kazete.com.tr/haber/kadin-secmen-sayisi-erkekleri-gecti-30751

bakıldığında da, büyük oranda yukarıdaki sonuçlarla paralellik göstermektedir. Hem “evet” hem de “hayır” diyen liderlerin üslubunu, kadınların erkeklere göre yüksek oranda (K:%48-E:%23/K:%45-E:%30) “sert” bulmaları da kayda değer bir bulgudur.

Tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde, büyük oranda Türkiye geneline uygun sonuçları görmek mümkündür. Zira genel olarak “hayır” diyen cephenin halk oylaması sürecinde taşıdığı kaygıların ve bu kaygılara karşılık gelen kanaatlerin araştırma sonuçlarına yansıdığı söylenebilir. Bu bağlamda toplumda anayasa değişikliğine karşı ya da mesafeli olanların taşıdığı kaygıların, Batı bölgelerinden gelen öğrencilerde de olduğu ve bunu anket sonuçlarına yansıttıkları görülmektedir. Buradan hareketle de, öğrencilerin genel olarak kamuoyundaki tartışmalarla uyumlu bir yaklaşım sergiledikleri söylenebilir.

Sonuç olarak; ülkenin genel siyasetinin belirlenmesi, temel hak ve özgürlüklerin akıbeti, demokratik yapının varlığı ve niteliğini çok yakından ilgilendiren anayasa değişiklikleri hakkındaki halk oylamalarında, oylamaya konu olan hukuki metnin ne anlama geldiğinin ve muhtemel sonuçlarının seçmen tarafından anlaşılması ve doğru algılanması ülkenin geleceği açısından son derece önemlidir. Halkta bu farkındalığın oluşturulması, halk oylamasının hazırlık/propaganda/bilgilendirme/oylama aşamalarının şeffaf, çoğulcu ve katılımcı bir anlayışla; “bağlama etkisi”ni en aza indirerek seçmeni baskı altında tutmayacak şartlarda gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bunda dolaydır ki; başta 16 Nisan Halk Oylaması olmak üzere halk oylamalarındaki tüm aşamaların, seçmeni tatmin eden bir aydınlatma ve rahatlık duygusu içinde gerçekleştirilmesi gerekir. Bu yapılabildiği takdirde halkın ilgisi daha da artacağı gibi, devletin geleceğiyle ilgili bu tür bir oylamaya toplumun her kesiminden daha çok insanın katılması ve daha sağlıklı bir kararın çıkması sağlanmış olacaktır. Tam bu noktada ankete katılan öğrencilerin, anayasa değişikliğine ilişkin olarak olumlu ya da olumsuz görüş ortaya koyarken, “bağlama etkisi”ni değil aldıkları eğitimin önemli olduğunu vurgulamaları dikkate değer bir bulgudur.

EK: Anket Formu

Bu anket çalışması, tamamen bilimsel amaçlı olup, veriler bilimsel bir makalenin yazılmasında kullanılacaktır. Teşekkürler.

1) Cinsiyetiniz

- a) Kadın b) Erkek

2) Yaşadığınız Coğrafi Bölge

- a) Marmara b) Ege c) Akdeniz d) Karadeniz
e) Doğu Anadolu f) Güneydoğu Anadolu g) İç Anadolu

3) Babanızın Mesleği

- a) İşçi b) Memur c) Serbest Meslek (Avukat, mali müşavir vb)
d) Esnaf e) Çiftçi f) Emekli

4) Sınıfınız

- a) 1. b) 2. c) 3. d) 4.

5) Öğretiminiz

- a) Normal b) İkinci

6) Halk Oylamaları, size göre halkın tutumunu belirlemede etkili bir yöntem midir?

- a) Evet b) Hayır c) Fikrim Yok

7) Siz bu anayasa değişikliğinin gerekli olduğunu düşünüyor musunuz?

- a) Evet b) Hayır c) Fikrim yok

8) 16 Nisan Halk Oylamasında oy kullanacak mısınız?

- a) Evet b) Hayır c) Kararsızım

9) Cevabınız evetse, niçin oy kullanacaksınız? (Hayırsa bu soru sorulmayacak)

- a) Vatandaşlık görevim b) Ülkemin geleceği açısından önemli buluyorum
c) Çevremın etkisi d) Fikrim yok

10) 1982 Anayasasını mevcut haliyle demokratik buluyor musunuz?

- a) Evet b) Hayır c) Fikrim Yok

11) Anayasaya değişikliğine ilişkin maddeleri araştırıp okudunuz mu?

- a) Evet b) Hayır

12) Anayasaya değişikliğine ilişkin maddeleri okuduysanız maddelerin içeriğinin kararınızda etkisi oldu mu?

- a) Evet b) Hayır c) Okudum ama karar veremedim

13) Yapılan anayasa değişikliğinin demokratikleşmede bir adım olduğunu düşünüyor musunuz?

- a) Evet b) Hayır c) Fikrim Yok

14) Cevabınız evetse, hangi madde/maddelerden dolayı? (Hayırsa bu soru sorulmayacak)

- a) 1. b) 2. c) 3. (şık olarak ilgili madde/maddelerin numarası yazılacak)

15) Oyunuzun rengini belirlemede (karar vermenizde) başkalarının etkisi var mı?

- a) Evet b) Hayır

16) Varsa, karar vermenizde etkili olan unsur nedir?

- a) Siyasi parti/lideri b) Ailem c) Arkadaş çevresi d) Aldığım eğitim e) Medya f) sadece maddelerin içerikleri

17) Size göre Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi demokratik bir sistem midir?

- a) Evet b) Hayır c) Fikrim yok

18) Cumhurbaşkanlığı Sistemi ile Başkanlık Sistemi arasında bir fark var mıdır?

- a) Vardır ikisi farklı sistemlerdir
b) Yoktur birebir aynıdır
c) Önemli bir fark yoktur Cumhurbaşkanlığı sistemi başkanlığın Türkiye uygulamasıdır
d) Fikrim yok

19) Size göre 16 Nisan Halk Oylaması demokratik rejimi değiştirme girişimi mi midir?

- a) Evet b) Hayır c) Fikrim yok

20) Halk Oylamasındaki "evet" oyları size göre neyi temsil eder?

- a) Maddelerin onaylanmasını b) Demokratik rejimin değişmesini

- c) Muhalefete tepkiyi d) Ülkenin demokratik ve istikrarlı geleceğini
- 21) Halk Oylamasındaki “hayır” oyları size göre neyi temsil eder?
- a) Maddelerin onaylanmaması b) Demokratik rejimin değişmesinin engellenmesini
c) Muhalefete desteği d) Ülkenin demokratik ve istikrarlı geleceğinin engellenmesini
- 22) Halk Oylaması sürecinde “hayır” isteyen liderlerin üslubunu nasıl buluyorsunuz?
- a) Sert b) Normal bir siyasetçi gibi c) Hoşgörülü
d) Partisini (kendisini) değil ülkeyi düşünen e) Fikrim yok
- 23) Halk Oylaması sürecinde “evet” isteyen liderlerin üslubunu nasıl buluyorsunuz?
- a) Sert b) Normal bir siyasetçi gibi c) Hoşgörülü
d) Partisini (kendisini) değil ülkeyi düşünen e) Fikrim yok
- 24) Süreç maddelerin anlatıldığı normal seyrinde mi gidiyor?
- a) Evet b) Hayır amacının dışında tartışmalarla geçiyor
c) Gerçek dışı beyanlarla halk yönlendirilmeye çalışılıyor

Kaynakça

- Akbey, F. (2005). “Küreselleşme ve Türkiye’de Kamu Ekonomisi, Devlet-Piyasa-Toplum İlişkilerinde Dönüşüm”, (Der.: L. Özmen, M. A. Sözer ve İ. Şahin), *21. yy. da Türkiye’de Sosyal Bilimler ve Toplum Sorunlar Sempozyumu*, Ankara: Akademisyenler Birliği, ss.21–43.
- Akın, M. H. (2009). *Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik-Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma-*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktay, Y. (2007). *Türkiye’de Demokrasi Kültürü Ve Siyasal Durum Analizi*, Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları.
- Alkan, T. (1979), *Siyasal Toplumsallaşma*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Anbarlı Bozatay, Ş. (2011). 12 Eylül 2010 Referandumunu ve Referandum Sürecinin Üniversite Öğrencileri Tarafından Algılanmasına İlişkin Bir Araştırma: Biga İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği, *Yönetim Bilimleri Dergisi* (9: 2).
- Atılım (1982), Yıl 9, S. 9, Eylül.
- Bjorklund, T. (2009). “The Surge of Referendums and the New Politics Approach”, (Eds.:M. Setälä & T. Schiller), *Referendums and Representative Democracy: Responsiveness, Accountability and Deliberation*, New York: Routledge Taylor & Francis Group, pp.117–136.
- Bowler, S. /Donovan, T. (2001). “Popular Control of Referendum Agendas: Implications for Democratic Outcomes and Minority Rights”, (Eds. M. Mendelsohn/A.Parkin), *Referendum Democracy: Citizens, Elites, and Deliberation in Referendum Campaigns*, London:Palgrave Macmillan,pp.125–146.
- Budge, I. (2001). “Political Parties in Direct Democracy”,(Eds.:M. Mendelsohn/A. Parkin), *Referendum Democracy: Citizens, Elites and Deliberation in Referendum Campaigns*, London: Palgrave Macmillan,pp.67–87.
- Çuhadar, Andaç (2006). *Üniversite Öğretim Elemanı ve Öğrencilerinin Demokrasi Anlayışlarının Siyasal Toplumsallaşma Bağlamında Cinsiyet, Bilim Alanı, Akademik Aşama ve Siyasal Katılımcılık Değişkenleri Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Dursun, D. (2012). *Siyaset Bilimi*, Beta Yayınları, İstanbul.

- Erdem, T. (2009). *Enine Boyuna Türkiye -Siyaset, Toplum, Kültür*(Haz. Kalın, İ.), Ankara: SETA Vakfı.
- Gözler, K. (1988). “Halkoylmasının Değeri”, *AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, (40), s.97-113.
- Gözler, K. (2006). *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Gültekin, M. (2014). Bilimsel araştırmalarda kadın-Erkek farklılıkları, *Aile Akademi Dergisi*, Nisan.
- Gürkan, Ü. (2005). *Hukuk Sosyolojisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- haberturk.com/secim/secim2014/cumhurbaskanligi-secimi
- IDEA İnternet Sitesi, Doğrudan Demokrasi Anket Sonuçları, <http://aceproiect.org/epic-en/dd#DD02>, (Erişim Tarihi: 29.03.2017).
- Kanlıgöz, C. (1996). Katılımcı Demokrasi ya da İdari Usul Kanunu Hazırlığı” Uluslar arası Sempozyumu Üzerine, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 45, Sayı: 1-4, ss.167-183.
- Kapani, M. (1981). *Kamu Hürriyetleri*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara..
- Karakartal, B. (1984). Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumunu, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, Prof. Dr. C. Orhan Tütengil’in Anısına Armağan, Özel Sayı 2, ss.161-180.
- kazete.com.tr/haber/kadin-secmen-sayisi-erkekleri-gecti-30751
- Kubalı, H. N. (1971). *Anayasa Hukuku*, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul.
- Lijphart, A. (1988). *Çağdaş Demokrasiler*, (Çev. E. Özbudun ve E. Onulduran), Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, Ankara.
- Nohutçu, A. ve Bektaş, M. (2017). Yeni Anayasa Tartışmaları Etrafında Kurucu İktidar, Kurucu Meclis ve Referandum Kavramlarının Analizi, *M.Ü. Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Mart, ss.1-23.
- Oğuz, H. A. (2007). *Avrupa Birliği Anayasası ve Referandum Süreci*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Online Etymology Dictionary, “Referendum”, www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=referendum (Erişim Tarihi: 29.03.2017).

- Özbudun, E. (2005). *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Özdemir, G. (2011). “Katılımcı Demokrasinin Öznesi STK’ların Sahip Olması Gereken Nitelikler”, 9. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Haziran, Bakü,
- Parla, T. (1986). İki Tür Halkoylaması: Referandum ve Plebisit, *Cumhuriyet*, 18 Şubat.
- Piott, S. L. (2003). *Giving Voter a Voice: The Origins of the Initiative and Referendum in America*, University of Missouri Pres, Columbia.
- Rahat, G. (2009). Elite Motives For Initiating Referendums: Avoidance, Addition and Contradiction, (Eds. M. Setälä /T. Schiller), *Referendums and Representative Democracy: Responsiveness, Accountability and Deliberation*, Routledge Taylor/Francis Group, New York, pp.98–116.
- Rousseau, J. J. (1982). *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. Vedat Günyol), Adam Yayınları, İstanbul.
- Rousseau, J. J.. (1997). *The Social Contract and Other Political Writings*. Der. ve çev.: Victor Gourevitch. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sağlar, F. (2009). *Enine Boyuna Türkiye -Siyaset, Toplum, Kültür* (Haz. Kalın, İ.), Ankara: SETA Vakfı.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev. T. Karamustafaoğlu/ M.Turhan). Yetkin Yayınları, Ankara.
- secim.haberler.com/2015/partilere-gore-durum/
- Setälä, M. (2009). Introduction, (Eds. M. Setälä & T. Schiller), *Referendums and Representative Democracy: Responsiveness, Accountability and Deliberation*, New Jersey: Routledge Taylor & Francis Group, pp.1–14.
- Sevinç, Murat (2012). *Mülkiye Öğrencileri Anayasal Sistemi Tartışıyor-I* (Yapım Süreci ve Temel Haklar), Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Şahbaz, İ. (2006). *Yarı-Doğrudan Demokrasi Kurumu Olarak Referandum ve Türkiye*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Tanör, B. Ve Yüzbaşıoğlu, N. (2005). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul.

TDK Sitesi, Güncel Türkçe Sözlük, Halk Oylaması, www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58dbeb2623a290.40146512 (Erişim Tarihi: 29.03.2017).

Teziç, E. (2006). *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınevi, Ankara, 2006, .

Yayla, A. (2005). *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Adres Yayınları, Ankara.

Yazıcı, S. (2009). *Enine Boyuna Türkiye -Siyaset, Toplum, Kültür*(Haz. Kalın, İ.), Ankara: SETA Vakfı.

Yeşilorman, M. (2011). Halkın İradesi Bağlamında Halkoylamaları: Bir Hukuk Sosyoloji Denemesi, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi*, Sayı: 22, ss.191-220.

Yıldız, A. (2010). *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Uygulama Örnekleri: Türkiye, ABD ve Avrupa Ülkeleri*, TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, No:2, Ankara.

Zürich Üniversitesi Doğrudan Demokrasi Araştırma Merkezi İnternet Sitesi, İsviçre Federal Oylama Veri Tabanı: Liste, <http://www.c2d.ch/indexdd.php?menusec=dddb&dang=>, (Erişim Tarihi: 29.03.2017).

A Study on 16 April 2017 the Referendum and its Perception of by Political Science and Public Administration Department Students: Cankırı Karatekin University Case

Extended Abstract

1. Introduction

The referendum is a democratic tool that allows people to participate directly in the decision-making process. In this context, the April 16, 2017 Constitutional Referendum has a big value in terms of Turkey. It is especially important that how universities have perceived particularly by their students in the Department of Political Science and Public Administration who are trained in this area of knowledge.

In this study, it was investigated how the 2017 Referendum was perceived by students who were candidates for political scientists and public administrators. In the context of being an example, Cankırı Karatekin University Department of Political Science and Public Administration (ÇAKÜ-SKY) has been examined in terms of its students. The results of the questionnaire used for this purpose have been tried to show whether there is a meaningful relation between the voting tendencies and the different variables such as gender, region and class and the process questions while presenting clues about the perception of public opinion by ÇAKU-SKY students.

2. Method

This study implies the perceptions of the students of Political Science and Public Administration (ÇAKÜ-SKY) Department at Çankırı Karatekin University Faculty of Economics and Administrative Sciences, on April 16th Referendum and its related process. For this purpose, a questionnaire was applied to the relevant students 10 days before the referendum. A total of 24 questions were asked in the questionnaire. The first 5 questions contain the basic knowledge of the students and others consist of questions about the content of the direct voting process and the regulation on constitutional amendment. The survey application provided access to students with different characteristics. The nature of the elections and the students interviewed in the survey were selected from age groups of 18 and over who were above of the voting age.

It is aimed to apply the study to the students in all classes and education registered in the ÇAKU-SKY Department in the 2016-2017 academic term. In this framework, all the students (429 people) who were registered in the department were tried to be reached, but among the students in the department, 137 female and 108 male that is a total of 245 students were applied. The high number of women is compatible with the fact that the number of women in the ÇAKÜ-SKY Department is generally high among the students (Female: 230, Male: 199). The number of interviews in the study is 245 and the number of non-response is 184. According to this, the number of observations was 245 persons, which is 57.1% of the total number of students. Statistical analyzes to determine the relationships between the findings and the variables obtained as a result of the questionnaire were made using the SPSS package program. In order to make the tables simpler and more agreeable, figures are used in the tables as much as possible (S1, S2, etc.) as the probabilities of the questions. The questionnaire form showing the details is given in the appendix of the work.

3. Results and Discussion

The most important means of direct public participation in political processes is the "referendum" method. This democratic method is put into effect in Turkey as it is in the whole world. In Turkey,

six referendums have been carried out in total since the public vote was held during the admission process of the 1961 Constitution. The public vote to be held on 16 April 2017 is the seventh.

The most fundamental issue affecting voting behavior in Turkey is mainly political and social identities and ideological attitudes of voters. This is also true of the popular votes, indicating the "linking effect", as is generally the case during the April 16th Referendum process. In this process, leaders have tried to raise the loyalty of their supporters and achieve a result in their favor. They often put out the content of the regulations to be voted on and the harsh discourses that go beyond the normal course of action that need to be handled and for the purpose of directing it completely. Thus, while addressing masses, the subject has been turned into a political case. Hence, nobody has even found the possibility of talking or even thinking about materials that affect the future generations. For this reason, the public is scoring in the shadow of some vicious discussions that perceive and absorb the content of the referendum, irrelevant or not directly related to it. Such a process actually increases polarity in the society. In short, students have pointed out this "linking effect" and have shown that there is a high degree of rhetorical and divertive discussion outside the purpose of the April 16th Referendum period.

With this overview, when the survey results are evaluated in terms of different variables, the interviewees first stated that they would vote in the April 16th Referendum with a high average of 85.7%. This result has been handled with the conviction that the vast majority of students are "referendums are influential in determining the public attitude of the people." First of all, it was understood that the students of ÇAKÜ-SKY, as candidate of political scientist and public manager, and thus young people, are an important sign of how much they attach importance to the agenda of the country. It is also understood that they are closely related to the popular vote, they closely follow the process, and they often have an opinion on the content of the subject matter that is subject to change. They also expressed the "future and stability of the country" in a significant way as the reason for voting. This, coupled with the fact that the interviewees were young people between the ages of 18-21, indicates that young people are closely related to the problems and politics of the country and that they are very conscious about going to the table.

It is possible to say that this result, which is important in terms of the 16th of April Referendum, most basically is the greatest effect of "the education that the students have". Because, in support of this, all the male and female students clearly declared that the effect of the education they had received in their decision was clear. They also stated that they are researching the materials subject to change in their education framework that will be effective in their decision making, away from any propaganda or differentiation outside the content of the subject matter, ie "linking effect". However, this result was handled with the statements that the students did not go on a course, in which the items related to the process of change were explained, but rather they had gone through hard debates outside the aim and the people were trying to be directed. In this case, it can be said that the "linking effect" is valid in the whole of the period of April 16th Referendum.

On the other hand, most of the students who think that the votes of the people are effective in determining the attitude of the people, do not find the 1982 Constitution as a democratic reference in accordance with the public opinion in terms of different variables and therefore think that the constitutional amendment is currently needed. In parallel, the Constitution, which is the subject of the April 16th Referendum, is also a democratic step. In this context, "yes" vote is a significant democratic and stable future of the country, and "no" vote means that this future is prevented. However, in contrast to this view that most of them have, it has been noticed that the students from the Aegean region those who live in the Mediterranean and Marmara regions have not found democratic change in a positive way. This minority group, on the contrary, has suggested that "yes" vote is an attempt to change the democratic regime. This is in accordance with both views, students who argue that the constitutional amendment is democratic as well as the presidential system, while those who live in the Aegean and Mediterranean regions mostly do not agree with this view.

It can be said that among the students expressing their will to vote, women will vote at a higher rate, and that the number of female voters going to the polls in Turkey is generally more parallel.

This situation would allow us to re-examine the political socialization judgments of the sex, even if they are not in the context of the invalidation. Nevertheless, the answers to the questions in the questionnaire have not changed very clearly according to the sex. When the findings of the questionnaire are looked at on a class basis, it is parallel to the above results in large scale. It is also a remarkable finding that the styles of the leaders who say "yes" and "no" are "hard" in the high proportion of women (K: 48% -E: 23% / K: 45% -E: 30%) than men.

When all the findings are evaluated together, it is possible to see appropriate results in general. It can be said that the concerns of the portion which is generally called "no" in the process of popular vote, are reflected in the results of the research and the corresponding beliefs. In this context, it is seen that the concerns of those who are opposed to the constitutional amendment in the society or those who are distant are also present in the students from the Western regions and reflected this in the survey results. From this point of view, it can be said that the students have generally taken an approach that is consistent with the public debate.

4. Conclusion

The determination of the general politics of the country, the fate of fundamental rights and freedoms, the public statements about constitutional amendments very closely related to the existence and character of the democratic structure, the understanding of the legal text and the possible conclusion of the possible consequences by the voters is of great importance for the future of the country. The creation of this awareness in the world is a transparent, pluralistic and participatory approach to the preparation / propaganda / informing / voting stages of the referendum; Depends on the realization of the "linking effect" on the condition that it will not put pressure on the election by reducing the most. That is because; all stages of popular vote, especially the April 16th Referendum, must be realized in a feeling of illumination and comfort that satisfies the electorate. If this can be done, as the interest of the people will become even more, it will be ensured that more people from all walks of life participate in such a vote on the future of the state and that a healthier decision can be made. At this point, it is a remarkable finding that the students participating in the questionnaire emphasize the importance of education, not the "linking effect", while posing a positive or negative opinion on the constitutional amendment.